

Cihannüma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

CİLT / VOLUME II

SAYI / ISSUE 2

Aralık / December 2016

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Cibanniüma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

Sahibi/Owner

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi adına
Prof. Dr. Turan GÖKÇE

Editörler / Editors

Doç. Dr. Cahit TELCİ
Yrd. Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Yrd. Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Turan GÖKÇE
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ
Doç. Dr. Özer KÜPELİ
Yrd. Doç. Dr. İrfan KOKDAŞ
Yrd. Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA
Yrd. Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Haydar YALÇIN

Yayın Türü / Publication Type

Hakemli Süreli yayın / Peer-reviewed Periodicals

Yazışma Adresi / Corresponding Address

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Balatçık-Çiğli/İzmir
Tel: +90(232) 329 35 35-8508
Faks: +90(232) 329 35 19

Basımevi / Publishing House

Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri 87 sk. No:4/A Bornova/İzmir

ISSN

2149-0678

Basım Tarihi / Publication Date

Aralık / December 2016

Yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir / Peer-reviewed journal published twice a year
Yazıların yayın hakkı İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nindir / Copyright © by İzmir Katip Celebi
University

Cibanniıma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

Danışma – Hakem Kurulu / Advisory – Referee Board

Prof. Dr. Kezban ACAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ	29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Alparslan CEYLAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol ÇELİK	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Vehbi GÜNAY	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan KAYAN	Ege Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Ertuğ ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Yahya ARAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Arife KARADAĞ	Ege Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Barbara S. KINSEY	University of Central Florida
Doç. Dr. Erkan KONYAR	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Özer KÜPELİ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Cahit TELCİ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Anıl YILMAZ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mikail ACIPINAR	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muhammet ERTOY	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Assist. Prof. Dr. David GUTMAN	Manhattanville College, New York City
Yrd. Doç. Dr. İrfan KOKDAŞ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Can NACAR	Koç Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erkan SERÇE	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Maria BARAMOVA	Sofya Üniversitesi
Dr. Elizabetta BENİGNİ	Università degli Studi di Torino
Dr. Ergin ÇAĞMAN	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Dr. Zaur GASİMOV	Orient Institut-İstanbul
Dr. İlker KÜLBİLGE	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Leandro Rodriguez MEDİNA	Universidad de las Américas Puebla

Cihannüma

TARİH VE COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORY AND GEOGRAPHY STUDIES

Cilt / Volume: II

Sayı / Issue: 2

Aralık / December 2016

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

Vehbi Günay

Karaferye Kazası Kadı Sicilleri / The Karaferye Court Records 1

Özer Küpeli

Revan Seferi'ne Götürülen Padişah Kıyafetleri / Sultan's Clothing
on the Revan Campaign 33

Metin Ziya Köse

Ticaret ve Diplomasi: Galata'da Dubrovnikliler (1600-1700) /
Commerce and Diplomacy: Dubrovnikians in Galata (1600-1700) 75

Yahya Kemal Taştan

Tarih: Kadim Dönemden 20. Yüzyıla Bir Bilimin Kimlik Arayışı 95

Aysel Yıldız

Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu: Maçin Bozgunu (1791)
Akabinde Yaşanan Tartışmalar / A Military Boycott in Ottoman
History: The Machin Defeat (1791) and Ensuing Debates 123

BELGELER / DOCUMENTS

Özer Küpeli

IV. Murad'ın Torunu Fatma Hanım Sultan'ın Muhallefatı / A Probate
Inventory of Fatma Hanım Sultan, The Grandson of Murad IV 163

TERCÜMELER / TRANSLATIONS

Laurance Lockhart (Çev. /Trans. İlker Külbilge)

Safevi Döneminde İran Ordusu / The Persian Army in the
Safavi Period 177

Jose Cutillas (Çev. /Trans. İlker Külbilge)

Şah I. Abbas'ın Bir Akdeniz Politikası Var mıydı? / Did Shah
'Abbās I Have a Mediterranean Policy? 189

DEĞERLENDİRME / REVIEW ARTICLE

Nejdet Bilgi

Bir İntihal Hikâyesi / A Plagiarism Story 211

HABERLER / NEWS

İrfan Kokdaş

Seemhn ve Viyana-2015 Toplantısı Üzerine Gözlemler 229

YENİ YAYINLAR / BOOK REVIEWS

Zarife Deveci Albayrak

Maria Pia Pedani, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, İtalyancadan Çev.

Gökçen Karaca Şahin, Küre Yayınları, İstanbul 2012, 336 sayfa

(Metin+23 resim+Zeyil ile birlikte), ISBN: 978-605-5383-52-7 231

Selin Ezel

Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli, Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve*

Toplumsal Adalet (1839-1908), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi,

İstanbul 2015, 308 Sayfa, ISBN: 9786054787586 235

KARAFERYE KAZASI KADI SİCİLLERİ

Vehbi Günay*

Özet

Osmanlı Devleti'nin taşradaki temsilcisi, yargıç ve yerel yöneticisi olan kadıların kendilerine akseden konuları ve yaptıkları işlemleri kaydettikleri şer'îye sicilleri Osmanlı arşiv evrakı arasında ayrıcalıklı ve önemli bir konuma sahiptir. İçerdikleri belge çeşitliliği bakımından çok farklı alanlara ışık tutan ve birinci dereceden kaynak durumundaki bu defterler özellikle Osmanlı taşrasının sosyo-ekonomik tarihine ilişkin paha biçilemez bilgiler içermektedir.

Yunanistan Makedonyası'nın güneyinde, Selânik körfezine pek te uzak olmayan bir konumda yer alan Karaferye (*Béroia/Véria*) beş yüzyılı aşkın Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunmuş, farklı dinî ve etnik grupların birlikte yaşadıkları, üretim ve ekonomik canlılık açısından kayda değer potansiyele sahip bir kazadır. Kazanın, Osmanlı geçmişinin aydınlatılması açısından mahallinde kaleme alınmış belgelerin varlığı ve verdikleri bilgilerin değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Karaferye kazasının Yunanistan'da 127, ülkemizde ise 13 adet olmak üzere toplam 140 adet kadı sicil defteri tespit edilebilmiştir. Defterler XVII. yüzyıla ait 43, XVIII. yüzyıla ait 67 ve XIX. yüzyıla ait 30 adet olmak üzere sayısal olarak dağılmışlardır. Söz konusu külliyat 1602-1891 yılları arası dönemi içermektedir. Karaferye Sicilleri toplam on iki binin üzerinde sayfada barındırdığı binlerce belgeyle büyük bir koleksiyon oluşturmuştur. Oldukça iyi durumda ve çoğu orijinal hallerini koruyan defterlere dayalı çalışmalar kaza ölçeğinde yerel tarih araştırmaları için kaynak teşkil ettiği gibi Osmanlı tarihinin sondaj ve örnekleme yöntemleriyle yürütülecek incelemeler için de önemli bilgiler içermektedir. Bu çalışmada her iki ülkede bulunan siciller ile ilgili mevcut malumat derlenmiş, ülkemizdeki defterler ve yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, sicillerin durumu genel olarak değerlendirilmiş ve bir toplu katalog oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kadı Mahkemesi Defterleri, Şer'îye Sicilleri, Rumeli, Karaferye, Osmanlı Taşra ve Sosyo-ekonomik Tarih Kaynakları

The Karaferye Court Records

Abstract

Court registers (şer'îye sicilleri or şer'îye defterleri) consist of records on various issues kept by the Ottoman kadıs who functioned as the

* Prof.Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

representatives of the state, local administrators and judges. Court registers thus occupy a very privileged and important position among the Ottoman archival materials. Shedding light upon various domains thanks to the diversity of the documents they contain and serving as the principal sources, these sicils encompass invaluable information as to the socio-economic history of the Ottoman provinces.

Located to the east of present-day Greek Macedonia and in the vicinity of the Thermaic Gulf, Karaferye (Béroia/Véria) was a district (kaza) that lived under Ottoman rule for more than five centuries. Characterized by the coexistence of various ethnic and religious groups, the town enjoyed significant potential in terms of production and economic dynamism. Thus, it is extremely important to appraise the existence of locally-produced documents as well as their contents in order to shed further light upon the Ottoman past of the town.

So far a total of 140 defters pertaining the court records of Karaferye district have been identified; 127 in Greece and 13 in Turkey. In terms of periodicity, the defters reflect an uneven distribution, with 43 belonging to the 17th century, 67 to the 18th century and 30 to the 19th century. The corpus in question dates from the year 1602 to 1891. With thousands of documents consisting of more than 12 thousand pages, the Karaferye court registers indeed amounts to a colossal collection. Further studies drawing upon these defters, which are largely in good state, with most of the documents keeping their original quality, will not only constitute a valuable source for local history research at the district level, but also contain substantial information for inquiries into Ottoman history based upon survey and sampling methods. The present study attempts to compile all available information about these registers found in the two countries, presents an overview and finally provides an overall catalogue.

Key words: Ottoman Court Records, Şer'îye Registers, Rumelia, Veria, Sources of Ottoman Provincial Socio-Economic History

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kaza idaresinin idarî-mülkî-beledî yöneticisi ve adli/kazaî yargıcı durumundaki kadıların veya naiplerinin tutmuş oldukları *şer'îye sicili*, *kadı defteri*, *şer'î mahkeme sicili* gibi değişik adlarla anılan kayıtlar yerel arşiv evrakının en önemli grubunu teşkil etmektedir. Bu muazzam kaynak kümesi içerisinde yer alan belgelere başvurulmadan özellikle Osmanlı taşrası ve sosyal tarihinin aydınlatılmasının mümkün olamayacağı açıktır. Mahalli kayıtlara dayalı ayrıntılı çalışmalar Osmanlı tarihçiliğinin farklı alanlarına ışık tutması açısından şüphesiz son derece büyük yarar sağlayacaktır. Osmanlı tarih yazıcılığında özellikle yerel tarih yazımı için başvurulacak şer'îye sicilleri sıradan insan yaşamını merkez alan ve 'aşağıdan tarih' olarak ta nitelendirilen sosyal tarihçiliğin ve mikro ölçekli çalışmaların ana arşiv kaynağı durumundadır.

Mateessüf tam olarak ve seri halinde günümüze ulaşamayan söz konusu arşiv malzemesinin kullanım imkânları düzenli envanter ve katalogların hazırlanması ve bunlara araştırmacıların etkin erişiminin sağlanmasıyla artacaktır¹. Arşiv ve kütüphanelerimizde bulunan, ne yazık ki toplu kataloğu henüz tam olarak çıkarılmamış sicillerimizin yanı sıra Türkiye dışında, özellikle Balkanlar ve Ortadoğu ülkelerinde varlığını bildiğimiz yaklaşık 8.000 cilt civarındaki defter de dikkat çekmektedir. Yazıldıkları toprakların hatırasını taşıyan ve tarihinin parçası durumunda bulunan Osmanlı yerel arşiv evrakı arasındaki kadı defterlerinin kataloglanması ve dijital suretlerinin çıkarılarak on-line erişiminin sağlanması günümüzün bilimsel ve teknolojik olanakları itibarıyla bakıldığında kolaylıkla mümkündür². Bu itibarla, sözü edilen çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla Karaferye kazasının şer'îye sicillerinin envanter ve kataloğunun oluşturulmasıyla ilgili, mevcut durumu yansıtan, bir tasnif ve değerlendirme kaleme alınmış aynı zamanda toplu katalog oluşturulması hedeflenmiştir.

Çalışmaya konu edilen Karaferye (*Béroia/Véria*)³, Yunanistan Makedonyası'nın güneyinde, Selânik ve adını taşıyan körfezinden çok ta uzakta olmayan geniş ve verimli bir arazi üzerinde Ağustos (*Agostos*) dağının doğu yüzü eteklerinde yer almaktadır. Osmanlı Karaferyesi, Rumeli eyaletinin Selânik sancağına bağlı olup Manastır vilâyeti, Vodina, Yenice ve Katrin kazalarıyla çevrilidir. Karaferye ve kapsadığı bölge Türk, Rum, Bulgar, Sırp, Arnavut, Ulah, Yahudi ve Kıptiler gibi farklı nitelikteki topluluklar tarafından iskân edilmiştir. Bu nedenle Balkanlardaki benzer örneklerde de görüleceği gibi değişik etnik yapıların mensubu olup üç semavî din ve mezheplerine bağlı insanların yaşam alanı olmuştur.

Dereli, tepeli geniş bir vadi içinde kurulmuş olan Rumeli'nin bu güzel beldesinde XVI. yüzyıl ortalarında 425 hane Müslüman, 459 hane Hıristiyan ve 6 Yahudi hanesinden oluşan demografik yapı mevcuttur. XVII. yüzyılda ise 16 Müslüman, 15 Rum, Sırp, Bulgar mahallerinde yaşayanlarla birlikte iki Yahudi cemaatinin mensuplarının oluşturduğu nüfus 4.000 adet içinde akarsuları bulunan

¹ Ülkemizdeki sicillerin yayınlanmış kataloglar dikkate alınmak suretiyle hazırlanmış toplu kataloğu için bkz. Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükkümler*, I-II, İstanbul 1988, 1989. Sicillerle ilgili kitap, tez ve makalelerden oluşan bir kaynakça için bkz. Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1 (2003), s. 305-344.

² Bu konuda bkz. Yunus Uğur, "Şer'îye Sicilleri", *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 8-11. M. Birol Ülker-Bilgin Aydın, "Türkiye Haricinde Bulunan Osmanlı Kadı Sicilleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 16, (2004), s. 201-214; Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'îye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5 (2005), s. 187-213.

³ J. H. Kramers, "Karaferye", *İ.A.*, C. VI, İstanbul bt. y., s. 246; V. L. Ménage, "Karaferye", *E.I.*, s. 600-601; Machiel Kiel-Eleni Gara, "Karaferye", *TDVİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 391-394; Neval Konuk, *Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi I*, Ankara 2010, s. 47-131; aynı yazar, "Karaferye Camileri, Mescitleri ve Namazgâhı", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II 13-15 Mayıs 2010 Bildiriler*, C. II, Manisa 2010, s. 109-128.

iki katlı bahçeli evlerde meskündür. Şehrin bir büyük bezzazistanı, küçüklü-büyükü on beş hani, 600 dükkâmı ve 300 değirmeni ticarî kapasitesinin oldukça yüksek olduğunun ispatıdır⁴. Çok sayıdaki köy, mezra ve çiftliklerinden oluşan kır iskân merkezlerinde yaşayan nüfus kazanın ekonomik hareketliliğine büyük oranda katkı sağlamıştır. Karaferye'nin pamuk, yün ve ipekten yapılmış beyaz, ince, süslü havlu ve peşkirleri, hamam peştamal ve gömlekleri, renkli çarşafı, astar ve yağmurluklar gibi pek çok tekstil ürünü son derece ünlüdür. Kazanın geniş sulak arazilerindeki pamuk, pirinç, buğday, bostan ve meyve üretimi de hatırı sayılır derecededir. Ayrıca, Selânik'i güneyine bağlayan yol üzerinde yer alıyor olması da bölgenin canlılığını arttıran unsurlardandır.

Osmanlılar tarafından XIV. yüzyılın ikinci yarısında (kaynaklarda fetih tarihleri 1373/74, 1385/86 ve 1387 olarak verilmektedir) kesin olarak fethedilen Karaferye, Balkan Savaşı sırasında (1912) Yunanlıların işgaline uğramış ve Atina Antlaşması (1913) ile Yunanistan'a bırakılmıştır. Beş yüz yılı aşan bir sürede Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kalmış olan kazanın tarihçesinin aydınlatılmasında hiç şüphesiz arşiv kaynaklarına ihtiyaç vardır. Sözü edilen arşiv evrakı içerisinde yerel kayıtlar daha da ayrıcalıklı bir konumdadır. Karaferye'nin Osmanlı Rumelisi'nde bulunan taşra kazalarının çoğunda rastlanmayacak biçimde oldukça düzenli sayılabilecek, kronolojik bir seri takip eden 140 defterden oluşan kadı sicili koleksiyonu mevcuttur. Bu külliyyat kaza çerçevesinde yapılacak araştırmalar için olduğu kadar sondaj veya örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilecek incelemeler için de nitelikli verileri sağlayabilecek durumdadır.

Karaferye Sicilleriyle Buluşma

Tarihçinin görevinin geçmişe dair notları okumak olduğu kadar kendisinin de tarihe kayıt düşmesi gerektiği düşüncesinden hareketle, bu yazıyı fırsat bilerek, tarihe 'küçük' bir not eklemek ve genç araştırmacılara farklı bir bakış açısı sunmak amacıyla, Karaferye sicilleriyle karşılaşmamın ve onlarla hemhal olmamın kısa anlatsını kaydetmek isterim:

Üniversite lisans öğrenciliğim (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1985-1989) sırasında üçüncü sınıfa geçtiğim yılın yaz tatilinde memleketim olan Balıkesir'in Havran ilçesinin komşusu olan Edremit'teki Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı *Muzaffer Akpınar İlçe Halk Kütüphanesi*'ne çalışmaya gitmiştim. Buradaki incelemelerim sırasında, el yazması eserler bulunduğunu öğrendiğim kütüphanede başlangıç seviyesinde Osmanlıca bilgisine sahip meraklı bir tarih öğrencisi olarak yazmaları görme isteğim görevlilerce geri çevrilmemişti. Kütüphanede kilitli özel bir odada ve çelik dolaplar içerisinde koruma altına alınmış olan yüzden fazla sayıdaki yazmaların daha önce TÜYATOK (*Türkçe Yazmalar*

⁴ Evliya Çelebi'nin 1668 yılında ziyaret ettiği Karaferye'ye ilişkin verdiği bilgiler için bkz. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Haz. S. Ali Kahraman-Y. Dağlı-R. Dankoff, İstanbul 2003, s. 81-84.

Toplu Kataloğu) için fişler halinde çıkarılmış basit bir kataloğu mevcuttu. Kütüphane görevlileri yıllardır kimsenin sormadığı yazmaları bu vesileyle kendilerinin de görmelerinin heyecanını ve birisinin bunlarla ilgileniyor olmasının şaşkınlığını yaşamışlardı. Katalog fişlerinin yol göstermesiyle tüm yazmaları ve bu arada özellikle Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserleri inceledim. Merak, heyecan, hayret gibi karmakarışık duygularla yüzyıllar öncesinden gelen kitaplarla hemhal olmak hayatımın unutamadığım zamanlarından birisi olmuştu. Genç bir tarih öğrencisinin ilk defa olarak tarihin kıymetli kaynaklarıyla buluşması ve baş başa kalmasının nasıl etkileyici hava yarattığı da tasavvur edilebilir. Yazmaları incelerken bunlarla ilgili kısa bilgileri kaydetmeyi de ihmal etmemiştim. Okullar açıldığında artık üçüncü sınıf öğrencisiydim ve tarihçilik yolunda ilgi ve merakım daha da artmıştı. Son sınıfta bitirme tezi hazırlamak düşüncesiyle bölümümüzde yeni göreve başlamış olan Prof. Dr. Tuncer Baykara ile görüşerek kendisini yazmalar hakkında bilgilendirdim. Görüşmelerimiz sonrasında bunlar arasında dikkat çeken bir anonim “*Tevârih-i Âl-i Osman*” bitirme tezi konusu olarak belirlendi. 1989 yılında hazırlamış olduğum çalışmam yıllar sonra üniversitemin yayınları arasında yerini alarak ilgilenenlerin bilgisine sunuldu⁵.

Osmanlı tarihi alanındaki lisansüstü çalışmalar sırasında, aslen “*suyun öte yakasından*” Balkan muhaciri bir aileye mensup, yetişmemdeki emekleri dolayısıyla kendisine medyun-ı şükran olduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. İsmail Aka'nın danışmanlığında daha önce müstakilen araştırma ve incelemeye konu edilmemiş olan Karaferye kazası üzerinde çalışmamı uygun bulduk. Böylelikle tez konum, Karaferye'nin kütüphanedeki en erken tarihli sicil defterinin transkripsiyon ve incelenmesi olarak belirlenmiş oldu. Tez, defterle sınırlı olmasına rağmen konuyu değişik yönleriyle kavrayabilmek düşüncesiyle ve kaza hakkında mevcut bilgileri toplayabilmek amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve kütüphanelerde çalışmış, kronik ve tahrirlerden salnamelere uzanan geniş bir yelpazede oldukça fazla malzemeyi bir araya getirmiş, bu malzemenin bir kısmına tezimde de yer vermişim⁶. Karaferye sicilleri üzerine Viyana'da doktora çalışması yürüten Yunanlı meslektaşım Eleni Gara'nın 1992 yılı Eylülünde bir sempozyum vesilesiyle İzmir'e gelişi⁷, sicil üzerinde bilgi alış-verişinde bulunulmasını, yer ve kişi isimleriyle ilgili

⁵ Vehbi Günay, *Tevârih-i Âl-i Osmân, Edremit Muzaffer Akpınar Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Yazmanın Tanıtımı ve Yeni Türk Harflerine Çevirisi*, Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, VIII+64 s., İzmir 1989. Tezin yayımı için bkz. Vehbi Günay, *Anonim Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osman*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 167, Bornova 2011, XI+164 s., ISBN 978-975-483-925-8. Bu kütüphane yazmaları ve Karaferye'yle buluşmamın kısa bir öyküsü için ayrıca bkz. a.g.e., s. X-XI.

⁶ Vehbi Günay, *H. 1159 (M. 1746) Tarıblı Karaferye Kazası Şer'îye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İsmail Aka, İzmir 1993.

⁷ Eleni Gara, “The Grek Newspapers of İzmir and the Eastern Crisis of 1875-1878”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, Haz. T. Baykara, İzmir 1994, s. 115-122.

bazı sıkıntıların giderilmesine katkı sağlamış oldu. Kısacası, o tarihlerde tarihçiliğimizde Karaferye ile ilgili ayrıntılı incelemelerin bulunmaması beni oldukça cezbetmişti. Bu vesileyle Osmanlı Rumelisi tarihiyle uğraşmaya, kaynak toplamaya başlamış hatta Yunanca öğrenmeye de heves etmişim.

Ne var ki doktora tez konumun Batı Anadolu'da bir kent (Bergama) olması beni bir süreliğine Rumeli'den ve Karaferye'den uzaklaştırdı. Bununla birlikte, Osmanlı Rumelisi ve Balkan şehirlerinin tarihinin yazılmasında sicillerin önemli ve özellikli konumlarını vurgulamak amacıyla ilk olarak 1997 yılında her iki ülkede mevcut Karaferye sicillerinin listesini hazırlayarak yayınladım⁸. Daha sonra Osmanlı Avrupası'ndaki kazaların kadı defterlerinin toplu katalog ve envanterlerinin oluşturulması gerektiği düşüncesiyle hâlihazırdaki bilgilere dayalı olarak Balkanlara ait sicillerle ilgili toplu bir çalışma kaleme aldım⁹.

Karaferye ile buluşmamın tesadüften ziyade bir 'tevacuk' eseri olduğu kanaatiyle Edremit'teki defterlerin suretlerini aldığım gibi o zaman Ankara Milli Kütüphane bulunan diğer sicillerin mikrofilmlerini çektilererek bunların da fotokopilerini çıkarttım¹⁰. Zaman içinde bu siciller üzerinde kendim çalıştığım gibi öğrencilerime bitirme tezleri ve yüksek lisans tezi konusu olarak verdim. Öğrencilerimin Osmanlıca ve Osmanlı tarihi konusundaki gelişimlerine zemin teşkil eden Karaferye çalışmaları aynı zamanda mukabeleli sicil okumalarıyla tarihçiliğimize kaynak kazandırılması açısından da katkıda bulunmuş oldu. Karaferye'nin yıllarca öğrencilerin yetişmesine ve pek çok titiz kaynak çalışmasının gün yüzüne çıkmasına vesile olması benim için son derece sevindiriciydi. Ancak, şüphesiz, bu yoldaki nihaî hedefi sınırlı sorumlu metin incelemelerinin akademik yayınlara konu edilerek kapsamlı çalışmalara kaynaklık etmesi ve ilgililerin dikkatine sunulması oluştuyordu.

Karaferye Kazasının Kadı Sicil Defterleri

I. Türkiye'deki Karaferye Kadı Sicilleri

Hâlen, Karaferye'ye ait tüm kütüphane ve arşiv kataloglarında **140** adet kadı sicili tespit edilebilmiştir. Defterlerden **127** adedi Yunanistan'dadır. Ülkemizdeki **12** defterin **4**'ü Kültür ve Turizm Bakanlığı Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'nde, **8** adedi de Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı nezdinde İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde saklanmaktadır. Bunlara ilaveten **bir** sicilin de özel koleksiyonda olduğu bilgisi edinilmiştir. Sonuç olarak,

⁸ Vehbi Günay, "Balkanlara Ait Siciller ve Karaferye Kazası Şer'iye Sicilleri Kataloğu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, II, 1997, (1998), s. 103-113.

⁹ Vehbi Günay, "Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'iye Sicillerinin Envanter ve Kataloglarının Tespiti Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/2 (Aralık 2003), s. 71-82.

¹⁰ Burada, uzun yıllar Karaferye ile uğraşmış ve başkalarını da uğraştırmış, aklının ve gönülünün bir köşesinde burayı hep muhafaza etmiş bir akademisyen olarak, bu güzel beldeyi bu çalışmanın yazıldığı tarihe kadar bir vesileyle dünya gözüyle halâ görmemiş olmayı garip bir tecelli olarak kabul ettiğimi de okuyucularla paylaşmadan geçemeyeceğim.

kazanın değişik sayfa ve belge sayısı içeren toplam 140 defterden oluşan sicil koleksiyonu elimizde bulunmaktadır. Daha önce ülkemizde ve Yunanistan'da bulunan Karaferye sicillerinin bir listesi tarafımdan yayınlanmıştır¹¹.

Söz konusu defterlerden en eski tarihli 1011 (1602/3), en geç tarihli ise 1298-1308 (1880-1891) yıllarına aittir. Kazaya ait ilk ve son tarihli defterler Yunanistan'da bulunmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde defterler ciltli veya dağınık sayfalar halinde olup okunabilirlik ve yararlanma açısından oldukça iyi durumdadır. Defterlerin her iki ülkede sayısal ortamda kayıtları bulunmakta olup Yunanistan'daki defterlerin uzaktan erişimi de sağlanmıştır.

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Uzun yıllar Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde saklanan şer'îye sicilleri Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın bir çalışmasıyla 1991 yılında Ankara Millî Kütüphane'ye nakledilmiştir. Bakanlığa bağlı diğer müze ve kütüphanelerden de derlenen sicillerin kataloglanması, mikrofilmlerinin alınması, içerik ve özetlerinin çıkarılması projesine başlanmış ise de ne yazık ki tamamen gerçekleştirilememiştir. Ancak, Millî Kütüphane tarafından defterlerin tümünün mikrofilmleri çıkarılmıştır. Millî Kütüphane'de bulunan 8.934 adet sicil 2005 yılında gerçekleştirilen bir çalışmayla Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir¹².

Başbakanlık Osmanlı Arşivi envanterinde Karaferye'ye ait sekiz sicil bulunmaktadır. Bu defterlerden ikisi XVII. yüzyıl, üçü XVIII. yüzyıl, kalanları da XIX. yüzyıl başlarına aittir. Sicillerin varak sayıları dikkate alındığında yüzyıl dağılımları şu şekildedir: XVII. yüzyıl % 29,1; XVIII. yüzyıl % 27,7; XIX. yüzyıl % 43,2. Defterler içerdikleri belgeler itibarıyla değerlendirildiğinde ise; XVII. yüzyıl % 23,5; XVIII. yüzyıl % 24,8; XIX. yüzyıl % 51,8 oranındadır. Görüleceği üzere bu koleksiyondaki siciller ağırlıklı olarak XIX. yüzyıla ait defterlerdir.

Tablo 1: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Siciller

Sıra	Katalog No	Tarih(Hicri/Miladi)	Varak	%	Belge Sayısı	%
1.	563	1093-1231 (1682-1815)	89	17,2	245	12,8
2.	564	1105-1106 (1693-1695)	61	11,8	203	10,6
3.	565	1133-1134 (1720-1722)	44	8,5	150	7,9
4.	566	1196-1197 (1781-1782)	43	8,3	112	5,9
5.	567	1207-1209 (1792-1794)	56	10,9	210	11
6.	568	1215-1217 (1800-1802)	64	12,4	220	11,5
7.	569	1237-1241 (1821-1825)	119	23,1	638	33,5
8.	570	1246-1247 (1830-1831)	40	7,8	129	6,8
		Toplam	516	100	1.907	100

¹¹ Karaferye sicil defterlerinin listesi için bkz. Vehbi Günay, "Balkanlara Ait Siciller ve Karaferye Kazası Şer'îye Sicilleri Kataloğu", s. 110-113.

¹² Yunus Uğur, *a.g.m.*, s. 9.

B. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi

Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Edremit Muzaffer Akpınar İlçe Halk Kütüphanesi'nde dört adet Karaferye sicili bulunmakta olup bunlar daha sonra Balıkesir İl Halk Kütüphanesi bünyesinde oluşturulan *Edremit İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu*'na aktarılmışlardır¹³. Kaleme alındıkları kazadan Edremit'e kadar epeyce yol kat etmiş defterlerin buraya ne vesileyle ve ne şekilde geldiklerine ilişkin bir bilgi tespit edilememiştir.

Bu kütüphanede bulunan sicillerin tümü XVIII. yüzyıla aittir. Dört ayrı cilt içerisinde toplam olarak 316 varaktan oluşan defter serisi muhtelif konularda kaleme alınmış 932 adet belgeyi kapsamaktadır. Yazmalar oldukça iyi durumda günümüze ulaşabilmiştir. Söz konusu defterlerin tümü akademik çalışmalara konu edilerek lisans ve lisansüstü tez olarak transkripsiyonları ve değerlendirmeleri hazırlanmıştır.

Tablo 2: Balıkesir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonundaki Siciller

Sıra	Katalog No		Tarih (Hicri/Miladi)	Ebat	Varak	%	Belge	%
	Eski	Yeni						
1.	104	1436	1159-1160 (1746-1747)	40,5x14,5	52	16,5	129	13,8
2.	105	1437	1176-1178 (1762-1764)	41,5x16	79	25	302	32,4
3.	115	1447	1201-1202 (1786-1788)	44x15,5	99	31,3	225	24,1
4.	116	1448	1204-1207 (1789-1792)	41,5x15	86	27,2	276	29,6
			Toplam	-	316	100	932	100

Görüldüğü üzere, bu koleksiyonda XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait bir defter, ikinci yarısına ait üç defter yer almaktadır. Varak sayıları itibarıyla bakıldığında; XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait defter % 13,8; yüzyılın ikinci yarısına ait diğer üç defter ise % 86,2'lik bir oran teşkil etmektedir. Defterler içerdikleri belgeler açısından değerlendirildiğinde durum şöyledir: Yüzyılın ilk yarısına ait belgeler toplamın % 16,5; diğer yarının defterlerinin belgeleri de % 83,5'luk gurubunu oluşturmaktadır.

C. İsam Kütüphanesi

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (*İSAM*) Kütüphanesi'nin "Kadı Sicilleri Kataloğu Veri Tabanı/Kadı Registers Catalogue" içerisinde 23.107 adet mahkeme sicili ve muhtelif defterlerin mikrofilmleri bulunmaktadır. Bunlardan sayısının 22.450 olduğu belirtilen kadı sicilleri İstanbul, Anadolu-Trakya ve Türkiye Harici olmak üzere üç grup halinde tasnif edilmişlerdir¹⁴. Katalogda sicillerin numaralarının yanı sıra varsa demirbaş

¹³ Bu konuda bkz. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları (<http://www.yazmalar.gov.tr/>).

¹⁴ Bu konuda bkz. <http://www.isam.org.tr/>

numaraları, tarihleri, sayfa ve poz sayıları belirtilmiştir. Kütüphane arşivinde; Dupniçe-Radomir, Girit, Gastuni, Halep, Humus, Karaferye, Kırım, Köstendil, Livno, Maglay, Mostar, Manastır, Priyedor, Saraybosna, Şam, Timuşvar, Tırhala, Trablus ve Visoko'ya ait 1.350 defterin kopyasının mevcut olduğu bilgisi yer almaktadır¹⁵. Ayrıca, İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi'ndeki sicillerin mikrofilmleri ve dijital kopyaları da İSAM Kütüphanesi Arşiv Servisi'nde bulunmaktadır¹⁶.

İSAM Kütüphanesi'nin veri tabanında Karaferye'ye ait 14 sicilin mikrofilmleri/dijital suretleri kayıtlıdır. Bu siciller; 4 adet Edremit, 8 adet Topkapı Sarayı nüshaları ile iki adet ayrı başlık altındaki defterdir. Toplam 1.123 sayfa tutan defterlerin 1.104 pozluk çekimleri mevcuttur¹⁷.

Kütüphanenin Kadı Sicilleri Kataloğu'nda Karaferye sicilleri içerisinde demirbaş numarası kaydedilmemiş iki adet sicil mikrofilmli yer almaktadır. Bunlardan ilkinin 36 sayfa, diğerinin 259 sayfa olduğu belirtilmiştir.

Tablo 3: İsam Kütüphanesi'ndeki Suretler

Sıra	Katalog No	Tarih(Hicri/Miladi)	Varak	%
1.	-	1199-1200 (1784-1786)	36	3,21
2.	-	1117, 1127-1129, 1138-1140, 1167-1168, 1175, 1184-1187	259	23,06
3.	104	1159-1160 (1746-1747)	52	4,63
4.	105	1176-1178 (1762-1178)	79	7,03
5.	115	1201-1202 (1786-1787)	99	8,82
6.	116	1204-1207 (1789-1792)	86	7,66
7.	563	1093-1095, 1132, 1136-1137, 1162-1163, 1186, 1230-1231	89	7,93
8.	565	1105-1106, 1135 (1673-1694)	61	5,43
9.	565	1133-1134 (1720-1721)	43	3,83
10.	566	1196-1197 (1781-1783)	42	3,74
11.	567	1207-1209 (1792-1794)	55	4,90
12.	568	1215-1217 (1800-1802)	64	5,70
13.	569	1237-1240 (1821-1825)	119	10,60
14.	570	1246-1247 (1830-1832)	39	3,47
Toplam			1.123	100

¹⁵ Kütüphanede, İstanbul'un 10.369 ve Türkiye'de bulunan 8.693 defterin mikrofilm kopyalarının mevcut olduğu kaydedilmiştir. Bu konuda bkz. Yunus Uğur, *a.g.m.*, s. 10.

¹⁶ Şükrü Özen, "Osmanlı Hukuk Literatürü: Tespitler ve Teklifler", *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları-Tespitler, Problemler, Teklifler*, Ed. A. Akyıldız-Ş. Tufan Buzpınar-M. Sinanoğlu, İstanbul 2007, s. 103.

¹⁷ Defterler ve arşiv evrakı ile ilgili malumata kütüphanenin sayfası üzerinden erişim sağlandığı gibi araştırmacıların belirli şartlarla belge örneklerinden temin edebilmesi de mümkündür.

D. Özel Koleksiyon

Tarih araştırmacısı ve yazar sayın Necdet Sakaoglu'nun özel koleksiyonunda bir adet Karaferye şer'ıye sicil defteri olduğu öğrenilmiştir. Yazarın *NTV Tarih* dergisindeki yazısı ve burada yer alan bir görsel dolayısıyla varlığından haberdar olduğumuz defter hakkında -ne yazık ki- yeterli bilgimiz bulunmamaktadır¹⁸.

II. Ülkemizdeki Siciller Hakkında Bazı Bilgiler

1. H. 1093-1231 (M. 1682-1815) Tarihli Karaferye Sicili

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde saklanmakta olup oradan Ankara Milli Kütüphane'ye ve daha sonra tekrar İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne nakledilmiş olan 563 numaralı sicil 1093-1231 (1682-1815) tarihleri arası döneme içermektedir. Ülkemizdeki Karaferye sicillerinin en erken tarihli defteridir. 89 varaklık defterin cildi kopmuş, yaprakları dağınık şekildedir ancak yazıları okunaklıdır. Derdest nitelikli olduğu anlaşılan defter içerisinde 245 adet belge bulunduğu tespit edilebilmektedir. Sicilin İSAM Kütüphanesi'nde dijital örneği mevcuttur. Burada, defter içerisinde 1093-1095, 1132, 1136-1137, 1162-1163, 1186, 1230-1231 (1682-1685, 1719/20, 1723/25, 1748-1750, 1772/73, 1814-1816) tarihlerine ait kayıtları ihtiva ettiği kaydedilmiřtir¹⁹. Yunanistan'da bulunan 30 ve 31 sıra nolu siciller başta olmak üzere dağınık halde bulunan diğer defterlere ait olabilecek varakların bunun içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

2. H. 1105-1106 (M. 1693-1695) Tarihli Karaferye Sicili

Sicil, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden Ankara Millî Kütüphane'ye nakledilmişse de daha sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından kataloglanmak ve saklanmak üzere alınmıştır. Katalog numarası 564 olan defter toplam 61 varaktan (125 sayfa) oluşmaktadır. Orijinal ciltli, sayfaları muntazam, yazıları okunaklıdır. Defterde, Karaferye Kadısı Hacı Ahmed Bey'e gönderilmiş hükümler yer almakla birlikte sicil "*Karaferye ma' Vodina ve Havass-ı Prişrin Kadısı*" olarak kaydedilmiş olan Yahya Bey'in dönemine aittir. Bu dönemde naibin isminin Mehmed Bey olduğu görölmektedir.

Sicil, 1105-1106 (1693-1695) yılları arasında tutulmuştur. Defterde en erken Aralık 1693 tarihli kayıtlar, en geç Temmuz 1695 tarihli belge örnekleri tespit edilmektedir. Ancak, defterin başında ve arkasında 1135 (1723) yılına ait kayıtların yer aldığı sayfalar eklenmiştir. Bunlarda iki adet tereke kaydı ve çeşitli hükümler mevcuttur. Bu sayfaların Yunanistan'daki 59 ve 60 sıra numaralarındaki iki dağınık sicil ile aynı tarihlere ait olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁸ Necdet Sakaoglu, "Diplomatik Gizlilik: Tuğralı, pençeli fermanları sanatkâr yazar, tebdil-i kıyafet haberci taşırdı", *NTV Tarih*, 24 (Ocak 2011), s. 32-33. Yazardan defterle ilgili bilgi alabilmek amacıyla 17.02.2011 tarihinde e-posta yoluyla iletişim kurulmaya çalışılmış ancak yanıt alınamamıştır.

¹⁹ Kütüphane katalogunda 563 numara ile kayıtlı defterin poz sayısının 76 olduğu belirtilmiştir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>.

Cülus fermanı, ferman, berat, buyruldu, mektup, tezkire, arz-ı hâl, hüccet, mürasele suretleri, tereke, mevkufat, avârız ve nüzul, tevzi, peksimet, hinta, dakik ve zahire defteri kayıtları bulunan sicilde 193 adet müstakil hüküm sayılabilmektedir. Katalog bilgisinde ise belge sayısının 203 olduğu belirtilmiştir. Sicile İSAM Kütüphanesi'nden de ulaşılabilir²⁰. Defter, danışmanlığında Şenay Öztürk'e lisans bitirme tezi olarak hazırlanmıştır²¹.

3. H. 1117-1187 (M. 1705-1774) Tarihli Karaferye Sicili

İSAM Kütüphanesi'ndeki *Kadı Sicilleri Kataloğu Veri Tabanı* mikrofilm kataloğunda 2 numara ile kaydedilmiş Karaferye sicilin tarih olarak 1117, 1127-1129, 1138-1140, 1167-1168, 1175, 1184-1187 (1705/6, 1715-1717, 1725-1728, 1753-1755, 1761/62, 1770-1774) yıllarına ait olduğu yazılıdır. Defterin sayfa sayısı 259'dur²². Bu kadar değişik tarihlere ait sayfalar ve belgeler içeren mikrofilmin nereden geldiği hakkında bilgi verilmemiştir²³. Anlaşıldığına göre bu mikrofilm müstakil bir sicil olmayıp Karaferye üzerinde çeşitli incelemeleri bulunan Alman araştırmacı Christoph K. Neumann²⁴ tarafından çalışmaları sırasında yararlanılan sicil sayfaları örneklerinden oluşmaktadır.

4. H. 1133-1134 (M. 1720-1722) Tarihli Karaferye Sicili

Defter, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden Ankara Millî Kütüphane'ye nakledilmekle birlikte daha sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne devredilen sicillerdendir. Katalog numarası 565'tir. 1133-1134 (1720-1722) yılları arası döneme ait sicil numaralanmış 44 varaktan (yazılı 76 sayfa) ve 154 ayrı hükümden oluşmaktadır. Katalogda ise varak sayısı 43, belge sayısı 150 olarak kaydedilmiştir. Orijinal ciltli, sayfaları muntazam ve yazıları okunaklıdır. Ancak bazı varakları eksik (32, 33, 36) bazı sayfalar boştur (1a/b, 2b, 31a, 38b). Defterde ciltleme hataları (örneğin v. 28b'deki belge v. 30a'da devam etmekte) olduğu göze çarpmaktadır. Birden fazla kâtip tarafından talik yazı tarzıyla tutulduğu anlaşılan sicildeki en erken

²⁰ Katalogda 564 numarayla kayıtlı defterin poz sayısı 64'tür. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

²¹ Şenay Öztürk, *H. 1105-1106 (M. 1693/1695) Tarihli Karaferye Kazası Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. V. Günay, IV+272+64 s., İzmir 2009. Daha sonra tezin kısa bir özeti yayınlanmıştır. Bkz. Şenay Öztürk Yılmaz, "564 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Karaferye Kazası", *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-II*, Yıl: 21 Sayı: 67 (Mart-Haziran 2015), s. 1735-1746.

²² İSAM Kütüphanesi kataloğundaki 2 numaralı sicilin 259 sayfa olduğu ve 227 poz sayısının bulunduğu kayıtlıdır. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

²³ İSAM Kütüphanesi Arşiv Sorumlusu Dr. Kenan Yıldız ile yapılan görüşmede ilk iki numaralı mikrofilmlerin Münih Üniversitesi Şarkiyat Kütüphanesi'nden bir bağışçı yoluyla intikal ettiğini ancak ayrıntılı bilgi bulunmadığını aktarmıştır. (Görüşme tarihi: 18.02.2016)

²⁴ Christoph K. Neumann, Institut für den Nahen und Mittleren Osten (Institute of Near and Middle Eastern Studies), Ludwig-Maximilians Universität, München. Yazarın Karaferye ile ilgili bir makalesi için bkz. "Rich and Poor in Karaferye: Investigations in Probate Inventories of the Eighteenth Century-Arm und Rich in Qaraferye: Untersuchungen zu Nachkaßregistern des 18. Jahrhunderts", *Der Islam*, 53/2, (1996 [1997]), s. 259-312.

kayıt Aralık 1720, en geç kayıt ise Eylül 1722 tarihlidir. Defterin başında ve sonunda Karaferye kadısı olarak Mahmud b. Şeyh İbrahim'in ismi kayıtlıdır. Ayrıca, Zekeriya Efendi, Abdullah Efendi ve Mehmed Efendi adlı kadılara da atflar mevcuttur.

Sicilde ferman, buyruldu, avâız, menzil, masraf, tevzi, narh defterleri, ilâm, berat, temessük, mektup, nasb, kefalet hüccetleri ve evkaf muamelelerine ilişkin kayıtlar dikkati çekmektedir. Yunanistan'da bulunan 59 sıra numaralı ve dağıntık durumdaki sicil ile aynı dönemi kapsamaktadır. Sicilin dijital kopyası İSAM Kütüphanesi'nin veri tabanında bulunmaktadır²⁵. Defter, Saliha Alioğlu tarafından bitirme tezi olarak çalışılmıştır²⁶.

5. H. 1159-1160 (M. 1746-1747) Tarihli Karaferye Sicili

Edremit Muzaffer Akpınar İlçe Halk Kütüphanesi'nde [10 Ed 104] bulunan bu sicil daha sonra Balıkesir İl Halk Kütüphanesi [10 HK 1436] bünyesindeki koleksiyona aktarılmıştır. Katalog bilgisine göre, Türkçe ve talik yazıyla kaydedilmiş defter 40,5x14,5 cm. ebadında ve 52 varaktır. Harf marka filigranlı kâğıtlı defterin cildi salbek şemseli, zencirekli kırmızı meşinden yapılmıştır.

Kazanın 1159-1160 (1746-1747) yıllarına ait olan yazma bu kütüphanenin koleksiyonundaki en erken tarihli sicildir. Bazı sayfaları (1, 2, 42-44, 94-101) boş bırakılmıştır. Sicilde toplam 102 sayfada olmak üzere 129 adet muhtelif belge tespit edilmiştir. Bunlar arasında; ferman, berat, buyruldu, mektup, mürasele, temessük, hüccet, ilâm, tereke-kassam, tevzi, mesâha, mübayaa ve yeniçeri defterlerinin yanı sıra kefalet, narh nasb, emanet gibi belge suretleri mevcuttur.

Karaferye'nin Balıkesir'de bulunan bu ilk sicili tarafımdan transkripsiyon ve değerlendirme halinde yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır²⁷. Defterde yer alan Karaferye Müftüsü Salih Efendi'nin terekesinde bulunan kitaplar dikkat çekici görüldüğü için müstakil bir yazı olarak değerlendirilmiştir²⁸. Aynı kaynak Christoph K. Neumann tarafından da bir çalışmasında kullanılmıştır²⁹. Defterin mikrofilm sureti İSAM Kütüphanesi Kadı Sicilleri Kataloğu Veri Tabanı'nda da mevcuttur³⁰.

²⁵ İSAM Kütüphane kataloğunda 565 numarada bulunan defterin sayfa ve poz sayısının 43 olduğu belirtilmiştir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

²⁶ Saliha Alioğlu, *H. 1133-1134 (M. 1721-1722) Tarihli Karaferye Kazası Şer'îye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. V. Günay, 177+44 s., Bornova 2002.

²⁷ Vehbi Günay, *H.1159 (M.1746) Tarihli Karaferye Kazası Şer'îye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İ. Aka, VI+336+52 s., İzmir 1993.

²⁸ Vehbi Günay, "Karaferye Müftüsü Salih Efendi'nin Terekesinde Yer Alan Kitaplar", *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkcülüük Armağanı*, İzmir 1994, s. 95-107.

²⁹ Christoph K. Neumann, "Bücher in Karaferye", *XXVIII. Deutscher Orientalistentag Orientalistik Zwischen Philologie und Sozialwissenschaft, Universität Bamberg 26-30 März 2001*.

³⁰ Kütüphane kataloğunda 104 numara ve 1436 demirbaş numarasıyla kayıtlı 52 sayfalı defterin poz sayısı 54'tür. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

6. H. 1176-1178 (M. 1762-1764) Tarihli Karaferye Sicili

1176-1178 (1762-1764) yılları arası döneme ait olan sicil Edremit Muzaffer Akpınar İlçe Halk Kütüphanesi'nde [10 Ed. 105] iken Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'ne nakledilen defterler arasında yer almıştır. Defterin [10 HK 1437] katalog bilgilerinde şunlar kaydedilmiştir: Türkçe, ta'lik yazıyla tutulmuş olan defter 415x160 mm. ebadındadır. 79 varaklık defterin kâğıdı üç ay filigranlı ve aharlıdır. Salbek şemseli, baskılı zencirekli, kirli sarı meşin cilde sahiptir. Katalogda sicilin 1176-1178 (1762-1764) yılları arası döneme ait olduğu belirtilmiştir. Sicil, Kadı Ali Nazif Efendi'nin naipleri İspirî Ali ve Ali Ra'na Efendilerin dönemine aittir. Toplam 159 sayfası numaralanmış olan defterde 12 sayfa (1, 2, 14, 15, 19, 20, 151, 152, 153, 155, 156) boş bırakılmıştır. 1183 (1769/70) yılına ait kayıtların yer aldığı bir varığın da (s. 57-58) sonradan eklendiği anlaşılmıştır. Yurdumuzda bu tarihe ait sicil olmadığı göz önünde bulundurulduğunda söz konusu varığın Yunanistan'daki bu tarihe içeren iki defterden (No: 90, 91) çıkmış olduğu düşünülebilir.

Defterde 144 yazılı sayfa bulunmakta olup toplam 302 adet belge mevcuttur. İçerisinde ferman, berat, buyrultu, mektup, temessük, tezkere, arz-ı hâl, hüccet, mürasele, vesika, mevkufat, zehâir mütenevvia, ulufe, tereke-kassam ve tevzi defteri gibi pek çok belge örnekleri yer almaktadır. Sicil, danışmanlığında Hazım Çatal tarafından bitirme tezi olarak çalışılmıştır³¹. İSAM Kütüphanesi'nde defterin dijital bir sureti bulunmaktadır³².

7. H. 1196-1197 (M. 1781-1783) Tarihli Karaferye Sicili

1196-1197 (1781-1783) yılları arası döneme ait olan sicil Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 566 numara ile kayıtlı iken Ankara Millî Kütüphane'ye taşınmış daha sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza altına alınmıştır. Defter 43 varaktan (86 sayfa) oluşmaktadır. Ancak, bir varığın (v. 42) eksik olduğu anlaşılmaktadır. Cildi orijinal olan sicil muntazam ve yazıları okunaklıdır. Kadı Seyyid Ömer ve naip Hâfız Hacı Mehmed Efendi zamanına aittir.

Ferman, berat, buyruldu, hüccet, arz-ı hâl, şikâyet, mektup, masraf-taksim, zahire, tereke-kassam, ağnam, mübayaa, nüzul-avârız, menzil defterleri, iltizam, vakıf ve muahede sureti başlıkları altında toplanabilecek 96 adet belge tespit edilmiştir. Katalog bilgisi olarak defterde 112 belge bulunduğu belirtilmiştir. Sicildeki en son kayıt Mayıs 1783 tarihlidir. Sicil, Meryem Kılıç tarafından bitirme

³¹ Hazım Çatal, *H. 1176-1178 (M. 1762-1764) Tarihli Karaferye Kazası Şer'yye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, E.Ü. Ed. Fak. Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. V. Günay, V+348+2 Harita+76 s., İzmir 2008.

³² Kütüphanede 105 numara ve 1437 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan 79 sayfalı defterin poz sayısının 80 olduğu belirtilmiştir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

tezi olarak hazırlanmıştır³³. İSAM Kütüphanesi'nde sicilin dijital sureti bulunmaktadır³⁴.

8. H. 1199-1200 (1784-1786) Tarihli Karaferye Sicili

Karaferye'ye ait İSAM Kütüphanesi *Kadı Sicilleri Veri Tabanı*'nda bulunan ilk sıradaki dijital suretin 1199-1200 (1784-1786) yılları arası döneme ait olduğu kaydedilmiştir. Defter 36 sayfadır. Ancak demirbaş numarası bulunmamaktadır³⁵. Yunanistan'daki sicillerden 100 numarada kayıtlı defter de aynı tarihleri kapsamaktadır. 63 sayfalık bu defterin de sayfalarının dağınık olduğu belirtilmiştir.

9. H. 1201-1202 (M. 1786-1788) Tarihli Karaferye Sicili

Bu sicil, Edremit'ten [10 Ed 115] Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'ne gönderilen defterlerdendir. Kataloğunda sicilin [10 HK 1447] Türkçe olarak talik yazıyla tutulduğu ve ebadının 440x155 mm. olduğu belirtilmiştir. Defter, 99 varaktır. Üç ay filigranlı ve aharlı kâğıtlı defterin şirazesı dağınık, sırtı kopuk, cildi çeharkuşe sarı meşin ve ebru kâğıt kaplıdır. Katalogda sicilin 1201-1202 (1786-1788) yıllarına ait olduğu belirtilmiştir. İçerisinde Seyyid Hasan'ın mührü basılmıştır (v. 85).

Kadı Hâfız Hacı Hüseyin Efendi, Ömer Efendi ve Seyyid Hasan Efendilerin kadılıkları dönemlerine ve Hıfzî Ali Efendi'nin naipliği devrine aittir. Defterde 225 adet müteferrik belge bulunmaktadır. Defterde boş bırakılmış sayfalar (v. 1b, 2a, 85b, 86a-b, 87a-b, 88a-b, 89a-b, 90b, 91a-b, 92b, 99a-b, 100a) vardır.

Sicilde, ferman, hatt-ı hümayun, berat, buyruldu, davet, arz-ı hâl, silâh, mevkufat, nükud, tevzi, tereke-kassam defterleri, hüccet, ilâm, mektup, mürasele, narh, temessük, tezkere, ihtida başlıkları altında tasnif edilebilecek kayıtlar mevcuttur. Sicilin transkripsiyon ve incelemesi Hazım Çatal tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır³⁶. Defterin dijital bir kopyası İSAM Kütüphanesi'nde bulunmaktadır³⁷.

10. H. 1204-1207 (M. 1789-1792) Tarihli Karaferye Sicili

³³ Meryem Kılıç, *H. 1196/1197 (M. 1781/1783) Tarihli Karaferye Kazası Şer'îye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. V. Günay, IV+190+42 s., Bornova 2006.

³⁴ Kütüphane kataloğunda 566 numarayla kayıtlı defterin 42 sayfa, poz sayısının ise 44 olduğu belirtilmiştir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

³⁵ Kütüphanedeki Karaferye sicillerinin ilk numaralı defterinin 36 sayfalı ve poz sayısı 37 olduğu kayıtlıdır. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

³⁶ Hazım Çatal, *Karaferye Kazası Hicri 1201-1202 (Milâdi 1787-1788) Tarihli Şer'îye Sicili (Transkripsiyon ve İnceleme)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. V. Günay, V+449+2 Harita, İzmir 2012.

³⁷ Kütüphane kataloğunda 115 numara ve 1447 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan 99 sayfalı defterin poz sayısının 102 olduğu belirtilmiştir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

Edremit'ten [10 Ed. 116] Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'ne [10 HK 1448] nakledilen bu defterin katalog bilgilerinde 1204-1207 (1789-1792) yılları arası döneme ait olduğu belirtilmiştir. Türkçe ve talik yazıyla tutulmuş defter 415x150 mm. ölçülerinde ve 86 varaktan oluşmaktadır. Harf marka filigranlı kâğıtlı defterin cildi çeharkuşe meşin ve ebru kâğıt kaplıdır. Defterde Karaferye kadısı olarak Seyyid İbrahim Sadri Efendi'nin ismi kayıtlıdır.

Sicilin ilk elli varağında 160 adet, kalan kısmında ise 116 olmak üzere toplam 276 adet belge kaydedilmiştir. İçerisinde; ferman, berat, buyruldu, hüccet, temessük, mektup, mürasele, ihtida kayıtları, masraf, narh, tereke, zehair, mevkufat, tayinat, mefruşat ve hayvanat defterleri bulunmaktadır. Bu defter sayfa hacmine binaen iki kısım halinde tarafımdan Gamze Kamacı (1-50. varak) ve Ömür Yazıcı (51-87. varak)'ya lisans bitirme tezi olarak hazırlanmıştır³⁸. Defterin dijital sureti İSAM Kütüphanesi'nde bulunmaktadır³⁹.

11. H. 1207-1209 (M. 1792-1294) Tarihli Karaferye Sicili

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 567 numara ile kayıtlı sicil hâlen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. 1207-1209 (1792-1294) yılları arasına ait olan defterin varak sayısının 56 olduğu ve içerisinde 210 adet belge bulunduğu kaydedilmiştir. Defter orijinal ciltlidir. Yazıları okunaklı olmakla birlikte cildi dağılmış, sayfaları kopmuş ve yer yer dökülmeler mevcuttur. Bu sicilin de bir sureti İSAM Kütüphanesi'ndedir⁴⁰.

12. H. 1215-1217 (M. 1800-1802) Tarihli Karaferye Sicili

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde iken 568 numara ile kayıtlı defter 1215-1217 (1800-1802) yılları arası döneme aittir. Orijinal ciltli, 64 varaklık defterin yazıları okunaklıdır. Katalogda sicil içerisinde 220 adet belge bulunduğu belirtilmiştir. Sicile İSAM Kütüphanesi'nden de ulaşılabilmektedir⁴¹.

13. H. 1234 (M. 1818/19) Tarihli Karaferye Sicili

Necdet Sakaoğlu'nun özel koleksiyonunda bulunduğunu bir yazısı vasıtasıyla öğrendiğimiz defterin *NTV Tarih* dergisinde iki sayfası açık olarak yer alan görseli itibarıyla oldukça düzgün tutulmuş ve iyi saklanmış olduğu anlaşılmaktadır.

³⁸ Gamze Kamacı, *H. 1204-1207 (M. 1789-1792) Tarihli Karaferye Kazası Şer'îye Sicili-I (1-50. Varak) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Danışman: Doç. Dr. V. Günay, IV+318 s., Bornova 2011; Ömür Yazıcı, *Karaferye Kazası (H. 1204-1207/M. 1789-1792) Tarihli Şer'îye Sicili-II (51-87. Varak) (Transkripsiyon ve İnceleme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Danışman: Doç. Dr. V. Günay, IV+224 s., İzmir 2012.

³⁹ İSAM katalogunda 116 numara ve 1438 demirbaş numarasıyla kayıtlı 86 sayfalı defterin poz sayısı 89 olarak gösterilmiştir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

⁴⁰ Katalogda 567 numarada bulunan 55 sayfalı sicilin poz sayısının 57 olduğu kaydedilmiştir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

⁴¹ İSAM Kütüphanesi katalogunda 568 numarayla kayıtlı 64 sayfalı defterin poz sayısının 68 olduğu belirtilmiştir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

Defterdeki hükümlerin 1234 (1818/19) yılına ait olduğu görülebilmekle birlikte sicilin tam olarak hangi tarihler arasındaki belgeleri içerdiğini tespit edebilmek mümkün olamamaktadır. Yazarın şahsi arşivinde bulunduğunu belirttiği defterin hangi döneme ait olduğu ve sayfa sayısı hakkında bilgimiz olmamakla birlikte Yunanistan'da ve ülkemizdeki sicillerin listesinde sözü edilen yıla ait başka defter bulunmamaktadır.

14. H. 1237-1241 (M. 1821-1825) Tarihli Karaferye Sicili

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi numarası 569 olan sicil 1237-1241 (1821-1825) yılları arası dönemin kayıtlarını içermektedir. Defter 119 varaktır. Orijinal cildi üzerinde olmakla birlikte dağılmış durumdadır. Sayfaları muntazam ve yazıları okunaklıdır. Sicilin 638 adet hüküm içerdiği kaydedilmiştir. İSAM Kütüphanesi'nde örneği bulunmaktadır⁴².

15. H. 1246-1247 (M. 1830-1832) Tarihli Karaferye Sicili

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 570 numarayla saklanmış olan sicil 1246-1247 (1830-1831) yılları arası belgeleri içermektedir. Ciltli ve ebrulu 17x47 cm. ebadındaki defterin yazıları okunaklıdır. Katalogda 40 varaklık sicilin içerisinde 129 adet belge bulunduğu kaydedilmiş olup bazı sayfaları (37b-38b) boş bırakılmıştır. Defter üzerinde Kadı Abdülhalim Efendi zamanına ait olduğunu gösteren 15 Rebiyü'l-ahir 1246 (03.X.1830) tarihli bir kayıt bulunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Meşihat Fonu'nda Şer'îye Sicili Defterleri içerisinde Karaferye Sicili olarak (MŞH.ŞSC.d.) Gömlek No: 3021'de kayıtlıdır⁴³. Sicile İSAM Kütüphanesi'nden de erişim mümkündür⁴⁴.

III. Yunanistan'daki Karaferye Kadı Sicilleri

Yunanistan'ın Orta Makedonya vilâyeti olan İmathia/Imatia (*Nomas Imathias*)'nın yönetim merkezi Karaferye (*Béroia/Véria*)'ye ait Osmanlı dönemi kadı sicilleri, Yunanistan Milli Eğitim ve Diyanet İşleri Bakanlığı (*Ministry of National Education and Religious Affairs*)'na bağlı Merkezi Devlet Arşivleri (*General State Archives of Greece*)'nin bünyesinde⁴⁵.

Yunanistan Devlet Arşivleri'ne bağlı otuz yedi bölgesel devlet arşivinden birisi olarak 1954'te kurulmuş olan Selanik'teki Makedonya Tarihi Arşivi (*The Historical Archive of Macedonia (LAM) in Thessaloniki / Historika Archeia Makedonias*)'nde 1602-1912 yılları arasına ait 4.000 ciltli ve çok fazla sayıda dağınık

⁴² Kütüphane katalogunda 569 numarada bulunan 119 sayfalı defterin poz sayısı 122 olarak kaydedilmiştir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

⁴³ Bu konuda bkz. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Osmanli/Arsiv.aspx>

⁴⁴ Kütüphane katalogunda 570 numaradaki 39 sayfalı defterin poz sayısı 41'dir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>

⁴⁵ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)'nün içerisinde yer alan 'International Council on Archives (ICA)'ın üyesi bulunan bu arşiv ile ilgili olarak bkz. <http://www.gak.gr>

Osmanlı arşiv malzemesi mikrofilm ve dijital formatlarıyla birlikte mevcuttur. Bunlar arasında sözü edilen döneme ait 373 adet cilt sicil defteri bulunmaktadır⁴⁶. Arşivin sicil koleksiyonu, *Selânik* (337; 1694-1912), *Katrin/Katerini* (3; 1888-1912), *Arrethisar/Kalkış* (22; 1814-1912) ve *Kesendire/Kasandra* (11; 1870-1912) kazalarına ait defterlerden oluşmaktadır⁴⁷. Ayrıca arşivdeki Nizamiye Mahkemeleri defterleri, arazi ve vergi kayıtları ile idarî belgeleri içeren zengin tasnifler de son derece kıymetlidir. Bunların yanı sıra Kozani Şehir Arşivi'nde *Yenişebir-i Fenar* kazasının 1662-1667 yılları arası döneme ait iki sicili bulunmaktadır⁴⁸.

Karaferye/Veria'daki Osmanlı dönemi arşiv kaynakları hâlen dört arşivde toplanmış durumdadır⁴⁹. Bunlar; Karaferye'nin Birinci Karaferye Lisesi Arşivi (1879-1967), Birinci İlkokul Arşivi (1904-1977), Giorgos Manolidis Özel Arşivi (1857-1915) ve Osmanlı İdaresi Arşivi'dir⁵⁰. *Archives of the Prefecture of Imathia*'daki Karaferye sicillerinin 1602-1882 yılları arası döneme ait olduğu belirtilmiştir. Yunanistan arşivlerinde internet erişimi sağlanan yedi milyon belge arasında bulunan Karaferye'ye ait sicil defterlerinin suretleri Yunan Devlet Arşivi Dijital Koleksiyonları (*Digital Collections of the Greek State Archives*) içerisinde. Arşiv sitesindeki Makedonya Tarihî Arşivi'ndeki İmathia Tasnifi (*Imathia Branch*)'nde bulunan sicillerin tümüne on-line olarak açık erişim sağlanmış durumdadır⁵¹. Yunanistan'daki arşiv malzemesinin dijital ortama aktarılması ile ilgili olarak Avrupa Birliği (*European Regional Development Fund/ERDF*)'nin desteğiyle Genel Devlet Arşivleri'ndeki Kültürel Koleksiyonların Sayısallaştırılması (*General State Archives's*

⁴⁶ Yakın tarihli bir çalışmada Selânik'teki Devlet Arşivi'nde bulunan sicil sayısı –shven olsa gerek– “337” olarak kaydedilmiştir. Bkz. Yunus Uğur, *a.g.m.*, s. 10.

⁴⁷ Bu konuda bkz. Anna Vakali, “Historical Archive of Macedonia (Thessaloniki)”, <http://hazine.info/archive-macedonia-thessaloniki/> Arşivdeki malzeme ve Karaferye Sicilleri ilgili olarak erken tarihli dikkat çekici ve önemli bir yayın için bkz. Ioan K. Vasdravellis, *Historical Archives of Macedonia/Historika Archeia Makedonias*, II-Veria, Thessalonike/Selânik 1952. I. K. Vasdravellis, “Veria Tarihi Arşivi ve Makedonya Tarih Arşivi”, *Makedonika Dergisi*, 2 (1941-1952), s. 89-128. Bu konuda bkz. Evangelia Balta, “Yunanistan'da Türk Arşivleri”, Çev. H. Milas, *Tarih ve Toplum*, C. XII, S. 67 (1989), s. 42-44; Vassilis Dimitriadis, “Ottoman Archive Materials in Greece”, *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Ed. H. Georg Mayer, Münih 1989, s. 179-186.

⁴⁸ Bu defterlere dayalı bir çalışma için bkz. Konstantinos Kamburidis, *1073-78/1662-1667 Yıllarında Yenişebir Fenâr Şer'îye Sicilleri*, Kozani 2000.

⁴⁹ İlber Ortaylı, “Balkanlar ve Batı'da Osmanlı Tarihiyle İlgili Arşivler”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s. 195-199; Evangelia Balta, “Yunanistan'da Türk Arşivleri”, s. 41-44. Ayrıca bkz. Evangelia Balta, “Turkish Archival Material in Greek Historiography/Yunan Tarihçiliğinde Türkçe Arşiv Materyalleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Dünyada Türk Tarihçiliği, C. 8 S. 15 (2010), s. 755-832.

⁵⁰ Karaferye'deki arşivler: 1. *Archive of the 1st Lyseum at Verioia* (1879-1967), 2. *Archive of the 1st Elementary School at Verioia* (1904-1977), 3. *Giorgos Manolidis Private Collection Archive* (1857-1915), 4. *Ottoman Administration Archive*. Bu arşivlerden ilk üçünün Yunanca ve İngilizce; sonuncusunun ise Türkçe de dâhil olmak üzere üç dilde hazırlanmış kataloglu erişimleri mümkündür. Bkz. <http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/index.html?code=GRGSA-IMA>

⁵¹ <http://arxeiomnimon.gak.gr>

Digitization of Cultural Collections) başlıklı proje gerçekleştirilmiştir⁵². 2009-2012 yılları arasında tamamlanan söz konusu projeye APENET (*Archives Portal of Europe Network*) içerisinde de yer verilmiştir⁵³.

Aynı proje kapsamında olmak üzere Karaferye sicilleri 2008'de dijital ortama alınmak suretiyle internet ortamına aktarılmış ve uzaktan erişimi mümkün kılınmıştır. Yunanistan'da bulunan Karaferye sicilleri internet ortamında "Osmanlı Yönetimi Arşivleri. Verya Türk Şeriat Mahkemesi Elyazmaları 1602-1882. (*Ottoman Administration Archive. Codes from the Turkish Religious Court at Veroia 1602-1882*) (Reference Code: GRGSA-IMA_OJC001)" başlığıyla tasnif edilmişlerdir.

Yunanistan'daki Karaferye Kadı Sicilleri'nin kataloğu ile ilgili olarak dilimizdeki ilk yayın 1997 yılında bu satırların yazarı tarafından hazırlanmıştır⁵⁴. Söz konusu katalog içerisinde Dr. Eleni Gara⁵⁵'nin yardımlarıyla Karaferye'deki arşivin kendi bünyesinde el yazısıyla ve kabaca oluşturduğu çalışma üzerinden yeniden bir liste meydana getirilmiştir. Geçen süre zarfında buradaki siciller üzerinde 2008'de yürütülen çalışmanın sonucunda defterler yeniden kataloglanmış ve dijital suretleri internet üzerinden araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Ancak daha önce oluşturulmuş liste ile hâlen erişime açık durumdaki katalog arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Şöyle ki;

1998 yılına ait listede 128 adet sicil mevcut iken daha sonra hazırlanan katalogda 127 adet defter kaydedilmiştir. Veria Arşivi'nin Yunanca hazırlanmış olduğu ilk listede 1128 (1715/16) yılına ait olan defter 55. sırada yer alması gerekirken -sehven olsa gerek- 5. sıraya kaydedilmiş ve dolayısıyla listenin sıra ve sicil numaralarının kaymasına neden olmuştur. Son güncellemelerle oluşturulan ve internette erişilebilen katalogda toplam sıra numarası 129 olarak görülmekle birlikte listedeki 1. ve 97. sıra numaraları boş bırakılmıştır. İnternetteki listede 97. numarada kayıtlı olması gereken defterin ilk listede 96. sırada yer alan 1192 (1778) tarihli (44x15 cm. ebadında) defter olduğu görülmektedir. Ancak internette yer verilmeyen ve yeri 97. dosya olarak boş bırakılan defterin akıbeti ile ilgili herhangi bir açıklama mevcut değildir⁵⁶. Ayrıca, dosyaların katalog bilgisinde defterlerin ait

⁵² "Greek State Archives" tarafından 2008 yılında gerçekleştirilen proje hakkında; "3rd C.S.F.-Operational Programme "Information Society", Documentation, Utilization and Promotion of the Greek Culture. Co-Financed by The European Union (ERDF) 80% and Public Spending 20%" açıklaması bulunmaktadır. Bkz.

<http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/resource.html?tab=01&cid=175574&lang=tr>

⁵³ Tamamlanmış olan Apenet (*Archives Portal of Europe Network/on the Internet*) projesine (www.apenet.eu) APEX Project olarak www.apex-project.eu/ bağlantı sağlanmaktadır.

⁵⁴ Günay, "Balkanlara Ait Siciller ve Karaferye Kazası Şer'iye Sicilleri Kataloğu", s. 109 vd.

⁵⁵ Dr. Eleni Gara (Assistant Professor/tenured) hâlen *University of the Aegean, University Unit of Mytilene Department of Social Anthropology and History*'de görev yapmaktadır. Özgeçmişi ve yayınları için bkz. http://www.sa.aegean.gr/iridion/html/en/staff_cv_en.php?id=6

⁵⁶ Listenin bu bölümü için bkz. <http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/index.html?cid=175573&start=80>

oldukları zaman dilimlerinin içerdikleri belgelerin tarihleri dikkate alınarak hazırlandığına dair bilgi olmadığından Hicrî tarih aktarımlarındaki bazı yanlışlıklar da tabloda tarafımızdan düzeltilmiştir. Sonuç olarak, Yunanistan'da Karaferye kazasına ait 127 adet sicil listelenmiş durumdadır⁵⁷.

Yunanistan'daki sicillerin tasnif problemleri daha önce Dr. Antonios Anastasopoulos⁵⁸ tarafından araştırma konusu yapılmıştır. Yazar makalesinde, kasabanın eski mahkeme binasında 1918'de bulunduğunu kaydettiği sicil defterlerinin tasnifiyle ilgili temel olarak iki soruna dikkat çekmiştir⁵⁹. A. Anastasopoulos, defterlerin üzerinde yer alan numaraların Veria Arşivi kataloğundaki defter numaralarıyla uyuşmadığı gibi sayfa numaralarının da gerçekçi olmadığını tespit etmiş, değerlendirmesine çalışmasının sonunda verdiği örneklerle açıklık kazandırmıştır⁶⁰.

Arşiv verilerine göre tarafımızdan hazırlanmış olan liste gözden geçirildiğinde, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, Yunanistan'da bulunan siciller XVII-XIX. yüzyıllar arası döneme ait olmak üzere 127 adettir. İnternet ortamına aktarılmış olanların içerisinde birinci ve 97. numaralı dosyalarda defter/evrak bulunmamaktadır. Mevcut dosyaların 66'sının defter halinde ciltli, 61'inin ise dağınık evrak şeklinde olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla sicillerin % 52'si orijinal ciltli özelliğini muhafaza etmektedir. Erişime açık sayfalar itibarıyla değerlendirildiğinde belgeler toplam 10.360 sayfa tutarındadır. Defterlerin ait oldukları zaman XVIII. yüzyılda yoğunlaşmış gibi görünse de (% 47), sayfa açısından çoğunluk XIX. yüzyılda (% 40) toplanmıştır.

Tablo 4: Genel Özelliklerine Göre Karaferye Sicillerinin Dağılımı

Yüzyıl	Adet	%	Ciltli	%	Dosya	%	Sayfa	%
XVII.	41	32,3	21	31,8	20	32,8	3.133	30,2
XVIII.	60	47,2	20	30,3	40	65,6	3.071	29,7
XIX.	26	20,5	25	37,9	1	1,6	4.156	40,1
Toplam	127	100	66	100	61	100	10.360	100

Karaferye sicil kayıtları Eleni Gara tarafından hazırlanmış olan doktora tezinde kullanılmış⁶¹, 1758-1774 dönemine ait siciller de Antonios

⁵⁷ Şer'îye sicilleri ile ilgili hazırlanmış yakın tarihli bir çalışmada Karaferye'de en erkeni 1602 yılına ait olmak üzere "130" defter bulunduğu kaydedilmiştir. Bkz. Uğur, *a.g.m.*, s. 10.

⁵⁸ Antonios Anastasopoulos, (Asistant Professor), University of Crete, Department of History and Archaeology.

⁵⁹ Antonios Anastasopoulos, "Hoi Othomanikoi Hierodikastikoi Kodikes (Sitzil) tes Veroias: Provmemata Taxinomeses (The Ottoman Court Registers (Sher'îye Sicilleri) of Veria: Classification Problems)", *Imeros*, 1 (2001), s. 149-169.

⁶⁰ Bu konuda bkz. <http://www.ime.gr/publications/print/imeros/en/01/index.html>

⁶¹ Eleni Gara, *Kara Ferye 1500-1600 Menschen, Lokalgesellschaft und Verwaltung in Einer Osmanischen Provinz*, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Viyana 2000.

Anastasopoulos'un doktora tezine kaynaklık etmiştir⁶². Geçen süre içerisinde gerek Eleni Gara⁶³ gerekse Antonios Anastasopoulos⁶⁴ tarafından Karaferye sicillerine dayalı çeşitli yayınlar yapılmıştır.

Tablo 5: Yunanistan'da Bulunan Karaferye Sicilleri

Dosya No	Tarih (Hicri/Miladi)	Ebat	Sayfa Sayısı	%	Durum
1.	-			-	-
2.	1011 (1602/3)	37x12	94	0,9	Ciltli
3.	1021-1022 (1612-1614)	43x16	16	0,2	Dosya
4.	1022 (1613/14)	42x15	99	1,0	Ciltli
5.	1025-1026 (1616-1617)	38x15	62	0,6	Dosya
6.	1028 (1618/19)	41x15	11	0,1	Dosya
7.	1020-1066 (1611-1656)	41x15	154	1,5	Ciltli
8.	1023-1053 (1614-1644)	41x15	186	1,8	Ciltli
9.	1030-1031 (1620-1622)	41x15	66	0,6	Ciltli
10.	1036 (1626/27)	38x15	66	0,6	Dosya
11.	1036-1037 (1626-1628)	40x15	24	0,2	Dosya
12.	1037-1048 (1627-1639)	41x15	202	1,9	Ciltli
13.	1043-1044 (1633-1635)	40x14	85	0,8	Ciltli
14.	1044-1048 (1634-1639)	41x15	52	0,5	Dosya
15.	1049-1051 (1638-1642)	41x15	136	1,3	Ciltli
16.	1050-1051 (1640-1642)	41x15	201	1,9	Ciltli
17.	1055-1056 (1645-1647)	41x15	114	1,1	Ciltli
18.	1057-1058 (1647-1649)	41x15	200	1,9	Ciltli
19.	1058-1060 (1648-1650)	41x15	118	1,1	Ciltli
20.	1061-1062 (1650-1652)	42x14	103	1,0	Ciltli

⁶² Antonios Anastasopoulos, *Imperial Institutions and Local Communities: Ottoman Karaferye, 1758-1774*, University of Cambridge, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge 1998.

⁶³ Yazarın bazı yayınları: Eleni Gara, "The Town and District of Veria in Ottoman Times", *Ematias Melemata [Acts of the Symposium Emathia-Historical and Archaeological Approaches Veria: Oi Philoi tou Byzantinou Mouseion Beroias]*, Beroias, 2007, s. 53-61; aynı yazar, "Murderers and Judges in Ottoman Veria (Kara Ferye)", *Imeros*, Issue 1, (2001), s. 113-130; aynı yazar, "In Search of Communities in Seventeenth Century Ottoman Sources: The Case of the Kara Ferye District", *Turcica*, XXX, (1998), s. 135-162; aynı yazar, "Lending and Borrowing Money in an Ottoman Province Town", *Acta Viennensia Ottomanica: Akten des 13. Ciepo-Symposiums, Vienna: Institut für Orientalistik*, Ed. M. Köhbach-G. Prohazka-Eisl-C. Römer, Vienna 1999, s. 113-119.

⁶⁴ Yazarın bazı yayınları: Antonis Anastopoulos, "Lighting the Flame of Disorder: Ayan Infighting and State Intervention in Ottoman Karaferye, 1758-59", *International Journal of Turkish Studies*, 8/1-2 (2002), s. 73-88; aynı yazar, "Building Alliances: A Christian Merchant in Eighteenth Century Karaferye", *Oriente Moderno*, 25 (86), Nr. 1 The Ottomans and the Trade (2006), s. 65-75; aynı yazar, "Crisis and State Intervention in Late Eighteenth-Century Karaferye", *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, Ed. Frederick F. Anscombe, Markus Wiener Pub., 2006, s. 11-33.

Karaferye Kazası Kadı Sicilleri

21.	1068 (1657/58)	38x14	82	0,8	Ciltli
22.	1077-1078 (1666-1668)	40x14	12	0,1	Dosya
23.	1078 (1667/68)	41x15	1	0,0	Dosya
24.	1078 (1667/68)	42x15	52	0,5	Dosya
25.	1079 (1668/69)	42x15	5	0,0	Dosya
26.	1080-1081 (1669-1671)	41x15	12	0,1	Dosya
27.	1080-1085 (1669-1675)	40x15	44	0,4	Dosya
28.	1083-1085 (1672-1675)	41x15	239	2,3	Ciltli
29.	1088-1089 (1677-1679)	40x14	89	0,9	Ciltli
30.	1092-1093 (1681-1682)	42x15	6	0,1	Dosya
31.	1093-1095 (1682-1684)	42x16	86	0,8	Dosya
32.	1096-1097 (1684-1686)	42x16	72	0,7	Ciltli
33.	1098-1099 (1686-1688)	42x16	118	1,1	Ciltli
34.	1098 (1686/87)	42x16	12	0,1	Dosya
35.	1099 (1687/88)	42x16	6	0,1	Dosya
36.	1098-1099 (1686-1688)	42x16	4	0,0	Dosya
37.	1102 (1690/91)	38x12	60	0,6	Dosya
38.	1103 (1691/92)	42x14	20	0,2	Dosya
39.	1107-1109 (1695-1698)	40x15	6	0,1	Dosya
40.	1109-1110 (1697-1699)	42x15	64	0,6	Ciltli
41.	1110-1113 (1698-1702)	41x15	90	0,9	Ciltli
42.	1111-1113 (1699-1702)	41x15	64	0,6	Ciltli
43.	1114-1115 (1702-1704)	42x14	164	1,6	Ciltli
44.	1116-1117 (1704-1706)	41x15	49	0,5	Dosya
45.	1117 (1705/6)	43x15	124	1,2	Ciltli
46.	1117-1118 (1705-1707)	43x15	16	0,2	Dosya
47.	1117 (1705/6)	41x15	6	0,1	Dosya
48.	1118-1119 (1706-1708)	43x14	20	0,2	Dosya
49.	1119 (1707/8)	41x14	43	0,4	Ciltli
50.	1120-1121 (1708-1710)	41x14	63	0,6	Ciltli
51.	1122 (1710/11)	41x15	6	0,1	Dosya
52.	1123-1124 (1711-1712)	41x14	43	0,4	Dosya
53.	1125-1126 (1713-1715)	41x15	47	0,5	Ciltli
54.	1127 (1715)	42x15	44	0,4	Ciltli
55.	1127-1128 (1715-1716)	42x15	2	0,0	Dosya
56.	1128 (1715/16)	42x15	40	0,4	Dosya
57.	1129-1130 (1716-1718)	42x15	5	0,0	Dosya
58.	1131-1132 (1718-1720)	43x16	97	0,9	Ciltli
59.	1133-1136 (1720-1724)	41x15	74	0,7	Dosya
60.	1136 (1723/24)	41x15	59	0,6	Dosya
61.	1135-1137 (1722-1725)	42x15	93	0,9	Ciltli
62.	1138-1139 (1725-1727)	44x15	34	0,3	Dosya

63.	1139-1140 (1726-1728)	44x15	106	1,0	Ciltli
64.	1141-1143 (1728-1731)	44x16	78	0,8	Dosya
65.	1144 (1731/32)	43x15	89	0,9	Dosya
66.	1145-1148 (1732-1736)	40x16	50	0,5	Dosya
67.	1147-1148 (1734-1736)	43x16	50	0,5	Dosya
68.	1149-1150 (1736-1738)	43x17	26	0,3	Ciltli
69.	1151 (1738/39)	44x17	4	0,0	Dosya
70.	1152 (1739/40)	40x16	4	0,0	Dosya
71.	1155 (1742/43)	40x14	18	0,2	Dosya
72.	1157 (1744/45)	48x17	16	0,2	Dosya
73.	1159-1161 (1746-1748)	43x15	134	1,3	Ciltli
74.	1159-1161 (1746-1748)	41x14	9	0,1	Dosya
75.	1161-1163 (1748-1750)	42x15	91	0,9	Ciltli
76.	1163-1164 (1749-1751)	43x15	71	0,7	Ciltli
77.	1163-1165 (1749-1752)	43x16	66	0,6	Ciltli
78.	1164 (1750/51)	43x15	1	0,0	Dosya
79.	1167 (1753/54)	42x15	4	0,0	Dosya
80.	1169-1170 (1755-1757)	43x16	112	1,1	Ciltli
81.	1170-1171 (1756-1758)	42x16	98	0,9	Dosya
82.	1172 (1758/59)	42x15	49	0,5	Dosya
83.	1173-1175 (1759-1762)	41x16	75	0,7	Dosya
84.	1173 (1759/60)	42x15	4	0,0	Dosya
85.	1175-1176 (1761-1763)	44x15	68	0,7	Ciltli
86.	1178-1179 (1764-1766)	44x16	35	0,3	Dosya
87.	1179-1180 (1765-1767)	42x15	162	1,6	Ciltli
88.	1179-1180 (1765-1767)	32x14	102	1,0	Dosya
89.	1182 (1768/69)	43x16	18	0,2	Dosya
90.	1183 (1769/70)	42x16	4	0,0	Dosya
91.	1183 (1769/70)	44x15	2	0,0	Dosya
92.	1184 (1770/71)	43x16	47	0,5	Dosya
93.	1185 (1771/72)	43x15	4	0,0	Dosya
94.	1186-1187 (1772-1774)	40x16	39	0,4	Dosya
95.	1188 (1774/75)	44x16	2	0,0	Dosya
96.	1190-1191 (1776-1778)	38x14	71	0,7	Dosya
97.	-			-	-
98.	1193-1194 (1779-1780)	42x16	18	0,2	Dosya
99.	1194-1196 (1780-1782)	41x16	172	1,7	Ciltli
100.	1199-1200 (1784-1786)	40x18	63	0,6	Dosya
101.	1204 (1789/90)	41x15	3	0,0	Ciltli
102.	1210-1211 (1795-1797)	38x16	53	0,5	Dosya
103.	1213-1214 (1798-1800)	43x16	24	0,2	Ciltli
104.	1227-1228 (1812-1813)	39x16	67	0,6	Ciltli

Karaferye Kazası Kadı Sicilleri

105.	1229-1230 (1813-1815)	40x16	81	0,8	Ciltli
106.	1231-1233 (1815-1818)	45x15	199	1,9	Ciltli
107.	1236-1237 (1820-1822)	41x15	129	1,2	Dosya
108.	1240-1242 (1824-1827)	52x19	2	0,0	Ciltli
109.	1241-1242 (1825-1827)	41x15	91	0,9	Ciltli
110.	1245-1246 (1829-1831)	46x16	66	0,6	Ciltli
111.	1247-1249 (1831-1834)	52x19	153	1,5	Ciltli
112.	1250-1251 (1834-1836)	52x19	173	1,7	Ciltli
113.	1252-1253 (1836-1838)	49x18	177	1,7	Ciltli
114.	1253-1255 (1837-1840)	54x18	161	1,6	Ciltli
115.	1256-1259 (1840-1844)	48x17	212	2,0	Ciltli
116.	1259-1261 (1843-1845)	48x17	158	1,5	Ciltli
117.	1260-1278 (1844-1862)	50x16	150	1,4	Ciltli
118.	1261-1264 (1845-1848)	55x19	158	1,5	Ciltli
119.	1266-1267 (1849-1851)	48x17	188	1,8	Ciltli
120.	1272-1276 (1855-1860)	55x20	114	1,1	Ciltli
121.	1277-1279 (1860-1863)	50x19	168	1,6	Ciltli
122.	1279-1281 (1862-1865)	54x19	170	1,6	Ciltli
123.	1281-1282 (1864-1866)	56x20	111	1,1	Ciltli
124.	1283-1287 (1866-1871)	44x18	284	2,7	Ciltli
125.	1283 (1866/67)	54x20	117	1,1	Ciltli
126.	1289-1290 (1872-1873)	50x19	127	1,2	Ciltli
127.	1289-1298 (1872-1881)	50x20	372	3,6	Ciltli
128.	1288 (1871/72)	50x19	152	1,5	Ciltli
129.	1298-1308 (1880-1891)	50x17	376	3,6	Ciltli
TOPLAM			10.360	100	

IV. Değerlendirme

Yayınladığımız ilk listede (1997), Yunanistan'da 128, Türkiye'de Balıkesir ve Millî Kütüphane'de 12 defter olmak üzere her iki ülkede toplam 140 sicil defterinin varlığı tespit edilmiştir. Ancak siciller üzerinde yürütülen çalışmalar sırasında defter sayısında bir değişiklik meydana gelmiş Yunanistan'daki sicillerin sayısı bir eksilirken Türkiye'deki siciller özel koleksiyondaki bir defterin varlığıyla 13'e çıkmıştır. Bunlardan Yunanistan'dakiler 1602-1891 yılları arasına, hâlen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunanlar 1682-1831, Edremit/Balıkesir'dekiler ise 1746-1792 dönemine ait defterlerdir. Özel arşivdeki sicilin de 1818/19 yılını kapsadığı anlaşılmaktadır. Karaferye'nin sicillerinin tümü dikkate alındığında % 30,7'sinin XVII. yüzyıla, % 47,9'unun XVIII. yüzyıla ve % 21,4'ünün de XIX. yüzyıla tarihlenen defterlerden oluştuğu tespit edilmektedir.

Tablo 6: Sicillerin Ülke ve Yüzyıllara Göre Dağılımı

	XVII.	%	XVIII.	%	XIX.	%	Toplam	%
Yunanistan	41	95,3	60	89,6	26	86,7	127	90,7
Türkiye	2	4,7	7	10,4	4	13,3	13	9,3
Toplam	43	100	67	100	30	100	140	100

“Karaferye’nin Kazasının Kadı Sicil Defterleri Külliyyatı” toplam sayfaları itibarıyla bakıldığında on iki bin sayfanın üzerinde bir miktara ulaşmaktadır. Bu sayfalarda çeşitli konularda yazılmış binlerce belgenin yer aldığı düşünüldüğünde kazanın tarihiyle ilgili hatırı sayılır bir kaynak kümesine sahip olduğumuz anlaşılmaktadır.

Sonuç

Şer’iye sicilleri, Osmanlı tarihinin idarî, askerî, sosyal, ekonomik, demografik, kültürel, yerel, ziraî, mimarî, folklor gibi pek çok sahada ele alınacak konuların değişik yönlerinin aydınlatılmasında yararlanılabilecek bilgileri içermektedir. Bunlar aynı zamanda taşradaki gündelik hayatın seyrinin takip edilebilmesi için de son derece vazgeçilmezdir. Tarihin birincil arşiv kaynaklarından sayılan bu kaynakların kronolojik seri düzeninde eksiksiz, sağlam ve kullanılabilir bir şekilde varlığı arzulanmakta ise de geçmişin ayak izlerinin takibini sağlayacak malzemenin tam olarak elimize geçmesi mümkün olamamıştır. Bu nedenle var olan malzemenin bilinmesi, titizlikle korunması ve tüm dünya araştırmacıları için kullanılabilir durumda olması şarttır. Bu konuda sarf edilecek çaba ve harcanacak emekler tarih biliminin cevaplayabileceği soruların artmasına neden olacaktır. Umulur ki, bu yolda ufak bir katkıda bulunabilmek düşüncesiyle Karaferye’nin yerel Osmanlı tarih kaynakları olan sicillerle ilgili kaleme alınan çalışma yeni araştırmalara yol göstererek katkıda bulunacaktır.

Kaynaklar

A. Basılı Eserler

- Akgündüz, Ahmet, *Şer’iye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hüükümler*, I-II, İstanbul 1988, 1989.
- Alioğlu, Saliha, *H. 1133-1134 (M. 1721-1722) Tarihibli Karaferye Kazası Şer’iye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Bornova 2002.
- Anastasopoulos, Antonios, *Imperial Institutions and Local Communities: Ottoman Karaferye, 1758-1774*, University of Cambridge, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge 1998.
- _____, “Hoi Othomanikoi Hierodikastikoi Kodikes (Sitzil) tes Veroias: Provmemata Taxinomemes (The Ottoman Court Registers (Sher’iye Sicilleri) of Veria: Classification Problems)”, *Imeros*, 1, (2001), s. 149-169.

- _____, “Lighting the Flame of Disorder: Ayan Infighting and State Intervention in Ottoman Karaferye, 1758-59”, *International Journal of Turkish Studies*, 8/1-2, (2002), s. 73-88.
- _____, “Building Alliances: A Chistian Merchant in Eighteenth Century Karaferye”, *Oriente Moderno*, 25 (86), Nr. 1 The Ottomans and the Trade, (2006), s. 65-75.
- _____, “Crisis and State Intervention in Late Eighteenth-Century Karaferye”, *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, Ed. Frederick F. Anscombe, Markus Wiener Pub., 2006, s. 11-33.
- Balta, Evangelia, “Yunanistan’da Türk Arşivleri”, Çev. H. Milas, *Tarih ve Toplum*, C. XII, S. 67, (1989), s. 42-44.
- _____, “Turkish Archival Material in Greek Historiography/Yunan Tarihçiliğinde Türkçe Arşiv Materyalleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Dünyada Türk Tarihçiliği, C. 8, S. 15, (2010), s. 755-832.
- Çatal, Hazım, *H. 1176-1178 (M. 1762-1764) Taribli Karaferye Kazası Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İzmir 2008.
- _____, *Karaferye Kazası Hicri 1201-1202 (Milâdi 1787-1788) Taribli Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve İnceleme)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.
- Dimitriadis, Vassilis, “Ottoman Archive Materials in Greece”, *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Ed. H. Georg Mayer, Münih 1989, s. 179-186.
- Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zallî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, VIII. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. S. Ali Kahraman-Y. Dağlı-R. Dankoff, İstanbul 2003.
- Gara, Eleni, “The Grek Newspapers of İzmir and the Eastern Crissis of 1875-1878”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, Haz. T. Baykara, İzmir 1994, s. 115-122.
- _____, “In Search of Communities in Seventeenth Century Ottoman Sources: The Case of the Kara Ferye District”, *Turcica*, XXX, (1998), s. 135-162.
- _____, “Lending and Borrowing Money in an Ottoman Province Town”, *Acta Viennensia Ottomanica: Akten des 13. Cıepo-Symposiums, Vienna: Institut für Orientalistik*, Ed. M. Köhbach-G. Prohazka-Eisl-C. Römer, Vienna 1999, s. 113-119.
- _____, *Kara Ferye 1500-1600 Menschen, Lokalgesellschaft und Verwaltung in Einer Osmanischen Provinz*, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Viyana 2000.
- _____, “Murderers and Judges in Ottoman Veria (Kara Ferye)”, *Imeros*, Issue 1, (2001), s. 113-130.
- _____, “The Town and District of Veria in Ottoman Times”, *Ematias Melemata [Acts of the Symposium Emathia-Historical and Archaeological Approaches Veria: Oi Philoi tou Byzantinou Mousiou Beroias]*, Beroias, 2007, s. 53-61.
- Gedikli, Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şeriye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, (2005), s. 187-213.

- Günay, Vehbi, *Tevârih-i Âl-i Osmân, Edremit Muzaffer Akşınar Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Yazmanın Tanıtımı ve Yeni Türk Harflerine Çevirisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1989.
- _____, *H. 1159 (M. 1746) Taribli Karaferye Kazası Şer'îye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1993.
- _____, “Karaferye Müftüsü Salih Efendi'nin Terekesinde Yer Alan Kitaplar”, *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, İzmir 1994, s. 95-107.
- _____, “Balkanlara Ait Siciller ve Karaferye Kazası Şer'îye Sicilleri Kataloğu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, II, 1997 [1998], s. 103-113.
- _____, “Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'îye Sicillerinin Envanter ve Kataloglarının Tespiti Hakkında”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/2, (Aralık 2003), s. 71-82.
- _____, *Anonim Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osman*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Bornova 2011.
- Kamacı, Gamze, *H. 1204-1207 (M. 1789-1792) Taribli Karaferye Kazası Şer'îye Sicili-I (1-50. Varak) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Bornova 2011.
- Kamburidis, Konstantinos, *1073-78/1662-1667 Yıllarında Yenişehir Fenâr Şer'îye Sicilleri*, Kozani 2000.
- Kılıç, Meryem, *H. 1196/1197 (M. 1781/1783) Taribli Karaferye Kazası Şer'îye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Bornova 2006.
- Kiel, Machiel - Gara, Eleni, “Karaferye”, *TDVİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 391-394.
- Konuk, Neval, “Karaferye Camileri, Mescitleri ve Namazgâhı”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II 13-15 Mayıs 2010 Bildiriler*, C. II, Manisa 2010, s. 109-128.
- _____, *Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi I*, Ankara 2010.
- Kramers, J. H., “Karaferye”, *İ.A.*, C. VI, İstanbul bt. y., s. 246.
- Ménage, V. L., “Karaferye”, *E.P.*, s. 600-601.
- Neumann, Christoph K., “Rich and Poor in Karaferye: Investigations in Probate Inventories of the Eighteenth Century [Arm und Reich in Qaraferye: Untersuchungen zu Nachlaßregistern des 18. Jahrhunderts]”, *Der Islam* 53, 2, (1996 [1997]), s. 259-312.
- _____, “Bücher in Karaferye”, *XXVIII. Deutscher Orientalistentag Orientalistik Zwischen Philologie und Sozialwissenschaft, Universität Bamberg 26-30 März 2001*.
- Ortaylı, İlber, “Balkanlar ve Batı'da Osmanlı Tarihiyle İlgili Arşivler”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s. 195-199.
- Özen, Şükrü, “Osmanlı Hukuk Literatürü: Tespitler ve Teklifler”, *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları-Tespitler, Problemler, Teklifler*, Ed. A. Akyıldız-Ş. Tufan Buzpınar-M. Sinanoğlu, İstanbul 2007, s. 97-116.
- Öztürk, Şenay, *H. 1105-1106 (M. 1693/1695) Taribli Karaferye Kazası Şer'îye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İzmir 2009.

- Öztürk Yılmaz, Şenay, “564 Numaralı Şer‘iye Siciline Göre Karaferiye Kazası”, *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-II*, Yıl: 21 Sayı: 67, (Mart-Haziran 2015), s. 1735-1746.
- Sakaoğlu, Necdet, “Diplomatik Gizlilik-Tuğralı, pençeli fermanları sanatkar yazar, tebdil-i kıyafet haberci taşırdı”, *NTV Tarih*, 24, (Ocak 2011), s. 32-33.
- Uğur, Yunus, “Mahkeme Kayıtları (Şer‘iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, (2003), s. 305-344.
- _____, “Şer‘iye Sicilleri”, *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 8-11.
- Ülker, M. Birol-Aydın, Bilgin, “Türkiye Haricinde Bulunan Osmanlı Kadı Sicilleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 16, (2004), s. 201-214.
- Vasdravellis, I. K., “Veria Tarihi Arşivi ve Makedonya Tarih Arşivi”, *Makedonika Dergisi*, 2, (1941-1952), s. 89-128.
- _____, *Historical Archives of Macedonia/Historika Arheia Makedonias*, II-Veria, Thessalonike/Selânik 1952.
- YAZICI, Ömür, *Karaferiye Kazası (H. 1204-1207/M. 1789-1792) Taribli Şer‘iye Sicili-II (51-87. Varak) (Transkripsiyon ve İnceleme)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, İzmir 2012.

B. İnternet Sayfaları

- <http://arxeiomnimon.gak.gr> (Erişim: 31.01.2016)
- <http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/index.html?cid=175573&start=80> (Erişim: 31.01.2016)
- <http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/index.html?code=GRGSA-IMA> (Erişim: 31.01.2016)
- <http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/resource.html?tab=01&id=175574&lang=tr> (Erişim: 31.01.2016)
- <http://hazine.info/archive-macedonia-thessaloniki/> Vakalı, Anna, “Historical Archive of Macedonia (Thessaloniki)”, (Erişim: 15.02.2016)
- <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Osmanli/Arsiv.aspx> (Erişim: 31.01.2016)
- <http://www.isam.org.tr/> (Erişim: 12.02.2016)
- <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/> (Erişim: 12.02.2016)
- <http://www.gak.gr> (Erişim: 31.01.2016)
- <http://www.ime.gr/publications/print/imeros/en/01/index.html> (Erişim: 31.01.2016)
- http://www.sa.aegean.gr/iridion/html/en/staff_cv_en.php?id=6 (Erişim: 31.01.2016)
- <http://www.yazmalar.gov.tr/> (Erişim 17.08.2015)
- <http://www.apenet.eu> (Erişim: 11.03.2016)
- <http://www.apex-project.eu/> (Erişim: 11.03.2016)

EK: Karaferye Kazası Kadı Sicilleri Toplu Kataloğu

Sıra No	Tarih (Hicri/Milâdi)	Sayfa/Varak Sayısı
1.	1011 (1602/3)	94
2.	1021-1022 (1612-1614)	16
3.	1022 (1613/14)	99
4.	1025-1026 (1616-1617)	62
5.	1028 (1618/19)	11
6.	1020-1066 (1611-1656)	154
7.	1023-1053 (1614-1644)	186
8.	1030-1031 (1620-1622)	66
9.	1036 (1626/27)	66
10.	1036-1037 (1626-1628)	24
11.	1037-1048 (1627-1639)	202
12.	1043-1044 (1633-1635)	85
13.	1044-1048 (1634-1639)	52
14.	1049-1051 (1638-1642)	136
15.	1050-1051 (1640-1642)	201
16.	1055-1056 (1645-1647)	114
17.	1057-1058 (1647-1649)	200
18.	1058-1060 (1648-1650)	118
19.	1061-1062 (1650-1652)	103
20.	1068 (1657/58)	82
21.	1077-1078 (1666-1668)	12
22.	1078 (1667/68)	1
23.	1078 (1667/68)	52
24.	1079 (1668/69)	5
25.	1080-1081 (1669-1671)	12
26.	1080-1085 (1669-1675)	44
27.	1083-1085 (1672-1675)	239
28.	1088-1089 (1677-1679)	89
29.	1092-1093 (1681-1682)	6
30.	1093-1095 (1682-1684)	86
31.	1093-1231 (1682-1815)	89
32.	1096-1097 (1684-1686)	72
33.	1098-1099 (1686-1688)	118
34.	1098 (1686/87)	12
35.	1099 (1687/88)	6
36.	1098-1099 (1686-1688)	4
37.	1102 (1690/91)	60
38.	1103 (1691/92)	20
39.	1105-1106 (1693-1695)	61
40.	1107-1109 (1695-1698)	6
41.	1109-1110 (1697-1699)	64
42.	1110-1113 (1698-1702)	90
43.	1111-1113 (1699-1702)	64

Karaferye Kazası Kadı Sicilleri

44.	1114-1115 (1702-1704)	164
45.	1116-1117 (1704-1706)	49
46.	1117 (1705/6)	124
47.	1117-1118 (1705-1707)	16
48.	1117 (1705/6)	6
49.	1118-1119 (1706-1708)	20
50.	1119 (1707/8)	43
51.	1120-1121 (1708-1710)	63
52.	1122 (1710/11)	6
53.	1123-1124 (1711-1712)	43
54.	1125-1126 (1713-1715)	47
55.	1127 (1715)	44
56.	1127-1128 (1715-1716)	2
57.	1128 (1715/16)	40
58.	1129-1130 (1716-1718)	5
59.	1131-1132 (1718-1720)	97
60.	1133-1134 (1720-1722)	44
61.	1133-1136 (1720-1724)	74
62.	1136 (1723/24)	59
63.	1135-1137 (1722-1725)	93
64.	1138-1139 (1725-1727)	34
65.	1139-1140 (1726-1728)	106
66.	1141-1143 (1728-1731)	78
67.	1144 (1731/32)	89
68.	1145-1148 (1732-1736)	50
69.	1147-1148 (1734-1736)	50
70.	1149-1150 (1736-1738)	26
71.	1151 (1738/39)	4
72.	1152 (1739/40)	4
73.	1155 (1742/43)	18
74.	1157 (1744/45)	16
75.	1159-1160 (1746-1747)	52
76.	1159-1161 (1746-1748)	134
77.	1159-1161 (1746-1748)	9
78.	1161-1163 (1748-1750)	91
79.	1163-1164 (1749-1751)	71
80.	1163-1165 (1749-1752)	66
81.	1164 (1750/51)	1
82.	1167 (1753/54)	4
83.	1169-1170 (1755-1757)	112
84.	1170-1171 (1756-1758)	98
85.	1172 (1758/59)	49
86.	1173-1175 (1759-1762)	75
87.	1173 (1759/60)	4
88.	1175-1176 (1761-1763)	68

89.	1176-1178 (1762-1764)	79
90.	1178-1179 (1764-1766)	35
91.	1179-1180 (1765-1767)	162
92.	1179-1180 (1765-1767)	102
93.	1182 (1768/69)	18
94.	1183 (1769/70)	4
95.	1183 (1769/70)	2
96.	1184 (1770/71)	47
97.	1185 (1771/72)	4
98.	1186-1187 (1772-1774)	39
99.	1188 (1774/75)	2
100.	1190-1191 (1776-1778)	71
101.	1193-1194 (1779-1780)	18
102.	1194-1196 (1780-1782)	172
103.	1196-1197 (1781-1782)	43
104.	1199-1200 (1784-1786)	63
105.	1201-1202 (1786-1788)	99
106.	1204 (1789/90)	3
107.	1204-1207 (1789-1792)	86
108.	1207-1209 (1792-1794)	56
109.	1210-1211 (1795-1797)	53
110.	1213-1214 (1798-1800)	24
111.	1215-1217 (1800-1802)	64
112.	1227-1228 (1812-1813)	67
113.	1229-1230 (1813-1815)	81
114.	1231-1233 (1815-1818)	199
115.	1234 (1818/19)	-
116.	1236-1237 (1820-1822)	129
117.	1237-1241 (1821-1825)	119
118.	1240-1242 (1824-1827)	2
119.	1241-1242 (1825-1827)	91
120.	1245-1246 (1829-1831)	66
121.	1246-1247 (1830-1831)	40
122.	1247-1249 (1831-1834)	153
123.	1250-1251 (1834-1836)	173
124.	1252-1253 (1836-1838)	177
125.	1253-1255 (1837-1840)	161
126.	1256-1259 (1840-1844)	212
127.	1259-1261 (1843-1845)	158
128.	1260-1278 (1844-1862)	150
129.	1261-1264 (1845-1848)	158
130.	1266-1267 (1849-1851)	188
131.	1272-1276 (1855-1860)	114
132.	1277-1279 (1860-1863)	168
133.	1279-1281 (1862-1865)	170

Karaferye Kazası Kadı Sicilleri

134.	1281-1282 (1864-1866)	111
135.	1283-1287 (1866-1871)	284
136.	1283 (1866/67)	117
137.	1289-1290 (1872-1873)	127
138.	1289-1298 (1872-1881)	372
139.	1288 (1871/72)	152
140.	1298-1308 (1880-1891)	376

REVAN SEFERİ'NE GÖTÜRÜLEN PADİŞAH KIYAFETLERİ

Özer Küpeli*

Özet

Osmanlı padişahlarının kıyafetleri hakkında bilinenler oldukça azdır. Bunlar da Topkapı Sarayı Müzesi Giyim-Kuşam Koleksiyonunda bulunan padişah ve diğer hanedan mensuplarından bakiye kıyafetlere dayanılarak yapılan tespitlerden ibarettir. Bu tespitler ağırlıklı olarak başta kaftanlar olmak üzere padişah kıyafetlerinin kumaş ve desen özellikleri hakkındadır. Ancak padişahların iç ve dış giyimleri için çok sayıda ve çeşitli türlerde kıyafetlerinin olduğu muhakkaktır. Nitekim IV. Murad'ın Revan Seferi'ne götürülen kıyafetlerini içeren bir liste bu durumu doğrulamaktadır. Bu makalede söz konusu listeye dayanılarak IV. Murad'ın kıyafetleri ile bu kıyafetlerin kumaşları, kürkleri, renkleri gibi detaylarından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı padişahı, Revan Seferi, Giyim-kuşam tarihi, Kıyafet türleri, Kumaş

Sultan's Clothing on the Revan Campaign

Abstract

In the case of Ottoman clothing history, our limited information about the clothes of Ottoman sultans is based primarily on the studies of the Topkapı Palace Museum Clothing Collection which contain entries about the dresses of sultans and other members of Ottoman dynasty. These studies usually focus on the fabrics and ornaments of sultanic clothes, especially kaftans. However, it is certain that Ottoman sultans had a wide range of inner and outer clothes. A register containing the list of Sultan Murad IV's clothes on the Revan campaign confirms this observation. Based on the examination of this list, the article scrutinizes some features of these clothes such as type of fabrics, furs and variety of colors.

Keywords: Ottoman sultan, Revan Campaign, Clothing history, Types of clothing, Fabric

Kumaşın İslam dünyasının bütününde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çok önemli bir yeri vardır. Zira padişahların gönül almak ya da ödüllendirmek için her kademedeki devlet adamına, saray görevlilerine, yabancı elçilere hılatler giydirmesi veya onlara hediye olarak kumaşlar dağıtması İslâmî bir gelenek olup kudret ve cömertliklerinin başlıca göstergesiydi. Yine diğer ülkelerin hükümdar-

* Doç.Dr., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.*

larına gönderilen, onların ve Osmanlı devlet erkânının padişaha sundukları hediyeler arasında pahalı kumaşlar ön sıralarda yer almaktaydı.¹ Ayrıca kumaşlar; sancak, çadır, tente, duvar ve yer örtüsü gibi türlü şekillerde veya süslü kıyafetler olarak Osmanlı merasimlerine gösteriş katan ve görkemi arttıran önemli birer aksesuardı. Bütün bunlar padişahların ve devlet adamlarının kumaş ve kıyafetlere verdikleri kişisel önemin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.²

Osmanlı padişahları erken dönemlerden itibaren giyim-kuşamlarına büyük özen göstermiş, pahalı ve lüks kumaşlardan hazırlanan kıyafetler giymişlerdir. Onların zevkine uygun ve istedikleri kalitede kıyafet hazırlama çabası Osmanlı ülkesinde dokumacılık sektörünün gelişimine ciddi katkıda bulunmuştur. Bursa ve İstanbul başta olmak üzere Aydos, Bilecik, Amasya, Ankara, Tokat, Malatya, Denizli, Akşehir, Halep, Selanik ve Şam gibi şehirlerde atlas, boğası, canfes, çatma, çitari, çuha, diba, futa, hatayi, kadife, kemha, kutnu, seraser, serenk, vale ve zerbaft adını taşıyan çok çeşitli ipekli ve yünlü kumaşlar üretiliyordu.³ Osmanlı Sarayı'nın, devlet görevlilerinin ve varlıklı kimselerin talepleri öylesine fazlaydı ki, İran'dan ham ipek, İtalya'dan ise çeşitli kumaşlar ithal ediliyordu.⁴ Dokumacılık sektöründeki gelişmeler Türk kumaş sanatında da kendini göstermiş, farklı desen ve motiflerle oldukça zenginleşmiş, bilhassa XVI. yüzyılda kumaşlarda birçok yeni desen ve motif kullanılmıştır.⁵

İpek yolu üzerindeki Bursa XIV. yüzyıl ortalarından itibaren önemli bir ticaret merkezi olarak ön plana çıkmış ve İran ham ipeği dışında Hindistan'ın tekstil ürünleri ile Avrupa ipekli ve yünlü kumaşlarının önemli bir pazarı haline gelmiştir.⁶ Bu nedenle Bursa'da çok sayıda dokuma tezgâhı mevcuttu ve bu tezgâhlarda dokunan değerli kumaşların en önemli alıcısı Osmanlı Sarayıydı. Vezirler, vilayet idarecileri ve sair devlet erkânının da bu kumaşlara ve bunlardan dikilen kıyafetlere

¹ Bir örnek olarak 1578 yılı ortalarında Floransa elçilik heyeti III. Murad'a değeri 100.000 dukayı aşan kadife, ipek ve sırmalı kumaşlar getirmiştir. Bkz. Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü, 1577-1578, 2. Cilt*, (ed. Kemal Beydilli & çev. Türkis Noyan), İstanbul 2007, s. 822.

² Nurhan Atasoy vd, *İpek, Osmanlı Dokuma Sanatı*, (çev. Reyhan Alp, Ayşe Kardiçalı; der. Julian Raby), İstanbul 2001, s. 21.

³ Nevber Gürsu, "Kumaş", *Türkiye Dîyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26, Ankara 2002, s. 367.

⁴ Mesela Floransalılar XV ve XVI. yüzyıllarda, Osmanlı ülkesinden ciddi miktarda ham ipek alıyor, karşılığında ise bu ipektan dokudukları atlas, kadife, kemha gibi kıymetli kumaşları satıyorlardı. Osmanlı Devleti ile Floransa arasındaki ticaret hakkında geniş bilgi için bkz. Mikail Acıpinar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa, Akdeniz'de Diplomasî, Ticaret ve Korsanlık, 1453-1599*, Ankara 2016, s. 289-418.

⁵ Nevber Gürsu, *Türk Dokumacılık Sanatı, Çağlar Boyu Desenler*, İstanbul 1988, s. 44; Fikri Salman, *Türk Kumaş Sanatı*, Erzurum 2011, s. 73.

⁶ Halil İnalçık, "Bursa and the Commerce of the Levant", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, Volume III/2, (1960), s. 140-141; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1: 1300-1600*, (çev. Halil Berktaş), İstanbul 2000, s. 291-295.

ciddi alaka gösterdikleri bilinmektedir.⁷ XVI. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı merkezi yönetimi, sarayın ihtiyacı olan iyi cins kumaşların teminini kolaylaştırmak, kıymetli kumaşların imalatında kullanılan altın ve gümüş tellerdeki savurganlığı önlemek ve hileleri engellemek amacıyla Beyazıt Camii yakınlarındaki Tavuk Pazarı mevkiinde saraya bağı kumaş dokuma atölyesi kurmuştur.⁸ Aynı dönemde İstanbul'daki dokuma tezgâhlarının sayısında ciddi bir artış olmuş, devlet hem tezgâhların sayısını sınırlamak, hem de dokunan kumaşların kalite ve fiyatlarını kontrol edebilmek için bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır.⁹

A) Padişahlar Ne Giyerlerdi?

Topkapı Sarayı Müzesi, giyim-kuşam bakımından oldukça zengin bir koleksiyona sahiptir. Bu koleksiyonda saray mensuplarına ait sayısı 1.550'ye varan giyim eşyası arasında padişahların dış kaftanlarından çoraplarına kadar çeşitli kıyafetler de bulunmaktadır. Söz konusu kıyafetler arasında bazı padişahların sadece bir adet kaftanı bulunurken, bazılarının daha fazla sayıda ve çeşitte giysileri günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte Osmanlı padişahlarının gündelik hayatlarında veya resmi törenlerde kullandıkları tüm giysiler, sayıları, maddi değerleri ve kıyafetlerindeki renk, desen, kumaş gibi özellikler ayrıntılı bir şekilde bilinmemektedir. Zira padişah kıyafetleri hakkında kaleme alınan çalışmalar çoğunlukla Topkapı Sarayı Müzesi'nin giyim-kuşam koleksiyonunda yer alan kıyafetlerden hareketle yapılmıştır. Bunun yanı sıra arşivlerde tesadüf edilen az sayıdaki kayıttan, seyyahların ve çağdaş tanıkların verdiği bilgiler ile minyatürlerden destekleyici mahiyette bir takım bilgiler de edinilmiştir. Bunlar sayesinde bir Osmanlı padişahının giysi dolabında hangi kıyafetlerin bulunduğu az çok anlaşılabilir.

Padişahlar, gündelik kıyafet olarak altlarına çorap, iç donu ve şalvar, üstlerine zıbın, gömlek veya iç kaftanı, bunların üzerine ise kısa veya uzun kaftan giyerlerdi. İç kaftanı üzerine şal veya Trablus kuşağı sarılır, üstüne de mücevherlerle süslü kemer takılırdı.¹⁰

Resmi günler ve törenlerde giyilen iç kaftanlar dirsekten bileğe kadar düğmeli ve bileği ayarlanabilen uzun kollu olurdu. Bunun üzerine ağır ipekli kumaşlardan hazırlanmış kısa kollu iç kaftanı, en üsteyse içi kürklü, mücevher düğmeli, yere kadar uzanan etekli ve kollu bir elbise daha giyerlerdi.¹¹ *Kapaniçe*

⁷ Suraiya Faroqi, "Anayol Kavşağında Bursa: İran İpeği, Avrupa Rekabeti ve Yerel Ekonomi", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay), İstanbul 2003, s. 101.

⁸ Tahsin Öz, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, 1. cilt, Ankara 1950, s. 44-45; Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul 1960, s. 58-61; Gürsu, *a.g.e.*, s. 41.

⁹ Bununla ilgili hükümler için bkz. Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935, s. 108, 115, 124-125, 127-128.

¹⁰ Salman, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹ Hülya Tezcan, "Topkapı Sarayı Müzesi Giyim Kuşam Koleksiyonu Saray Kıyafetleri", *Osmanlı*, 11, (ed. Güler Eren vd.), Ankara 1999, s. 517.

olarak bilinen bu şaşalı üst giysisine kimi yerde *kabanıçe*, *kapanıça*, *kapanitza* da denilmiştir. Kaynaklarda kapanıçe padişaha mahsus, kollu veya kolsuz, enli yakalı, siyah tilki kürkü kaplı, önü kıymetli taşlarla işlenmiş, mücevherlerle bezeli çaprastvari kaytanlar bulunan bir üst giysisi şeklinde tarif edilmiştir.¹² Kapanıçenin daha aşağı kalitede bir türüne Macarca *kuntoş*, Türk kaynaklarında ise yaygın olarak *kontuş* denilmiştir. Çoğunlukla şal ve çuhaya kaplanmış samur paçası, sincap, kakum gibi kürklerden dikilmiş olan kontuşların düğmeleri sadedir.¹³

Ekseriyetle padişahlar tarafından giyilmekle birlikte sadrazamlar, vezirler ve diğer yüksek saray görevlilerince de mertebesine göre giyilebilen *kaftanlar*, önü açık, bol kollu ve uzunluğu diz altından bileklere kadar değişen bir üst elbisesidir. Kolları bazen kısa, bazen de uzundur. Kıymetli kumaşlardan dikilen kaftanların soğuk havalarda bedeni sıcak tutması için içine astar konulmuş, kol ve yakalarında ise süs olarak kürk kullanılmış, bilhassa samur ve kakum kürkleri tercih edilmiştir. Kaftanların önleri bir sıra aralıkla birit ilik-düğmeyle veya bedene karşılıklı dikilen ve çaprast denen şeritlerle kapatılırdı.¹⁴ Önceleri sade olan kaftanlar, zamanla daha gösterişli hale gelmiş, değerli kürkler eklenerek üzerleri kıymetli taşlarla bezenmiş, dokumalarına altın ve gümüş teller karıştırılmıştır. Buna mukabil kaftanların kesimlerinde pek bir değişiklik olmamıştır.¹⁵

Padişahların üst giysilerinden birisi de hem erkek, hem de kadınlar tarafından giyilen *feracedir*. Erkek ve kadınların giydiği feracelerin modelleri detaylarda birbirinden ayrılmakla birlikte genel bir tarifile bu giysilerin önü açık, bedeni ve kolları bol, eteği yere kadar uzundur. Yakası boyuna oturmuş, yuvarlak veya hafifçe “V” şeklinde oyulmuştur. Her mevsim giyilen feracelerin yazlık olanları hafif ipeklilerle sof ve çuha gibi yünlülerden imal edilmişken, kışlık olanların ise içlerine kuzu postu ya da tavşan, sincap, vaşak gibi giyenin mevkiine ve satın alma gücüne göre değişen kürkler kaplanmıştı.¹⁶

Padişahların üst giyimleri arasında yer alan *serhaddiler* sefer dönemlerinde giyilmekteydi. Bunların içi kürklü, dar ve uzunluğu diz boyundadır. Serhaddiler kimi zaman külahıyla birlikte takım olacak şekilde hazırlanmıştır. Bazı üst giysilerinise birkaç adı vardı. Mesela *maşlah*, *harmani* (*harvani*) ve *binış* aynı türde kıyafetler olup zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu kıyafetler ince yünden ya da ipekli kumaştan yapıp baş üzerinden geçirilerek giyilirdi ve ön tarafı göğüs hizasında geniş iki şeritle kapalı, yere kadar açık, bazen de kapüşonlu olup pelerine

¹² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 165-166; Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967, s. 144-145; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 221-222.

¹³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 222.

¹⁴ Macide Gönül, “Topkapı Sarayında Bulunan Padişah Kaftanları”, *Türk Etnografya Dergisi*, X, (1968), s. 61.

¹⁵ Seda Özcan, *Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan 17. Yüzyıl Padişah Kaftanlarının İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s. 36.

¹⁶ Hülya Tezcan, “Ferace”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12, İstanbul 1995, s. 350.

benzerdi. IV. Murad'ın bu şekilde iki harmanisinin olduğu bilinmektedir.¹⁷

Bir kaç kat, üst üste giyilen kıyafet parçalarından en üste giyilen dışında, içte yer alanlar iç kaftanı, entari, mintan ve dolama gibi isimlerle anılmaktaydı. Bu giysi türlerinin zaman zaman birbirinin yerine kullanıldığı anlaşılmalı birlikte, her biri farklı bir elbisedir. Nitekim *entari* üste giyilen iki tarafı yırtmaçlı, geniş kollu, iç etekliği uzun gömlek benzeri elbiseye denilmektedir. *Mintan* iç gömleği üzerine giyilen etekleri kalçaları örtecek kadar uzun, uzun kollu, düz yakalı, önü entari gibi yarım yırtmaçlı olup üç-dört düğme ile kapanan, baştan geçirilmek suretiyle giyilen bir kıyafettir.¹⁸ *Dolama* ise cübbeye benzer bir giysi olup genellikle çuhadan, bazen de kürkten ve çatma kemhadan yapılmıştır. Kesimine göre dolma, dolmani ve dullamani şeklinde üç çeşidi vardır. Birincisi bedene hafifçe oturur biçimde kısa ceket olup kısa kollu, yakasız, önden açıktır. I. Mahmud'un böyle bir giysisi olduğu terzisine gönderdiği bir nottan anlaşılmalıdır. Diğer ikisi ise divan ve sipahi dolamaları olup her ikisinin de etek boyları uzun olmakla birlikte ilkinin etek boyu ve kolu daha uzun ve geniştir.¹⁹

Kıyafetlerin en önemli parçası alta giyilen şalvarlardır. Padişahlar için gösterişli ipekli ve pamuklu kumaşlardan imal edilen ve çarpıcı desenlere sahip şalvarların dikim özelliklerine göre çeşitli şekilleri mevcuttur. Paçası dar olarak diz kapağından ayak bileğine kadar inenine *potur*, kısa geniş paçaları diz kapağında büzülmüş olanına ise *çakşır* denilmektedir.²⁰

Osmanlı padişahlarının giyimlerinin tamamlayıcısı ise başlıklarıdır. En eski örnekleri yünden yapılmış, *borasani* denilen bir tür kavuktur. Fatih zamanında bunlar silindirik hale getirilmiş, üzerine tülbent sarılmış, adına da *mücevveze* denilmiştir. Yavuz Sultan Selim ise adına izafeten *selimi* denilen mücevveden biraz daha uzun bir başlık takmıştır. Oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın taktığı başlığın adı ise *yusufidir*. Yüksekliği selimi ile aynı, ancak tepesi genişçe, üzeri dilimlidir. Padişahlar törenlerde, kabul günlerinde ya da tahta oturduklarında genel olarak bu başlıklardan birisini giymişler, üzerine de sorguç takmışlardır. Bununla birlikte savaşlarda ise *üşküf* denilen keçeden yapılmış sırmalı börtükler takmışlardır. Bu savaş başlıklarından başka üstlerine ince çelik zincirden yapılmış ve kürkle kaplanmış *dır-ı postiyin* adındaki bir kıyafet giymişlerdir.²¹ Yine zırhlarının üzerine *tibyân-ı nâfi* denilen bir tür içi pamukla doldurulmuş kaftan giydikleri de bilinmektedir. Bu kaftanın içine bazen pamuk yerine ham ipek de konulmuştur.²²

Padişahlar günlük hayatlarında ama bilhassa savaş zamanlarında doğrudan tenlerinin üzerine kendilerini manevi bakımdan koruyacaklarına inandıkları tılsımlı

¹⁷ Tezcan, "Saray Kıyafetleri", s. 517.

¹⁸ Koçu, *a.g.e.*, s. 102-105, 174.

¹⁹ Tezcan, "Saray Kıyafetleri", s. 517; Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 470-471.

²⁰ Pakalın, *a.g.e.*, III, s. 307; Tezcan, "Saray Kıyafetleri", s. 518.

²¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 218-224.

²² Öz, *a.g.e.*, I, s. 10.

gömlekle de giymişlerdir. Bu gömleklelerin üzerine renkli mürekkep ve yıldızla Kuran-ı Kerim'den ayetler ve dualar yazılmış, karelere bölünmüş yüzeylerin içine vefk ve cifr denilen harfler, sayılar doldurulmuştur. Bu sayede gömleğin giyeni savaş yaralarına, hastalıklara, nazara, iftiraya karşı koruyacağına inanılırdı.²³

Osmanlı Sarayı'nda herkesin uyması gereken bir kıyafet düzeni vardı. Bundan dolayı herkes istediği kıyafeti, istediği zaman, istediği yerde giyemezdi. Mesela kış mevsiminde önce padişah samur kürk giyer, ancak ondan sonra saray halkı ise ancak ondan sonra bunları giyebilirdi. Yine Kasım-Aralık aylarında hizmetkârlar ile esnafın kakum ve vaşak kürküyle dolaşması, çiçekli kaftan ve entari giymesi, kemerbend şal kuşanması hatt-ı hümayunla yasaklanmıştı.²⁴

Padişah ve hanedan mensuplarının kıyafetleri genellikle atlas, çatma, diba, gezi, hare, hatayi, kadife, kemha, serenk, tafta ve vale gibi hafif veya ağır ipekli kumaşlardan dikilmiştir. Yine seraser, seveyi ve zerbaft gibi altın ve gümüş teller ve ipekle dokunmuş pahalı ve kıymetli kumaşlar da çokça kullanılmıştır. İpek dışında kaliteli üretim çuha, kutnu ve softan da bilhassa içe giyilmek üzere elbiseler dikildiği olmuştur. Padişahın kıyafetleri için sipariş edilen bu kıymetli kumaşların desenleri saray nakkaşlarınca çizilmiş ve sıkı bir kontrol altında sarayın dokuma atölyelerinde, bu mümkün olmadığında ise dışarıda sipariş edilen tezgâhlarda dokunmuştur.²⁵ Kumaşların dokuma işlemi tamamlandıktan sonra kıyafetlerin dikilmesi saray terzilerinin sorumluluğundaydı. Saray terzileri iki sınıftı. Bunlardan ilki *hilat terzileri* (*hayyâtîn-i hil'at*) olup padişaha ve devlet görevlilerinden rütbe ve mansıp alanlara hilatlerini dikmekle mükelleftiler. Bu terzi grubu üç bölük olup toplam mevcutları 21-23 arasındaydı ve 13 kadar da müteferrika denilen hizmet erleri vardı. İkinci sınıf ise *hassa terzileri* (*hayyâtîn-i hâssa*) olup bunlar padişahın elbiselerini, name keselerini vb. ürünleri dikerlerdi. Beş bölük halinde teşkilatlanmışlardı ve padişahla birlikte sefere gitmeleri kanundu. Hayyâtîn-i Hâssa'nın başında baş terzi (*ser-hayyâtîn-i hâssa*) bulunurdu. Ayrıca kethüdaları da olup herhangi bir sebeple baş terzilik makamı münhal olduğunda yerine bunlardan biri geçirdi. Bu birime eleman istihdamı, tayinler, atamalar ve maaş ödemeleri ise Enderun hazinedar-başısının (*ser-hazîne-i Enderun*) onayı ile yapılırdı.²⁶ Evliya Çelebi saray terzilerinin iki atölyelerinin bulunduğunu, bunlardan birinin Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirildiğini ve Ayasofya Camii'nin yanında bulunan Arslanhane'nin bitişiğinde olduğunu yazarken, diğerinin Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığını ve Topkapı Sarayı'nın dış surları üzerinde

²³ Tezcan, "Saray Kıyafetleri", s. 519.

²⁴ *Aynı yer.*

²⁵ *Aynı eser*, s. 515-516. Osmanlı sarayında bilhassa XVII. yüzyılda kullanılan kumaşlar için bkz. Özdemir Nutku, "Onyedinci Yüzyılda Saray Kumaşları", *Tarih ve Toplum*, Sayı 22, (Ekim 1985), s. 44-50.

²⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 461; Hayyâtîn-i Hâssa ve çalışma usulleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Kurul, *17. Yüzyıl Osmanlı Hâssa Terzileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012, s. 36-48.

bulunan Alay Köşkü'nün karşısında yer aldığını kaydetmiştir.²⁷ Osmanlı arşiv belgelerinde ise sadece Alay Köşkü'nün karşısında bulunan saray terzihanesine dair kayıtlar mevcuttur.²⁸

Padişahların giysileri özel hazırlanmış bohçaların içine konulup ya seferliler koğuşundaki duvar dolaplarında ya da güve türü zararlılara karşı doğal bir koruma sağlayan sandal ağacından imal edilmiş sandıklarda saklanmıştır.²⁹ Kapaniçe, kaftan ve kürkleri başta olmak üzere kıymetli kıyafetlerin korunmasından ve bunların törenlerde bir yerden bir yere taşınmasından çuhadarlar sorumluydu. Padişahların kapaniçeleri, değerli taşlarla süslenmiş kaftanları ve kürkleri Hazine Odası'nda muhafaza edilir, mütemadiyen burada görevli iç oğlanları tarafından gözden geçirilip temizlenir, yılda iki kez de silkelenip tozdan arındırıldıktan sonra güneşe serilerek havalandırılırdı. Bu işlem vefatlarından sonra bohçalanarak Hazine Odası'nda saklanan sabık padişahların kıyafetleri için de uygulanmıştır.³⁰

B) IV. Murad'ın Revân Seferi'ne Götürülen Kıyafetleri

Padişahlar sefere çıkacakları zaman bunun hazırlıkları çok önceden başlar, daha bir yıl öncesinden ülkenin her yanına asker, hayvan ve zahire teminiyle yolların tamiri ve işenin menzillere nakline dair bir dizi ferman gönderilirdi. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra nihayet sefer günü gelir ve padişah görkemli bir törenle İstanbul'dan ayrılırdı. Tuğların çıkarılması, otağ-ı hümayunun kurulması, hilatlerin giydirilmesi, Sancak-ı Şerif'in teslimi, devlet erkânı ile askerlerin geçit töreni ve esnaf alayı gibi anlara sahne olan bu törenlerle devletin güç ve ihtişamı herkese gösterilirdi.³¹ IV. Murad da kendisinden önce ya da sonra sefere çıkan diğer

²⁷ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, (haz. Robert Dankoff vd), İstanbul 2006, s. 318; Tayyâr-zâde Atâ da terziler karhanesinin Alay Köşkü yakınlarında eskiden kilise, fetihten sonra ise mescit olarak kullanılan binada olduğunu yazar. Ayrıca burada bir terzi başı, bir hallaç başı ile birlikte kırk kadar terzinin bulunduğunu kaydeder. Bkz. *Osmanlı Saray Tarihi, Târih-i Enderûn*, I, (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2010, s. 413.

²⁸ Kurul, *a.g.t.*, s. 37.

²⁹ Salman, *a.g.e.*, s. 60.

³⁰ Ali Ufkî Bey / Albertus Bobovius, *Saray-ı Enderun, Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, (çev. Türkis Noyan), İstanbul 2013, s. 53. Reşat Ekrem Koçu Hazine koğuşunun en kıdemli olmakla bu koğuşun birinci zabiti ve amiri konumunda olan zülüflü ağanın "Giyim Başı Ağâ" unvanını taşıdığını, padişahın elbiselerinin hazine muhafazası, bu elbiselerin temizliği ve her istendiğinde padişaha götürülmesine bu ağanın nezaret ettiğini belirtmektedir. Bkz. *Topkapı Sarayı*, İstanbul 1960, s. 131.

³¹ *Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifâtî (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, (haz. Halil Mercan), Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996, s. 25-28; Gerek Osmanlı tarihçileri [Misal Topçular Kâtibi II. Osman'ın Hotin ve IV. Murad'ın Revân seferine çıkışını canlı şekilde tasvir eder. Bkz. *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi, (Metin ve Tablîl)*, II, (yay.haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, s. 716-721 ve 1013-1014], gerekse yabancı seyyahlar [Antoine Galland Edirne'de tanık olduğu Osmanlı ordusunun sefere çıkış merasimini hayranlıkla sayfalarca anlatır. Bkz. *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, I, (Şerhlerle Yayınlayan: Charles Schefer, Çev: Nahid Sırrı Örik), Ankara 1949, s. 113-130] eserlerinde padişahların sefere çıkış merasimlerini etraflıca anlatmışlardır.

padişahlar gibi 1635 Martının 9'unda halkın da iştirak ettiği büyük ve kalabalık bir merasimle Topkapı Sarayı'ndan ayrılarak Üsküdar'a geçmiştir.³²

Bir padişah sefer veya benzeri gerekçelerle uzun süreli olarak saraydan ayrıldığında mücevherleri, silahları ve bir takım kıymetli eşyaları iç hazineden çıkarılarak beraberinde götürülürdü. Bu eşyalar arasında tahmin edilebilir ki, padişahın kıyafetleri de bulunuyordu. Nitekim IV. Murad Revan Seferi için yola çıktığında yanında götürülen kıyafetlerin de kayıtlı olduğu bir defter mevcuttur.³³

Padişahın kıyafetlerini içeren bu listenin yer aldığı defterin baş kısmında 1634 yılı başında ordunun Edirne'ye kadar gittiği, ancak meselenin barış yoluyla halli üzerine vazgeçilen Leh Seferi ile ilgili bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtların ilkinde padişahın Davud Paşa Sahrası'na gidişinden bahsedilmiştir.³⁴ Devamında ise otağ-ı hümayun için verilen mefruşat listelenmiştir. Ayrıca söz konusu mefruşatın hazineye teslim olunup hazineden değiştirildiği, eskilerin de korunmasının mutlaka gerektiği belirtilerek herhangi bir ihmalde bulunulmaması tembih olunmuştur.³⁵ Padişahın çadırına verilen mefruşat şunlardır: Beş yorgan, beş çarşaf, birer kırmızı ve beyaz velense, bir makat, iki kadife minder, üç girde balin (yuvarlak yastık), iki yüz yastığı, üç balin (yastık), dört münakkaş kadife yastık. Gayet mütevazı duran bu eşyalara ilave olarak yine padişahın çadırları için yirmi dört adet de kalıçe verilmiştir. Bunlara daha sonra otuz üç alaca kilim daha eklenmiş, padişah ve hizmetindekilere verilen eşyaları taşımak için iç hazineden iki ayrı zamanda toplam yüz dört esvap sandığı ihraç olunmuştur. Otağ-ı hümayun mefruşatı ile bunların taşınacağı sandıklar üç aşağı, beş yukarı Revan Seferi için de verilmiş olmalıdır. Lakin defterde buna dair bir kayıt yoktur. Baş kısımdaki diğer kayıtlar iç hazineden dış hazineye teslim edilen filori ve akçe sandıkları ile sefere katılan has odalı, hazineli, kilerli, büyük oda seferlileri ve baltacılar dağıtılan kılıçlar vs. hakkındadır.³⁶

IV. Murad'ın Revan Seferi'ne götürülen kıyafetleri "*Pâdişâbımızın nefis-i şerîflerinin sefer-i hümayûna uydurulan esvâbdır*" ibaresi altında listelenmiş ve Haremnden

³² Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [TMSA], d. 2008, 9a; *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, II, s. 1013.

³³ TMSA, d. 2008, 2a-6b, 7b. Tahsin Öz, IV. Murad'ın 1631 yılında terzibaşıya diktirdiği elbiselerin kayıtlarını içeren bir defterden bahisle söz konusu deftere göre padişah için yedi ay zarfında yüz otuz üç parça kıyafet dikildiği, bu kıyafetlerde atlas, diba, çuha, kutnu ve sof kumaşların kullanıldığını, on kadamının münakkaş olduğunu yazmaktadır. Bkz. Öz, *a.g.e.*, II, s. 10. İlgili arşivde yaptığımız araştırmalarda Öz'ün atıfta bulunduğu deftere tesadüf edemediğimizi belirtmek isteriz.

³⁴ "*Sene bin kırk üç mâh-ı Şevvâli'l-mükerrermin dokuzuncu günü ki cum'a irtesidir sa'adetli ve şevketli pâdişâh cem-câh-ı â'nî Sultân Murâd bin Sultân Ahmed Hân halledallahü mülkebi ve devletibi be-balidü'z-zamân sefer-i hümayûna Leh Kralı olan küffâr-ı hâkâsârın kasdına şevketle ve azametle çıkup Davud Paşa Sabrası'na sa'adetle nüzu'l buyurdular*", TMSA, d. 2008, 1a.

³⁵ "*Leh seferine sa'adetli pâdişâh-ı zâfer-şî'âr hazretlerinin Leh üzerine seferi mukarrer olduktan sonra kânun üzere lâzım olan dış mehterlere sa'adetli pâdişâbımızın oba-i şerîflerine ve baş çadırına virilen esvâbdır ki zîker olunur mezkûr esvâb hazîneye teslim olunup hazîneden tebdil olunur eski esvâb hüç olunur gaflet olunmaya*", TMSA, d. 2008, 1a.

³⁶ TMSA, d. 2008, 1a-2a.

Sünbül Ağa³⁷ marifetiyle çıkarılmıştır. Dokuz ay süren sefer için toplam altı yüz seksen iki adet kıyafet türlerine, modellerine, boylarına ve kürk cinslerine göre elli altı başlık halinde listelenerek her birinin adedi yanında belirtilmiştir. Listede kıyafetlerden ayrı olarak sekiz adet münakkaş atlas bohça ile sekiz adet de altın düğmeli takım ile sincabî renkte bir keşmirî şal bulunmaktadır. İstanbul'dan götürülenlere ilave olarak Revan'a gidişte on altı gün konaklanan Sivas'ta on bir adet kıyafet Çuhadar Mustafa Ağa'ya teslim edilmiştir.³⁸ Sefer dönüşünde ise Malatya'da terzibaşıya muhafaza için yirmi adet kıyafet daha verilmiştir. İlk anda bu kıyafetlerin terzibaşıya tamir veya başka sebeple verildiği düşünülse de, bunların İstanbul'dan getirilen kıyafetlerle mukayesesi neticesinde renk ve kumaş olarak herhangi bir eşleşmenin olmaması hepsinin yeni kıyafetler olduğunu düşündürmektedir. Yine Malatya'da Çuhadar Siyavuş Ağa'ya teslim edilen beş adet yeni kıyafetle birlikte Malatya'da padişahın kıyafetlerine yirmi beş adet yenisi eklenmiştir. Bunlara IV. Murad'ın dönüş yolunda Tokat'tan 400 kuruşa satın aldığı samur kürk de dâhil edildiğinde toplam kıyafet sayısı yedi yüz on dokuzaya ulaşmıştır. Tokat'ta satın alınan kürk hariç diğer yeni kıyafetin menşei hakkında defterde bir bilgi yoktur.

Öte yandan kıyafetlerden ayrı olarak padişah için Malatya'da terzibaşıya emanet edilen esvap içinde kumaşlar da bulunmaktadır. Bunlar yetmiş altı zirâ sarı kumaş, bir pastav atlas, iki atlas donluk, iki kanavis donluk ve dört sof donluktur. Yine Malatya'da bezirgânbaşından yüz sekiz zirâ sarı kumaş ile on beş zirâ hare kumaş alınmıştır. Tokat'tayken vilayet defterdarı tarafından padişaha beş kırmızı kadife donluk, on atlas, beş diba, üç saye çuha ile iki Paris çuha kumaş ile hepsi gümüş olmak üzere ikişer adet buhurdan, güllabdan, şamdan ve leğenle ibrik verilmiştir. Bunlardan ayrı olarak Malatya'da padişahın bir altın sorguç ve alınlık satın aldığı bilgisi de defterde mevcuttur.³⁹

1) Dış Giyim

a) Kapaniçeler

Söz konusu kıyafetlere ayrı ayrı bakıldığında ilk dikkati çekenler kapaniçelerdir. Padişahlara mahsus gösterişli bir üst giysisi olan kapaniçeden sefere

³⁷ Burada ismi geçen Sünbül Ağa muhtemelen Sultan İbrahim'in saltanatının ilk yıllarında Darüssaadde Ağası olan kişidir. Bazı davranışlarından padişah ve Kösem Sultan'ın rahatsızlık duyması üzerine 1641 yılı başlarında azledilerek Mısır'a sürgün edilmiş, gemiyle Mısır yolundayken Rodos yakınlarında Malta şövalyelerinin saldırısı sonucu öldürülmüş, malları yağmalanmıştır. Bkz. Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'imâ (Ravzatü'l-Hüseyin fi bulâsati abbâri'l-bâfikayn)*, III, (neşr. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, s. 1011-1012; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 1, s. 128-129.

³⁸ "1044 mâh-ı Zilhiccede Sivas'da iken çukadâr Mustafa Ağa'ya teslim olunan esvâbdar torbaya vaz' olunmuşdur", TSMA, d. 2008, 7b. Osmanlı ordusu Sivas'a 5 Zilhicce 1044 tarihinde ulaşmıştır. Bkz. *Revan Seferi Ruznâmesi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat, nr. 405, 11a; Nezihî Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzîlnâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 34, (Mart 1983/84), s. 213.

³⁹ TSMA, d. 2008, 6b, 7b.

yedi adet götürülmüştür. Bunlardan altısı samur, biri vaşak kürkü kaplıdır. Samur kürklü kapanıçelerin ikisi sırma çaprazlı kırmızı kadife, biri sırma çaprazlı al kadife kumaştan, diğerleri ise sırasıyla murassa düğmeli beyaz kadife, amber düğmeli erguvanî kadife ve sırma çaprazlı altın düğmeli beyaz dîbâ kumaştandır. Vaşak kürkü kaplı kapanıçe ise kafes çaprazlı murassa düğmeli olup şarabî renginde çuhadandır.

Kapanıçelerden ikisinin murassa düğmeli olması bu düğmelerin inci, elmas, yâkut vb. kıymetli taşlardan olabileceğini akla getirmektedir. Ancak buna dair defterde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Diğer dört tanesinin sırma çaprazlı olması bunların dokumasında ipekle birlikte altın veya ince gümüş tellerin kullanıldığına işaret olsa gerekir.

b) Kontuşlar

Kıyafetler arasında geniş ve devrik kürklü yakaya sahip, dar yenli ve geniş kollu bir elbise olan kontuşlardan on altı tane mevcuttur. Bunlardan on üçü İstanbul'dan götürülmüş, bir tanesinin murassa çaprazları Leh Seferi sırasında Edirne'de sökülüp Haseki Sultan'a verilmiştir.⁴⁰ Diğer üç kontuştan ikisi Revan yolundayken Sivas'ta, biri ise dönüş yolunda Malatya'da alınmıştır. Baştan beri var olanların boyu hakkında bir bilgi olmasa da, yolda alınan kontuşlardan birinin boyu uzun, diğer ikisinin kısadır. On beşi samur, biri vaşak kürkü kaplıdır. İki müşebbek altın düğmeli, biri sırma çapraz altın düğmeli, biri de sırma çaprazlı, diğerleri sadedir. Kumaşları ise birinin al, diğerinin kırmızı renkli olmak üzere ikisinin kadife, birinin beyaz, diğerinin beyaz münakkaş renkli olmak üzere diğer ikisinin dîbâ, geri kalanının ise çuhadır. Çuha kontuşlardan üçünün rengi siyah, üçünün benevş (mor), ikisinin şarabî, birer tanesinin de devetüyü, kahverengi, tarçmî ve zeytinîdir.

Kontuşların ikisi sırma çaprazlı olmakla bunların da dokumasında altın veya gümüş tellerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine üç tanesi altın düğmelidir. Üzerlerinde mücevher bulunduğu dair herhangi bir kayıt yoktur.

c) Kaftanlar

IV. Murad'ın sefer kıyafetleri arasında çok sayıda kaftan mevcuttur. Kumaşlarına ve boylarına göre altı grupta listelenmiş kaftanların toplam sayısı yüz ondur. Bu altı grup kaftandan üçü erkân kaftanlar olup bunların diğerlerine göre daha uzun ve gösterişlidir. Diğerleri ise kısa boy kaftanlardır. Erkan kaftanların ilki "*erkân atlas ve kadife ve dîbâ ve dârâyî kaftanlar*" başlığı altında sıralanmış olup sayıları kırk üçtür. Bunların otuz biri atlas kumaştandır ve renklerine bakıldığında üçer tanesi al, beyaz, cengarî (açık yeşil), havayî (gök rengi), kırmızı ve mavi, ikişer tanesi

⁴⁰ "Çapadilsiz yediyle gelen beyaz dîbâ kontuş Edirne'de iken murassa' çaprazları sökülüp Haseki Sultan'a eda(?) olundu be-dest-i Beşir Ağâ fî mâh-ı Zilka'de mahmiye-i Edirne'de", TSMA, d. 2008, 2b. Burada bahsedilen Haseki Sultan muhtemelen IV. Murad'ın bilinen tek eşi Ayşe Sultan olmalıdır. Bkz. Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülküm Kadın Sultanları: Vâlide Sultanlar, Hâtunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, İstanbul 2015, s. 330.

erguvanî, fındıkî, fıstıkî, gümüşî, nohudî ve yeşil, bir tanesi ise gülgûnîdir. Kadife, darayî ve diba kumaştan üçer tane kaftan bulunup kadifelerin rengi erguvanî, fındıkî ve kırmızı, darayîlerin rengi fıstıkî, gülgûnî ve kemmûnî (kimyon rengi), dibalardan ikisinin rengi erguvanî, birinin aldır. Bunlardan başka mavi renkli hare kumaştan bir, kumaşı belirtilmemiş biri devetüyü ve diğeri al yalabık renginde iki kaftan daha vardır. Bu gruptaki kaftanların IV. Murad'ın tören kaftanları olması kuvvetle muhtemeldir.

“*Erkân kutnî kaftanlar*” yirmi tane olup bunların on üç kutnu, yedisi kaşanî kumaştandır. Kutnuların dördünün rengi beyaz, ikisinin al, diğerlerinin anberbuyî, cengarî, erguvanî, gümüşî, havayî, samanî ve ünnabîdir. Kaşanîlerin renklerine bakıldığında ikişer tanesinin al, kamışî ve havayî, birinise beyazdır.

Üçüncü grup erkân kaftanlar “*tügmeli erkân kutnî*”ler olup sekiz tanedirler. Hepsi kutnu kumaş olup renkleri al, beyaz, fındıkî, gülgûnî, nohudî, samanî, sümbülî ve zeytunîdir.

“*Kısa boy atlas kaftanlar*” on iki adettir. Bunların on biri atlas, biri hare kumaştandır. Atlasların ikişer tanesi cengarî, fıstıkî ve sümbülî renklidir. Diğerleri al, erguvanî, gülgûnî, kırmızı ve turuncudur. Hare kaftansa mavidir.

“*Kısa boy kutnî kaftanlar*” altı tane olup renkleri al, beyaz, kırmızı, mavi, samanî ve yeşildir.

“*Kısa boy kısa yenli dârâyî ve hâre ve kutnî kaftanlar*” başlığı altında yirmi bir kaftan yer almaktadır. Bunların beşer tanesinin kumaşı darayî, hare ve softur. Üçünün kumaşı kaşanî, birer tanesinin Acem kemhası, Hasanpaşa ve kutnudur. Darayîlerin rengi devetüyü, mavi, fındıkî, nohudîdir. Beşincisinin ise rengi belirtilmemiş sadece parlak (yalabık) olduğu vurgulanmıştır. Harelerin ikisi devetüyü, diğerleri fıstıkî, yeşil mevclî (dalgalı) ve kiremidi mevclîdir. Sofların ikisi beyaz, ikisi benevş, birisi de mavidir. Kaşanîler al, beyaz ve sarıdır. Hasanpaşa kumaşı ve Acem kemhası beyazken, kutnu kaftansa mavidir.

d) Feraceler

IV. Murad'ın Revan Seferi'ne götürülen feraceleri bir başlık altında ferace ve nimten şeklinde listelenmiştir. Birbirinden farklı iki kıyafet olan ferace ve nimtenin (mintanın) burada neden bir arada kaydedildiğini açıklayan bir ibare bulunmamaktadır. Tahminimizce burada nimten tabiriyle iç gömleği diye bilinen kıyafet türü değil, feracelerin boyu kastedilmektedir. Bununla birlikte aralarındaki en önemli ayırım feracelerin tamamının çuha, nimtenlerin ise iki istisna dışında tümünün sof kumaştan imal edilmiş olmasıdır. Bu da normal boy feracelerin çuha, yarım boy feracelerin ise genellikle sof kumaştan yapıldığı şeklinde bir yorumu akla getirebilir. Öte yandan feracelerin yazlık mı, kışlık mı olduğu belirtilmemişse de, yazlık olanlarının hafif ipekli, kışlık olanlarınsa çuha ve sof gibi yünlü kumaşlardan yapıldığı bilinmektedir. Bu bilgidен hareketle burada kayıtlı feracelerin hepsinin kışlık olması kuvvetle muhtemeldir.

Padişahın dokuz ayrı başlık altında listelenen feracelerinin toplamı doksandır. Bunların kırk biri nimtendir. Bu başlıklardan ilki “*sa’adetlü pâdişâbımızun semmur kaplı erkân ferâceleri*” olup altında beş ferace, sekiz nimten kayıtlıdır. Feracelerin hepsi çuhadan, nimtenlerin biri çuha, diğerleri sof kumaşlandır. Çuha feracelerin renkleri kırmızı, muşmula, sünbülî, zeytunî ve yeşildir. Sof nimtenlerin renkleri ise benevş, erguvanî, gülgunî, kırmızı ve tarçinîdir. Çuha nimtenin rengi ise beyazken, iki nimtenin rengi belirtilmemiştir.

Vaşak kürkü kaplı erkân feraceler toplam on iki adettir. Bunların üçü nimtendir. Feracelerin hepsi çuha kumaş, nimtenlerin ikisi sof, biri atlastandır. Feracelerin renklerine bakıldığında ikisinin tarçinî, diğerlerinin çimenî, devetüyü, gülgunî, gümüşî, muşmula, yeşil ve zeytunîdir. Nimtenlerden atlas olanın rengi al, soflarınsa mor ve neftîdir.

Kakum kaplı erkân feraceler on üç tane olup yedisi nimtendir. Feraceler çuha, nimtenler sof kumaşlandır. Feracelerin ikisi benevş, diğerleri devetüyü, gülgunî, muşmula ve yeşil renklidir. Nimtenlerin ikisi benevş, diğerleri erguvanî, gülgunî, kırmızı, neftî ve zeytunîdir.

Samur kürkü kaplı orta boy feraceler beş tanedir. Hepsi çuha kumaş olup fındıkî, gülgunî, mavi, siyah ve turuncu renklidir.

Vaşak kürkü kaplı orta boy ferace ise sadece bir tanedir. Cengarî renkli çuha kumaşlandır.

Kakum kürklü orta boy feraceler dokuz adettir. İki nimtendir. Feracelerin altısı çuha iken birinin kumaşî belirtilmemiştir. Ancak onun da çuhadan olması kuvvetle muhtemeldir. Nimtenler ise softur. Feracelerin ikisinin rengi sünbülî, diğerlerinin cengarî, çimenî, devetüyü, gülgunî ve kırmızıdır. Nimtenler benevş ve mavi renklidir.

Sade erkân feraceler on iki tane olup sekizi nimtendir. Feraceler yine çuha, nimtenler softur. Feraceler beyaz, gülgunî, mavi ve tarçinî renklyken, nimtenlerin ikişer tanesi devetüyü ve mavi, diğerleriye tarçinî, fındıkî, miskî ve neftîdir.

Sade orta boy feracelerse yirmi adettir. Bunların onu çuha ferace, onu sof nimtendir. Feracelerin ikişer tanesi benevş, devetüyü, muşmula ve yeşilken son ikisi mavi ve sincabî renklidir. Nimtenlerin ikişer tanesi devetüyü ve fıstıkî, diğerleri erguvanî, gülgunî, havayî, neftî, siyah ve zeytunî rengindedir.

Bunlar dışında beş tane de sade katibî ferace listelenmiştir. Bunların ferace veya nimten diye ayrımı yapılmamıştır. Yalnız ikisinin kumaşının çuha, üçünün sof olmasından dolayı çuhaların ferace, sofların nimten olduğunu söylemek mümkündür. Çuhaların rengi tarçinî ve fındıkî, soflarınsa devetüyü, gülgunî ve miskidir.

Bunlardan başka dönüşte Malatya’da Siyavuş Ağ’a teslim edilen esvap arasında “*darçinî çuka semmur orta boy*” diye türü belirtilmeyen bir kıyafet bulunmaktadır. Listede samur kaplı orta boy sadece feraceler için kullanıldığından bu kıyafet de kuvvetle muhtemel feracedir. Bu takdirce feracelerin sayısı doksan bir

olmalıdır.

e) Kürdegiler

Kürdegi eteği ve kolları kısa bir tür üst giysisidir.⁴¹ Bunlardan sefere kırk altı tane götürülmüştür. Defterde samur, vaşak, kakum kürklü ve sade olmak üzere dört başlık altında listelenmiştir.

Samur kürklü kürdegilerin sayısı dokuz olup yedisi çuha, ikisi sof kumaşandır. Çuhaların ikisi benevş, ikisi tarçınî, diğerleri anberbuyî, devetüyü ve kahverengidir. Soflarsa benevş ve kırmızı renklidir.

Vaşak kaplı kürdegiler üç tane olup ikisi cengarî, biri yeşil çuhadandır.

Kakum kürklü kürdegilerse on tane olup üçü sof diğerleri çuha kumaştır. Sofların ikisi mavi, biri erguvanîyken, çuhaların ikisi yeşil, diğerleri devetüyü, gülünî, kahverengi, kırmızı ve muşmula renklidir.

Sade kürdegilerin sayısı yirmi dördtür. On sekizi çuha, altısı sof kumaşandır. Çuhaların renklerine bakıldığında ikişer tanesi benevş, cengarî, gülünî, kırmızı, mavi, yeşil ve zeytunî, diğerleri ayva gülü, fıstıkî, miskî, muşmuladır. Sofların ikişer tanesi tarçınî, erguvanî ve zeytunîdir.

f) Muvahhidiler

Ferace türünde bir üst giysisi olduğu anlaşılan muvahhidiler iki türlüdür. Birinin kol uzunluğu boyu ile birken, diğeri Mısır kesimi olup çaprazlı yani önü çift düğmelidir.⁴² Bunların kürklü olanları muvahhidi kürk diye anılır ve genellikle ulema tarafından törenlerde giyilirdi.⁴³

Söz konusu listede muvahhidilerin sayısı kırk üçtür. Bunlar boylarına, kürklerine ve sade oluşlarına göre yedi grupta listelenmiştir. İlki “uzun semmur kaplı muvahhidiler” olup başlıktan da anlaşılacağı üzere bunların boyları uzun ve kürkleri samurdur. Toplam altı adet olup dördünün kumaşı çuha, ikisinin softur. Çuhaların renkleri tarçınî, mavi, şarabî, yeşil, sofların rengi ise benevş ve zeytunîdir.

“Üşek kaplı uzun muvahhidi” bir tane olup vaşak kürklü, kırmızı çuha kumaşandır.

Padişahın “kakum kaplı uzun muvahhidiler”i yedi tanedir. Dördünün kumaşı çuha, ikisinin kanavis, birinin de softur. Çuhaların ikisi gülünî, diğerleri tarçınî ve zeytunî renklidir. Kanavis olanlar kırmızı, sof olanınsa rengi benevştir.

“Semmur kaplı kısa muvahhidiler” altı adet olup beşinin kumaşı çuha, birinin softur. Çuhaların renkleri devetüyü, fıstıkî, kırmızı, mavi ve nefîdir. Sof kumaşın rengiyse devetüyüdür.

⁴¹ Yeni Tarama Sözlüğü, (düz. Cem Dilçin), Ankara 1983, s. 151.

⁴² Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İstanbul 1983, s. 66.

⁴³ Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, s. 587.

“Üşek kaplı kısa muvabhidiler” iki adettir. İki de çuha olup gülgunî ve nefî renklidirler.

“Kakum kaplı kısa muvabhidiler” on tanedir. Altısı çuha, dördü softur. Çuhalar benevş, darçınî, fındıkî, kırmızı, muşmula ve siyah renklidir. Soflarsa cevzî, tarçınî, kahverengi ve mavidir.

Padişahın kürksüz sade muvabhidilerinin sayısı on yedidir. On dördü çuha, üçü softur. Çuhaların ikişer tanesi cengarî, mavi, şarabî ve yeşil, diğerleri benevş, beyaz, devetüyü, erguvanî, miskî ve muşmula; soflarsa beyaz, mor ve nefî renklidir.

Bunların dışında müteferrik kaydedilmiş cilkava kaplı yeşil çuha kumaştan bir tane muvabhidî ile Sivas'ta Çuhadar Mustafa Ağa'ya yeni teslim edilen kıyafetler arasında da biri gümüşî renkli ve samur kaplı, diğeri tarçınî renkli ve kakum kaplı iki çuha muvabhidî daha vardır.

g) Cübbeler

Padişahın Revan Seferi'ne götürülen cüppeleri sadece sekiz adettir. Bunlardan samur kaplı erguvanî renkli çuhadan olanı aynı zamanda altın düğmeli olması münasebetiyle kapanıçe ve kontuş gibi kıymetli kıyafetlerle birlikte kaydedilmişken, diğerleri samur ve kakum kaplılar olmak üzere iki başlık altında listelenmiştir.

Samur kaplı cüppeler dört adet olup bunların üçü çuha, biri kanavis kumaştandır. Çuhaların renkleri cengarî, kırmızı ve sünbülî, kanavisinse kırmızıdır. Kakum kaplı cüppelerse üç adet olup hepsi sof kumaştandır. Renkleri havayî, mavi ve mordur.

h) Cellayiler

Cellayı geniş ve açık yenleri olup üste giyilen bir elbisedir.⁴⁴ Bu kıyafetlerden sefere otuz dört tane götürülmüştür. Bunlar modellerine ve kumaşlarına göre beş grupta listelenmişlerdir.

“Bol yenli atlas cellâyiler” on üç tane olup başlıktan da anlaşılacağı üzere hepsi atlstandır. İkişer tanesinin renkleri al ve beyazdır. Diğerleri devetüyü, erguvanî, gülgunî, gümüşî, kırmızı, mavi, nohudî, sarı ve yeşil renklidir.

“Çaprazlı dar yenli atlas cellâyiler” dört adettir. Bunların renkleri al, beyaz, kırmızı ve mavidir.

“Dîbâ ve hâre ve darâyî ve kutnî sâde cellâyiler” sekiz tanedir. Bunların beşi haredendir. Renkleri ise ikişer tanesinin erguvanî ve mor, diğerinin cengarîdir. Bir tanesi yeşil diba kumaştandır. Diğer bir tanesi beyaz kaşanidendir. Sonuncusunun ise kumaşı belirtilmemiş sadece renginin parlak (yalabık) mor olduğu kaydedilmiştir.

“Penbelü hâre cellâyiler” iki tanedir. Biri fıstıkî, diğeri kiremidi mevcuttur.

⁴⁴ Andreas Tietze, *Taribi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, 1. Cilt, A-E, İstanbul-Wien 2002, s. 426.

“Penbelü darâyî cellâyîler” altı tane olup renkleri al, fıstıkî, gülgunî, kırmızı, mor ve nohudîdir.

Bunlardan başka terzibaşıya sefer dönüşünde Malatya'da verilen elbiseler içinde bir adet vala kumaştan cellayı vardır. Bunun rengi belirtilmemiştir.

1) Diğer Üst Giyimleri

Sefere götüürülen kıyafet listesinde yukarıdakiler gibi müstakil olarak listelenmemiş başka dış giyimler de vardır. Bunlar burnus, kürdiye, melluta, kerrake ve havranidir.

Kerrake, melluta ve havrani cübbe türünden giysilerdir. Kerrake daha çok ilmiye mensuplarının giydiği ince softan yapılan hafif ve dar kesim bir tür cüppe olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵ Bununla birlikte padişaha ait olanların samur kaplı ve mücevher çaprazlı olup üzerine kapaniçe giymenin adet olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶ Reşat Ekrem Koçu bu görüşe katılmayarak kerrakelerin kürklü olamayacağını, kürklü olursa da kapaniçe altına giyilemeyeceğini belirtmektedir.⁴⁷ IV. Murad'ın Revan Seferi'ne götüürülen kıyafetleri içerisinde yer alan kerrakeler kürksüz kerrakeler bunu destekler niteliktedir. Bununla birlikte hiçbirisi de sof kumaştan olmayıp, aksine kadife, diba, kutnu ve çuha gibi bazısı gayet kıymetli kumaştandır. Listede kayıtlı kerrakelerin sayısı ondur. Bunların yedi tanesi saraydan getirilmiş, bir tanesi ise giderken Sivas'ta Çuhadar Mustafa Ağa'ya, ikisi ise dönüşte Malatya'da Çuhadar Siyavuş Ağa'ya teslim edilmiştir. Saraydan çıkarılan kerrakelerin ikisi beyaz alacalı siyah kutnu, ikisi kırmızı ve mor kadife kumaştandır. Diğer ikisiyse altın düğmeli olup biri münakkaş diba, öteki siyah çuhadandır. Yedinci kerrake siyah ibrişimendir. Yolda teslim alınan kerrakelerin hepsi sade kesim olup ikisi çuha, biri darâyî kumaştandır. Çuhalar tarçınî, darâyî olansa alaca renklidir.

Cübbe nev'inden bir diğer üst giysisi olan mellute hakkında Osmanlı giyim kuşam tarihiyle alakalı kaynaklarda bir bilgi bulunamamıştır. Yalnız Arapların kıyafet isimleri üzerine hazırlanmış Fransızca bir sözlükte mellute cüppe türünde bol bir giysi olarak tarif edilmektedir.⁴⁸ Bu kıyafetlerden sefere üç tane götüürülmüştür. Bunların birincisi altın düğmeli olup al dibadan, ikincisi sırma çaprazlı olup kırmızı tüysüz kadifeden, üçüncüsü ise mavi tüysüz kadifedendir.

Havraniler iki tane olup bu giysinin de adına Osmanlı giyim kuşam tarihi hakkındaki kaynaklarda rastlanmamaktadır. Ancak *Seyahatname*'de geçen “*havrani cüppe*”⁴⁹ tabirinden anlaşıldığına göre bir tür cüppe olmalıdır. IV. Murad'ın

⁴⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317, s. 1154.

⁴⁶ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 243.

⁴⁷ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 154.

⁴⁸ Reinhart Pieter Anne Dozy, *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes*, Amsterdam 1845, s. 412. Buna karşılık Ömer Lütfi Barkan mellute için palto demekle yetinir. Bkz. “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler, Türk Tarih Kurumu Belgeleri Dergisi*, III/5-6, (1966), s. 476.

⁴⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 1, s. 60.

havranilerinin ikisi de samur kürklü olup biri kırmızı atlas, diğeri al kadife kumaştandır.

Kuzey Afrika'ya özgü başlıklı (kukuletalı) bir giysi olan burnuslardan⁵⁰ söz konusu listede iki adet mevcuttur. Bunların birisi siyah çuhadan, diğeri saçaklı kırmızı çuhadandır.

Kürdiye için uzun kolları, bedeni ve kolu fazla geniş olmayan ceket tanımı yapılmıştır.⁵¹ Ancak bunların bazılarının abdest kürdiyesi olarak kayıtlanmış olması iki türünün olabileceğini ve abdest kürdiyelerinin kollarının uzun değil, kısa olması gerektiğini düşündürmektedir. Kürdiyelerden başlangıçta iki tane alınmış ve bunlar kürdegiler arasında kaydedilmiştir. Daha sonra Revan yolunda Sivas'ta Mustafa Ağa'ya beş adet teslim edilmiş, dönüşte Malatya'da terzibaşıya üç, Çuhadar Siyavuş Ağa'ya bir olmak üzere dört tane daha verilmesiyle kürdiyelerin toplamı on bire ulaşmıştır. Kürdegiler arasında yer alan kürdiyelerin ikisi de samur kaplı olup biri mavi sof, diğeri zeytinî çuhadandır ve bu abdest kürdiyesi olarak kaydedilmiştir. Sivas'tan alınan kürdiyelerin hepsi çuha kumaştandır. Üçü samur, ikisi kakum kürklüdür. Samur kürklü olanların renkleri tarçınî, erguvanî ve maviyken, kakum kürklülerinse erguvanî ve kırmızıdır. Malatya'da terzibaşıya emanet edilen kürdiyelerin hepsi kakum kürklüdür. Bunların biri abdest kürdiyesi olup kırmızı sof kumaştandır. Diğerleri benevş sof ve kırmızı çuhadandır. Siyavuş Ağa'ya verilen de abdest kürdiyesi olup devetüyü renginde sof kumaştandır.

Bunların dışında dış giyim olarak addedilebilecek üç de kürk bulunmaktadır. Bunlardan ikisi İstanbul'dan getirilmiş olup “*semmur kaplı en kürkleri beyân olunur*” başlığı altında listelenmiştir. Bunlardan ilki kırmızı atlas en kürkü, ikincisi yeşil atlas en kürküdür. IV. Murad bunlara ilave olarak Tokat'ta dört yüz kuruşa bir samur kürk daha almıştır.

2) İç Giyim

a) Cebe Donları

Osmanlı giyim-kuşam tarihine ait araştırmalarda adına rastlanmayan bir başka kıyafet cebe donudur. Bununla birlikte bu giysiyi kapamacı esnafının satması ve narh defterinde zıbın, kutahane ile birlikte kayıtlanmış olması cebe donların da iç giyime özel bir kıyafet olduğunu göstermektedir.⁵²

Padişahla birlikte sefere götürülen cebe donların sayısı yüz on ikidir. Dönüşte Malatya'da terzibaşıya dokuz tane daha cebe don verilmişse de, ikisi söküktür.

⁵⁰ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 47.

⁵¹ Sevgi Gürtuna, “Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı”, *Türkler*, 11, (ed. Hasan Celal Güzel vd.), Ankara 2002, s. 920.

⁵² Kütükoğlu, *1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 134. Şeriye sicillerini kaynak olarak kullanıldığı bir çalışmada ise cebe donu için cebe kelimesinin anlamından hareketle yapıldığı belli olan “*zırh altına giyilen bir çeşit don*” tanımlaması ise herhalde doğru olmasa gerektir. Bkz. Asım Yediylidiz, *Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988, s. 152.

Sünbül Ağa marifetiyle Harem'den çıkarılan elbiseler arasında bulunan ve altın düğmeli olduğu belirtilerek ayrıca kaydedilmiş bulunan cebe donlarının sayısı on ikidir. On biri kadife, biri atlastandır. Atlas cebe donu mor renklidir. Kadife cebe donlarının ikisi kırmızı, diğerleri al, al zeminli, beyaz zeminli, cengarî zeminli, erguvanî, havayî, kırmızı zeminli, siyah, zeytunî renklidir.

“*Bol yenli atlas ve kadife ve hâre ve dîbâ ve kutnî cebe donuler*” başlığı altında listelenen cebe donlarının sayısı kırk birdir. Bunların on altısı atlas, yedisi kadife, beşi diba, beşi hare, dördü kaşanî, ikisi puladî⁵³ ve biri kutnu kumaştandır. Atlasların dördü cengarî –ki biri baharlıdır–, ikişer tanesi al, beyaz münakkaş, havayî ve kiremidi renginde, diğerleri ayva gülü, fındıkî, gülgunî ve yeşil renklidir. Kadifelerin ikisi altın düğmeli olup bunların biri mor, diğeri cengarî zeminlidir. Diğer ikisi yeşil, birer tanesi cengarî zeminli, erguvanî ve turuncu renklidir. Yine “*yeşil zemînelî*” diye kaydedilip kumaşı belirtilmeyen cebe donu da kadifeden olmalıdır. Zira x renk zeminli tabiri kadife kumaşlar için kullanılmaktadır. Bunu da eklediğimizde kadife cebe donlarının sayısı sekiz olmaktadır. Diba cebe donlarının ikişer tanesi münakkaş erguvanî ve yeşil, biri fındıkî renkli, hare kumaştan olanların ikişer tanesi erguvanî ve mavi renkli, biri mor mevcuttur. Kaşanîlerin ikisi al, ikisi mavidir. Puladîlerin her ikisi de kırmızıdır. Kutnu ise beyazdır.

Dar yenli cebe donları on dokuz tanedir. Hepsî atlas kumaştan olup on altısı altın düğmelidir. Altın düğmelilerin ikişer tanesi al, beyaz, cengarî, gümüşî, kiremidi, nohudî, diğerleri erguvanî, mor, turuncu ve zeytunîdir. Geri kalan cebe donlarından ilki münakkaş erguvanî atlas ibrişim bükmeli, ikincisi erguvanî atlas ibrişim düğmeli, üçüncüsü yeşil atlas ibrişim düğmelidir.

Üçüncü grup cebe donlar “*kısa boy penbelî cebe donuler*” olup yirmi tanedir. Bunların on sekizi atlas, biri kaşanî, biri de kutnu kumaştandır. Atlasların ikişer tanesi al, beyaz, cengarî ve erguvanî, diğerleri devetüyü, fıstıkî, gülgunî, gümüşî, havayî, kamaşî, sarı, turuncu, ünnabî ve yeşil renklidir. Kaşanî sarı, kutnu ise gülgunî renklidir.

Dördüncü grup düğmeli atlas ve kutnu cebe donları olup bunların sayısı dokuzdur. Yedisi atlas, ikisi kaşanî kumaştandır. Atlaslar anberbuyî, beyaz, cengarî, devetüyü, gülgunî, yeşil ve zeytunî, kaşanîler mavi ve sarı renklidir.

Son grup cebe donları “*penbelî darâyî ve hâre cebe donuler*”dir ve bunlar on bir tanedir. Bunların yedisi darâyî, dördü hare kumaştandır. Darâyîlerin ikişer tanesi al ve mor, diğerleri kırmızı, nohudî ve yeşil renklidir. Harelerse beyaz, fıstıkî, kırmızı ve mavi mevcuttur.

Malatya'da terzibaşıya verilen yedi adet cebe donu verilmiştir. Bunlardan birisi yanında “*yeni verildi*” kaydı bulunan altın düğmeli kadife cebe donudur. Rengi belirtilmemiştir. İki sade düğmeli cebe don olup bunların da rengi belli değildir. Haşiyesinde “*biri penbelî yeni virildi*” kaydı bulunmaktadır. Dört tanesi altın düğmeli penbelî hare kumaştandır.

⁵³ Puladî, darâyî kumaşların bir çeşididir. Bkz. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 86.

b) Zıbınlar

Zıbın bilhassa kış mevsiminde kaftan altına giyilen kolsuz pamuklu yeleğin ismi olup buna içlik de denilmiştir.⁵⁴ Bununla birlikte sefere götürülen zıbınlar arasında bazıları uzun kolludur. Üstelik bu durum yazlık veya kışlık zıbınların her ikisi için de geçerlidir. Nitekim zıbınlar öncelikle kumaşlarına, sonra da yazlık veya kışlık olmalarına göre kayıtlanmış, her bir başlığın altında uzun ve kısa kollu zıbın sayısı ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre padişahın İstanbul'dan yola çıkarılan zıbınlarının sayısı yüz doksan dördttür. Bu zıbınların dağılımı ise şöyledir.

	Atlas kumaştan kışlık zıbınlar	
Uzun yenli		11
Kısa yenli		10
	Atlas kumaştan yazlık zıbınlar	
Uzun yenli		7
Kısa yenli		3
	Kutnu kumaştan kışlık zıbınlar	
Uzun yenli		40
Kısa yenli		29
	Kutnu kumaştan yazlık zıbınlar	
Uzun yenli		30
Kısa yenli		27
	Penbeli yazlık kutnu kumaştan zıbınlar	
Uzun yenli		3
Kısa yenli		8
	Sade boğası zıbınlar	
Uzun yenli		5
Kısa yenli		21
Toplam		194

Sefer dönüşünde Malatya'da terzibaşıya verilen yedi zıbın daha vardır. Bunların sadece ikisinin atlas kumaştan olduğu belirtilmiş, diğerlerinin özellikleri hakkında bir bilgi verilmemiştir.

3) Kıyafetlerde Kullanılan Kumaşlar, Renkler ve Kürkler Üzerine

IV. Murad'ın Revan Seferi'ne götürülen kıyafetleri arasında başta gelen ve en kıymetlilerden olan kapanıçe ve kontuşlarda daha çok kadife kumaşın tercih edildiği görülmektedir. Kadifenin tercih edilmesinde çok ustalıklı ve ağır kumaşlardan olması başlıca sebeptir. Üstelik kadifeler süsleme ve renklendirme bakımından en uygun dokuma çeşidiyken, aynı zamanda ustalara dokumacılığın bütün hünelerini sergileme imkânı vermekte, ortaya çıkan estetik görüntüsüyle bakışları üzerine çekmekteydi.⁵⁵ Zaman içerisinde pamuk katkılı kadifeler dokunsa da, eski kadifelerin neredeyse tamamı ipekten yapılmıştır. XVII. yüzyılda sarayda kullanılan

⁵⁴ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 251.

⁵⁵ Dalsar, *a.g.e.*, s. 45.

kadife kumaşlar arasında çiçekli, telli, telli duhulî, sâde ve araka kadife türlerinin olduğu, bunlar arasında en çok çiçekli kadifenin ilgi gördüğü bilinmektedir.⁵⁶ Bu itibarla padişahın sefere götürülen kapaniçe ve kontuşlarında kullanılan kadife kumaşların ipekten olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Listede yer alan kapaniçe ve kontuşlarının bazısının sırma çarpazlı olması bunların dokumasında altın ve/veya gümüş tellerin kullanıldığına delalettir. Bununla birlikte kadife başta olmak üzere bazen ipekli kumaşların üzerine desenlerin baskı tekniği ile yapıldığı yani düz kumaş üzerine altın veya gümüş yazdımla motiflerin basıldığı da olmuştur.⁵⁷ Burada hangi tekniğin kullanıldığını anlamak mümkün değildir.

Padişahın kaftanlarında tercih edilen kumaşlar bilhassa erkân kaftanlarda olmak üzere öncelikle atlas, sonra kutnudur. Nitekim padişahın yüz on adet kaftanından kırk ikisi atlas, yirmi sekizi kutnu kumaşandır. Atlas kumaşlar pahalı, dayanıklı ve parlak olması nedeniyle saray mensupları tarafından kıyafetlerde çokça tercih edilmiştir. Özellikle Osmanlı Sarayı'nda kışın çok giyildiği için bazen bu mevsime atlas mevsimi de denilmiştir. İslam fıkına göre saf ipek giymek erkeklere haram kılındığından bilhassa erkek elbiselerinde kullanılan atlaslar pamukla karışık dokunmuştur.⁵⁸ Ancak IV. Murad'ın kaftanlarında kullanılan atlas kumaşlarda pamuk kullanılıp kullanılmadığını defterdeki kayıtlara göre tespit etmek mümkün değildir. Atlas kumaşlar padişahın celayi ve cebe donlarında da ağırlıklı olarak tercih edilmiştir.

Arapçada pamuklu anlamına gelen kutnunun çözgüsü ince ipek, atkısı iki pamuk ve bir ipekten oluşan enine yollu kalın bir kumaştır. İpek çizgileri çoğunlukla tek renk olup sarıdır. Kimi zaman renkli ipek kullanıldığı da olmuştur. Kutnular atlas ve kemhadan sonra en sık ve kalın kumaşlar olmakla ekseriyetle erkek kıyafetleri ve yazlık kaftanlar dikilmekte kullanılırdı. Osmanlı sarayında ağırlıklı olarak telli ve sade kutnunun tercih edildiği, Hint kutnularının armağan listesinde başı çektiği görülmektedir.⁵⁹ Buna göre listedeki kutnu kaftanların yazlık olma ihtimali vardır. Sefere götürülen kaftanlarda tercih edilen diğer kumaş türleri kaşanî, darayî, hare, sof, diba ve kadifedir.

Kaşani kumaşlar genellikle Hindistan ve İran'da üretilip çubuklu dokunan, özel motifli değerli bir yünlü kumaştır.⁶⁰ 1640 tarihli narh defterinde şal dışında bu kumaşla üretilmiş başka bir kıyafete rastlanmamakla birlikte XVIII. yüzyılda İran'dan ithal edilen kumaşlar arasında başta geldiği görülmektedir.⁶¹ Padişahın kaftanları dışında, cebe donlarında da kaşanî kumaşın tercih edildiği görülmektedir.

⁵⁶ Nutku, *a.g.m.*, s. 47.

⁵⁷ Gürsu, *Türk Dokumacılık Sanatı*, s. 24.

⁵⁸ Sargon Erdem, "Atlas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1991, s. 81.

⁵⁹ Gürsu, *a.g.e.*, s. 27; Nutku, *a.g.m.*, s. 48.

⁶⁰ Atıla Ergür, *Tekstil Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 250.

⁶¹ Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2008, s. 228.

Kemha kaftan yapımında çok tercih edilen bir kumaş olmasına rağmen IV. Murad'ın sadece bir adet kaftanı kemhadan, Acem kemhasındandır. Kemhanın çözgüsü ve atkısı ipekten olmakla birlikte desenlerinde altın ve gümüş alaşımı teller de kullanılmıştır. Kalın, ağır, gösterişli bir dokuma olması nedeniyle bilhassa saray yaşantısına oldukça uygundur ve padişahlar tarafından törenlerde giyilmiştir.⁶² Bu yüzden söz konusu Acem kemhası kaftanın IV. Murad'ın tören kaftanlarından olması ihtimali yüksektir.⁶³

Darayî, diba ve hare gibi kıymetli cinsten ipekli kumaşların diğer ipekli kumaşlardan daha az sayıda olmak üzere padişahın kaftanlarında, celayilerinde ve cebe donlarında kullanıldığı görülmektedir. Darayî bir cins ipekli kumaştır. Padişahın sekiz kaftanı darayîdendir. Diba ise Fransızların "brocard" dedikleri çiçekli nakışlarla dokunmuş lüks ipekli kumaşın adıdır. Bazen bu kumaşın dokunması esnasında türlü çiçeklerdeki ipeklerin arasında altın teller de konulurdu. Hare ise daima düz renkte ama sof gibi dalgalı bir kumaştır.⁶⁴

Listede sayıları pek fazla olmamakla birlikte padişahın kerrake, mellute, havranilerinin yine kıymetli kumaşlardan imal edildiği dikkati çekmektedir. Kerrakelerde kadife ve kutnu, mellutelerde kadife ve diba, havranilerde ise kadife ve atlas kumaşlar kullanılmıştır.

Padişahın ferace ve bu türden kıyafetler olan cüppe, kürdegi, muvahhidilerinde ağırlıkla tercih edilen kumaş türü çuha ve softur. Çuha yünlü bir kumaş türü olup geniş kullanım alanı nedeniyle saray kıyafetlerinde de çokça kullanılmıştır. Çuha fiyatları harcanan yün çilesi üzerinden hesaplanmakla birlikte bu kumaşların renkleri fiyatlarının asıl belirleyicisiydi. Bu yüzden en çok tutulan kırmızı çuhalar aynı zamanda en pahalıydı. Osmanlı Sarayı'nda çoğunlukla İngiliz çuhası tercih edilmiş, ithal çuhanın İstanbul esnafına dağıtımı devlet kontrolü altında yapılmıştır. Çuha gibi yine yünlü bir kumaş olan sof tiftik yapığısından ince bükümlü ipele dokunan bir kumaştır. Osmanlı ülkesinde dokunan sofların en nitelikli olanı tiftik kılından dokunandır. Düz renkte dokunan sofların kalını, incesi ve mevclî türleri vardır. Yine Ankara sofı, Bağdat sofı gibi ayrımlar da yapılmıştır. Sof kumaşlar dokunduktan sonra yıkanarak fırınlanır, ondan sonra elbise imal edilirdi.⁶⁵

IV. Murad'ın kıyafetleriyle ilgili dikkat çekici husus altın ve gümüş tellerle dokunan, en değerli ve makbul kumaşların başında gelen seraser, hatayî ve zerbafattan herhangi bir kıyafetinin bulunmamasıdır.

⁶² Gürsu, *a.g.e.*, s. 24.

⁶³ Topkapı Sarayı Müzesi'nde IV. Murad'a ait olduğu bilinen bazı kaftanlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi sırma işli kırmızı renkte kadife bir kumaşlandır (Kurul, *a.g.t.*, s. 157). Padişahın kaftanları arasında buna uyan bir tane erkan kaftanı bulunmaktadır.

⁶⁴ Koçu, *a.g.e.*, s. 89, 128.

⁶⁵ Nutku, *a.g.m.*, s. 47-48.

Bir görüŖe göre XVII. yüzyıl kumaŖlarında görülen renklerin sayısı yediyi geçmemektedir. Bu yüzyılda kumaŖların bariz özelliklerinden birisi renklerin pastelleŖmesi olmakla birlikte kırmızı, mavi, yeŖil, sarı ve beyaz renklere sıklıkla rastlandığı vurgulanmıştır. KumaŖ motiflerini belirginleŖtirmek içinse sim işlemler ve siyah zemin kullanılmıştır. Bununla birlikte kumaŖ tasarımında ve motiflerin kullanımında geleneksel öğeler yerine karmaŖık desenler ortaya çıkmaya başlamıştır. Önceki yüzyıldaki yalınlık yok olmuş, zemin renkleri daha parlak ve dikkat çekici bir hal almıştır.⁶⁶

IV. Murad'ın kıyafetlerinin renklerine bakıldığında otuz yedi farklı renkle karşılaşılmaktadır. Bunlar arasında kırmızı başta gelmektedir. Listede yer alan kıyafetlerin kırk altısı kırmızı renktedir. Yine al renkli otuz dört kıyafet mevcuttur. Kırmızı ve al renkle birlikte kırmızıya çalan tarçınî, kiremidi, Ŗarabî, turuncu, ünnabî ve kamaŖî renklerinden toplam yüz otuz bir kıyafet mevcuttur. Bunlar arasında yirmi kıyafetle tarçınî renk azımsanmayacak sayıdaır.

Kırmızı renkleri yeŖil renkler takip etmektedir. Nitekim kıyafet listesinde yeŖil renkli otuz bir, yeŖilin bir tonu olan cengarî renginden yirmi sekiz kıyafet mevcutken zeytuni, fıstıki, nefti, çimeni, cevizi ve kimmoni gibi yeŖilin tonları addedebileceğimiz renklerle birlikte bu renk grubunda toplam kıyafet sayısı yüzü bulmaktadır. Yine mor ve tonlarında (erguvani, sünbülü, benevŖ) yetmiş dört kıyafet mevcuttur. Burada bilhassa otuz iki kıyafetle erguvanî renk öne çıkmaktadır. BenevŖ renkli kıyafetlerin sayısı ise yirmi birdir.

Mavi ve gök rengi olan havayî renkte kıyafetlerin sayısı kırk sekizdir. Sarı ve tonlarında (devetüyü, nohudî, samanî) ise kırk iki kıyafet vardır. Burada da özellikle devetüyü rengi yirmi beŖ kıyafetle başta gelmektedir. Beyaz renkli kıyafetlerin sayısı otuz sekizken, kahverengi grubunda (kahverengi, fındıkî, muŖmula ve sincabî) bu sayı yirmi beŖtir. Yine gül rengi pembeden (gülünî) yirmi beŖ kıyafet bulunurken, beyaza çalan uçuk pembe rengi olan ayva gülündense sadece iki kıyafet mevcuttur.

Kıyafetlerden siyah renkli olanların sayısı on iki, siyaha çalan bir renk olan miskînin dört, gümüşüninse dokuzdur. Üç kıyafetin rengiyse anberbüyüdür.

XVII. yüzyıl Osmanlı piyasasında samur başta olmak üzere vaŖak, zerdava, kakum, tilki, kursak, sansar, sincap, cılıkava, tavŖan, göçen, kokarca, çakal, kuzu, kedi kürklerine tesadüf edilmektedir. Bunlar hayvanın cins ve özelliğine göre ayrı ayrı ya da birkaç kalitesiyle piyasada bulunmaktaydı. Giysiler için kullanılan başlıca kürkler değerlerine göre sırasıyla siyah tilki, Sibirya gri sincabı, samur, elma yanağı, vaŖak, zerdeva ve kakumdur. Bununla birlikte Osmanlı piyasalarında mali gücü yetenlere hitap edecek farklı türlerde ve kalitede kürkler mevcuttu. Piyasaların ihtiyaç duyduğu kürkler çoğunlukla Rusya'dan temin edilirdi. Nitekim samur, vaŖak ve zerdeva kürklerinin en çok geldiği yer Rusya'ydı. VaŖak ve zerdeva kürklerinin yerlisi de vardı.⁶⁷

⁶⁶ *Aym eser*, s. 46.

⁶⁷ Filiz Karaca, "Kürk", *Türkîye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26, Ankara 2002, s. 568.

Osmanlı devlet görevlileri arasında kullanımı oldukça yaygın olan kürkler kıyafetlere kaplandığında çoğunlukla çuha (beyaz, yeşil, kırmızı, elvan, sarı ve turuncu) ve sof (beyaz, kırmızı, siyah) yanında atlas, kadife gibi kumaşlar tercih edilmiştir.⁶⁸ Nitekim bu durum IV. Murad'ın kıyafetleri için de geçerlidir. Zira çuka ve sof kumaşların neredeyse tamamı kürkle kaplıdır. Kıyafetlerde tercih edilen kürklerin çeşitlerine bakıldığında ise samur kürkü başta gelmektedir. Samur kürkü kaplı yetmiş sekiz adet kıyafet vardır. Bunlar arasında kapanıçeler, kontuşlar, feraceler, muvahhidiler, cüppeler, kürdegiler ve kürdiyeler bulunmaktadır. Kakum kaplı kıyafet sayısı ise elli yedidir. Bunlar feracelere, kürdegilere, muvahhidilere, cüppelere ve kürdiyelere kaplanmıştır. Vaşak kürklü kıyafet sayısı ise yirmi birdir. Bu da kapanıçe, kontuş, ferace, muvahhidi ve kürdegilerde kullanılmıştır. Kurdun ense kısmından yapılan kürk olan cılkava ise sadece iki kıyafette, bir muvahhidi ile bir feraceye kaplanmıştır.

Sonuç

Osmanlı giyim-kuşam tarihiyle ilgili çalışmaların yetersizliği ortadadır. Söz konusu padişah kıyafetleri olunca bu husus daha da belirgin şekilde görülmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonlarında bulunanlar dışında padişah ve hanedan mensuplarının kıyafetlerine dair somut örnekler bulmak neredeyse mümkün değildir. Bu koleksiyonda da padişahlara ait az sayıda kıyafet bulunmakla birlikte bazısı için herhangi bir kıyafet de yoktur.

Topkapı Sarayı'nda IV. Murad'a ait yedi tane kaftan bulunmaktadır. Bunun dışında şehzadeliği dönemine atfedilen bazı iç giysileri de mevcuttur. Ancak IV. Murad'ın kıyafetleri bunlardan ibaret değildir. Nitekim bunu doğrulayan en önemli kanıtlardan birisi 1635'te çıktığı Revan Seferi'ne padişahın kendi için götürülen kıyafetlerin liste halinde kaydedildiği defterdir.

Aslı Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan 2008 no'lu defterde sefer sırasında IV. Murad'ın giymesi için yanında götürülen altı yüz seksen iki, yolda eklenenlerle birlikte yedi yüz on dokuz adet kıyafet türlerine, kumaşlarına, renklerine göre tek tek kaydedilmiştir. Bu sayede IV. Murad özelinde olsa da, bir padişahın kıyafetlerinin neler olduğu tespit edilebilirken, hangi kumaşların ne tür kıyafetlerde kullanıldığı ve bunlarda tercih edilen renkleri görebilmek mümkündür. Böylelikle Osmanlı padişahlarının giyim-kuşamına ait bir takım detaylar ortaya konulabileceği gibi XVII. yüzyıl saray modasına da ışık tutulabilecektir. Ayrıca başta Topkapı Sarayı Müzesi'ndekiler olmak üzere koleksiyonlardaki örnekler ile yapılacak karşılaştırmalar Osmanlı giyim tarihine katkı sağlayabilecektir. Yine de bu listenin bir padişahın kıyafetlerinin bütününe yansıtmadığını, mesela başlık, çorap, ayakkabı ve iç donu gibi giyimün önemli tamamlayıcılarını içermediğini ifade etmek gerekir.

⁶⁸ *Aynı eser*, s. 569. Osmanlı sarayında kürk kullanımı için bkz. Hülya Tezcan, "Furs and skins owned by the Sultan", *Ottoman Costumes, From Textiles to Identity*, (ed. Suraiya Faroqhi & Christoph K. Neumann), İstanbul 2004, s. 63-79.

Kaynaklar

1) Arşiv Kaynakları

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [TMSA], d. 2008.

2) Yayınlanmış Belge ve Defterler

Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935.

Aykut, Nezih, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzîlnâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 34, (Mart 1983/84), s. 183-246.

Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler, Türk Tarih Kurumu Belgeleri Dergisi*, III/5-6, (1966), s. 1-479.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.

3) Kaynak Eserler

Ali Ufkî Bey / Albertus Bobovius, *Saray-ı Enderun, Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, (çev. Türkis Noyan), İstanbul 2013.

Evlîyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zallî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, (haz. Robert Dankoff vd), İstanbul 2006.

Galland, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, I, (Şerhlerle Yayınlayan: Charles Schefer, Çev: Nahid Sırrı Örik), Ankara 1949.

Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü, 1577-1578, 2. Cilt*, (ed. Kemal Beydilli & çev. Türkis Noyan), İstanbul 2007.

Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâ'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi bulâsati abbâri'l-hafıkayn)*, III, (neşr. Mehmet İpşirli), Ankara 2007.

Revan Seferi Ruznâmesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat, nr. 405.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi, Târîh-i Enderûn*, I, (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2010.

Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifâtı (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), (haz. Halil Mercan), Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996.

Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, (Metin ve Tablîl), II, (yay.haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003.

4) Araştırma ve İncelemeler

Acıpınar, Mikail, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa, Akdeniz'de Diploması, Ticaret ve Korsanlık, 1453-1599*, Ankara 2016.

Atasoy, Nurhan vd, *İpek, Osmanlı Dokuma Sanatı*, (çev. Reyhan Alp, Ayşe Kardiçalı; der. Julian Raby), İstanbul 2001.

Dalsar, Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpeçilik*, İstanbul 1960.

Erdem, Sargon, "Atlas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1991, s. 80-81.

Faroqhi, Suraiya, "Anayol Kavşağında Bursa: İran İpeği, Avrupa Rekabeti ve Yerel Ekonomi", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (çev. Gül Çağal Güven, Özgür Türesay), İstanbul 2003, s. 97-132.

- Gönül, Macide, "Topkapı Sarayında Bulunan Padişah Kaftanları", *Türk Etnografya Dergisi*, X, (1968), s. 59-65.
- Gürsu, Nevber, "Kumaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26, Ankara 2002, s. 367-370.
- _____, *Türk Dokumacılık Sanatı, Çağlar Boyu Desenler*, İstanbul 1988.
- Gürtuna, Sevgi, "Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı", *Türkler*, 11, (ed. Hasan Celal Güzel vd.), Ankara 2002, s. 909-920.
- İnalçık, Halil, "Bursa and the Commerce of the Levant", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, Volume III/2, (1960), s. 131-147.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1: 1300-1600*, (çev. Halil Berktaş), İstanbul 2000.
- _____, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2008.
- Karaca, Filiz, "Kürk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26, Ankara 2002, s. 568-570.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Topkapı Sarayı*, İstanbul 1960.
- Kurul, Mustafa, *17. Yüzyıl Osmanlı Hâssa Terzileri*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Işparta 2012.
- Nutku, Özdemir, "Onyedinci Yüzyılda Saray Kumaşları", *Tarih ve Toplum*, Sayı 22, (Ekim 1985), s. 44-50.
- Öz, Tahsin, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, 2 cilt, Ankara 1950.
- Özcan, Seda, *Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan 17. Yüzyıl Padişah Kaftanlarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Valide Sultanlar, Hâatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, İstanbul 2015.
- Salman, Fikri, *Türk Kumaş Sanatı*, Erzurum 2011.
- Tezcan, Hülya, "Ferace", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12, İstanbul 1995, s. 349-350.
- _____, "Furs and skins owned by the Sultan", *Ottoman Costumes, From Textiles to Identity*, (ed. Suraiya Faroqhi & Christoph K. Neumann), İstanbul 2004, s. 63-79.
- _____, "Topkapı Sarayı Müzesi Giyim Kuşam Koleksiyonu Saray Kıyafetleri", *Osmanlı*, 11, (ed. Güler Eren vd.), Ankara 1999, s. 515-528.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988.
- Yediyıldız, Asım, *Şer'îye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988.

5) Sözlükler

- Dozy, Reinhart Pieter Anne, *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes*, Amsterdam 1845.
- Ergür, Atıla, *Tekstil Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2002.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, İstanbul 1983.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317.
- Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, 1. Cilt, A-E, İstanbul-Wien 2002.
- Yeni Tarama Sözlüğü*, (düz. Cem Dilçin), Ankara 1983.

Ek I: TSMA D. 2008 Çeviri yazımı

[2a]

Pâdişâhımızın nefis-i şerifleriçün sefer-i hümayûna uydurulan esvâbdır

Sünbül Ağâ yediyle sefere götürülmek için çıkan esvâbdır

beyaz zemînelü kadife altun tügmeli cebe donu aded 1	erguvânî kadife altun tügmeli cebe donu aded 1
cengârî zemînelü kadife altun tügmeli cebe donu aded 1	siyah kadife altun tügmeli cebe donu aded 1
kırmızı zemînelü kadife altun tügmeli cebe donu aded 1	zeytûnî kadife altun tügmeli cebe donu aded 1
al zemînelü kadife altun tügmeli cebe donu aded 1	al kadife altun tügmeli cebe donu aded 1
kırmızı kadife altun tügmeli cebe donu aded 2	mor atlas altun dügmeli cebe donu aded 1
havâyî kadife altun tügmeli cebe donu aded 1	altun tügmeli takım aded 8

[2b]

Sefer-i hümayûna götürülmek için Haremden çıkan esvâbdır ki zikr olunur

semmur kaplu kırmızı atlas havrânî aded 1	semmur kaplu sırma çaprazlı altun tügmeli beyaz dîbâ kapaniçe aded 1
semmur kaplu altun tügmeli erguvânî çuka cübbe aded 1	semmur al kadife havrânî aded 1
semmur kaplu sırma çaprazlı al kadife kapaniçe aded 1	üşek kaplu altun murassa' tügmeli kafes çaprazlı şarâbî çuka kapaniçe aded 1
semmur kaplu murassa' tügmeli beyaz kadife kapaniçe aded 1	cilkava kaplu yeşil çuka muvahhidî aded 1
semmur kaplu sırma çaprazlı kırmızı kadife kapaniçe aded 1	

Sünbül Ağâ yediyle sefer-i hümayûna götürülmek için Haremden çıkan esvâbdır

ince beyaz alacalı siyah kerrake aded 1	siyah çuka burnus aded 1
siyah ibrişim kerrake aded 1	saçaklı kırmızı çuka burnus aded 1
beyaz alacalı siyah kutnî kerrake aded 1	altun tügmeli al dîbâ mellûte aded 1
kırmızı kadife kerrake aded 1	sırma çaprazlı kırmızı tüysüz kadife mellûte aded 1
altun tügmeli münakkaş dîbâ kerrake aded 1	mâî tüysüz kadife mellûte aded 1
mor kadife kerrake aded 1	semmur kaplu müşebbek altun tügmeli al kadife kontuş aded 1
siyah çuka altun tügmeli kerrake aded 1	

semmur kaplu sırma çaprazlı kırmızı kadife kontuş aded 1
 semmur kaplu altun müşebbek tügmeli şarâbî çuka kontuş aded 1
 semmur kaplu zeytûnî çuka kontuş aded 1
 semmur kaplu şarâbî çuka kontuş aded 1
 semmur kaplu siyah çuka kontuş aded 1
 sırma çapraz altun tügmeli üşek kaplu benevş çuka kontuş aded 1

semmur kaplu beyaz münakkaş dibâ kontuş aded 1, *Çapadilsiz yedyyle gelen beyaz dibâ kontuş Edirne'de iken murassa' çaprazları sökülüp Haseki Sultan'a eda(?) olundu be-dest-i Beşir Ağa fî mâb-ı Zülka'de mahmiye-i Edirne'de*
 sincâbî şâl keşmirî aded 1
 atlas üzere münakkaş boğça aded 8

sa'adetlî pâdişâhımızın semmur kaplu erkân ferâceleri beyân olunur

semmur kaplu kırmızı çuka ferâce aded 1
 semmur kaplu sünbülî çuka ferâce aded 1
 semmur kaplu muşmula çuka ferâce aded 1
 semmur kaplu zeytûnî çuka ferâce aded 1
 semmur kaplu yeşil çuka ferâce aded 1
 semmur kaplu erguvânî sof nimtân aded 1
 semmur kaplu kırmızı sof nimtân aded 1

semmur kaplu darçnî sof nimtân aded 1
 semmur kaplu sof nimtân aded 1
 semmur kaplu benevş sof nimtân aded 1
 semmur kaplu gülgûnî sof nimtân aded 1
 semmur kaplu beyaz çuka nimtân aded 1
 semmur kaplu nimtân aded 1

[3a]

sa'adetlî pâdişâhımızın üşek kaplu erkân ferâceleri beyân olunur

üşek kaplu çimenî çuka ferâce aded 1
 üşek kaplu gülgûnî çuka ferâce aded 1
 üşek kaplu muşmula çuka ferâce aded 1
 üşek kaplu nefî sof nimtân aded 1
 üşek kaplu mor sof nimtân aded 1
 üşek kaplu yeşil çuka ferâce aded 1

üşek kaplu devetüyü çuka ferâce aded 1
 üşek kaplu darçnî çuka ferâce aded 2
 üşek kaplu gümüşî çuka ferâce aded 1
 üşek kaplu al atlas nimtân aded 1
 üşek kaplu zeytûnî çuka ferâce aded 1

sa'adetlî pâdişâhımızın kakum kaplu erkân ferâceleri beyân olunur

kakum kaplu devetüyü çuka ferâce aded 1
 kakum kaplu muşmula çuka ferâce aded 1
 kakum kaplu benevş çuka ferâce aded 2
 kakum kaplu yeşil çuka ferâce aded 1
 kakum kaplu gülgûnî çuka ferâce aded 1
 kakum kaplu nefî sof nimtân aded 1

kakum kaplu benevş sof nimtân aded 1
 kakum kaplu gülgûnî sof nimtân aded 1
 kakum kaplu kırmızı sof nimtân aded 1
 kakum kaplu erguvânî sof nimtân aded 1
 kakum kaplu zeytûnî sof nimtân aded 1
 kakum kaplu benevş sof nimtân aded 1

sa'adetlî pâdişâhımızın semmur kaplu orta boy ferâceleridir

semmur kaplu findukî çuka ferâce aded 1
 semmur kaplu siyah çuka aded 1
 semmur kaplu gülgûnî çuka ferâce aded 1

semmur kaplu turuncî çuka ferâce aded 1
 cilkava kaplu mâî çuka ferâce aded 1

üşek kaplı orta boy ferâceler beyân olunur

üşek kaplı cengârî çuka ferâce aded 1

kakum kaplı orta boy ferâceler beyân olunur

kakum kaplı sünbüli çuka ferâce aded 2	kakum kaplı devetüyü ferâce aded 1
kakum kaplı çimenî çuka ferâce aded 1	kakum kaplı benevş sof nimtân aded 1
kakum kaplı kırmızı çuka ferâce aded 1	kakum kaplı mâî sof nimtân aded 1
kakum kaplı cengârî çuka ferâce aded 1	kakum kaplı gülgûnî çuka ferâce aded 1

[3b]

semmur kaplı kürdegîler beyân olunur

semmur kaplı benevş çuka kürdegî aded 2	semmur kaplı benevş sof kürdegî aded 1
semmur kaplı devetüyü çuka kürdegî aded 1	semmur kaplı anber-bûyî çuka kürdegî aded 1
semmur kaplı kahverengi çuka kürdegî aded 1	semmur kaplı kırmızı sof kürdegî aded 1
semmur kaplı darçınî çuka kürdegî aded 2	semmur kaplı zeytûnî çuka abdest kürdiyesi aded 1
semmur kaplı mâî sof kürdiye aded 1	

üşek kaplı kürdegîler beyân olunur

üşek kaplı cengârî çuka kürdegî aded 2 üşek kaplı yeşil çuka aded 1

kakum kaplı kürdegîler beyân olunur

kakum kaplı kırmızı çuka kürdegî aded 1	kakum kaplı devetüyü çuka aded 1
kahverengi çuka kürdegî aded 1	kakum kaplı muşmula çuka aded 1
kakum kaplı yeşil çuka kürdegî aded 1	yeşil çuka kakum aded 1
kakum kaplı mâî sof kürdegî aded 2	kakum kaplı gülgûnî çuka aded 1
kakum kaplı erguvânî sof aded 1	

uzun semmur kaplı muvahhidîler beyân olunur

semmur kaplı şarâbî çuka muvahhidî aded 1	semmur kaplı mâî çuka muvahhidî aded 1
semmur kaplı darçınî çuka muvahhidî aded 1	semmur kaplı benevş sof aded 1
semmur kaplı yeşil çuka muvahhidî aded 1	semmur kaplı zeytûnî sof muvahhidî aded 1

üşek kaplı uzun muvahhidîler beyân olunur

üşek kaplı kırmızı çuka muvahhidî aded 1

kakum kaplı uzun muvahhidîler beyân olunur

kakum kaplı gülgûnî çuka muvahhidî aded 2	kakum kaplı zeytûnî çuka muvahhidî aded 1
---	---

kakum kaplu kırmızı kanavis muvahhidî aded 2
kakum kaplu darçını çuka muvahhidî aded 1
kakum kaplu benevş sof muvahhidî aded 1

[4a]

semmur kaplu kısa muvahhidîler beyân olunur

semmur kaplu fıstıkî çuka muvahhidî aded 1
semmur kaplu devetüyü çuka muvahhidî aded 1
semmur kaplu kırmızı çuka muvahhidî aded 1
semmur kaplu mâî çuka muvahhidî aded 1
semmur kaplu devetüyü sof muvahhidî aded 1
semmur kaplu petrol çuka muvahhidî aded 1

üşek kaplu kısa muvahhidîler beyân olunur

üşek kaplu petrol çuka aded 1
üşek kaplu gülğünü çuka muvahhidî aded 1

kakum kaplu kısa muvahhidîler beyân olunur

kakum kaplu benevş çuka muvahhidî aded 1
kakum kaplu kırmızı çuka muvahhidî aded 1
kakum kaplu darçını çuka aded 1
kakum kaplu mâî sof aded 1
kakum kaplu darçını sof muvahhidî aded 1
kakum kaplu cevzî sof aded 1
kakum kaplu muşmula çuka muvahhidî aded 1
kakum kaplu fıstıkî çuka muvahhidî aded 1
kakum kaplu siyah çuka muvahhidî aded 1
kakum kaplu kahverengi sof çuka 1

semmur kaplu cübbeler beyân olunur

semmur kaplu kırmızı çuka cübbe aded 1
semmur kaplu cengârî çuka cübbe aded 1
semmur kaplu sünbülî çuka cübbe aded 1
semmur kaplu kırmızı kanavis cübbe aded 1

kakum kaplu cübbeler beyân olunur

kakum kaplu havâyî sof cübbe aded 1
kakum kaplu mor sof cübbe aded 1
kakum kaplu mâî sof cübbe aded 1

sâde erkân ferâceler beyân olunur

mâî çuka ferâce aded 1
darçını çuka ferâce aded 1
gülğünü çuka ferâce aded 1
beyaz çuka ferâce aded 1
mâî sof nimtân aded 2
neftî sof nimtân aded 1
devetüyü sof nimtân aded 2
darçını sof nimtân aded 1
fındıkî sof nimtân aded 1
miskî sof nimtân aded 1

[4b]

sâde orta boy ferâceler beyân olunur

devetüyü çuka ferâce aded 2	fıstıkî sof aded 2
yeşil çuka ferâce aded 2	neftî sof aded 1
sincâbî çuka ferâce aded 1	devetüyü sof aded 2
muşmula çuka ferâce aded 2	havâyî sof aded 1
mâî çuka ferâce aded 1	zeytûnî sof nimtân aded 1
benefş çuka ferâce aded 2	siyah sof aded 1
gülgûnî sof nimtân aded 1	erguvânî sof aded 1

sâde kürdegâler beyân olunur

mâî çuka kürdegî aded 2	gülgûnî çuka kürdegî aded 2
benevş çuka kürdegî aded 2	ayva gülü çuka kürdegî aded 1
cengârî çuka kürdegî aded 2	miskî çuka aded 1
zeytûnî çuka kürdegî aded 2	muşmula çuka kürdegî aded 1
yeşil çuka kürdegî aded 2	darçınî sof kürdegî aded 2
kırmızı sâye çuka aded 2	erguvânî sof aded 2
fıstıkî çuka kürdegî aded 1	zeytûnî sof aded 2

sâ[d]e muvahhidîler beyân olunur

benevş çuka muvahhidî aded 1	şarâbî çuka muvahhidî aded 2
miskî çuka aded 1	beyaz çuka muvahhidî aded 1
devetüyü çuka muvahhidî aded 1	beyaz sof aded 1
mâî çuka muvahhidî aded 2	mor sof muvahhidî aded 1
muşmula çuka muvahhidî aded 1	erguvânî çuka aded 1
cengârî çuka muvahhidî aded 2	neftî sof aded 1
yeşil çuka muvahhidî aded 2	

sâ[d]e kâtibî ferâceler beyân olunur

findıkî çuka kâtibî aded 1	gülgûnî sof aded 1
darçınî çuka kâtibi aded 1	miskî sof kâtibi aded 1
devetüyü sof aded 1	

semmur kaplı en kürkleri beyân olunur

semmur kaplı kırmızı atlas en kürkü aded 1	semmur kaplı yeşil atlas en kürkü aded 1
--	--

kapaniçeler beyân olunur

semmur kaplı anber tügmeli erguvânî kadife kapaniçe aded 1	semmur kaplı sırma çaprazlı kırmızı kadife kapaniçe aded 1
--	--

[5a]

semmur kaplı kontuşlar beyân olunur

semmur kaplı kahverengi çuka kontuş semmur kaplı benevş çuka kontuş aded 1
aded 1 semmur kaplı devetüyü çuka kontuş aded 1
semmur kaplı darçını çuka kontuş aded 1 semmur kaplı beyaz dîbâ kontuş aded 1

erkân atlas ve kadife ve dîbâ ve dârâyî kaftanlar beyân olunur

beyaz atlas aded 3 al yalayık aded 1
al atlas kaftan aded 3 kemmûnî dârâyî aded 1
mâî atlas aded 3 al dîbâ kaftan aded 1
fındıkî atlas aded 2 yeşil atlas aded 2
fıstıkî atlas aded 2 kırmızı atlas aded 3
erguvânî atlas aded 2 erguvânî dîbâ aded 2
gümüşi atlas kaftan aded 2 devetüyü kaftan aded 1
havâyî atlas aded 3 kırmızı kadife aded 1
cengârî atlas aded 3 fındıkî kadife aded 1
nohûdî atlas aded 2 fıstıkî dârâyî aded 1
gülğûnî atlas aded 1 gülğûnî dârâyî aded 1
erguvânî kadife aded 1 mâî hâre kaftan aded 1

erkân kutnî kaftanlar beyân olunur

havâyî kutnî kaftan aded 1 gümüşi kutnî aded 1
beyaz kutnî aded 4 erguvânî kutnî aded 1
al kutnî kaftan aded 2 kamişi kâşânî aded 2
ünnâbî kutnî kaftan aded 1 al kâşânî kaftan aded 2
samânî kutnî aded 1 havâyî kâşânî aded 2
cengârî kutnî aded 1 beyaz kâşânî aded 1
anber-büyî kutnî aded 1

kısa boy atlas kaftanlar beyân olunur

sümbülî münakkaş atlas aded 2 turuncî atlas aded 1
fıstıkî atlas aded 2 erguvânî atlas 1
gülğûnî atlas aded 1 kırmızı atlas aded 1
al atlas aded 1 mâî hâre kaftan aded 1
cengârî atlas aded 2

kısa boy kutnî kaftanlardır

yeşil kutnî aded 1 mâî kutnî kaftan aded 1
samânî kutnî aded 1 kırmızı kutnî aded 1
beyaz kutnî aded 1 al kutnî aded 1

kısa boy kızsa yenlü dârâyî ve hâre ve kutnî kaftanlardır

devetüyü dârâyî aded 1	sarı kâşânî aded 1
mâî dârâyî aded 1	beyaz kâşânî aded 1
fındıkî dârâyî aded 1	beyaz Hasan Paşa kumaşî aded 1
nohûdî dârâyî aded 1	mâî kutnî kaftan aded 1
devetüyü hâre aded 2	beyaz Acem kemhâsî aded 1
fıstıkî hâre aded 1	al kâşânî aded 1
beyaz sof aded 2	yeşil hâre mevclî aded 1
mâî sof aded 1	kiremidî mevclî hâre aded 1
benevş sof aded 2	yalabık dârâyî aded 1

[5b]

tügmeli erkân kutnî kaftanlardır

fındıkî kutnî kaftan aded [boş]	gülgûnî kutnî aded 1
samânî kutnî aded 1	sünbülî kutnî aded 1
nohûdî kutnî aded 1	beyaz kutnî aded 1
al kutnî aded 1	zeytûnî kutnî aded 1

bol yenlü atlas ve kadife ve hâre ve dîbâ ve kutnî cebe donlardır

mor kadife altun tügmeli cebe donu aded 1	al kâşânî aded 2
yeşil kadife cebe donu aded 2	erguvânî kadife aded 1
zemînelî cengârî kadife altun tügmeli aded 1	cengârî zemînelü kadife aded 1
münakkaş erguvânî dîbâ aded 2	turuncî kadife aded 1
al atlas cebe donu aded 2	fındıkî atlas aded 1
gülgûnî atlas aded 1	fındıkî dîbâ aded 1
cengârî atlas aded 4, biri babârlı	kırmızı pulâdî cebe donu aded 2
havâyî atlas aded 2	erguvânî hâre aded 2
beyaz münakkaş atlas aded 2	mâî hâre cebe donu aded 2
kiremidî atlas aded 2	ayva gülü atlas aded 1
yeşil atlas aded 1	beyaz kutnî cebe donu aded 1
yeşil dîbâ cebe donu aded 2	yeşil zemînelü cebe donu aded 1
mâî kâşânî cebe donu aded 2	mor mevclî hâre aded 1

dar yenlü cebe donlar beyân olunur

al atlas altun tügmeli cebe donu aded 2	kiremidî atlas altun tügmeli cebe donu aded 2
cengârî atlas altun tügmeli cebe donu aded 2	erguvânî atlas ibrişim tügmeli aded 1
münakkaş erguvânî atlas ibrişim bükmele cebe donu aded 1	altun tügmeli mor atlas cebe donu aded 1
	yeşil atlas ibrişim tügmeli cebe donu aded 1

altun tügmeli beyaz atlas cebe donu aded 2
altun tügmeli nohûdî atlas cebe donu
aded 2
altun tügmeli zeytûnî atlas cebe donu
aded 1

altun tügmeli gümüşi atlas cebe donu
aded 2
erguvânî atlas altun tügmeli cebe donu
aded 1
altun tügmeli toruncu atlas cebe donu
aded 1

kısa boy penbelü cebe donlar beyân olunur

beyaz atlas cebe donu aded 2
kamîşî atlas cebe donu aded 1
al atlas cebe donu aded 2
sarı atlas aded 1
cengârî atlas aded 2
fıstıkî atlas aded 1
havâyî atlas aded 1
yeşil atlas aded 1

erguvânî atlas aded 2
gümüşi atlas aded 1
gülgûnî atlas aded 1
ünnâbî atlas aded 1
turuncî atlas aded 1
devetüyü atlas aded 1
sarı kâşânî aded 1
gülgûnî kutnî aded 1

[6a]

tügmeli atlas ve kutnî cebe donlar olur

yeşil atlas cebe donu aded 1
zeytûnî atlas aded 1
anber-büyî atlas aded 1
gülgûnî atlas aded 1
devetüyü atlas aded 1

beyaz atlas aded 1
cengârî atlas aded 1
sarı kâşânî aded 1
mâî kâşânî aded [boş]

penbelü dârâyî ve hâre cebe donlar olur

kırmızı dârâyî aded 1
al dârâyî aded 2
nohûdî dârâyî aded 1
yeşil dârâyî aded 1
mor dârâyî aded 2

beyaz mevclî hâre aded [boş]
fıstıkî mevclî hâre aded 1
kiremidî mevclî hâre aded 1
mâî mevclî hâre aded 1

bol yenlü atlas cellâyîler olur

al atlas cellâyî aded 2
sarı atlas aded 1
yeşil atlas aded 1
gümüşi atlas aded 1
beyaz atlas aded 2
kırmızı atlas aded 1

gülgûnî atlas aded 1
mâî atlas aded 1
erguvânî atlas aded 1
devetüyü atlas aded 1
nohûdî atlas aded 1

çaprazlı dar yenlî atlas cellâyîler olur

kırmızı atlas aded 1 al atlas cellâyî aded 1
mâî atlas aded 1 beyaz atlas cellâyî aded 1

dîbâ ve hâre ve dârâyî ve kutnî sâde cellâyîler olur

yeşil dîbâ cellâyî aded 1 mor hâre cellâyî aded 2
erguvânî hâre aded 2 mor yalabık cellâyî aded 1
cengârî hâre aded 1 beyaz kâşânî aded 1

penbelü hâre cellâyîler olur

fıstıkî hâre aded 1 kiremidî mevclî hâre aded 1

penbelü dârâyî cellâyîler olur

al dârâyî cellâyî aded 1 nohûdî dârâyî aded 1
fıstıkî dârâyî aded 1 mor dârâyî aded 1
kırmızı dârâyî aded 1 gülgûnî dârâyî aded 1

[6b]

atlas kışlık uzun yenlî zıbunlar ve kısa yenlî zıbunlar olur

kışlık uzun yenlî zıbun aded 11 kısa yenlî zıbun aded 10

yazlık atlas zıbunlardır

uzun yenli zıbun aded 7 kısa yenli zıbun aded 3

kutnî kışlık zıbunlar olur

uzun yenli zıbun aded 40 kısa yenli zıbun aded 29

yazlık kutnî zıbunlar olur

yazlık uzun yenli zıbun aded 30 kısa yenli zıbun aded 27

penbelü uzun yenli ve kısa yenli yazlık kutnî zıbunlar olur

uzun yenli boğasî zıbun aded 3 kısa yenli boğasî zıbun aded 8

sâde boğasî zıbunlar olur

uzun yenlî sâde boğasî aded 5 sâde kısa yenli zıbun aded 21

derzibaşşya bîfz olunmak için Malatya'da virilen esvâbdır

altun düğmelü kadife cebedon aded 4, *yeni* benevş sof kakum kürdiye
virildi kırmızı çuka kakum kürdiye
zıbun aded 3, *ikisi atlasdır* altun düğmelü penbelü hâre cebedon
sâde düğmelü cebedon aded 3 2, *biri* aded 4
penbelüdür yeni virildi sökündü hâre cebedon(?) 2
kırmızı sof kakum abdest kürdiyesi aded 1 ba'zı zıbun aded 4

dârâyî cellâyî aded 1
sarı kumaş zirâ' 76
atlas pastav aded 1

atlas donluk aded 2
kanavis donluk aded 2
sof donluk aded 4

Tokat defterdârından kumaşlar virilmiştir

kırmızı kadife donluk 5
atlas 10
dîbâ 5
sâye çuka 3
Paris çuka 2

sîm buhûrdân aded 2
sîm güllabdân 2
sîm şa'mdân 2
sîm leğen ibrık 2

Tokat'da hünkârimız dört yüz gurus aldığı semmur kırk dabi virildi

Malatya'da bâzergânbaşidan alınan kumaşlardır

sarı atlas zirâ' 108

hâre zirâ' 15

*Malatya'da hünkârimız bir dane altın sorguç ve alınlık satun alıp bîfz olunmak için ...
bare-i şerife teslim olunmuşdur hırdavât sanduğuna vaz' olundu*

[7b]

*1044 mâb-ı Zilhiccede Sivas'da iken çukadâr Mustafa Ağa'ya teslim olunan esvâbdır torbaya
vaz' olunmuşdur*

benevş çuka semmur uzun kontuş
devetüyü çuka semmur muvahhidî
darçını çuka kakum muvahhidî
siyah çuka semmur küçük kontuş aded 1
mâi çuka semmur kürdiye
darçını çuka semmur kürdiye

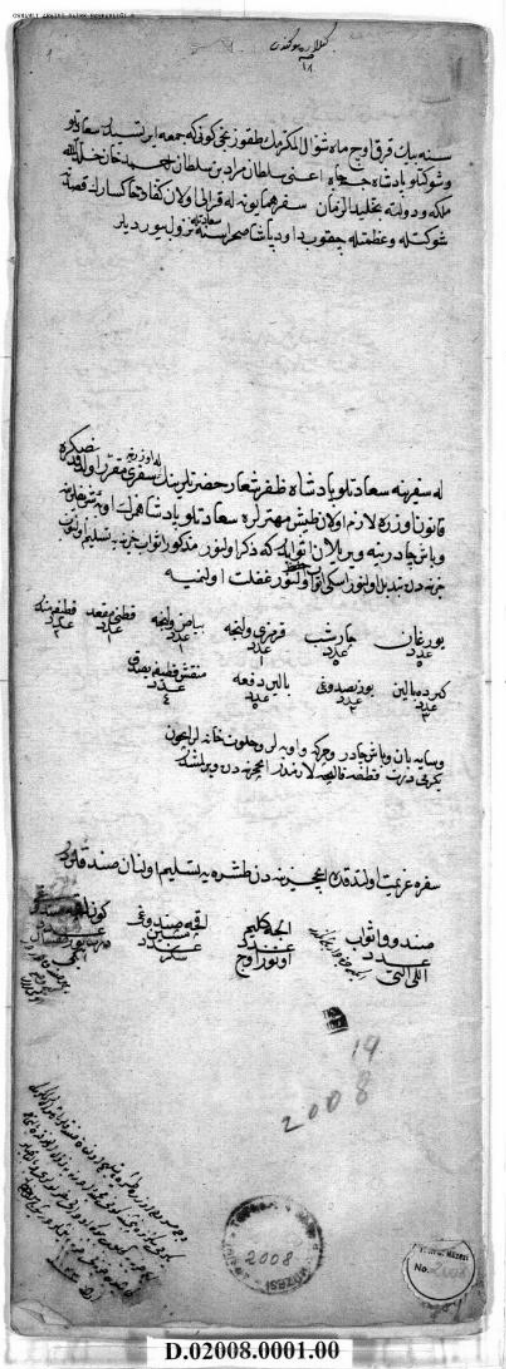
erguvânî çuka kakum kürdiye
kırmızı çuka kakum kürdiye
darçını çuka sâde kerrake aded 1
erguvânî çuka semmur kürdiye
gümüşi çuka semmur muvahhidî

1045 mâb-ı Cemâziyelâbirinde Malatya'da çukadâr Siyavuş Ağa'ya teslim olunan esvâbdır

darçını çuka semmur orta boy
devetüyü sof semmur kürdiye abdest
siyah çuka semmur küçük kontuş

darçını çuka sâde kerrake
alaca dârâyî sâde kerrake

Ek II: TSMA D. 2008

2

ماہ صفر کنگلہ در برزد و نش اولده ایچینده دن بیسین خرنیه
تسلیم اولنان اولید

الفارمندوی عدد ۴۹۵
در باواقی مندوی کجه لول احمد مندوی
عدد ۴۹۵

بیزه صومعه دوشنبه روز دوشنبه زنده در کتفه
بیزه صومعه دوشنبه روز دوشنبه زنده در کتفه

لمغنیه مغزیت اولده ایچینده عامه دزدیدن اولار مند قاری
صندوق اولوب و کورک فایور مندوی
عدد ۴۹۵

ماه شمس کنگلہ کنگلہ
انام ایسلا کنگلہ کنگلہ

سفر اولده قه فرما خدا و نیکار ایله خاصه اولده و خرنیه و کنگلہ
ویسولک اولده و اسفر اولوبه و یالتا جاره خرنیه عامه کنگلہ دن توزیع اولنان
ایچ اوغلاقی قلیچ لر بیله کسبان اولون

خاص اولده ایچینده
ویا تاریمت سمرقند
اولدی

سفر ایچینده
سفر ایچینده
سفر ایچینده

بادشا هیت نسیب شیخان مجور سفرهای اوید و بیله انوابه

سینا تا بیله سفر کنگلہ ایچینده بطا فی انابده

تیره ای ز سید اولده قلیقه انزه کجه لر بیله دورک	سنگار ای ز سید اولده قلیقه انزه کجه لر بیله دورک	یاغ ز سید اولده قلیقه انزه کجه لر بیله دورک
مرد اولده قلیقه انزه کجه و میه دورک	تیره ای ز سید اولده قلیقه انزه کجه لر بیله دورک	ان ز سید اولده قلیقه انزه کجه لر بیله دورک
تیره ای ز سید اولده قلیقه انزه کجه و میه دورک	سنگار ای ز سید اولده قلیقه انزه کجه لر بیله دورک	یاغ ز سید اولده قلیقه انزه کجه لر بیله دورک
ان ز سید اولده قلیقه انزه کجه و میه دورک	مرد اولده قلیقه انزه کجه و میه دورک	سنگار ای ز سید اولده قلیقه انزه کجه لر بیله دورک

سازد لوباد شاهزادگان قباچه بریان اولوز

سوز قلو ز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه

سازد لوباد شاهزادگان قباچه بریان اولوز

سوز قلو ز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه

سازد لوباد شاهزادگان قباچه بریان اولوز

سوز قلو ز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه

سازد لوباد شاهزادگان قباچه بریان اولوز

سوز قلو ز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه

سازد لوباد شاهزادگان قباچه بریان اولوز

سوز قلو ز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه

سازد لوباد شاهزادگان قباچه بریان اولوز

سوز قلو ز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه	سوز قلو سر جواز قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه
قباچه	قباچه	قباچه	قباچه

ساده اورته بوی زیاده لریان اونوز

دوه قویچه نایب ^{ساده} شل چوقه نایب ^{ساده} شل چوقه نایب ^{ساده} شل چوقه نایب ^{ساده} شل چوقه نایب ^{ساده} شل چوقه نایب ^{ساده}

بنفس چوقه نایب ^{ساده} گلگونی سون فامه ^{ساده} نقی سون ^{ساده} نقی سون ^{ساده} دوه قوی سون ^{ساده}

مرانی سون ^{ساده} زینتی سون فامه ^{ساده} سما سون ^{ساده} ارغوانی سون ^{ساده}

ساده کوریکلیان اونوز

ماجه کوردی ^{ساده} زینتی چوقه کوردی ^{ساده} شکاری چوقه کوردی ^{ساده} زینتی چوقه کوردی ^{ساده}

یشل چوقه کوردی ^{ساده} تیزی سون ^{ساده} نقی سون کوردی ^{ساده} گلگونی چوقه کوردی ^{ساده}

اوه کج چوقه کوردی ^{ساده} سکار چوقه ^{ساده} شله چوقه کوردی ^{ساده} داچی سون کوردی ^{ساده}

ارغوانی سون ^{ساده} زینتی سون ^{ساده}

ساده کوریکلیان اونوز

پوشینه سونی ^{ساده} سکار چوقه ^{ساده} دوه قوی چوقه سونی ^{ساده} ماه چوقه سونی ^{ساده}

شکاری چوقه سونی ^{ساده} یشل چوقه سونی ^{ساده} تازی چوقه سونی ^{ساده} سما چوقه سونی ^{ساده}

باش سون ^{ساده} سون سون ^{ساده} ارغوانی سون ^{ساده} نقی سون ^{ساده}

ساده کوریکلیان اونوز

فدوقه کابن ^{ساده} مارین چوقه کابن ^{ساده} دوه قوی سون ^{ساده} گلگونی سون ^{ساده}

سکوره کابن ^{ساده}

ساده کوریکلیان اونوز

سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

ساده کوریکلیان اونوز

سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

سوز قوی سون اونوز

سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

ساده کوریکلیان اونوز

ماجا سون ^{ساده} الامو سون ^{ساده} ماوا سون ^{ساده} مندق سون ^{ساده} نقی سون ^{ساده} ارغوانی سون ^{ساده}

سوز قوی سون ^{ساده} مارا سون ^{ساده} سکار سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} گلگونی سون ^{ساده}

ارغوانی سون ^{ساده} الچی سون ^{ساده} کوردی سون ^{ساده} ادریا سون ^{ساده} یشل سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

ارغوانی سون ^{ساده} دوه قوی سون ^{ساده} فامه سون ^{ساده} مندق سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} گلگونی سون ^{ساده}

ساده کوریکلیان اونوز

مرانی سون ^{ساده} سون سون ^{ساده} الچی سون ^{ساده} غایب سون ^{ساده} سون سون ^{ساده} گلگونی سون ^{ساده}

سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} ارغوانی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

موافق سون ^{ساده} بیاض سون ^{ساده}

ساده کوریکلیان اونوز

یشل سون ^{ساده} نقی سون ^{ساده} گلگونی سون ^{ساده} الچی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

مرانی سون ^{ساده} ارغوانی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

ساده کوریکلیان اونوز

یشل سون ^{ساده} سون سون ^{ساده} سون سون ^{ساده} سون سون ^{ساده} سون سون ^{ساده}

ساده کوریکلیان اونوز

دوه قوی سون ^{ساده} ماه سون ^{ساده} نقی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} دوه قوی سون ^{ساده}

سوز قوی سون ^{ساده} بیاض سون ^{ساده} ماوا سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

سوز قوی سون ^{ساده} سون سون ^{ساده} سون سون ^{ساده} سون سون ^{ساده} سون سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده} سوز قوی سون ^{ساده}

OSMANLI ARŞIVI İZMİR BÜYÜK MUSEVVERİ

کج واکان فلق صا نورد

مشال اعلوس میدو	زرقی اعلوس	شیرینی اعلوس	ککونی اعلوس	دوه بی اعلوس
باش اعلوس	ساری کاشانی	ساری کاشانی	مانی کاشانی	

صه زوارانی و ناره به دوتراورد

قزقی دارای	اد دارای	قزقی دارای	سلسل دارای	مورد آرای
باشن سرپلاره	فستق پیل ماره	کرسید پیل ماره	مانی سرپلاره	

بوکچک اعلوس جی پیراورد

الاطلس جی	صار اعلوس	مشال اعلوس	کشی اعلوس	مانی اعلوس
قزقی اعلوس	ککونی اعلوس	ماه اعلوس	ارغوانی اعلوس	دوه بی اعلوس
قزقی اعلوس				

جوانی دار کچک اعلوس جی پیراورد

قزقی اعلوس	ماه اعلوس	الاطلس جی	باشن اعلوس جی
------------	-----------	-----------	---------------

دیبا و ناره دارای فلق صا به جی پیراورد

مشال اعلوس	ارغوانی ماره	ککونی ماره	مورد اعلوس	مورد پیل ماره
باشن کاشانی				

پیل ماره جی پیراورد

فستق ماره	کرسید پیل ماره
-----------	----------------

شیر دارای جی پیراورد

اد دارای جی	فستق دارای	قزقی دارای	قزقی دارای	مورد آرای
ککونی دارای				

کج واکان فلق صا نورد

مشال اعلوس	زرقی اعلوس	شیرینی اعلوس	ککونی اعلوس	دوه بی اعلوس
باش اعلوس	ساری کاشانی	ساری کاشانی	مانی کاشانی	

بوکچک اعلوس و فلق صا به دوتراورد

بوردقینه اعلوس	باشن فلق صا	زرقی فلق صا	مشال اعلوس
الاطلس جی	ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
باشن فلق صا	کرسید اعلوس	مشال اعلوس	مشال اعلوس
ماه کاشانی	ارغوانی اعلوس	ککونی اعلوس	ککونی اعلوس
شیرینی اعلوس	فستق اعلوس	قزقی اعلوس	قزقی اعلوس
ارغوانی ماره	ماه جی پیراورد	باشن اعلوس	باشن اعلوس
شیرینی اعلوس	مورد آرای		

مار کچک اعلوس دوتراورد

الاطلس جی	ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
کرسید اعلوس	ارغوانی اعلوس	مشال اعلوس	مشال اعلوس
مشال اعلوس	ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
الاطلس جی	ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس

صه بیبه فلق صا به دوتراورد

باشن اعلوس	فستق اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس
ککونی اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس	ساری اعلوس

OSMANLI ARŞIVI DİJİTAL BAKIMCILIK

باده ایچین سواره ایلی جوقار ریحانی انبا بیلیغ اولسه ایلکدر
نوریه بی بی بیلیغ اولکدر

ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور
ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور
ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور
ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور

باده ایچین سواره ایلی جوقار سادین انبا بیلیغ اولسه ایلکدر
نوریه بی بی بیلیغ اولکدر

ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور
ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور
ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور
ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور	ساده جوقور

TİCARET VE DİPLOMASİ: GALATA'DA DUBROVNIKLİLER (1600-1700)

Metin Ziya Köse*

Özet

Galata Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan kayıtlar sayesinde inşa edilen bu çalışmada XVII. yüzyılda İstanbul'daki Dubrovniklilerin izleri odağa alınarak kendisi küçük ama etkisi büyük bir Yeniçağ Hristiyan (Katolik) devleti temsilcilerinin mevcudiyeti ve faaliyetleri ortaya konmaya çalışıldı. XV. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra bilhassa Balkanlarla daha ciddi bir bağ kuran Dubrovnik, imparatorluğun diğer bölgeleri ile de ticarî münasebet tesis etmiştir. Bu şehir devletinin Osmanlılar ile ilişkisi yalnızca ekonomik açıdan olmamış, aynı zamanda siyasî ve diplomatik bakımdan karşılıklı temaslar geliştirilmiştir. Dubrovnik beyleri (aristokratları) için daha ziyade Balkanlar göz önündeysen de bir büyük imparatorluk ile kurulan ilişkilerde başkent İstanbul oldukça ehemmiyetli olmuştur. Bilhassa Osmanlı şehirlerine yerleşen tüccarlarının takibi, olumsuz durumların izalesi ve gerekli ticarî tedbirlerin alınmasında diplomatik görevlilerin rolünün önemini bilen Dubrovnik yönetimi İstanbul'da bir kaçılarıyanın bulundurulması gerekliliğini kavramıştı. Haraçgüzar bir devletçik olarak daimi elçilikleri olmamasına rağmen başkente her yıl gelen ve hazineye ödenen haracı getiren geçici Dubrovnik elçileri hareketli diplomatik münasebetlere müdahil olmaktan geri kalmamıştı. Ayrıca elçilerin yardımcıları, tercümanlar, genç tercüman adayları ve diğer elçilik görevlileri Dubrovnik'i alakadar eden meselelerde doğrudan yer almışlardı. Bu görevlilerin dışında Dubrovnik tüccarı da İstanbul'da bulunmuş, Galata'da ikamet etmiş ve ticaret anlaşmaları yapmışlardı.

Anahtar Sözcükler: Dubrovnik, İstanbul, elçi, tercüman, tüccar,

Commerce and Diplomacy: Dubrovnicians in Galata (1600-1700)

Abstract

In this study which is built on the Galata Sheria Registers, small but effective early modern age Christian (Catholic) state representatives' activities are tried to put forward by focusing on the tracks of Dubrovnicians in Istanbul at the 17th century. Dubrovnik particularly established more serious ties with Balkans after it went under the rule of Ottoman at 15th century; basically it established commercial relations with other regions of Ottoman Empire. This city state's relations with Ottomans were not only economic but also politic and diplomatic. Even though the Balkans were more considered by

* Doç.Dr. Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

the Dubrovnik patricians, Istanbul, the capital city, was pretty significant for the relations which established with a great empire. The administration understood the role of diplomats and the necessity of having a Dubrovnik diplomatic chancery at the capital to take commercial measures, to prevent unfavorable situations and particularly to follow merchants settled at Ottoman cities. Even though it did not have permanent embassies as a tributary state, Dubrovnik temporary ambassadors who used to come capital to deliver the tribute money to treasure, would not hold back to interfere in dynamic diplomatic relations, they would negotiate with other state ambassadors. Furthermore ambassador assistants, dragoman, young dragoman candidates and other ambassador staff would take part at the matters about Dubrovnik. Except these staff, Dubrovnikian merchants would have been in İstanbul, live in Galata and sign commercial treaties.

Keywords: Dubrovnik, Istanbul, ambassador, dragoman, merchant

Giriş

Osmanlı-Dubrovnik (Latince ve İtalyanca'da Ragusa) münasebetleri araştırmaları için Türkçe en önemli kaynaklar şüphesiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Düvel-i Ecnebiye Defterleri serisinde yer alan Dubrovnik defterleridir¹. Bununla beraber Dubrovnik Arşivi'ndeki Osmanlıca yazılmış ve bir kısmı basılmış yaklaşık 12.000 adet belge koleksiyonu da dikkate değerdir². Her iki arşivdeki belgeler kullanılarak birçok eser ortaya konmuştur. Bu çalışmada yukarıda bahsedilen kaynakların dışında Osmanlı-Dubrovnik münasebetlerine dair sınırlı da olsa kıymetli veriler içeren Galata Şer'iyye Sicilleri kullanılmıştır.

Dubrovnik'in Osmanlı dünyası ve Avrupa açısından varlığı iki şekilde değerlendirilebilir. Bunlardan ilki siyasi ve diplomatik bakımdan Doğu ile Batı arasında yaptığı arabuluculukla ilgilidir. Bazı araştırmacılara göre iki taraflı casusluk olarak değerlendirilebilecek bu vaziyet, Dubrovnik'e özgür hareket etme alanı sağladı³. Bazı araştırmacılara göre ise bu ikili siyaset "sınırdaki" Dubrovnik'i bilhassa Hristiyan dünyadaki Venedik propagandası yüzünden olumsuz etkiledi⁴. Nitekim Venedikli diplomatlara göre Dubrovnik, "Hristiyanlığın bağrında bir yulandır"⁵.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul 2000, s. 33.

² Vesna Miović, "History of the Ottoman Documents in the State Archives of Dubrovnik (Ragusa), *Perspectives on Ottoman Studies Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*, Berlin 2010, s. 857-863 ve Feridun M.Emecen-İdris Bostan, "Dubrovnik Arşivi'ndeki Osmanlı Belgeleri ile İlgili Rapor", *Belleten*, LXII/235, Ankara 2002, s. 917-921.

³ Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*, Zagreb-Dubrovnik 2003, s. 9-20, 127-140.

⁴ Lovro Kunčević, "The Rhetoric of the Frontier of Christendom in the Diplomacy of Renaissance Ragusa (Dubrovnik)", *Dubrovnik Annals*, 17, 2013, s. 38.

⁵ Lovro Kunčević, "The Rhetoric of the Frontier...", s. 63.

Bir diğeri ise uluslararası ticarete oynadığı rol ile alakalıdır. Dubrovnik limanı ve şehir Batı'nın mallarının doğuya getirildiği, Doğu'ya ait hammaddelerin ise Batıya ulaştırıldığı bir transit merkez olma özelliğine sahipti⁶. Gerek Avrupalı devletler, gerekse Osmanlılar her iki alanda Dubrovnik'i tedirgin etmedi, onun ikili çıkar çabasını bildikleri halde rahatsızlık vermedi, bilakis koruyucu bir pozisyon aldı.

Dubrovnik'in Tarihi ve Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri

Dubrovnik'in kuruluşu VII. yüzyıla kadar gitmektedir. 1205'e kadar Bizans İmparatorluğu idaresinde kalan şehir, bu tarihten itibaren Venedik tarafından yönetilmeye başlandı⁷. 1358'de aristokratların (knezlerin) idaresindeki şehir devleti kuruldu⁸.

Dubrovnik'in Osmanlılar ile ilk kez ne zaman münasebet kurduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre daha I. Murad döneminde Osmanlılarla bir ticaret anlaşması yapılmıştır⁹. Osmanlı cenahı ise ikili ilişkilerin Orhan Gazi döneminde başladığını kabul etmektedir¹⁰. Dubrovnik'in Osmanlı tabiiyetine ne zaman girdiği konusu tartışmalı olmakla birlikte II. Murat döneminde verilen ahidname ile Osmanlılara haraç ödemeye başladığı daha çok kabul görmektedir¹¹. Ancak Dubrovnik idaresi bir yandan Osmanlılara tabiiyetini bildirirken, bir yandan da Venedik tehdidi nedeniyle 1358-1526 yılları arasında Macaristan krallığına bağlı olmayı tercih etmiştir¹². Ayrıca Türklere karşı şehirde olumsuz bir bakış açısı mevcuttu. Buna rağmen İstanbul'un fethinden sonra Türklerin Balkanlarda kalıcı olduğunu anlayan Dubrovnik yönetimi, Fatih Sultan

⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, İstanbul 2000, s. 311.

⁷ Şerafettin Turan, "Dubrovnik", *DİA*, 9, İstanbul 1994, s. 542.

⁸ Zdenko Zlatar, *Dubrovnik's Merchants and Capital in the Ottoman Empire*, İstanbul 2011, s. 105 vd.

⁹ Francis W. Carter, *Dubrovnik (Ragusa) A Classic City-state*, London Newyork 1972, s. 196 vd. İnalçık, Balkan fetihleri ile ilk ilişkilerin başladığını belirtir (*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, İstanbul 2000, s. 312). Şerafettin Turan ise, I. Murat tarafından verilen bir ahidname ile ilk münasebetlerin başladığını ifade eder ("Dubrovnik", *DİA*, 9, İstanbul 1994, s. 542).

¹⁰ "...Dubrovnik begleri merhûm Sultan Orhan aleyhü'r-rahmete ve'r-rahman zaman-ı şeriflerinden berü dört yüz seneden müteâviz çizye kabul idüb mutad üzere sâl be sâl Asitâne-i saâdetime elçiler ile irsâl ve isâl idüb..." (Özgecan Köker, XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti-Dubrovnik İlişkileri ve Hicri 1037-1056/1627-1646 Tarihli Abkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2011, s. 4).

¹¹ Carter, *age*, s.200; Boško I. Bojović, *Raguse (Dubrovnik) et L'empire Ottoman (1430-1520)*, Paris 1998, s. 121 vd. ve İnalçık, *age*, s. 314.

¹² Lovro Kunčević, *The Myth of Ragusa: Discourses on Civic Identity in an Adriatic City-State (1350-1600)*, Central European University Doktora Tezi, 2012, s. 7-8 vd.; M.D. Birnbaum, "Renaissance Contacts between Dubrovnik (Ragusa) and the Kingdom of Hungary", *Hungarian Studies Review*, XIII/1, 1986, s. 35 vd.

Mehmet ile yeni bir anlaşma yapmıştır (1458)¹³. Haraç bir miktar arttırılmış, buna karşılık diğer devletlere uygulanan % 5'lik vergi oranı % 2 olarak belirlendiğinden Dubrovnik tüccarı daha avantajlı konuma yükselmiştir¹⁴.

Fatih döneminde gerek Dubrovnik'in zaman zaman Osmanlı karşısı tavrı nedeniyle ve gerekse Balkanlarda Dubrovnik ticaretinin Osmanlı'nın sağladığı güven ortamı sayesinde her geçen gün büyümesine bağlı olarak hem gümrük resmi oranı hem de yıllık haraç miktarı peyderpey artmıştır¹⁵. Son olarak II. Bayezid döneminde haraç 12.500 düka olarak belirlenmiş ve 1703 yılına kadar sabit kalmıştır¹⁶.

Osmanlı idaresinin Dubrovnik'e uyguladığı siyaset bu şehir devletinin gelişip serpilmesinde hatırı sayılır bir etkiye sahip olmuştur. Mohaç Savaşı'ndan sonra Dubrovnik'in ikili tabiiyeti nihayetlenmiş ve Osmanlılara olan bağlılığı kuvvetlenmiştir¹⁷. Bu durum şehrin ticarî potansiyelini her geçen gün büyütüştür. Mesela, Balkanlarda Dubrovnikli aristokratların gözetiminde ticaret yapan tüccarlar bu şehir devletinin zenginlik ve refah seviyesinin artmasında başat rol üstlenmişti¹⁸. Ayrıca Osmanlıların Levant'taki en büyük rakibi olan (aynı zamanda Dubrovnik'in) Venedik ile yapılan her savaş arifesinde ve sonrasında karlı çıkan hep Dubrovnik olmuştur¹⁹.

Şehir, XVI. ve XVII. yüzyılda haraç ödemeye devam etmiştir. Bu süreçte kendilerinin en büyük rakibi olan Venedik'e karşı Osmanlıların koruma şemsiyesi

¹³ Lovro Kunčević, "Janus-faced Sovereignty: The International Status of the Ragusan Republic in the Early Modern Period", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Century*, (ed. Gábor Kármán and Lovro Kunčević), Leiden Boston 2013, s. 92.

¹⁴ Dubrovnik'e uygulanan gümrük resmi oranları zamana ve Osmanlı padişahlarına göre değişiklik gösterebilmekteydi. Ancak % 2'lik oran çoğunlukla Osmanlı idaresi tarafından benimsenen ve uygulanan oran olarak kabul edilmekteydi (İdris Bostan, "Ahidnamelere ve Uygulamalara Göre Osmanlı-Dubrovnik Ticarî Münasebetleri (XV.-XVI. Yüzyıllar)", *Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 2006, s. 82 vd).

¹⁵ Carter, *age*, s. 203 vd.

¹⁶ Mesela 1674'te Margrasi ve Corci adlı Dubrovnikli elçilerin Osmanlı hazinesine teslim ettiği haraç miktarı 12.500 altın idi (*Osmanlı Belgelerinde Hırvatistan*, Ankara 2010, s. 358-359).

¹⁷ Özlem Kumrular, "Kurtlar Sofrasında Bir Cambaz: Şehir-Devlet Ragusa", *Türk Tarihinde Balkanlar* (ed. Zeynep İskefiyeli-M. Bilal Çelik-Serkan Yazıcı), Sakarya 2013, s.463 ve Zlatar, *age*, s.97.

¹⁸ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993, s.23 vd. ve Zdenko Zlatar, "Dubrovnik and the Ottoman Balkans (1430-1808)", *Türk Tarihinde Balkanlar* (ed.Zeynep İskefiyeli-M. Bilal Çelik-Serkan Yazıcı), Sakarya 2013, s.479.

¹⁹ Venedik-Dubrovnik çekişmesi ve bunda Osmanlıların rolü için bk. Zlatar, *age*, s.98. Bu iki şehir devleti arasında yaşanan istihbarat savaşları ile Osmanlı-Venedik savaş dönemlerinde Dubrovnik'in elde ettiği üstünlük için bk. Kumrular, "Kurtlar Sofrasında Bir Cambaz...", s. 466 vd. Girit savaşı esnasında Dubrovniklilerin elde ettikleri ticarî üstünlüğe dair bk. Fariba Zarinebaf, "On the Edge of Empires: Dubrovnik and Anavarin between Istanbul and Venice", *Living in the Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faruqi*, (ed. Vera Costantini-Markus Koller), Leiden 2008, s.430.

altında kalmıştır. Hemen her Osmanlı padişahının ihsan ettiği ahidname sayesinde bu muhafaza kalkanını yakından hissetmiştir. Böylece yalnızca varlığı muhafaza altına alınmamış, aynı zamanda zenginleşmesi de sağlanmıştır²⁰.

Dubrovnik idaresi Osmanlı İmparatorluğu'na yalnızca haraç ödememiş, aynı zamanda tüccarları gümrük vergisi vermek durumunda kalmıştır. Balkanlarda tüccardan % 2 gümrük resmi alınmıştır. Bunun yanında İstanbul'da %5, Bursa ve Edirne'de % 3 oranında gümrük resmi ödenmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Dubrovnik tüccarının gümrük vergileri bir mukataa haline getirilmiştir²¹. Şehir yönetimi *maktu* bir meblağı ödemeyi kabul etmiştir. Bu toplu ödemeye işaret eden bir Galata mahkemesi kaydına göre, Osmanlı sarayına çeşitli mal ve kumaşlar temin eden Pastiline veled-i Lebfonti adlı bir Venedikli tüccar 104.000 akçelik alacağını miriden temin edememişti. Dubrovnik'in her sene ödemesi zorunlu olan gümrük vergisinden alınması padişah tarafından emredilmişti. İki Dubrovnik elçisi olan Maro ve Ravlan veled-i Maro, Venedikli tüccarın alacağını ödemiştir²².

Bir diğer kayıt da yine bu mevzu ile yakından alakalıdır. XVI. yüzyılda verilen ahidnamelere göre Dubrovnik tüccarından gümrük resmi dışında herhangi bir vergi talep edilmesi kanunî değildi²³. Rodosçuk ve gümrüğüne bağlı olan yerlerin kadılarına hitaben yazılan bir fermana göre refiyye mukataası mültezimi olan Eşyaf ve ortaklarının Dubrovnik tüccarının vergi vermediklerinden şikâyetçi olmaları biraz da kendilerinin açgözlü olmasından kaynaklanmaktaydı. Dubrovniklilerin ellerinde bu vergiyi ödemeyeceklerine dair ahkâm-ı şerife bulundurdıklarından yakınmaları ise şaşırtıcıydı²⁴.

Mahkeme kayıtlarını hazırlayan kâtiplerin Dubrovnik kelimesinin yazılışında zaman zaman zaman Dobrovenedik kelimesini tercih ettikleri görülmektedir²⁵. İyi anlamına gelen dobro kelimesi Evliya Çelebi tarafından da kullanılmıştır. Buradaki temel ayrım Girit kuşatması nedeniyle savaş halinde bulunan Venedik ile Dubrovnik'in Katolik olmalarına rağmen ayrı yerler olduğunu ve sonuncusunun Osmanlılar ile dostane bir münasebetinin olduğunu göstermekti²⁶.

²⁰ Zlatar, *age*, s. 101.

²¹ Bostan, *agm*, s. 82 vd.

²² Galata Şer'iyye Sicilleri (bundan sonra *G.Ş.S.*), nr.17/s.9.

²³ Metin Ziya Köse, *Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri*, İstanbul 2009, s. 39 vd.

²⁴ *G.Ş.S.*, nr.19/71.

²⁵ "...Dobrovenedik abalisinden..." (*G.Ş.S.*, nr.21/117; *G.Ş.S.*, nr.190/146), Evasıt-ı Zilhicce 1048 (14-23 Nisan 1639). Ayrıca bakınız *G.Ş.S.*, nr.183/3, 6 Şevval 1112 (16 Mart 1701).

²⁶ Jean-Louis Bacqué-Grammond, "Dôbra Venedik, <La Bonne-Venise>. La République de Dubrovnik Vue Par Deux Auteurs Ottomans: Piri Re'is et Evliya Çelebi", *Perspectives on Ottoman Studies Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*, Berlin 2010, s. 883-887.

Şehir-devlet XIX. yüzyıl başlarına kadar varlığını ve Osmanlı İmparatorluğu'na olan bağlılığını bu şekilde muhafaza etti. Avrupalı devletlerin yayılmacı politikalarından payını alan Dubrovnik, başlangıçta Fransa, Viyana Kongresi'nden sonra Avusturya istilasına uğradı. Napoleon Bonaparte komutasındaki Fransız ordusu 1808 yılında şehri işgal etti²⁷. Viyana Kongresi'nde (1815) şehir Avusturya'ya terkedildi ve buradaki Osmanlı tabiiyeti son buldu²⁸.

Dubrovnik Tüccarı ve Ticarî Ağlar

Dubrovnik'in zenginliğinin temeli ticarete dayanmaktaydı. Müslüman ve Hristiyan dünya arasındaki arabulucu rolü ona bir yandan zenginleşmeyi sağlarken, bir yandan da ticaret vasıtasıyla nüfusunu besleme imkânı tanıdı²⁹.

Dubrovnik tüccarı zikredildiği üzere İstanbul, Bursa ve Edirne'de imparatorluğun diğer yerlerine nazaran daha yüksek vergiler ödemektedir. Uzmanlaştıkları saha nispeten Slavcanın konuşulduğu Balkan şehirleriydi³⁰. Nitekim daha çok Balkanlarda ticarî ağlar oluşturan Dubrovnik tüccarlarının 1520-1620 yılları arasında ticaret yapmak üzere Dubrovnik aristokratlarından temin ettikleri kredilerin % 70.56'sı (4.415.675 düka) Balkan ticaretinde, %2 9.44'ü (1.842.432 düka) ise diğer koloni ya da yerlerde kullanıldı³¹.

Dubrovnik ticareti vurgulandığı üzere Balkanlara dayanmaktaydı. Daha Türk fetihlerinden önce bu sahadaki ticaretin önemini kavrayan Dubrovnik yönetimi, Türklerin bölgeyi idare etmeye başlamasından sonra elde ettikleri izinler sayesinde ticaretlerini tedricen büyütmeğe başladı³². Bilhassa XVI. yüzyılda Osmanlı Balkanı'nda çeşitli şehirlerde yerleşik birçok Dubrovnikli tüccarı görmek mümkün hale geldi³³. Yine de Dubrovnik ticaretini yalnızca Balkanlara hasretmek tam anlamıyla doğru değildir. Zira onları XVI. yüzyılda gerek Adriyatik'te gerekse Levant'ta farklı yerlerde görmek mümkündür³⁴. Başta Mısır olmak üzere Dubrovnik tüccarı Osmanlı topraklarında birçok yerde ticarî faaliyetlerde bulundu³⁵.

İstanbul da bir çekim alanıydı ve Dubrovnik yönetimi, kendilerine ve tüccarlarına ait işlerin buradan yürütüleceğini çok iyi bilmekteydi. Bu nedenle İstanbul'da bir Dubrovnik topluluğunun varlığına şahit olmak şaşırtıcı değildir.

²⁷ Stjepan Čosić, "Dubrovnik Under French Rule (1810-1814)", *Dubrovnik Annals*, 3, 2000, s. 103-142.

²⁸ Bu konuda bk. Vesna Čučić, *The Republic of Dubrovnik: Final Crisis*, Chicago 2014.

²⁹ Carter, *age*, s. 135 vd.

³⁰ Zlatar, *age*, s. 20.

³¹ Zdenko Zlatar, "The Patriciate and its Investment in Dubrovnik's Trade in the Ottoman Empire Correlated with its Political Role as the Ruling Class (1520-1620)", *IXth Congress of Economic and Social History of Turkey*, Ankara 2005, s. 191.

³² Zlatar, *age*, s. 173 vd. ve Carter, *age*, s. 145 vd.

³³ Bojović, *age*, s. 74.

³⁴ Carter, *age*, s. 148 vd.

³⁵ Bostan, *agm*, s. 87.

Dubrovnikliler ve İstanbul

Yukarıdaki genel değerlendirme ışığında Dubrovnik idaresi Osmanlı başkentinde siyasî, diplomatik ve iktisadî bakımdan sıkı bağlar meydana getirdi. Esasında onların bu muazzam şehir ile münasebetleri Osmanlı öncesine dayanmaktadır. Nitekim daha 1169'da Dubrovnik tüccarlarına İstanbul'da bir ticaret kolonisi kurma izni verildi³⁶. Dubrovnikliler fethe kadar İstanbul'da ikamet etti. Fetihden sonra buradaki Dubrovnik topluluğunun akıbeti hakkında berrak bir bilgi yoksa da şehri ticaret yoluyla imar etmek isteyen Fatih Sultan Mehmet'in tıpkı Ceneviz ve Venedikliler gibi onlara da yaşama ve bulunma hakkı tanıdığı düşünülmektedir.

Dubrovniklilerin hangi statü ile Osmanlı ülkesinde bulduklarına bakmakta fayda vardır. Zira mahkeme kâtiplerinin farklı bakış açıları mevcuttur ve Dubrovniklilerin kim olduklarına dair değişik tanımlamalar söz konusudur. İslami kurallara göre bir *darü'l-ahd* alanı olan Duvrovnik vatandaşlarını Osmanlılar zımmî statüsünde kabul etmekteydi. Her yıl düzenli olarak Osmanlı hazinesine aktardıkları para için cizye tabirini kullanmaktaydı³⁷. Bu bakımdan mahkeme kayıtlarında Dubrovnikliler için *zımmî* kavramının kullanılması oldukça normaldir³⁸. Fakat Dubrovniklilerin Osmanlılar tarafından hangi statü ile kabul edildiğine dair farklı kayıtlara da rastlanılmaktadır. Mesela bazı belgeler onlardan "*efrençî*" olarak bahsetmektedir³⁹. Yine zaman zaman "*müste'men*" tanımlaması da yapılmaktadır⁴⁰.

İstanbul'daki Dubrovnik topluluğunun büyüklüğü ve niceliksel vaziyeti bu çalışmada kullanılan mevcut kayıtlara nazaran sorun gibi gözükse de Dubrovniklilerin izleri sürülebilmektedir. İstanbul ile birlikte Bursa ve Edirne'de diğer harbî devlet tüccarları gibi yüksek gümrük vergisi ödediklerinden bu şehirlere fazla gelme niyetinde olmadıkları görüşü⁴¹ tam anlamıyla doğru değildir. Diğer Avrupalı devletlerin sivil ve resmi temsilciler için adeta bir cennet olan Galata'da Dubrovnikliler de bir topluluk meydana getirdiler. Nitekim daha XVI. yüzyıla ait Osmanlı arşiv belgelerinde İstanbul'da bulunan Dubrovnik tüccarlarına rast gelinmektedir⁴².

Bu çalışmanın incelediği zaman dilimi olan XVII. yüzyılda onların başkentte varlıklarına şahitlik edecek kayıtlar mevcuttur. Mahkeme defterlerindeki örneklere bakıldığında Dubrovniklilerin Osmanlı hukuk sistemine vakıf olduklarını vurgulamak gerekir. En azından haklarını arayacak, dava açacak, süreçleri

³⁶ Carter, *age*, s. 148-149.

³⁷ Kunčević, "Janus-faced Sovereignty...", s. 95. Osmanlı arşiv belgeleri haraç tabirini kullansa da esasında Dubrovnik'ten tahsil edilen vergi cizye idi.

³⁸ G.ŞS, nr.176/79, 8 Ramazan 1111 (21 Aralık 1699).

³⁹ G.ŞS, nr.19/71.

⁴⁰ G.ŞS, nr.45/35 ve G.ŞS, nr.190/146, Evasıt-ı Zilhicce 1048 (14 Nisan 1639).

⁴¹ Zlatar, "Dubrovnik and the Ottoman Balkans...", s. 487.

⁴² Köse, *age*, s. 53.

nihayetlendirecek hukuk bilgisine sahiptiler. Ayrıca elçilik görevlileri ve tercümanlar Osmanlı dünyasına girmelerinde kendilerine yardımcı olmaktaydı.

Bir "Frenk" mahallesi olarak addedilen Galata şüpheşiz en önemli yaşam alanıydı. Dubrovnik tüccarlarının, tüccar temsilcilerinin ve acentaların belirli süreler için ya da kalıcı olarak ikamet ettikleri mahaldi. Dubrovnik diplomatik kançılıyası Fener'de ikamet etse de diğer elçilikler gibi işlerini daha çok Galata'dan yürütmekteydi.

Dubrovnikli tüccarlar Galata'da çoğunlukla Bereketzâde Mahallesi'nde ikamet etmekteydi. Mesela Atamir adlı tüccar bu mahallede yaşamaktaydı⁴³. Atamir'in oturduğu ev bir dava konusu olmuştur. Zira zımmî Dimitri veled-i Saçavere, Atamir'in ikamet ettiği evin bir vakıf evi olduğunu ve idaresinin kendisinde bulunduğunu iddia etmişti. Ona göre Atamir bu eve kanuna aykırı olarak el koymuştu. Oysa ki Atamir evi 290 kuruşa kiraladığını gösteren temessükü yüce mahkemenin bilgisine sundu. Ayrıca zımmî ve karısı ile bir kira anlaşması yaptığına dair şahitlerinin ifadeleri doğrultusunda evin kira hakkının kendisinde olduğunu ispatlamıştır⁴⁴.

Dubrovnik tüccarının mesken sahibi oldukları ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mesela Dubrovnikli tüccar Francoşko veled-i Ferestak, Galata'ya bağlı Kuruçeşme'deki evini, zımmî Dimitraşko veled-i Konstantin'e 1250 kuruş karşılığında satmıştır⁴⁵.

Bu arada başkentteki Dubrovnik taifesinin gemi satın aldıklarına da şahit olunmaktadır. Örneğin Dubrovnikli Cuvan veled-i Filori bir zımmîden satın aldığı sefinenin devir işlemlerini gerçekleştirmiştir⁴⁶. Yine bir başka gemi satışı işlemi konu edinen bir kayıtta Memi Reis adlı gemi sahibi barçasını 3000 altın karşılığında Dubrovnikli Bernardo veled-i Zorzin'e satmıştır⁴⁷. Bernardo bir tüccar olarak tanıtılsa da aslında Dubrovnik elçisi adına hareket etmekte olan bir görevliydi⁴⁸. Yine Manol veled-i Yakomi adlı zımmî sefinesini tüccar Vezento veled-i Bateşte'ye 210.000 akçeye satmıştır⁴⁹.

Dubrovniklilerin dinsel faaliyetlerini nasıl yürüttüklerine dair mahkeme kayıtlarına yansıyan kesin bir bilgi mevcut değildir. Yine de Dubrovnik din adamlarından bahseden bir belge onların dini ihtiyaçlarını bunlar vasıtası ile

⁴³ G.ŞS, nr.174/82, 25 Zilhicce 1110 (24 Haziran 1699). Kıryako adlı tüccar da aynı mahallede yaşamaktaydı [G.ŞS, nr.176/79, 8 Ramazan 1111 (27 Şubat 1700)]. Keza Franhoşko veled-i Hristokaki için de aynı durum sözkonusuydu [G.ŞS, nr.183/3, 6 Şevval 1112 (16 Mart 1701)].

⁴⁴ G.ŞS, nr.174/97, 25 Muharrem 1111 (23 Temmuz 1699).

⁴⁵ G.ŞS, nr.178/31, 26 Zilkade 1111 (15 Mayıs 1700). XVII. yüzyılda Galata'daki Avrupalı tüccarın bir yatırım aracı olarak mesken satın alıp daha sonra bunları kârıyla elden çıkardıklarına dair mahkeme kayıtlarında bir çok örnek bulmak mümkündür.

⁴⁶ G.ŞS, nr.11/3, 993 (1585).

⁴⁷ G.ŞS, nr.21/117, 1006-1008 (1598-1600).

⁴⁸ Bu hususta bk. 68 numaralı dipnot.

⁴⁹ G.ŞS, nr.45/46, 10 Cemaziyelevvel 1028 (25 Nisan 1619).

sağladıklarını akla getirmektedir⁵⁰. Topluluk üyelerinin Galata'daki Katolik kiliselerine devam etme ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Aşağıda bahsedileceği üzere Dubrovnik'ten gelen diplomatik görevlilerin içerisinde bir papazın bulunması topluluğun dini ihtiyaçlarını onlar vasıtasıyla karşıladığı ihtimalini de ortaya koymaktadır.

Dubrovnik Resmî Temsilcileri

Elçiler. Osmanlı İmparatorluğu haraçgüzar devletlere başkentte elçi bulundurma hakkı vermediği halde Dubrovnik bundan ayrı tutuldu⁵¹. Böylece Dubrovnikli temsilciler İstanbul'un hareketli ve belirleyici diplomatik trafiğinde kendilerine yer bulmaya çalışırlardı. Öyle ki Osmanlı idaresi Dubrovnik'i ve diplomatlarını Avrupa devletlerine karşı gerektiğinde bir propaganda aracı olarak kullanabilmekteydi⁵². Ayrıca Dubrovnikli diplomatlar Osmanlıların diğer devletlerle olan münasebetlerinde zaman zaman elçi olarak tayin edilmekteydiler⁵³.

Dubrovnik'in Osmanlı İmparatorluğu haricinde İtalya, Fransa ve İspanya'da elçilik ve konsoloslukları mevcuttu. Bu vaziyet Osmanlılar açısından oldukça ehemmiyetliydi. Zira Dubrovnik bir yerde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki gözü ve kulağı idi. Bu nedenle Dubrovnik'in diğer devletlerle olan diplomatik münasebetlerinde Osmanlı idaresi kesinlikle olumsuz bir tavır takınmadı ve diplomatik ilişkilerini rahat bir ortamda yürütmesine göz yumdu⁵⁴. Katolik dünyadaki gelişmeleri Dubrovnik aracılığı ile takip eden Osmanlı idaresi İstanbul'da ve imparatorluğun diğer yerlerinde diplomatik misyonların açılmasına izin verdi⁵⁵. Fakat Dubrovnik, Osmanlı dünyasına ait gelişmeleri Osmanlı yönetiminin bu durumun farkında olduğunu bilmesine rağmen Hristiyan dünyaya bilhassa Habsburg İmparatorluğu'na aktarmaktan çekinmedi⁵⁶. Benzer şekilde Batı'da meydana gelen gelişmeleri Osmanlı cenahına ulaştırmaktan da geri kalmadı⁵⁷.

⁵⁰ G.Ş.S, nr.11/59, 10 Rebiülevvel 993 (12 Mart 1585).

⁵¹ Zlatar, *age*, s. 89.

⁵² Bu konuda bk. Özlem Kumrular, "The Creation of the Turkish Image in the 16th-Century Mediterranean: Selfreflection Versus Antipropaganda", *Tajna diplomacija u Dubrovniku XVI. stoljeću / Secret Diplomacy in the 16th Century Dubrovnik*, Mirjana Polić Bobić (ed), Zagreb 2011, s. 143-155.

⁵³ Kanuni Sultan Süleyman'ın Şariken'e gönderdiği Dubrovnikli elçi için bk. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, II, İstanbul 1990, s. 185.

⁵⁴ Zlatar, *age*, s.91. Oysaki Osmanlı'ya tabi diğer haraçgüzar devletlerin diğer Avrupalı devletler ile diplomatik münasebetlere girişmesi Osmanlı yönetimi tarafından istenmez ve engellenmeye çalışılırdı (Kunčević, "Janus-faced Sovereignty...", s. 96).

⁵⁵ Osmanlı ülkesindeki Dubrovnik konsoloslukları için bk. Zlatar, *age*, s. 90.

⁵⁶ Emrah Safa Gürkan, *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman Habsburg Rivalry*, Georgetown Üniversitesi Doktora Tezi, Washington 2012, s. 206 vd.

⁵⁷ Gürkan, *age*, s. 402. Dubrovnik yönetimi, XVI. ve XVII. yüzyıldaki bu istihbarat paylaşımı neticesinde hem Venedik'e karşı kendini koruma altına almayı başarıyor ve hem de doyurmak zorunda olduğu vatandaşları için Osmanlı coğrafyasından ihracı yasaklanmış olan buğdayı özel izinlerle temin edebiliyordu (Vesna Miović, "Diplomatic Relations between Ottoman Empire and

Bahsedildiği üzere Avrupa ahvali hakkında getirdikleri bilgiler oldukça kıymetli olmakla birlikte Dubrovnik elçilerinin en önemli vazifesi, Dubrovnik'in yıllık olarak ödediği haracı başkente getirmeleriydi. Teslim edilişi ve alınışı çeşitli teşrifat ritüelleriyle bezenen bu diplomatik ve siyasî durum hem Osmanlı hem de Dubrovnik idaresi açısından ehemmiyetli sayılmaktaydı. Dubrovnik'te bu görevi üstlenen elçiler için sıradışı bir tören düzenlenir, merasim elbiseleri giyilir, önceden belirlenmiş seremonik ritüel tertip edilirdi⁵⁸. Osmanlı tarafında da elçi kabulünde benzer bir tören icra edilirdi. Elçilere, tercümanlara ve elçilik görevlilerine hilat (kaftan) giydirilirdi⁵⁹.

Daimi olarak değil belirli bir süre için İstanbul'a gelen elçiler bir haraçgüzar devlet temsilcisinden daha ziyade yabancı bir devletin diplomatik misyonu gibi karşılanırdı. Elçiler Galata'da değil, Fener semtinde ikamet ederdi. Elçilerin başkente geldikten sonra Venedik, Ceneviz, Fransa, Hollanda ve İngiliz elçiliklerini ziyaret etmeleri adettendi. Fakat Osmanlı Sarayı'ndaki etkisinin diğerlerine göre fazla olduğu düşünülen Fransız elçisine daha fazla ihtimam gösterilirdi. Dubrovnik elçilerinin harac teslimi dışındaki diğer mühim vazifesi sadrazam ve padişah ile yapacakları müzakerelerdi. Görüşmeler esnasında elçiler Dubrovnik'ten getirdikleri değerli hediyeleri sunarlardı⁶⁰. Diplomatik enformasyon ve Avrupa ahvali dışında Osmanlı ülkesindeki Dubrovnik tüccarlarının durumu, ticaretle yaşanan aksaklıklar ve alınması gereken tedbirler üzerinde görüş bildirir ve yardım talep ederlerdi.

Aşağıda bahsedilecek iki tarihi olay bazı ticari problemlerin halledilmesinde elçilerin nasıl rol oynadıklarını ortaya koymaktadır. İlk örnekte Dubrovnik elçileri Müslüman korsanlar ve esir edilen Dubrovnikliler hakkında Osmanlı yönetimine başvurmuştur. Buna göre, Müslüman korsanların (*Ayamavra eşkıyası*) saldırısına uğrayan bir Dubrovnik gemisinden 18.000 filori gaspedilmiş ve 34 kişi esir alınmıştır. Olayın ardından yaptırılan teftişte geminin önceden Karlılı beyliği yapmış olan Mustafa'nın elinde olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca gemideki onüç kişi onun zindanında hapiste tutulmaktaydı. Mustafa bir müddet sonra ölmüştür. Dubrovnik elçileri esirlerin serbest bırakılmasını ve geminin varislerden alınmasını talep etmiştir. Bu işin takibini elçilerin *vekil* tayin ettiği Nikişe veled-i Nikola adlı şahıs yapacaktı⁶¹.

Bir diğer meselede ise karaya oturan bir Dubrovnik gemisinin durumu ve yapılması gereken tüm işler elçiler tarafından organize edilmiştir. Buna göre "*Firengistan'a giderken*" Bolayır açıklarında karaya oturan Dubrovnik gemisindeki emtia (gön) denize atılmıştır. Bunlardan bir kısmına Gelibolu beytülmal emini

the Republic of Dubrovnik", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Century*, Leiden Boston 2013, s. 204 vd).

⁵⁸ Zlatar, *age*, s. 92.

⁵⁹ *Osmanlı Belgelerinde Hırvatistan*, s.92-93 ve Bostan, *agm*, s. 85.

⁶⁰ Zlatar, *age*, s. 93-94.

⁶¹ *G.Ş.S.*, nr.191/738, 6 Rebiülevvel 1115 (20 Temmuz 1703).

tarafından tersane-i amireye gönderilmek üzere el konulmuştur. Ancak elçilerin girişimleri sonucunda alıkonan gön Dubrovniklilere teslim edilmiştir⁶².

XVII. yüzyılda elçiler yaklaşık olarak dört ay İstanbul'a kalırdı. Bir belgede Dubrovnik elçisinin İstanbul'da mukim olduğu ifade edilmektedir⁶³. Dubrovnik elçilerine tıpkı Venedik elçileri gibi *balyos* denmekteydi. İlâveten, İstanbul'a elçi olarak bir kişi değil iki kişi gelirdi⁶⁴.

Dubrovnik elçileri İstanbul yolculuklarında önceden belirlenmiş bazı görevliler (papaz, doktor, berber ve diğerleri) ile yola çıkarlardı. 1566'da padişah huzuruna kabul edilen Dubrovnik elçilik maiyyetinde iki elçinin yanında tercüman ve elçilik görevlisi olarak altı kişi daha bulunmaktaydı⁶⁵. Balyosların hizmetinde olan ve çeşitli işlerini yapan yardımcıları da mevcuttu. Galata mahkemesi kayıtlarında yer alan bir belgede "*Dubrovnik balyosu ademlerinden Bernaro veled-i Corvi*" ifadesi bu gibi görevlilere işaret etmektedir⁶⁶.

Osmanlı idaresi Galata'da bulunan Avrupalı elçilerin ve elçilik maiyyetinin şahsi kullanımları için şarap temin etmelerine izin vermektedir. Bu durum Dubrovnik temsilcileri için de geçerliydi. Nitekim bir fermenda Dubrovnik diplomatlarının 7000 müdre hamr (şarap) temin etmelerine müsaade edilmektedir⁶⁷.

Tercümanlar: Dubrovnik topluluğunun bir diğer üyesi tercümanlardı. Tercümanlar Dubrovnik'te vazifelendirilen elçilerle birlikte seçilir, yapılan törenlere katılırlardı. Ayrıca bu törenlere tercümanlık eğitimi alan tercüman adayları da dahil edilirdi⁶⁸.

Genç tercüman namzetleri sıkı bir eğitimden geçirilirdi. İlk eğitimlerini Dubrovnik'te Osmanlı dilini bilen hocalardan alır, sonrasında ise staj yapmak üzere çeşitli Osmanlı kentlerine gönderilir, en sonunda İstanbul'da belirli bir eğitim verilirdi⁶⁹. Buradaki eğitim safhası çok önemliydi. Zira, Osmanlı yönetim mekanizması hem gözlemlenir hem de işleyişi öğrenilirdi⁷⁰.

Mahkeme kayıtlarından anlaşıldığı üzere İstanbul'da sürekli ikamet eden Dubrovnikli tercümanların bulunduğu düşünülmesine sebep olacak bilgiler

⁶² G,ŞS, nr.21/103a.

⁶³ "...âsîâne-i saâdetimde mukim Dobrovenedik elçisi..." (G,ŞS, nr.110/128).

⁶⁴ Anton veled-i İlyâ ve Lovra veled-i Ferenciya adlı elçiler için bk. G,ŞS, nr.11/59, 10 Rebiülevvel 993 (12 Mart 1585). Neredeyse yüzyıldan daha fazla bir zaman sonrasında ait bir diğer mahkeme kaydında yine iki Dubrovnik elçisinin adı zikredilir: Tako veled-i Tomaro ve Basil veled-i Sako [G,ŞS, nr.191/738, 6 Rebiülevvel 1115 (20 Temmuz 1703)].

⁶⁵ *Osmanlı Belgelerinde Hırvatistan*, s. 92-93.

⁶⁶ G,ŞS, nr.21/103a.

⁶⁷ G,ŞS, nr.110/128, Evail-i Cemaziyelahir 1082 (5-14 Ekim 1671).

⁶⁸ Zlatar, *age*, s.92.

⁶⁹ Miović, "History of the Ottoman Documents..." s. 858.

⁷⁰ Vesna Miović, "Dragomans of the Dubrovnik Republic: Their Training And Career", *Dubrovnik Annals*, 5, 2001, s. 83 vd.

mevcuttur. Bunlar aşağıda görüleceği üzere İstanbul'da Dubrovnik reayasını ilgilendiren işlerde devreye girmektedirler.

Tercümanlardan biri baş tercüman olarak görev yapmakta ve onun sorumluluğu altında çalışan diğer tercümanlar da bulunmaktaydı⁷¹. Mesela Luka, baş tercümandı. Baş tercüman olmadan önce onunla ilgili bazı kayıtlar mevcuttur. Luka'nın vekili Yahudi Avram veled-i Musa, tercümanın adına kölesi olan Yovane adlı cariyeye mahkeme huzurunda hürriyetini vermiş ve bir *ıtake-nâme* düzenlenmişti⁷². Aynı tercümanın Beşiktaş'ta Orta karyesindeki yalısını ki bu bir Yahudi evi olarak bina edilmişti, Fransız elçiliği tercümanlarından Abraham veled-i Musa'ya 1250 kuruşa *bey'-i bat-ı sahib* usulü ile satmıştı⁷³. Luka bu kez bir Dubrovnikli tüccarın ev satışı işinde yardımcı olmak üzere Galata mahkemesinde hazır bulunmuştu⁷⁴. İlerleyen zaman içerisinde Luka'nın baş tercümanlığa yükseldiği görülmektedir⁷⁵.

Bir diğer tercüman olarak Bakomi veled-i Cuvan teşhis edilmektedir. Kendisi bir davada tercüman olarak yer almıştı⁷⁶. Bunun dışında adı mahkeme kayıtlarında geçen tercümanlardan biri de Kıryako veled-i Yako idi. Galata'ya bağlı Sultan Bayezid Mahallesi'nde oturan bu tercüman, adına açılacak olan alacaklarına ya da borçlarına dair davalarda kayınbabası Anton'u kendisine vekil tayin etmişti⁷⁷.

Dubrovnik Tüccarı

İstanbul'daki Dubrovnik topluluğunun belki de en önemli ögesi tüccarlardı. Balkan şehirlerinde olduğu gibi Dubrovnik tüccarı İstanbul'da da bulunmaktaydı. Ticaret metasının ana toplanma ve ana dağıtım merkezi olan Osmanlı başkentinde tüccarların ticari anlaşmalar yapması, mal sunması ve hammadde satın alması kaçınılmazdı. Tarihi yarımadada bulunan Büyük Bedesten haricinde en önemli ticaret merkezi durumdaki Galata, tüccarlara önemli fırsatlar sunmaktaydı. Dolayısı ile burada bir Dubrovnikli tüccar grubunun bulunması şaşırtıcı değildir.

Dubrovnikli tüccarların sayısını eldeki verilere bakarak belirlemek mümkün gözükmemektedir. Ancak, XVII. yüzyılda farklı zamanlarda Galata'da bulunan Dubrovnikli tüccarın dahil olduğu ticarî münasebetlere dair muhtelif veriler mevcuttur.

⁷¹ Mahkeme kayıtlarında da birden çok tercümanın bulunduğunu gösterir ifadeler mevcuttur. Bu konuda bk. G.ŞS, nr.174/111.

⁷² G.ŞS, nr.165/55, 5 Zilkade 1100 (21 Ağustos 1689).

⁷³ G.ŞS, nr.174/111, 22 Safer 1111 (19 Ağustos 1699).

⁷⁴ G.ŞS, nr.178/31, 26 Zilkade 1111 (15 Mayıs 1700).

⁷⁵ G.ŞS, nr.186/27, Safer 1112 (Temmuz-Ağustos 1700).

⁷⁶ G.ŞS, nr.176/49, 28 Cemaziyelahir 1111 (21 Aralık 1699).

⁷⁷ G.ŞS, nr.183/52, 3 Muharrem 1113 (10 Haziran 1701).

Dubrovnikliler hem deri hem de kumaş hammaddesi ticaretinde uzmanlaşmışlardı⁷⁸. Mesela bir kayıta ticaretini yaptıkları mallar içerisinde gön ve yapağı zikredilmektedir⁷⁹. Gelişmiş bir deri sanayi için gön temini onlar açısından hayati derecede ehemmiyetliydi⁸⁰. Bu bakımdan gön ticaretine yönelmeleri gayet doğaldı⁸¹. İstanbul yakınlarındaki Rodosto (Tekirdağ) gön temini için önemli bir merkezdi. Dubrovnik tüccarı rekabet nedeniyle burayı tercih etmekteydi⁸². Ancak İstanbul'da da gön ticareti yaptıklarını gösteren kayıtlara tesadüf edilmesi Dubrovniklilerin büyük ticari potansiyeli olan başkenti de ihmal etmediklerini ortaya koymaktadır. Mesela Agostin veled-i Eşiri adlı Dubrovnikli tüccar Yehuda adlı Yahudiye 1500 adet gön satışı gerçekleştirmişti⁸³.

Daha Balkanlardaki Osmanlı fethinden önce Dubrovnik ekonomisi için kumaş ticareti oldukça belirleyiciydi⁸⁴. Kumaş üreticilerinin ihtiyaç duydukları en önemli emtia yündü (yapağı). Bir yandan 1500'lerden sonra gittikçe gelişmeye başlayan kendi kumaş sanayi için yüne ihtiyaç duymakta⁸⁵, bir yandan da İtalyan kumaş üreticilerine hammadde tedarik etmekteydi⁸⁶. Geleneksel olarak Balkanlar yün hammaddesi ticareti için ana kaynak durumundaysa da İstanbul'dan da yün tedarik eden tüccarlara rastlanmaktaydı.

Bahsedilmesi elzem olan bir diğer emtia ise buğdaydı. Şehir nüfusunu beslemek zorunda olan Dubrovnik aristokrasisi belki de en çok bu neden yüzünden kendini Osmanlılara sadık göstermek durumundaydı. Tereke (buğday) ihracını neredeyse tümünden yasaklayan Osmanlı idarecileri ancak özel izinlerle buğdayın dışarıya çıkarılmasına izin vermekteydi⁸⁷. Çoğunlukla Ege kıyılarından tedarik edilen buğday için İstanbul önemli bir temin merkezi olarak görülmekteydi⁸⁸. Ancak eldeki kayıtlarda buğday ticareti ile ilgili bir bilgi ne yazık ki mevcut değildir.

Dubrovnik tüccarı Galata'da çeşitli anlaşmalar yapmıştır. Tarafların ifadelerine nazaran tam olarak hangi hususta anlaşma yapıldığı belli olmayan bir mahkeme kaydı akıllara bir ticari sözleşmeyi getirmektedir. Buna göre mahkemeye

⁷⁸ Bu durum geleneksel Dubrovnik ticaret mantığına uygundur. Zira Osmanlı ülkesine bilhassa kumaş ithal ederken, daha çok hammadde niteliği olan emtiayı ihraç etmekteydiler (Zlatar, *age*, s.22). Deri için ayrıca bk. Carter, *age*, s. 361 vd.

⁷⁹ G,ŞS, nr.19/71.

⁸⁰ Zlatar, *age*, s. 96.

⁸¹ Bolayır açıklarında karaya oturan bir Dubrovnik gemisinde 430 adet gön bulunmaktaydı (G,ŞS, nr.21/103a).

⁸² Carter, *age*, s. 363.

⁸³ G,ŞS, nr.190/146, Evasıt-ı Zilhicce 1048 (14-23 Nisan 1639).

⁸⁴ Bojović, *age*, s. 111.

⁸⁵ Katarina Nina Simončić, "Clothing in Dubrovnik in the 16th Century—A Reflection of a Multicultural Center", *3rd Global Conference: Fashion – Exploring Critical Issues*, 2011, s. 3.

⁸⁶ Carter, *age*, s. 367.

⁸⁷ XVI. asırda Dubrovnik'e verilen özel buğday ihracı izinleri için bk. Köse, *age*, s. 59 vd.

⁸⁸ Carter, *age*, s. 371.

gelen taraflar önceden yaptıkları anlaşmanın sorunsuzca nihayetlenirildiğini ve aralarında bir anlaşmazlık olmadığını beyan etmişlerdi. Dubrovnikli Rosko veled-i Rado ve Voyolen veled-i Petro muhtemelen yine bir Dubrovnikli olan (belge *efrenci* olarak tanımlanmış) Orhal'e yaptıkları hizmetin karşılığında haklarını aldıklarını, başka alacaklılarının kalmadığını açıklamışlardı⁸⁹.

Bir mahkeme kaydı Galata'nın uluslararası yüzünü ve Dubrovnik tüccarının bu arenada önemli bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Dubrovnikli tüccar Petro veled-i Yet, bir Venedik tüccarı olan Yorolimo veled-i Tomano'dan on iki yıl önce 120 kuruş borç almıştı. Bunun karşılığında Yorolimo'ya 25 adet hamamî dülbendi *rehin* olarak bırakmıştı. Dubrovnik'e giden Petro bir daha geri dönmemişti. Ancak eğer dönmezse rehin bıraktığı dülbentleri satması için Sicilya Yahudi cemaatinden olan Benyamin veled-i Erham'ı *vekil* tayin etmişti. Benyamin dülbentleri 4'er kuruştan satmıştır. 100 kuruşu muhtemelen Yorolimo'nun vekili olan tercüman Corcu veled-i Tomazo'ya teslim etmiştir. Ancak Corcu, Yahudi'nin vekaletinin sahil olmadığını iddia etmişti. Benyamin bunun üzerine yasal vekil olduğunu beyan eden şahitlerini mahkemeye getirmiştir⁹⁰.

Dubrovniklilerden alınacak olan vergi çeşit ile miktarı hakkında vergi toplayıcıların yorum ve uygulamaları tartışılabilir. Örneğin, Dubrovnik tüccarı Maro veled-i Anton, Galata muhtesipleri olan Ramazan Ağa b. Mahmud ve Derviş Ağa b. İbrahim'le mahkemede yüzleşmek amacıyla dava açmıştır. Tüccara göre kendileri İstanbul, Tuna ve Rumeli'de iskelelerden aldıkları ve gemilerine yükledikleri mallar için % 2 gümrük ödemekteydiler⁹¹. Bu verginin haricinde refiyye ve masdariye resmi adı altında hiçbir verginin alınması uygun değildi. Maro, Galata'ya morina balığı getirmişti. % 2 gümrük vergisini ödemiştir. İki muhtesip yeni bir vergi isteği ile balıkların bulunduğu fiçılara el koymuştur. Ayrıca gümrük resmi dışında vergi alabileceklerine dair ellerinde bir emr-i şerif bulunduğunu beyan etmişlerdi. Ancak bu emr-i şerif incelendiğinde böyle bir izne rastlanmamıştı. Muhtesiplere yaptıklarının kanuni olmadığı açıklanmıştır⁹².

Tüccarlar İstanbul'da yaşadıkları süre esnasında köle satın almakta ve çeşitli hizmetlerinde kullanılmaktaydı. Köleye sahibi olmaları tüccarların belli bir süre Galata'da yaşamak durumunda kaldıkları anlamına gelmektedir. Dubrovnikli tüccar Atamir veled-i Manol, cariyesi Ana bint-i Yuvan'ı azat etmişti⁹³. Tüccar muhtemelen Galata'dan ayrılacaktı. Zira Atamir'in İstanbul'dan ayrılacak olduğu izlenimini veren bir kitap satışı kaydı da bu düşüncüyü desteklemektedir. Atamir,

⁸⁹ G.ŞS, nr.17/19.

⁹⁰ G.ŞS, nr.68/35, 4 Şaban 1054 (6 Ekim 1644).

⁹¹ İstanbul gümrük resmi %5 olmasına rağmen Osmanlı idaresi zaman zaman bu vergi oranını düşürmekteydi. Böyle bir döneme rast geldiği için tüccar bu şekilde bir açıklama yapmaktadır.

⁹² G.ŞS, nr.113/45, 20 Cemaziyelevvel 1083 (13 Eylül 1672).

⁹³ G.ŞS, nr.171/69, 10 Cemaziyelevvel 1109 (24 Kasım 1697).

500 kuruş değerindeki basma kitabı⁹⁴ satması için Corci veled-i Paskal'ı kendine vekil tayin etmişti⁹⁵.

Ölen Dubrovnikli tüccarların muhalefatı Dubrovniklilere verilen ahidname şartlarına uygun olarak *vasi* seçtiği kişilerce teslim alınır ve Dubrovnik'e gönderilirdi⁹⁶. Veni veled-i Pavli adlı Dubrovnikli ölmeden önce muhalefatını teslim alması ve Dubrovnik'e göndermesi için Nikola veled-i Petro'yu kendine vasi tayin etmiştir. Dubrovnik papazları olan Anton veled-i İlya ve Lovra veled-i Frenciya bu duruma şahitlik etmişlerdi⁹⁷.

Dubrovniklilerin ticari girişimlerinde dikkat çekici bir diğer durum ise Osmanlı piyasalarındaki borçlanma şartlarına sağladıkları uyum ve borçlanma hukukunun değişik veçhelerini kullanmaları ile ilgilidir. Borçlanma farklı türlerde gerçekleşmekteydi. Birincisi kredi şeklinde idi ve *kefalet* yanında *rehin* ve *geçici satış* sistemi işletilmekteydi. Mesela, Dubrovnikli tüccar Sava veled-i Velavsavid, Manol veled-i Yani adlı *nasranıye* 200 kuruş kredi vermişti. Annesi Mardoeye bint-i Koke oğluna kefil olmuştu. Galata'da Fenerlik adlı yerde 48 dönümlük bağını *bey'-i bi'l-vefâ* yöntemi ile bir yıllığına kefilliğinden dolayı Sava'ya bırakmıştı. Bir yıl sonra borç ödenmediği takdirde Sava bağı satacak ve borcun tekabülü olan parayı almış olacaktı⁹⁸.

Borçlanmada (kredilendirme) kullanılan diğer usul belli bir vade üzerinden taksitlendirme şeklindeydi. Burada muhtemelen faiz işletilmekteydi. Buna göre borcu alan kişi anlaşılan *vade* dâhilinde ancak belirli aralıklarla borcunu ödemeyi kabul etmekteydi. Misal olarak Dubrovnikli tüccar ortaklar Franhoşko ve Matyo ile Selanik'teki diğer ortakları Mostin'in Selanik gümrük emini Hasan Ağa'ya tedarik ettikleri 4000 kuruşluk kredi işlemi gösterilebilir. Buna göre gümrük emini başlangıçta 1000 kuruşu credit zolota cinsinden olmak üzere 51 gün sonra Selanik'teki Mostin'e ödeyecekti. Kalan 3000 kuruş ise her 30 günde bir 500 kuruş olarak yani altı ay içerisinde yine Mostin'e teslim edilecekti⁹⁹.

Bir diğer borçlanma türü ise ticari alışveriş sonrasında meydana gelen borçlanmadan doğan usuldü. Buna göre mal tedarik eden Dubrovnikli tüccar kazancını peşinen değil daha ileriki bir tarihte almaktaydı. Ancak gerek piyasa şartlarının elverişsizliği gerekse Osmanlı vatandaşlarının Dubrovniklilerin

⁹⁴ "...nasara taifesine mahsus olan basma kitabdandır..."

⁹⁵ G.ŞS, nr.174/82, 25 Zilhicce 1110 (24 Haziran 1699).

⁹⁶ Benzer şekilde Firengistan'da ticaret yaparken ölen Müslüman tüccarların terekeleri Dubrovnik idaresi tarafından sayılır ve muhafaza edilirdi. Osmanlılar tarafından gönderilen bir görevli korunan bu eşyaları teslim alır ve yasal mirasçılara teslim edilirdi. Hoca Hüseyin adlı bir tüccarın ölümü üzerine emtiasının Dubrovnik knezlerince muhafaza edildiğini ve oraya gönderilen bir görevli tarafından teslim alınacağını anlatan, Zadar Arşivi'nde bulunan ve Osmanlıca yazılmış bir arşiv kaydı için bk. Carter, *age*, s. 364.

⁹⁷ G.ŞS, nr.11/59, 10 Rebiülevvel 993 (12 Mart 1585).

⁹⁸ G.ŞS, nr.176/49, 28 Cemaziyelahir 1111 (21 Aralık 1699).

⁹⁹ G.ŞS, nr.183/3, 6 Şevval 1112 (16 Mart 1701).

misafirliğinden istifade etmek isteme çabaları bazı sorunları beraberinde getirmekteydi. Mesela Velisar veled-i Yorgi adlı zımmî, Kıryako veled-i Yani adlı Dubrovnik tüccarından satın aldığı “*emtia-i mütenevvia*” bahası olan 643 kuruşu borçlandıysa da sonrasında ödemek istememiştir. Dubrovnikli dava açmış ve haklılığını ispatlamıştır. Zımmînin en kısa zamanda borcunu ödemesi hatırlatılmıştır¹⁰⁰. Benzer bir davada ise Fransızko veled-i Hristo adlı tüccar Ermeni Bogos veled-i Kasper adlı şahsa çuka ve emtia-i mütenevvia satmıştı. 972 kuruş alacağı bulunmaktaydı. Bogos’un ağabeyi Karabed kardeşine kefil olmuştu. Ancak geri ödeme olmadığı gibi miktar hususunda da bir tartışma yaşandı. Araya giren uzlaştırıcılar sayesinde 600 kuruş hesabı üzerinden yeni bir borç anlaşması imzalanmıştı. Karabed 500 kuruşu ödedi ve kalan 100 kuruşu ise kendisinin borçlusu olan bir diğer Ermeni Bedros’tan alması için “*bavale-i müşfide*” yaptırmıştı. Dubrovnikli tüccar yeni borç ödeme şeklini kabul ve 972 kuruşun 372 kuruşundan vazgeçtiğini beyan etmişti¹⁰¹.

Dubrovnikliler ve Yahudiler

Dubrovnik tüccarlarının İstanbul’daki faaliyetlerinde Yahudilere ayrı bir sayfa açmak gerekir. Zira tüccarların Osmanlı toplumu içerisinde münasebette olduğu gruplara bakıldığında Yahudiler dikkat çekmektedir.

Dubrovnik’in Yahudilerle olan ilişkisi İspanya’dan sürülen Sefarad Yahudilerinden bir kısmının şehirlerine yerleşmesi ile başlar. Ancak bu temasın başlangıçta olumlu seyrettiğini söylemek mümkün değildir. Yahudi aleyhtarlığı diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi Dubrovnik’te de mevcuttu ve onların şehirden kovulmaları ile sonuçlandı. Ancak 1530’lardan sonra Dubrovnik idaresi şehirde Yahudi yerleşimine izin verdi. Bu durum biraz da Yahudilerin Osmanlı ile ticarî bağlantılarından ve siyasi etkilerinden kaynaklanmaktaydı¹⁰².

Galata’daki Dubrovnik taifesinin Osmanlı Yahudileri ile çeşitli ticarî bağlar kurdukları görülmektedir. Dubrovnik yönetiminin başlangıçta Yahudilere karşı uyguladığı olumsuz siyasetin aksine Dubrovnik tüccarlarının Yahudilerle olan münasebetlerinde bir uyumun varlığı göze çarpmaktadır. Yahudilerin Galata’da çoğu kez Avrupalılarla Osmanlı vatandaşları arasında bir arabulucu olarak hareket ettikleri bilinmektedir. Dubrovnikliler de bu vaziyeti iyi kullanıp, Yahudilerle alış verişte buldukları gibi ticarî girişimlerinde onların bilgi ve becerilerinden istifade ettiler.

Galata mahkeme defterleri bu bağı ispatlayan kayıtlar ihtiva etmektedir. Mesela, Dubrovnikli tüccar olan Bernardo veled-i Corci, Aragon cemaatinden Musa veled-i Mihayil adlı Yahudi ile aralarında ticaretle ilgili her türlü anlaşmayı ibra ettiğini ve aralarında herhangi bir anlaşmazlığın olmadığını beyan etmişti¹⁰³. Bir

¹⁰⁰ G.ŞS, nr.176/179, 8 Ramazan 1111 (21 Aralık 1699).

¹⁰¹ G.ŞS, nr.186/27, Safer 1112 (Temmuz-Ağustos 1700).

¹⁰² Vesna Miović, “Jewish Life in Sixteenth-Century Dubrovnik”, *Hispania Judaica*, 8, 2011, s. 113 vd.

¹⁰³ G.ŞS, nr.190/765, 27 Muharrem 1012 (7 Temmuz 1603).

başka kayıta ise doğrudan bir ticari anlaşmanın yapıldığı görülmektedir. Buna göre Agostin veled-i Eşiri adlı Dubrovnikli tüccar Yehuda adlı Yahudi'ye 1500 adet gön satışı gerçekleştirmişti¹⁰⁴.

Osmanlı Yahudileri'nin Dubrovnikliler ile yalnızca ticaret anlaşmaları yapmadıkları, onların temsilcisi olarak hareket ettikleri de görülmektedir. Yukarıda açıklandığı üzere Sicilya Yahudi cemaatinden olan Benyamin veled-i Erham, Dubrovnikli tüccar Petro veled-i Yet'in vekillliğini yapmıştı. Buradaki vekillliği ticari temsilcilik olarak kabul etmek gerekir¹⁰⁵. Yahudilerin Dubrovnik diplomatik görevlerinin temsilciliğini yaptıkları da görülmektedir. Nitekim, Yahudi Avram veled-i Musa, Luka adlı baş tercümanın vekili olarak çeşitli işlerine bakmaktaydı¹⁰⁶.

Dubrovnikli Esirler

İstanbul'daki Dubrovnik topluluğuna dahil edilmesi gerekenlerden bir diğer grup Dubrovnikli esirlerdi. Bunlar bir şekilde İstanbul'a gelmekte ve belki de yıllar süren esaret hayatı başlamaktaydı. Osmanlı yönetiminin ahidnamelerde Dubrovniklilerin esir edilmelerini önleyici maddeler koydurtması bazılarının esir edilmesinin önüne geçememekteydi¹⁰⁷. Mesela, Vasiçe adlı Dubrovnikli Kaptan-ı derya Sinan Paşa yanında esirdi¹⁰⁸. Tıpkı *diyar-ı harbide* bulunan Müslüman esirlerin kurtarılmasında olduğu gibi Vasiçe de 100.000 akçe fidye ödeyerek hürriyetine kavuştu. Kendisine hür olduğuna dair bir *itakname* verildi¹⁰⁹.

Sonuç

Bir şehir devleti olarak Dubrovnik'in Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri çok yönlü olarak gelişti. İkili münasebetlerin siyasî, diplomatik ve ticarî boyutları bulunmaktaydı. Osmanlıların Avrupa'daki penceresi konumundaki bu küçük devletin ticaret ve diplomasi ehli Balkanlar başta olmak üzere imparatorluğun belirli yerlerinde hem koloniler kurmuş hem de temsil etmişti.

İstanbul bu açılardan bakıldığı zaman Dubrovnik idaresi için ehemmiyet arzietmekteydi. Bir haraçgüzar devlet olarak daimi temsilcisi olmasa da yılın belirli zamanlarında İstanbul'da bulunan elçileri vasıtasıyla devletlerarası münasebetlerde belirleyici olan bilgi akışını sağladılar. Uluslararası ilişkilerde erken modern dönemlerin en önemli aktörleri olan tercümanlara ayrı bir parentez açılmalıdır. İyi bir eğitim alarak yetiştirilen tercümanlar hem İstanbul'da staj yaptılar hem de birer

¹⁰⁴ G.ŞS, nr.190/146, Evasıt-ı Zilhicce 1048 (14-23 Nisan1639).

¹⁰⁵ G.ŞS, nr.68/35, 4 Şaban 1054 (6 Ekim 1644).

¹⁰⁶ G.ŞS, nr.165/55, 5 Zilkade 1100 (21 Ağustos 1689).

¹⁰⁷ Dubrovnik'e verilen ahidnamelerde onların esir edilemeyeceği maddesi yer almaktaydı (Bostan, *agm*, s.87).

¹⁰⁸ Cigalazade Sinan Paşa'nın ölümünden sonra yapılan sayımda 600 tane esiri olduğu tespit edildi. Bu hususta bk. Mahmut H. Şakiroğlu, "Cigalazâde Sinan Paşa", *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 526.

¹⁰⁹ G.ŞS, nr.29/73, 1013-1015 (1604-1607).

diplomatik görevli olarak Osmanlı-Dubrovnik münasebetlerinin taraflarca anlaşılabilir hale gelmesini sağladılar.

Diğer Avrupalıların da tercih ettiği Galata'da ikamet eden Dubrovnik tüccarları ise statüleri gereği rahatlıkla ticaret yaptı. İstanbul'un dev ticarî oluşumu onlar için hem hammadde temininde hem de emtialarını satmada kuşkusuz gerekli fırsatları sundu.

Sonuç olarak, XIX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlılara bağlı kalan bu devletin temsilcileri İstanbul'da bir topluluk meydana getirdi ve etkileri sanıldığından daha fazla oldu. Diplomaside ikili oynamalarına rağmen çıkardıkları iş Osmanlılar açısından yabana atılacak cinsten değildi. Zımmî, efrenc ya da müste'men olarak vasıflandırılan Dubrovnik temsilcileri enformasyon, casusluk, diploması ve ticaret yollarından her birini ustalıkla kullandı. Böylece dünya başkentinde kendilerine verilen şansı iyi değerlendirerek kıymet gördü.

Kaynaklar

Galata Şer'iyye Sicilleri (G.Ş.S), nr.1-191.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul 2000.

Bacqué-Grammond, Jean-Louis, "Dôbra Venedik, <La Bonne-Venise>. La République de Dubrovnik Vue Par Deux Auteurs Ottomans: Pîrî Re'is et Evliya Çelebi", *Perspectives on Ottoman Studies Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*, Berlin 2010, s. 883-887.

Birnbaum, M.D. "Renaissance Contacts between Dubrovnik (Ragusa) and the Kingdom of Hungary", *Hungarian Studies Review*, XIII/1, 1986, s. 35-44.

Bobić, Mirjana Polić (ed), *Tajna diplomacija u Dubrovniku XVI. stoljeću/Secret Diplomacy in the 16th Century Dubrovnik*, Zagreb 2011.

Bojović, Boško I., *Raguse (Dubrovnik) et L'empire Ottoman (1430-1520)*, Paris 1998.

Bostan, İdris, "Ahidnamelere ve Uygulamalara Göre Osmanlı-Dubrovnik Ticarî Münasebetleri (XV.-XVI. Yüzyıllar)", *Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 2006, s. 79-87.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, II, İstanbul 1990.

Ćosić, Stjepan, "Dubrovnik Under French Rule (1810-1814)", *Dubrovnik Annals*, 3, 2000, s. 103-142.

Čučić, Vesna, *The Republic of Dubrovnik: Final Crisis*, Chicago 2014.

Carter, Francis W., *Dubrovnik (Ragusa) A Classic City-state*, London-Newyork 1972.

Emecen, Feridun M. - Bostan, İdris, "Dubrovnik Arşivi'ndeki Osmanlı Belgeleri ile İlgili Rapor", *Bulleten*, LXII/235, Ankara 2002, s. 917-921.

Zarinebaf, Fariba, "On the Edge of Empires: Dubrovnik and Anavarin between Istanbul and Venice", *Living in the Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faruqi* (ed. Vera Costantini-Markus Koller), Leiden 2008, s. 423-436.

- Gürkan, Emrah Safa, *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman Habsburg Rivalry*, Georgetown Üniversitesi Doktora Tezi, Washington 2012.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, İstanbul 2000.
- İnalçık, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993, s. 1-34.
- Köker, Özgecan, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti-Dubrovnik İlişkileri ve Hicri 1037-1056/1627-1646 Tarihli Abkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2011.
- Köse, Metin Ziya, *Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri*, İstanbul 2009.
- Kumrular, Özlem, "Kurtlar Sofrasında Bir Cambaz: Şehir-Devlet Ragusa", *Türk Tarihinde Balkanlar*, (ed. Zeynep İskefiyeli-M. Bilal Çelik-Serkan Yazıcı), Sakarya 2013, s. 461-474.
- _____, "The Creation of the Turkish Image in the 16th-Century Mediterranean: Selfreflection Versus Antipropaganda", *Tajna diplomacija u Dubrovniku XVI. stoljeću / Secret Diplomacy in the 16th Century Dubrovnik*, (ed. Mirjana Polić Bobić vd.), Zagreb 2011, s. 129-142.
- Kunčević, Lovro, "Janus-faced Sovereignty: The International Status of the Ragusan Republic in the Early Modern Period", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Century* (ed. Gábor Kármán and Lovro Kunčević), Leiden Boston 2013, s. 91-122.
- _____, "The Rhetoric of the Frontier of Christendom in the Diplomacy of Renaissance Ragusa (Dubrovnik)", *Dubrovnik Annals*, 17, 2013, s. 37-68.
- _____, *The Myth of Ragusa: Discourses on Civic Identity in an Adriatic City-State (1350-1600)*, Central European University Doktora Tezi, 2012.
- Miović, Vesna, "History of the Ottoman Documents in the State Archives of Dubrovnik (Ragusa)", *Perspectives on Ottoman Studies Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)*, Berlin 2010, s. 857-863.
- _____, "Diplomatic Relations between Ottoman Empire and the Republic of Dubrovnik", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Century* (ed. Gábor Kármán and Lovro Kunčević), Leiden Boston 2013, s. 187-208.
- _____, "Dragomans of the Dubrovnik Republic: Their Training And Career", *Dubrovnik Annals*, 5, 2001, s. 81-94.
- _____, "Jewish Life in Sixteenth-Century Dubrovnik", *Hispania Judaica*, 8, 2011, s. 111-124.
- Osmanlı Belgelerinde Hirvatistan*, Ankara 2010.
- Simončić, Katarina Nina, "Clothing in Dubrovnik in the 16th Century-A Reflection of a Multicultural Center", *3rd Global Conference: Fashion-Exploring Critical Issues*, 2011, s. 1-8.
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Cigalazâde Sinan Paşa", *DĀA*, 7, İstanbul 1993, s. 525-526.
- Turan, Şerafettin, "Dubrovnik", *DĀA*, 9, İstanbul 1994, s. 542-544.
- Zlatar, Zdenko, *Dubrovnik's Merchants and Capital in the Ottoman Empire*, İstanbul 2011.

- _____, “The Patriciate and its Investment in Dubrovnik’s Trade in the Ottoman Empire Correlated with its Political Role as the Ruling Class (1520-1620)”, *IXth Congress of Economic and Social History of Turkey*, Ankara 2005, s. 189-211.
- _____, “Dubrovnik and the Ottoman Balkans (1430-1808)”, *Türk Tarihinde Balkanlar* (ed.Zeynep İskefiyeli-M. Bilal Çelik-Serkan Yazıcı), Sakarya 2013, s. 475-512.

TARİH: KADİM DÖNEMDEN 20. YÜZYILA BİR BİLİMİN KİMLİK ARAYIŞI

Yahya Kemal Taştan*

Özet

Modernite, kadim epistemolojik geleneği ve tarih anlayışını yıkarak yerine akıl ve ilerleme kavramıyla inşa ettiği yeni bir bilim anlayışı getirdi. İnsanlığın akıl sayesinde iyiye ve mutluluğa ulaşacağına inanan bu yeni söylemin iki büyük dünya savaşı sırasında yol açtığı tahripkâr sonuçlar, modernitenin büyük anlatılarına karşı bir güvensizliğin doğmasına ve 19. yüzyılda modernleşme, ulus-devlet anlayışı ile gelişen tarihyazımının sorgulanmasına neden oldu. 20. yüzyılın ortalarında yapısalcılık, postyapısalcılık ve nihayet postmodernizmin modernitenin anlatılarına ve bilim anlayışına karşı beslemiş olduğu derin kuşku yerini bilhassa iki kutuplu dünyanın çöküşü ve küreselleşmenin gelişmesiyle birlikte yeni “dil oyunları”na terk etti. Modern dönemde bilimsel hiyerarşide kendine bir yer edinmeye çalışan tarihin bu yeni dönemde nasıl konumlandığı henüz yeterince belirgin değildir. Tarihin sonunun ilan edildiği dönemde ahir zaman tarihçiliğinin nasıl tanımlanacağı, tarihin içeriği ve yönelimlerini nelerin belirleyeceği henüz muammadır. Üstelik Türkiye gibi, doğa bilimlerinde ve hususen beşerî bilimlerdeki tartışmalara büyük ölçüde kayıtsız kalmış toplumlarda tarihçinin kendini konumlandıracağı alan ve tarihin alacağı yeni çehre henüz netlik kazanmamıştır. Birbirini tamamlayan iki makaleden oluşan bu çalışmanın birincisi, kadim ve modern epistemolojiler ışığında bir tarih okumasını ihtiva etmektedir.

Anahtar sözcükler: Epistemoloji, Zaman, Modernite, Tarih yazımı, Doğa Bilimleri, Beşerî Bilimler

History: Quest for Identity of A Science from Antiquity to the 20th Century

Abstract

Modernity undermining the traditional epistemology and history writing brings about a new scientific thought based on reason and progress. Stimulating a discourse that people boosted happiness and well-being through reason, this new scientific thought caused serious damages in two world wars, a process which led to the rising mistrust toward grand narratives of modernist paradigms and the questioning of modernist history writing based on the concept of nation-state and the nineteenth-century modernization. Structural, post-structural and post-modernist critics of this

* Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

modernist thinking in the mid-twentieth century were replaced with the “games of discourses” accompanied by the collapse of a bipolar world and the rise of globalization. It is not clear how history writing, which had tried to occupy a niche in the modern scientific hierarchy, positioned itself in this new period when the end of history has been proclaimed. Thus, the definition of historiography and the factors shaping the content and tendencies of history writing still remain enigmatic. In societies like the Turkish one where ignorance toward national sciences and humanities is quite widespread, the patterns of history writings and the domain determining the position of a historian in the field remains unclear too. As a part of the two-phased study, this article offers a reading of history writing in the light of traditional and modern epistemologies.

Keywords: Epistemology, Time, Modernity, Historiography, Natural Sciences, Humanities

20. yüzyılın son on yılında siyaset bilimciler ve sosyal bilimciler, kendilerini bir anda, çağdaş kehanetlerin dile getirildiği tarihin alacakaranlığında buldular. Eskatolojik bir binyılcılığa rastlayan bu dönem, Aydınlanma ve modern bilimin Babil Kulesi’ni inşa etmeye çalışan mağrur mimarlar için bir yıkım oldu. Akıl, ilerleme, idealizm, evrensellik, tarihselcilik gibi büyük anlatılarla inşa edilen modern bilimin kutsal mabedi çökmüş; buna karşılık hemen yanı başında postmodern paganların o güne kadar tamamlanmamış camdan katedralleri, devasa yapılar olarak yükselmeye başlamıştı. Nihayet tarih de bu depremden payına düşeni aldı ve yaklaşık iki yüzyıldır ileri sürdüğü anlatıların meşruluğu tartışılmaya başlandı.

Tarih disiplini içinde yaşanan ayrışma, 20. yüzyılın sonunda düşünce sahibi her kişinin yüzleştiği geniş entelektüel depremin bir parçasıydı. Bu ayrışma, yalnız hakikatin doğasıyla değil; tarihin son bulunduğu bu kıyamet ortamında insanların nereye savrulduğuna, öznenin yitimi karşısında benliğin nasıl tanımlanacağına ilişkin sorularla da yakından ilgiliydi.¹ Anlaşılan, her beşerî bilim gibi tarih de göreceliğin boyunduruğu altına girmişti. Entelektüel hayatın tüm alanlarını etkisi altına alan postmodernizm, bilimin temel nesnesi hakkında sorular sorarak yerleşik bilimsel kurumları, yöntemleri, anlatıları, tarih yaklaşımlarını temelinden sarsmış ve beşerî bilimlerdeki tüm konularla mücadele etmeye başlamıştı. Tarihin ne şekilde yazıldığı ve okunduğu üzerinden tarihsel olgular, gerçeklik ve nesnellik gibi yerleşik kavramları sorgulayan postmodernizm, 19. yüzyılda Ranke’nin ortaya attığı ve belgelere dayanan “*tarihsel hakikati*” birden, “*hakikat ve hakikatin ne olduğuna*” çevirerek tarihçinin inşâ ettiği söylemlerin doğruluğunu sorgulamaya başladı. Anlatımsal dil kavramına naif bir biçimde yaslanan postmodernistler, ifşa edilmesi muhtemel olan hakikat, gerçeklik, anlam ve bilgi gibi klasik kavramlara dönük derin

¹ Beverley Southgate, *Tarih: Ne ve Neden. Antik, Modern ve Postmodern Yaklaşımlar*, (çev. Çağdaş Dizdar vd.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2012, s. 9.

bir şüphenin oluşmasına koşullanmışlardı.² Böylece doğa ve modern bilimin varlığı sorgulanmaya başlandı. Artık merkez kaybolmuş, entelektüel anarşi giderek derinleşmişti. Mimarlık, güzel sanatlar, dilbilim, psikoloji ve felsefede ortaya çıkan eğilimler de bu krizi şiddetlendirdi.

Son dönemde tarih anlayışı ve tarihyazımında yaşanan gelişmeler, siyasal ve toplumsal gelişmelere koşut olarak ortaya çıkmışsa da, en azından postmodernitenin yol açtığı ve postmodernistlerce âdeta bir hazza dönüştürülen kargaşanın düşünsel düzlemde daha gerilere; kabaca, kan ve savaş asrı olan 19. yüzyılın sonu ilâ 20. yüzyılın ortalarına kadar uzandığı ileri sürülebilir. Dünya savaşları sırasında yaşanan büyük bunalım, Keynesci makroekonominin egemenliği, moderniteden duyulan kuşku, avangartın yükselişi, ideolojilerin sonu, 1960'ların öğrenci hareketleri, serbest piyasa ekonomisi, neo-liberalizm, yeni muhafazakârlık, kültür endüstrisi gibi gelişmeler yeni bir dönemin öncüleri ve habercileri olarak okunabilir.³ Kısaca “geç kapitalizmin kültürel mantığı” diye nitelendirilen post-modernizm, *post-endüstriyel* adı verilen dönemdeki bütün bu gelişmelerin paralelinde ortaya çıkmıştır. Postmodernizm, William Gibson'un deyişiyle “herşey tümüyle değiştikten sonra”yı, daha doğrusu, “şeylerin temsilindeki değişiklikleri ve tersine çevrilemeyen değişimleri” müteakiben zuhur etmiştir.⁴ Söz konusu süreç aynı zamanda ulus-devletin ve hâkim ulusal kültürlerin çöküşüyle de ilişkilendirilebilir. Bu yeni dönemde siyasal, ekonomik ve kültürel hayat, artık küresel düzeyde cereyan eden gelişmelerden güçlü bir şekilde etkilenmeye başlamıştır. Ulus-devletin bilindik sınırları ve kurumları da buna koşut şekilde aşınmıştır. Kitlesele siyasî partiler yerini, toplumsal cinsiyet, ırk, yerel ve cinselliğe dayalı yeni toplumsal hareketlere bırakmıştır. Bu arada azınlık kültürleri de ulusal kimlik kavramına saldırarak bu yeni dönemin rüşünü ispatlamaya çalışan ve varolmak iddiasıyla ortaya çıkan siyasî oluşumlarıdır. Küreselleşmeden ve mutlak zaferini ilan etmiş liberal-kapitalist dünyadan beslenen postmodernizm, Minerva'nın baykuşunun artık ulus-devletlerin üzerinde uçtuğunun habercisidir. Farklılık politikalarını destekleyen postmodernizm, akışkan ve değişken kimliklere önem vererek bu süreçte yerleşik anlayışların, özcü üniter kimliklerin aleyhine alternatif temel argümanların sözcülüğüne soyunmuştur.⁵

I. Epistemolojik Kırılmalar

Bu çalışmada, postmodern yaklaşımın kökenleri, epistemolojik süreç ve kırılmaları açıklanırken “*kadim*”, “*modernite*” ve “*postmodernite*” ifadeleri kullanılmak-

² Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı: Giriş*, (çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 154.

³ Geniş bilgi için bk. Perry Anderson, *Postmodernitenin Kökenleri*, (çev. Elçin Gen), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

⁴ Fredric Jameson, *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, (çev. Nuri Plümer - Abdülkadir Gölcü), Ankara: Nirengi Kitap, 2011, s. 9.

⁵ Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (çev. Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2013, s. 148.

tadır. Zamandizimsel olarak *kadim* ile (özünde Antik ve Ortaçağ ayrımları bulunmakla birlikte) mitten ve kutsaldan kesin surette kopuşu ifade eden Aydınlanma çağına kadar olan dönem; *modernite* ile Kıta Avrupası'nda Aydınlanmayla başlayan ve II. Dünya Savaşına kadar olan dönem; *postmodernite* ile de dünya hegomoniasının ABD eline geçtiği, Kıta Avrupası'nın siyasal, toplumsal ve düşünsel ürünlerinin Amerikancılaştığı; bir diğer ifadeyle liberal-demokrasinin evrensel bir değere dönüştüğü, emperyalizmin küreselleşme maskesi altında meşrulaştırıldığı dönem kastedilmektedir. Postmodern kavramını ilk kullananlardan A. Toynbee'nin *A Study of History* adlı eserinde, modern-postmodern kırılması her ne kadar 1870'ler olarak gösterilmekte ise de fordizmden post-fordizm ve örgütsüz kapitalizme geçişin, yeni enformasyon ve bilgi teknolojilerinin de bu zamandilimindeki rolü göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çeker. Bu bir bakıma Avrupalı modern dünya-sisteminin ABD eliyle evirildiği iki büyük savaş sonrası döneme denk düşmektedir. Ulaşım, iletişim ve bilişim alanlarında yaşanan büyük değişimler, çok uluslu küresel şirketler, sınır tanımayan aktivist hareketler, modernitenin inşa ettiği üst-anlatılara derin kuşkuşların beslendiği bu dönemde ulusal kültürleri ve sınırları aşarak tüm kimlikleri aşındırmış; pazar ekonomisi, popüler kültür ve yersiz-yurtsuzlaşmayla birlikte toplumları sessizce dönüştürmüştür. Enformasyon, bu dönemdeki "dil oyunları"nın başlıca belirleyicisi olmuştur.

A. Kadim Epistemoloji

98

Kadim ile kastedilen, normatif düşüncenin egemen olduğu dönemlerdir. Modern öncesi geleneksel toplumlarda hayatı ve gerçekliği adlandırmanın en temel niteliği, normatif epistemolojidir ve her bilgi alanı, normatif bir sistem oluşturmaktadır. Normatif epistemolojide hakikî bilgi (*episteme*) ile kanaat/sanı (*doxa*) farklı kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik çağda Greklerin tüm düşünce ve *ethos*larına hâkim olan temel anlayış, doğada olduğu kadar beşerî-toplumsal hayatta da bir *umumî nizâm* olduğudur. Grekler için kâinat, düzenli bir oluşum, bir kozmostur. Kadim dönemin epistemolojik anlayışında değişenin bilinemezliği ilkesi hâkimdir. *Doxa*, değişenler yani maddî dünyanın değişen yönleriyle alakalıdır. Buna karşılık hakikî bilgi (felsefe), tıpkı matematikte olduğu gibi, değişmez olanı konu edinir. Bilgi, *küll*'ün yani türlerin, cinslerin veya genellerin bilgisi olmak zorundadır. Mutlak bilginin mümkün olabileceği inancıyla, ezeli-ebedî ve değişmez küll'ün bilinebileceğine inanılmış; doğal olarak gerekçelendirilmiş doğru inanç düşüncesi ortaya çıkmıştır.⁶ Bu düşüncüyü meydana getiren "nazari çerçeve; mitik, dinsel yahut metafizik imlemelerin sorgulanamaz meşrulaştırma zeminine dayanmaktadır. Geleneksel toplumlar, kültürel geleneklerin meşrulaştırıcı etkenliğinin sınırları içinde kaldıkları sürece varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu da normatif kuramsal çerçevenin üstünlüğüne yol açmış ve meşrulaştırmanın geleneksel biçiminin eleştirel çözümlüğüne engel

⁶ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s.27-28; Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Say Yayınları, 2014, s. 130-131.

olmuştur.”⁷ Bilginin, gerekçelendirilmiş veya meşrulaştırılmış doğru veya bir inanca dönüşmesi, normatif epistemolojinin en mühim özelliğidir.

Kadim toplumlarda toplumsal, kültürel ve zihniyet alanlarının dayandığı hazır kodlar ve kalıplar mevcuttur. Bu kalıplar, kişinin tavrını ve düşünsel yapısını belirlediği gibi, onu hayatın her cephesinde ve her yeni durum karşısında sıfırdan başlayarak tavrı almaktan kurtarmıştır. İstisnasız her yeni durumu sınırlı sayıda kalıpla cevap bulabilmek mümkündür. Kalıpların bir araya geldiği/getirdiği sistemler, o bilgi ve etkinlik alanına ait her sorunun, daha sorulmadan cevabını vermiştir. Böyle bir sistem, kendi çizdiği sınırlar içinde hiçbir meçhulün varlığına imkân tanımamıştır. Bu nedenle hazır kodların ve kalıpların varlığı, kadim dönemin yadsınamaz bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸

Normatif epistemolojik sistemlerin temel özelliği totolojiler üretmesidir. Sistemin meşru ve muhtemel saydığı her soru için önceden belirlenmiş kesin ve değişmez bir cevap mevcuttur. Bu nitelikte olmayan bir sorunun ise, sorulmasına zaten ne gerek ve ne de imkân vardır. Sistem böyle bir formüleştirmeye izin vermediği gibi, sınırları aşan her eylem *zımdıklık* ve buna teşebbüs eden her kimse de meşru dairenin dışına çıkmış olarak kabul edilmiştir.⁹ Aslında bu durum, bilginin aktarım biçimi, aktaranın konumu ve bilginin meşruluğuyla yakından ilişkilidir. Bir başka ifadeyle bilginin meşruluğunu dinî ve din dışı otorite/otoritelerden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu bilgi ile hikmetin, bilim ile marifetin iç içe geçmesinin de özünü oluşturmaktadır.

Fiziksel dünya tasarımını da bu normatif düşünceden ayrı düşünmek mümkün değildir. Kadim dönemde hâkim olan temel anlayış, kâinatta olduğu kadar beşerî-içtimaî hayatta da bir umumî nizamın olduğu inancıdır. Kâinat, sistemli bir bir oluşum/tekevvün, *kozmos*'tur. Bilgi ve felsefe her zaman kalıcı ve esas şeylere, bunların değişmez niteliklerine ilgi duyar. Beşerî olayların tabii hadiselermiş gibi yorumlandığı bu döngüsel (devrevî) süreç içinde beşerî-içtimaî hayat, geçmişten geleceğe doğru sürekli bir gelişime sahip değildir. Kısacası tarih, tesadüfî olarak tekerrür eden bir vetiredir.¹⁰ Kadim dönemin evren ve zaman tasavvuru, modern dönemden son derece farklıdır. Söz konusu zaman anlayışının özünde tabiatçı bir yaklaşım vardır: gece ve gündüzün sürekli değişmesi, mevsimlerin döngüsel hareketi ya da bireyin doğumla başlayan ve ölümle sona eren hayatı, yeniden doğuş anlayışı bu tabiatçı anlayışın özünü oluşturmaktadır. Kutsal bir mahiyeti haiz bu tür bir tasavvurda güneş, ay ve mevsimler düzenli tekrarlar yaptıklarından onlara bağlı olarak zaman da döngüsel bir vasma sahiptir. Tanrı'nın yahut tanrıların kâinatı

⁷ Jürgen Habermas, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, (çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 50.

⁸ Ernst Cassirer, *Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine*, (çev. Milay Köktürk), Ankara: Hece Yayınları, 2005, s. 22-23.

⁹ Uğur Tanyeli, “Modernizmin Sınırları ve Mimarlık”, *Modernizmin Serüveni*, (hızl. Enis Batur), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 65

¹⁰ Doğan Özlem, *a.g.e.*, s. 28.

yaratma/kurma sürecini temel alan, kozmosun kurulduğu, ilk varoluşun gerçekleştiği başlangıca denk gelen kutsal zaman anlayışının temel niteliği, kâinatta özünde zaman barındırmayan ve değişmeyen bir ebedî varlık olduğu inanışıdır. Kutsal zaman, her şeyin bir defada ortaya çıkan kökenini ifade etmektedir ve döngüsellik, söz konusu zamanın anlayışının özünü oluşturmaktadır. Bu döngüsellik sayesinde insanların evrende oluşan kötülüklerden arınma imkânı vardır. Kutsal zamanda başlangıca, kökene geri dönülerek manevî açıdan ilahî bir kurtuluş aranır.¹¹ Buna bağlı olarak dünyada yeni herhangi bir şeyin imkânsız olduğuna inanılır.

Tanrı evreni, oluşturma değil, varlığa sahip olan esaslı bir ebediyet örüntüsüne göre yaratmıştır. Zaman, modelini oluşturan ebediyete mümkün olduğunca benzer hâlde halkedilmiştir ve kopyası olduğu bu modele sıkı sıkıya bağlıdır.¹² Böyle bir zaman kavramı, bizzat zamanın dışında olan ve asla değişmeyen bir sonsuzun yansıması olarak görülebilir. Bu sebeple evrende “*idi*” ve “*evcek*”ten değil; ancak “*dur*”dan söz edilebilir. Bir bakıma zaman, Tanrı’nın yerine geçmektedir. Kâinatın yapısında zamanın yeri, kâinattaki her hadisenin zaman içinde tahakkuku, zaman tarafından belirlenen niteliklerin ifadesi, kültürel dünyanın tümünde mündemîç olması, ona her şeyi kuşatan bir tanrılık vasfı kazandırmaktadır.¹³ Bu sebeple kutsal zaman anlayışına bağlı olarak ortaya çıkan yahut çıkması muhtemel her tür değişim, alışlagelmişten sapma ve bozulma olarak görülmüştür. Tabii olarak beşeriyetin geçmişi, bir edebî tür olarak tarih yazıcılığı aracılığıyla hakkında bilgi edinilen zamanın parçasıdır; bu geçmişin şimdi ve gelecek ile sürekli ve illiyet esasında bir alakası yoktur. Geçmiş-şimdi-gelecek, tamamen fizikî muhtevaya sahip zaman kesitleridir. Beşerî-içtimâî hayat, bu fizikî zaman içinde geçmektedir. Nasıl ki kozmos olarak kâinatta belli bir döngüsel düzen/nizam varsa, kâinatın tesadüfî uzantısı sayılmakla birlikte beşerî-içtimâî hayatta da devrevî bir nizam vardır.¹⁴

Cihanşümûl dinlerin tarih ve zaman mefhumları bu anlayışı dönüştürerek içeriğini yeniden şekillendirmiştir. Musevîlikten devraldığı mesihçilik mirasıyla birlikte Hıristiyanlık, “*tekerarlanmayan*” ve “*mukayase*” edilemeyen yeni bir zaman anlayışının doğmasına zemin hazırlamıştır. Zaman, değiştirilemez biçimde önce ve sonra diye ikiye bölünmüştür. Geçmiş, şimdi ve gelecek, anlamlı bir tarihî sekansla birbirine bağlanmıştır. Semavî dinlerin yaratılışla başlayan ve Tanrı’nın vaat ettiği kıyamet günüyle sonuçlanan, başlangıç ve bitişi olan bu zaman anlayışında hâkim olan unsurlar günah, düşüş ve hesap günüdür.¹⁵ Bu zaman anlayışının bir gayesi vardır; bu sebeple beşerî ve tarihsel bir zamandır. Beşeriyetin tarihi, tabiatın tarihinden farklı ilkelere sahiptir. Tekevvün ve yaratma Tanrı’nın eseridir ve onun

¹¹ Ayhan Bıçak, *Evren Tasavvuru: Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, s. 226.

¹² Krishan Kumar, *a.g.e.*, s. 89.

¹³ Ayhan Bıçak, *a.g.e.*, s. 235.

¹⁴ Doğan Özlem, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁵ Krishan Kumar, *a.g.e.*, s. 89.

iradesine tabidir. Tanrı haricinde hiçbir şey kendinde bir anlamlılığa ve gerçekliğe sahip değildir. Tanrı haricindeki herşey yaratılmıştır ve insan da yaratılış düzenlerinin tümünün fevkinde kutsal gayenin vasıtası hâline gelmiştir. Bu anlayışta zamana ve mekâna bağlı ritimler, Tanrı'nın büyüklüğünü yansıtmak üzere tertip edilmiştir. Bu düzen içinde insan hayatının manası, önceden biçilmiş rollere ve arketiplere uygun yaşamaktan ibarettir. İnsan tüm fiil ve davranışlarında ilahî tesirlere bağlı olup kendine mahsus, kendinden-doğan bir güç ya da kudrete sahip değildir.¹⁶ Belirli bir gayeye matuf, başlangıcı ve sonu olan, kendi içinde süreklilik taşıyan ve tekâmül gösteren bu yeni zaman anlayışı, tabiatıyla tarihsel zaman anlayışıdır. Geleceğe matuf bir beklentiyle geçmişini bilme manasındaki tarih bilinci, ilk defa bu suretle ortaya çıkmıştır.¹⁷

Çizgisel/linear bir niteliğe sahip, Orta Çağ'ın hâkim teolojik tarih anlayışı, tarih yazımına farklı bir boyut kazandırmıştır. Eskatolojik bir dünya görüşüne de sahip kadim dönemde tarih, nihaî gaye yahut tamamlanım açısından değerlendirilmiştir. Bu gaye ya da tamamlanım dışındaki her şey bir bekleyiş yahut hazırlıktır. Dolayısıyla dünya da nihaî menzil olarak değerlendirilen öte hayat için geçici bir duraktır. Geçmişe özel bir perspektifle bakan bu yaklaşım, bugün ve gelecek arasındaki bağlantıyı kronolojik olmaktan ziyade teleolojik bir hakikat olarak ele alır. Kendinde ve kendi için herhangi bir değeri olmayan geçmiş, ibret alınacak *esâtir-i evvelîn* yatağı olması ve geleceğe bu yönüyle yapacağı katkı bakımından mühimdir. Eskatolojik tarih, gelecek hakkındaki bilgisini geçmişe ışık tutmak için kullanır; geçmişin geleceğe anlamlı bir hazırlık olduğunu açıklayarak ters yönde olan kehanetle uğraşır.¹⁸

Kadim dönemde tarih, kişinin kendi deneyimi dışındaki deneyimleri de tanımasına olanak tanıyan hayatı öğretici bir mevzeler bütünüdür. Kronolojik sistemin mühim olmadığı bu tarih anlayışında geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir fark yoktur. Tecrübelerin zenginliği ve çeşitliliği, tarihin önem verdiği konudur. Dinî düşünceden kaynaklanan bu tarih anlayışında, yaratılışla başlayan ve eskatolojik bir sona doğru ilerleyen çizgisel tarih anlayışı hâkimdir. Nihaî son, bu dünyadaki yaşamın geçici olduğu, dünyevî yaşamın önemli olmadığı anlayışını da beraberinde getirir. Dünyevî hayatta geleceği kestirmeye çalışmanın bir manası olmadığı gibi, gelecek hakkında bir görüşe sahip olmak da sapkınlıktır.¹⁹ Asıl olan ebedî hayattır. Dolayısıyla fanî olduğuna inanılan ve değişmez bir dekor olarak görülen bu dünyada roller, yapılacaklar bellidir ve önceden tespit edilmiştir. Kişinin yapacağı, başkalarının daha önce yaptıklarını yinelemektir. Tarihsel zaman anlayışının en belirgin şekilde kullanıldığı alanlar, din ve siyasettir.²⁰ Tarihçiliğin

¹⁶ Müslüm Turan, *Postmodern Teori*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011, s. 14.

¹⁷ Doğan Özlem, *a.g.e.*, 2010, s. 30.

¹⁸ Krishan Kumar, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁹ İlhan Tekeli, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 171.

²⁰ Ayhan Bıçak, *a.g.e.*, s. 233.

başlıca konusu olan din ve siyaset, bu açıdan tarihsel zaman anlayışından azamî ölçüde faydalanmış; insanların, yöneticilerin ibret alacağı olayları, kimi zaman kopuk bir şekilde, *mev'îze* yahut *acâibü'l-garâib* tarzında sunmuşlardır.

B. Modern Epistemoloji

Genellikle *modernite* ile geleneği yeninin emrine veren, yerleşik ve geleneksel olanı yeninin ve yeniliğin gereksinimlerine uyarlamaya çalışan bir düşünce biçimi anlatılmak istenir. Diğer bir ifadeyle sekülerleşme, siyasî ve iktisadî hayatta rasyonelleşme, endüstrileşme, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, kapitalist iktisadî yapının doğuşu, şehir hayatının yaygınlık kazanması; cemaat yapısının yerini cemiyet hayatına bırakması, toplumsal yapıların ve rollerin farklılaşması, Tanrı merkezli dünya görüşünün yerini insan merkezli yeni bir anlayışa terk edişi, bireycilik, siyasal katılım ve halkın siyasetin öznesi hâline gelmesi, demokrasi, meşruiyetini dinden alan teolojik yönetim anlayışının yerini laik iktidara devri, merkezî bürokrasi ve devletlerin doğuşu, ulus-devletler gibi on yedinci yüzyıldan itibaren yaşanan gelişmeler kastedilir. Modern düşüncenin nesnel etkisi, muhafazakâr veya devrimci iki farklı görüşün doğmasına yol açmıştır. Eskinin yeni ile bağlantılı olduğu muhafazakâr görüşte yeni, geleneği yıpranma sonucu içine düştüğü yıkımdan korur. Buna karşılık eskiyi bütünüyle imha etmek ve yürürlükten kaldırmak isteyen biçim ise devrimcidir. Modernizmin muhafazakâr türü dinler arasında ortaya çıkarırken devrimci türü bilhassa sanatta ve doğa bilimlerinde meydana gelmektedir. Dikkat çeken husus, modernizmin hemen hiçbir türünün beşerî bilimlerde ortaya çıkmamasıdır. Ancak daha sonra beşerî bilimlere de nüfuz ederek yaygınlaşmakta ve değer yargılarının dönüşümüne sebep olmaktadır. Modern dünyada bilim ve sanat arasındaki öncü tutuma karşılık geleneğin en önemli temsilcisi olan din ile bilim arasındaki gergin ilişki, devrimci ve muhafazakâr dozlara göre şekillenmektedir.

Aydınlanmanın bir projesi olan modernite, kadim normatif düşüncüyü ve tarih anlayışını yıkar. Aydınlanmanın ruhu, Tanrı'nın dünyayı kurduktan sonra köşesine çekilmiş büyük saatçi olduğuna inanır. Böylece zaman ve evren hakkında bildiklerimiz, artık, Tanrı'nın köşesine çekilirken götürdükleri dışında kalanlardır. Kadim Aristocu mantığın yerine Newton fiziği ve toplum anlayışını ikame eden Aydınlanma düşüncesi, Tanrı'nın gerçekte insan eylemlerine müdahale etmediğini, her şeyin matematik ve fizikle açıklanabilecek mekanik bir temele dayandığını savunur. Buna göre evrenin mantıkî bir yapısı vardır ve bunu matematiksel akılla izah etmek mümkündür. Bu sebeple "*matematiksel akıl, insana çevresindeki nesnelere üstünde sonsuz bir güç bahşeden sihirlî bir anahtardır ve insanla dünya arasında yeni bir aracıdır.*"²¹ İnsanın kaderini Tanrı'nın elinden alarak bireyin iradesine veren bu düşünce, zamanı tersine çevirmiş; eskatolojik son yerine insan aklına ve ilerlemeye dayanan, olayların tutarlı biçimde birbirini izlediği diakronik bir zaman anlayışı

²¹ Jose Ortega y Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, (çev. Neyyire Gül Işık), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 7.

koymuştur. Döngüsel ve çizgisel zaman kavramlarındaki karıştıktan neşet eden yeni tarih anlayışıyla birlikte zaman, tabii alanından çekilip çıkarılmış ve beşerî bir mahiyet kazanmıştır.

Zaman, eski çağ düşüncesinin döngüleri ve yeniden ortaya çıkışlarından farklı olarak, düz çizgi halinde ve geri çevrilemez olarak tasvir edilmiştir. Newton'dan esinlenen yeni tarih anlayışında zaman, bütün fiziksel evrenin içine tekdüze biçimde yayılmış, tekbiçimli bir süreklilik olarak değerlendirilmiştir. Bütün kutsalları eleştirilebilir nesnelere dönüştürerek rasyonel bir dünya inşa etmek isteyen bu düşünce, zaman kavramında ve tarih yazımında köklü değişikliklere yol açmıştır. Batıda gelişen bu tarihsel düşüncenin en belirgin vasfı, gelişme ve ilerlemeye yaptığı vurgu olmuştur. Gerçekte bu, dinî düşüncenin seküler ve cismanî bir nitelik kazanmış biçimidir.²² 1789 yılından beri kullanılan devrim ve 19. yüzyılda yaygınlık kazanan evrim mefhumları, bunun en açık göstergesidir. Böylece bir gayeye ve mesihçi inanca dayanan tarih anlayışının yerini akla ve ilerlemeye dayanan yeni bir bilinç almıştır.

Modern epistemolojide insanların, aklın keşfettiği ve bizzat o aklın da tabii olduğu doğal yasalarca yönetilen bir dünyaya ait olduğu anlayışı hâkimdir. Halk ve millet gibi insanların meydana getirdiği toplumsal terkipler, doğal yasalara uygun bir şekilde işlerlik gösteren, “kendini, hileli bir biçimde insan-üstü bir vahye ya da bir karara başvurma yoluyla meşrulaştırmaya çalışan akıl-dışı örgütlenme ve egemenlik biçimlerinden kurtarması gereken bir toplumsal oluşumla özdeşleştiren. İnsanı dünya içinde konumlandırın, dolayısıyla toplumsal insana ilişkin bu düşünce, dinî düşünceyi, yoğunluğu siyasî iktidarla dinî otoriteyi birbirine bağlayan bağların cinsine göre değişen bir şiddetle karşısına almıştır.”²³ Bu durum, kadim normatif epistemolojinin dayandığı bilgi ve iktidar ilişkisinin artık meşruluğunu yitirdiğini göstermektedir. Dünya, kâinat ve zaman tasavvurunda köklü değişikliğe yol açan bu kopuş, aklın egemenliğine dayalı yeni bir anlayışa sebep olmuştur. İnsanın vahiyden koparak kurtuluş için bel bağladığı aklın esasını, yalnızca “fizik-matematik bilimi ve bir de zayıf olmakla birlikte buna yaslanan biyoloji bilimi” oluşturmaktadır.²⁴ Bu yeni anlayışa göre, beşerî faaliyetlerle dünya nizamı arasındaki denkliliği ancak akıl ile kurmak mümkündür. Kadim dönemde de pek çok dinî ve felsefi düşünce bu denkliliğin peşinde koşmuş ancak dinin vaz'ettiği teleoloji, bu çabaları sonuçsuz bırakmıştır.

Bilimi ve bilimin uygulamalarını harekete geçiren, toplumsal yaşamın bireysel ya da ortak gereksinimlere uyarlanmasını sağlayan, keyfilik ve şiddetin yerine hukuk devleti ve piyasa düzenini koyan akıldır. Aklın bütün tercihlerimizi, başka insanlarla ve doğayla ilişkilerimizi düzenlediği düşünülmüştür. “Bir varlık

²² Peter Burke, “Western Historical Thinking in a Global Perspective-10 Thesis”, *Western Historical Thinking: An Intercultural Debate*, (ed. Jörn Rüsen), New York: Berghahn Books, 2002, s. 18; Karl Löwith, *Tarihte Anlam*, (çev. Caner Turan), İstanbul: Say Yayınları, 2012, s. 247.

²³ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, (çev. Hülya Tufan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 49.

²⁴ Jose Ortega y Gasset, *a.g.e.*, s. 16.

olarak görüliüyordu akıl, her insanda yaşayan bir ruhsal güç olarak. Bu güç, en yüksek hakemdi, hatta daha fazlası: hayatımızı adayacağımız düşüncelerin ve nesnelere ardındaki yaratıcı güç.”²⁵ Buna göre insanlık, ancak aklın yasalarına uygun hareket etmekle bolluğa, özgürlüğe ve mutluluğa doğru ilerleyebilir. İlerleme fikrine kucak açan Aydınlanma düşüncesi, gelenekten etkin biçimde kopmuş; özünde laik niteliğe sahip bu düşünce, her şeyden çok, insanları zincirlerinden kurtarmak amacıyla bilginin ve toplumsal örgütlenmenin mistik ve kutsal kabuğunu kırmayı hedeflemiştir.²⁶ Modernlik hem tabii hem de ilahî olan, hem akıl karşısında saydam hem de yaratılmış olan kutsal dünyayı felç ederek geçersiz kılmıştır. Kadim epistemolojinin kâinatı ve yaratılışı izah eden nihai gayelere matuf dünyasını gökten yere indirmiş, özne ve nesnelere dünyası arasında ayrılığa yol açmıştır. Ludwig Feuerbach, bu radikal kopuşu, “İtikatin yerini itikatsızlık, İncil’in yerini akıl, din ve kilisenin yerini politika, cennetin yerini bu dünya, duanın yerini çalışma, cehennemini yerini fakri zaruret, Mesih’in yerini insan almıştır. Artık gökyüzünde bir efendi ve yeryüzünde bir efendi diye ikiye ayrılmamış, bölünmemiş bir rubla gerçekliğe sarılan insanlar, tezat içinde yaşayan insanlardan farklıdır.” sözleriyle çarpıcı bir biçimde dile getirmektedir.²⁷ Zygmunt Bauman da, modern-öncesi insanın, hakikat ve gerçekliği Tanrı tasarısının birer ürünü olarak gördüğüne, bu tasarımın Tanrı’nın yaratımı olarak cisimleştiğine inandığına dikkat çeker. Bu tasarım, moderniteyle birlikte yıkılmıştır. Ona göre, yaratılış anından beri var olan bu yaklaşım, hürmetkâr bir tefekkür yahut cehtten başka bir şey istemez. Tüm insanların varlık zinciri içerisindeki yerinin verili, belli, tayin edilmiş ve değişmez oluşu; insanüstü ve ilahi bir tasarımın gerçekleşmesi olarak düşünülen bir dünya önermektedir. Ne var ki moderniteyle birlikte homojen bir düzenin tasarlanmış taslakları karışık ve heterojen gerçekliğin üzerine yerleşmiş, çok sayıda yeni farklılıklar ortaya çıkmıştır. “Şimdi artık düzenin koşulu farklılıkların yıkılmasıydı: Bu, yeni ve modern yıkım biçimiydi; yaratıcı bir yıkım, pozitif bir çaba olan düzen-inşasından ayırt edilemeyen bir yıkımdı.”²⁸

Aydınlanma felsefesinin en önemli ürünü, doğayı insan aklının hâkimiyetine sokmasıdır. Kozmosu insan için bilinebilir hale getirmek, kâinatın sırlarını çözecek bir yöntem bulmak Aydınlanmanın en büyük iddiasıdır. “Alexander Pope’un insanlığın esas araştırma alanı, insandır yolundaki ilkesini temel alan Aydınlanma düşüncesi, insanlığın ilerlemesi adına insanın yaratıcı kudretini, bilimsel keşifleri ve bireyci mükemmeliyeti alkışladığı ölçüde, değişim girdabını müspet karşılamış, gelip geçici, anlık ve parçalanmış olanı, modernleşme projesinin gerçekleştirilebilmesi açısından zorunlu bir koşul olarak görmüştür”²⁹ deyişi bu iddianın bir ifadesidir. Bu modern tasarımın başlıca gayesi, insan aklının kendi

²⁵ Max Horkheimer, *Akil Tutulması*, (çev. Orhan Koçak), İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 59.

²⁶ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, (çev. Sungur Savran), İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 26.

²⁷ Ludwig Feuerbach, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, (çev. Oğuz Özügül), İstanbul: Ara Yayıncılık, 1991, s. 56.

²⁸ Zygmunt Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, (çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 182-183.

²⁹ David Harvey, *a.g.e.*, s. 26.

kapasitesini keşfetmesi ve kullanmasıdır. Modern aklın hâkimiyeti, tanımlama ve tanımları sabitleme iktidarı olduğu için, kesin bir tayinden kaçan her şey anormalliktir ve meydan okumadır. Modern epistemolojide müphem olan hiçbir şeye yer yoktur. Bu sebeple modern epistemolojinin öncelikli hedefi, müphemliğin kökünü kazımak; şey'leri kesin olarak tanımlamak ve kesin olarak tanımlanamayan her şeyi bastırmak ya da elemektir. “*Modern pratiğin amacı, yabancı toprakların fetbi değil, «compleat mappa mundi»deki [dünyanın tam bir haritası] boş noktaları doldurmaktır. Gerçekte boşluğa tahammüli olmayan şey doğa değil, modern pratiktir.*”³⁰ Kâinatı hâkimiyeti altına almak için onu bilgilenecek bir şey haline getiren Aydınlanmanın nesnelere karşı tavrı diktatördür. Kâinatın bilinmesini sayılara indirgenebilir oluşuyla değerlendirir. Sayılara indirgenemeyen her şey bir yanılısamadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde sayılar, Aydınlanmanın ölçütüdür. “*Aydınlanma açısından sayılara, nihâ olarak bir'e bağlanmayan her şey yanılısamadır. Modern pozitivizm de bu kurala uymayan her şeyi edebiyat diye bir kenara iter.*” Bilinmeyene karşı korkuya, mite savaş açarak yola çıkan Aydınlanma, tabular yaratmakta en az kadim zihniyet kadar başarılı olmuştur.³¹

Max Horkheimer, Aydınlanma'nın vaz'ettiği akli eleştirdiği ünlü *Akıl Tutulması* adlı eserinde *verstand* (öznel akıl/anlama yetisi) ve *vernunft* (nesnel akıl/evrensel akıl) arasında ayrım yapar. Öznenin bir niteliğini ifade eden öznel akıl parçalayıcı, analitik ve biçimseldir; şeylerin dış biçimleriyle, görünüşleriyle ilgilenir ve farklılığı temel alır. Nesne ise düzensiz, kaotik bir yığındır. Öznel aklın görevi bu kaotik yığını düzenli bir hale getirmek; onu ayrıştırmak, sınıflandırmak ve kullanmaktır. Akla uygun davranışları mümkün kılan kuvvet, özgül içerik ne olursa olsun, sınıflandırma, çıkarsama ve tümdengeme yeteneğidir. Öznel akıl özünde araçlar ve amaçlarla ilgilidir; “*baştan kabul edilmiş amaçlara ulaşmak için seçilen araçların yeterli olup olmadığı üzerinde durur. Buna karşılık amaçların kendilerinin akla uygun olup olmadığını*” sorgulamaz.³² Oysa nesnel akıl, öz ile görünüş arasında, parça ile bütün arasında bir bağlantı olduğunun farkındadır. Dünyanın parçalanmış, bölünmüş görüntüsünü daha yüksek bir birlik ideali adına eleştirir. Bu akıl türü, bütün varlıkları kapsayan bir sistem ya da bir hiyerarşi oluşturmayı amaçlar. Horkheimer'a göre, insan hayatının akla uygunluk derecesini belirleyen, bu bütünlükle arasındaki uyumdur. Bireysel düşünce ve davranışların ölçütü, sadece insan ve amaçları değil, bu bütünün nesnel yapısıdır. Öznel akli dışarda bırakmayan ama onu evrensel bir rasyonelliğin kısmî, sınırlı bir ifadesi olarak gören nesnel akla göre her şeyin ölçütü, evrensel rasyonellikdir. Mühim olan araçlar değil, amaçlardır.³³ Birbirinin mütemmim cüzü addedilen bu iki akıl arasındaki denge Aydınlanma ile bozularak öznel

³⁰ Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, (çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 18.

³¹ Theodor W. Adorno-Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar*, (çev. Nihat Ülner-Elif Ö. Karadoğan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010, s. 24; Besim F. Dellaloğlu, *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*, İstanbul: Say Yayınları, 2014, s. 38.

³² Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 55.

³³ Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 56.

akıl şımartılmış; buna mukabil nesnel akıl ise bastırılmıştır. Descartes'in özne ve nesnenin birbirlerine zıt kategorik şeyler olduğu düşüncesi, modern felsefenin özünü oluşturmuştur. Kartezyen felsefede, aklın yalnızca öznel boyuta indirgenmesiyle nesnel akıl hükmünü yitirmiştir. Öznelci görüş geçerli olunca, düşüncede herhangi bir amacın kendi içinde değerli olup olmadığı belirlenemez olmuştur. Ülkülerin benimsenebilirliği, eylem ve inançların ölçütleri, ahlak ve siyasetin temel ilkeleri ve bütün önemli kararlar, aklın dışındaki etmenlerle izah edilmeye çalışılmıştır.

Aydınlanmanın başlıca tasarısı; dünyanın büyüsunü bozmak, söylenceleri dağıtmak ve kuruntuları bilgi yoluyla yıkmaktır. Bu amaçla Aydınlanma filozofları, akıl adına dine saldırmıştır. Neticede kaybeden, din ile birlikte felsefenin temel güç kaynağı olan metafizik ve nesnel akıl olmuştur.³⁴ Bu da Aydınlanmanın kendi kendini imhasına yol açmıştır. Aydınlanmanın akli getirdiği noktada birey silinmiş; aklın yalnızca amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlarla tanımlanması, küll'ün akıl yoluyla cüz üzerindeki hâkimiyeti, yeni bir düşüncenin doğuşuna yol açmıştır. Bu, bir anlamda küll'ün ferdin aklını işgal etmesidir. Kişi, kendi varlığını küll'ün kendisine öngördüğü rollerin dışında tanımlayamaz hâle gelmiştir.³⁵ Bu sebeple Aydınlanmanın kendisi, Kartezyen bilinç tasarımlarının totaliter yapısını sürdürmüş ve akli bir tahakküm aracına dönüştürerek doğaya hükmetmeyi amaçlamıştır. Kısacası modernliğin tarihi, bir bakıma aklın araçsallaştırılmasının tarihidir. Akıl, tarihin içinde, kendi eleştirel soyutlama uğraklarından uzaklaşarak araçsal ve pragmatik bir rol üstlenmiş; toplumsal istikrarın ve verimliliğin bir aracına dönüşerek kendi kullanımını yeniden üreten teknik bir girişim haline gelmiştir. Teknolojik aklın hâkimiyeti, insan unsurunu eleştiri süreçlerinden dışlamış ve akli; ilerleme, toplumsal zenginlik, refah hedeflerine ulaşmak için bir araca dönüştürmüştür.³⁶ Aklın bugünkü bunalımının temelinde, düşüncenin belli bir noktadan sonra böyle bir nesnellığı ya hiç kavrayamaması ya da bir vehim olarak reddetmesi yatmaktadır. Bu süreç giderek bütün rasyonel kavramlara yayılmış, sonunda hiçbir gerçeklik kendi başına akla uygun görülemez olmuştur. Muhtevası boşalan bütün temel kavramlar biçimsel kabuklara dönüşmüş; öznelleşen akıl aynı zamanda biçimselleşmiştir. Felsefenin sönümlenmesinin içkin tehlikesi, Batı düşüncesini zorunlu olarak, hakikat ruhu üzerine kurulmuş bir çöküşle karşı karşıya getirmiştir.³⁷

Aydınlanmanın özne ile kâinatı birbirinden kesin çizgilerle ayırması da geçmişten tam bir kopuşu ifade etmektedir. Mit insanı tabiata tabi kılarken, Aydınlanma tabiatı insana tabi hâle getirmiştir. Modern dönemde bilim ve teknoloji, insanın kâinat üzerindeki egemenliğinin araçları haline gelmiş; tabiat, üzerinde hâkimiyet kurmak için hakkında bilgi edinilecek bir nesne olarak algılanmıştır.

³⁴ Adorno - Horkheimer, *a.g.e.*, s. 19; Besim F. Dellaloğlu, *a.g.e.*, s. 33-36.

³⁵ Besim F. Dellaloğlu, *a.g.e.*, s. 36-37.

³⁶ Besim F. Dellaloğlu, *a.g.e.*, s. 39.

³⁷ Max Horkheimer, *a.g.e.*, s. 58.

Aydınlanma, kâinatı salt nesnellığe dönüştürmüştür. Aydınlanmanın nesnelere karşı tutumu, diktatörün insanlara karşı tutumuyla aynıdır.³⁸ Neticede insanı yücelten aşkın özne konumlandırması, insanın çöküşünü hazırlamıştır. Böylece, insanın tabiat üzerindeki hâkimiyeti, insanın, ruhun ve tabiatın hâkimiyet altına alınmasıyla sonuçlanmıştır. Bir anlamda “*mit zaten bir aydınlanmaydı ve aydınlanma mite dönüşmüştür.*”³⁹ Geleneksel mitleri parçalama yönünde bir yönelim olarak ortaya çıkan Aydınlanma, modern ve rasyonel bir toplum idealiyle insanlar üzerinde katı bir tahakküm kurarak akli araçsallaştırmıştır. Ne var ki, akli kutsayan Aydınlanma âdeti yeni bir metafizik ve normatif düşünce vücuda getirmiştir.

Bilim ile felsefe üzerinde tahakküm kuran ve iç içe geçmelerine neden olan bu yeni normatif düşünce, 18. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu döneme kadar bilim ile felsefe arasında keskin bir farklılaşmadan bahsetmek mümkün değildir ve bilgi hâlâ birleşik bir alan olarak düşünülmektedir. Ancak bu dönemden sonra felsefe ile bilim arasında bir ayrışma meydana gelmiştir. Aydınlanmanın akılcılığına karşı bir eleştiri olarak ortaya çıkan ve insan aklını bir *tabula rasa*'ya benzeten ampirik düşünce, bilginin tecrübeyle kazanılabileceğini iddia etmiştir. Bilginin kaynağında akli gören rasyonalizm geleneğinin aksine, ampirizm, her tür bilginin tecrübeyle, duyumlarla sonradan kazanılacağını ileri süren bir felsefi temele sahiptir. Beraberinde illiyet ilkesini getiren ampirizm, “*her sonucun ve her etkinin bir sebebi bulunduğu*” görüşünü savunur ve “*hakikate giden yolun, deneysel gözlemlerden hareketle yapılan tümevarımlara dayanan kurumsallaştırma olduğunu*” savunur. Metafizik çıkarsamaların spekülasyon olduğuna, doğruluk değeri taşımadığına inanan ve gerçekliğe giden yolun deneysel gözlemlerden geçtiğini savunan ampirisler, bu nedenle bilim ve felsefeyi birbirinden ayırmışlardır.⁴⁰ Fransız Devrimi'nin politik değişimi olağan ve sürekli kılmasıyla siyasal rejimleri meşrulaştıran yegâne gücün «*halk*» olduğunun anlaşılması, söz konusu bilimlerin yönelimlerinde ve araştırmalarında da etkili olmuştur. Doğa bilimcileri değerden-bağımsız olarak yalnızca gerçeğin peşine düşerken iyinin ve güzelin araştırılması filozoflara bırakılmış; bilim, doğru arayışı üzerinde tekel kurmuştur. Bilim ve felsefenin ayrışması, bilginin iki kültür şeklinde bölünmesi, modern üniversitelerin ortaya çıkmasına ve etkisi bugüne kadar devam eden beşerî ve tabiî bilimler sınıflandırmasının doğuşuna yol açmıştır.⁴¹ Beşerî bilimlerin de doğa bilimlerine öykünmesi, insan bedenini de bir makine gibi değerlendirilmesine neden olmuştur. Oysa insan, tarih ve toplum bilimlerinin konu aldığı soyut/manevî dünya, doğa bilimlerindeki aksine üzerinde hâkimiyet kurulacak bir gerçeklik (doğa) değildir. Aksine kavranmak istenilen bir gerçekliktir. Böyle bir dünyanın ampirik

³⁸ Adorno- Horkheimer, *a.g.e.*, s. 26.

³⁹ Besim F. Dellaloğlu, *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁰ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, (çev. Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy), İstanbul: Bgst Yayınları, 2014, s. 17.

⁴¹ Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, (çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s. 204.; a.mlf, *Dünya Sistemleri Analizi*, s. 18.

yöntemlerle çözümlenmekten ziyade ancak kavranabilir. İnsanlık tarihi nazar-ı dikkate alındığında bu gerçekliği oluşturan öznenin insan olduğu anlaşılır. Zira “kendi imkânlarıyla bağımsız hareket eden bu tinsel dünyada insanın kendi eylemlerine koyduğu hedeflere göre oluşan bir değer, bir yaşama amacı ortaya çıkar. O, bununla, bir nesnel zorunluluklar alanı olarak doğa alanından ayrılıp yine bu doğa ortasında oluşan bir şey olarak tarih alanına geçer.”⁴²

II. Kadim ve Modern Arasında Bilimin Niteliği

Modern doğa bilimleri, beşerî bilimlerden farklı olarak, muhtemel teknik kullanımının aşkın bakış açısını yansıtan metodik bir ilişki sistemi içinde gelişir. Bu yüzden her ne kadar 19. yüzyılın sonuna kadar teknik ile arasında bir bağımlılık olmamışsa da modern fen bilimleri, yararlanılabilir bilgi üretmeyi amaç edinmiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren tekniğin bilimselleştirilmesi, geç kapitalizmin en belirgin özelliği haline gelmiştir. Toplumsal sistemin gelişiminin bilimsel-teknik ilerlemenin mantığı ile belirlendiği bir perspektif ortaya çıkmıştır. Böylece “tekel altına alınmış bilimsel ve teknik ilerlemenin kendisi, bir meşruluk ölçütüne” dönüşmüştür.⁴³ Beşerî bilimler bu durum karşısında güvenilirliklerini yitirmiş ve tabii bilimler karşısında kendilerini yeniden yapılandırma ihtiyacı duymuştur. 19. yüzyılın sonlarında Newtoncu bilimin kültürel hâkimiyeti altında kurumsallaşan sosyal bilimler, iki kültür (bilim ve felsefe) iddiası ile karşı karşıya kalınca, yaşanan ayrışmayı bir yöntem kavgasıyla (*methodenstreit*) içselleştirmiştir. Bir tarafta, beşerî disiplinlere yönelen ve ideografik bir epistemolojiye dayanan sosyal bilimciler, diğer tarafta ise doğa bilimlerine yönelen ve nomotetik bir epistemolojiye dayanan, ampirik veriler üzerine yapılan bilimsel vurguyu benimsemekle birlikte, doğa bilimlerinde rastlanılan evrensel genellemeler fikrini reddeden ekonomi, siyaset bilimi ve sosyolojiden müteşekkil sosyal bilimler yer almıştır.

Gerçekte sosyal bilimlerin 19. yüzyılda yaşadığı bu dönüşümün en kalıcı mirası, toplumsal analizin ekonomik, siyasî ve sosyo-kültürel olmak üzere üç alana ve üç mantığa bölünmesi olmuştur.⁴⁴ Bununla birlikte doğa bilimcileri, henüz Galileo’sunu bulamamış beşerî bilimlerin hakikati bilebileceğine ve açıklayabileceğine şüpheyle bakmıştır. Onlara göre ancak gözleme ve deneye dayanan, değer-bağımsız olarak genel yasaları açıklayan tabii bilimler doğrunun peşinde olabilir. Buna karşılık değer-bağımlı beşerî bilim, yalnız iyiyi ve güzeli ortaya çıkarabilir. Bu aslında bilim ile ilim, bilgi ile marifet, bilimsel düşünce ile hikmet arasındaki ayrıma dayanan kadim ve modern epistemolojilere ilişkin bir sınıflandırmadır. Bilim adamıyla filozof arasındaki temel fark da bu ayrıma dayanır.

⁴² Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, (çev. Doğan Özlem), İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 29

⁴³ Jürgen Habermas, *a.g.e.*, s. 65.

⁴⁴ Immanuel Wallerstein, *Bilginin Belirsizlikleri*, (çev. Berivan Alataş), İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2013, s. 26-27; a.mlf., *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, (çev. Taylan Doğan), İstanbul: Avesta Yayınları, 1999, s. 11.

Tarih ve tarihinin ne olduğuna ilişkin günümüzde de geçerli olan sorunun özünde de bu ayrım yatmaktadır.

Doğa bilimlerinin amacı, cansız doğanın yasalara uygun, kendini tekrarlayan örüntüsünü soyut terimlerle açıklayan nomotetik ya da genelleyici formülasyonlara ulaşmak iken⁴⁵; beşerî ya da kültürel bilimler, somut kültürel, toplumsal ve tarihsel ortamlarda insanî eylemlerin amacını yakalamanın ve anlamının aracı olarak idiografik (bireyselleştirici) yöntemler uygulurlar. Bir diğer ifadeyle, evrenin kanunları araştırılırken insanî fenomen ile fizikî fenomen arasında özü itibarıyla hiçbir metodolojik fark olmadığını ileri süren nomotetik yöntemle beşerî faaliyetlerin tekrarlanan bir şey olmadığı ve bu nedenle zamana ve mekâna dayanan geniş ölçekli genellemeler yapmanın mümkün olamayacağını iddia eden idiografik yöntem farklı yollar takip etmeye başlamıştır. Tarihçiler, doğa bilimlerinde görülen, yöntembilimsel olarak denetlenebilen araştırmanın nesnel bilgiyi mümkün kıldığına ilişkin iyimserliği paylaşmakla ve gerçeğin, bilginin nesnel gerçeklikle örtüşmeden meydana geldiğine inanmakla birlikte, tarihin daima bir anlatı biçiminde yazılması gerektiğini kabul ederek klasik tarih yazma geleneğini sürdürmüşlerdir. Tarihçiler, tek ve eşsiz olan üzerindeki bakışlarını, genel ve tekrarlanabilir bir düşünceyle değiştirdikleri takdirde, disiplinlerinin kimliğini bütünüyle kaybedeceğinden endişe duymuşlardır. Araştırmalarına evrensel ilkeler ve kapsayıcı-yasal görüşleri uyguladıkları takdirde tarihin, fizik veya kimya yahut bir başka bilim görüntüsünde meşru bir bilgi formu olarak sahip olduğu varlığı yitireceği kuşkusu, tarihçilerin beşerî bilimler safında konuşlanmasına yol açmıştır.⁴⁶

19. yüzyılın ortalarında tarihçiler, ilk kez bilimsel tarih görüşünü destekleyerek, geçmişe ilişkin reddedilemez gerçekler elde etmek için, belgesel kanıtların yansız ve objektif bir şekilde incelenmesini gerçekleştirmeye çalışarak bilimsel yaklaşımdan yana tavır almışlar; titiz araştırmaları ve yöntemleri önemsemişlerdir. Onlara göre metodolojik zorluklar, kanıtlanamayan teolojik ve felsefi varsayımlardan uzaklaşmalarını ve kanıtları toplayıp onları önyargılardan uzak, soğukkanlılık, çözümsellik ve objektiflikle irdelemeyi gerekli kılmıştır. Doğa bilimcilerinin, doğal dünyaya ilişkin genel ifadeler geliştirmelerine karşın tarihçiler, insan faaliyetleri hakkında özgeci ifadelere yoğunlaşmışlardır. Böylece tarih de ortalama bir bilime dönüşmüştür.

19. yüzyılın modern tasarımlarının öncelikli sorusu, “toplumsal gerçekliği” kimin araştıracağıdır. Öyle ya, aydınlanmanın zaman kavramı dikkate alınırca, politik değişim olağan ve devam eden bir olgudur. Üstelik siyasal rejimleri meşrulaştıran, egemenliğin biricik kaynağı artık halktır. Bu yüzden, bütün modern

⁴⁵ “Her doğa bilimi hareket noktalarında naïftir. Araştıracağı doğa, sade bir şekilde karşındadır. Nesnelere varlığı kuşku götürmez. Sonsuz mekân içinde duran, devinen, değişen nesnelere vardır ve de sonsuz zamanda, zamana bağlıdır. Biz onları algularız, deneyimden gelen yargular halinde betimleriz. Apaçık olan bu verileri, objektif geçerliği olan kesin bilimsel bir şekilde bilmek, doğa biliminin amacıdır.” Edmund Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, (çev. Tomris Mengüşoğlu), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 41.

⁴⁶ İlhan Tekeli, *Tarih yazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998, s. 70.

siyasal ve toplumsal tasarımlar, her şeyden önce değişimin doğası ve seyriyle halk denilen yeni politik özneyi açıklamak zorundadır. Bu sorular, üçüncü bir bilgi alanının, bugün modern olduğu düşünülen sosyal bilimlerin ortaya çıkışına neden olur. Nitekim dünyayı değiştireceği, hayatın her cephesine çözümler üreteceğini iddia eden ideoloji, beşerî bilimlerin yerini almaya çalışır. Böylece geleneksel dünya yorumlarının dogmatik eleştirisinden doğan ve bilimsellik iddiası taşıyan, bununla birlikte meşrulaştırma işlevlerini koruyan ideoloji, geleneksel meşrulaştırma araçlarının yerine geçer. Duyumcu felsefeden etkilenen, insanların melekelerini belirleyen unsurların dış faktörler ve tecrübelerle oluştuğunu ileri süren ideoloji, Napolyon'un onu bütün günahların kaynağı ilan etmesi ve Marks'ın yanlış bilinç değerlendirmesiyle olumsuz bir anlam kazanır. Sosyal bilimlerin eşanlamlısı olarak ortaya çıkan ideolojinin, henüz emeklemeden iddia ettiği bu erken zaferi, daha başlangıçta bir yenilgiye dönüşür. Sosyal bilimlerin kendisini tereddütlü bir biçimde doğa ve beşerî bilimler arasında konumlandırmasının arkasında bu yenilginin payı büyüktür.

16 ve 17. yüzyıllarda tarih bilimi giderek teolojiden kopmaya ve bağımsızlaşmaya başlamış; bu nedenle ister istemez "tarihsel bilgi" sorunu ile yüzleşmek zorunda kalınmıştır. Bu döneme kadar nazarî bilgi olarak hâlâ kadim dönemin *theoria-historia* karşıtlığına dayanan anlayış etkilidir. Nitekim bu dönemde *historia divina* (kutsal tarih), *historia naturalis* (tabîî hadiselerin tarihi) ve *historia humana* (beşerî ve içtimâî hadiselerin tarihi) olmak üzere üç tarih yazımından bahsedilmektedir. Bunlardan bilhassa *historia humana* ile tabîî hadiselerin tarihi demek olan *historia naturalis*, çağın ruhuna uygun biçimde tarihsel bilginin esası kabul edilmiştir.⁴⁷ Ancak çok geçmeden doğa bilimlerindeki gelişmeler neticesinde tarih, bu çifte anlamını kaybederek yalnızca beşerî ve içtimâî hadiselerin bilimi anlamıyla anılır olmuştur. 17. yüzyılda meydana gelen çığır açıcı büyük bilimsel devrimler, kadim bilginin güvenilirliği ve kesinliğiyle ilgili şüphelerin doğmasına yol açmıştır. Newton, Kepler ve Galileo'nun keşiflerinin ardından bilginin kanıtlanabilirliği anlayışı önem kazanmıştır. Ancak tarih gibi kesinliği olmayan disiplinlerin bu süreçte ciddi bir tartışma konusu olduğu ve Avrupalı entelektüeller tarafından, beşerî bilimlerin de bilimsel bir bakış açısıyla tartışıldığı anlaşılmaktadır. Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi bilimsel metod çalışmış felsefeciler, doğruluk ve kesinlik anahtarı olarak matematiksel formüller oluşturmuşlardır. Doğa bilimcilerince tarih, doğrulanabilir metodlar geliştirmeye uygun olmayan «*güvensiz*» bir disiplin olarak görülmüştür. Buna göre, tarihçiler, matematiksel ilkelerle azamî bir uyum içinde bilgilerini dile getirmedikleri, insanın doğasını anlayamadıkları, bir diğer ifadeyle psikolojiyle illiyet bağı kurmadıkları takdirde hakikat yolunda, tehlikeli bir yanlışlığa adım atmış olacaktırlar.⁴⁸ Bu yeni bilimsel anlayış karşısında beşerî bilim ve bu arada tarih kendini yeniden tanımlama ihtiyacı duymuştur.

⁴⁷ Doğan Özlem, *a.g.e.*, s. 53-54.

⁴⁸ Mark T. Gilderhus, *Tarih ve Tarihçiler: Tarih Yazıcılığına Giriş*, (çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara: Atıf Yayınları, 2014, s. 48.

18. yüzyıla gelindiğinde tarih bilimine duyulan kuşku devam etmekle birlikte, onun Aydınlanmanın yüce gayelerine hizmet edecek şekilde yeniden tanımlanmasına çalışıldığı görülmektedir. Gelenekten gelen yanlış bilgilerden arınmaya ve önyargıların kaynaklarını bilmeye ihtiyaç duyan bu yeni yaklaşım, tarihi, ahlakî bakımdan pratik değeri olan bir edebî tür olarak görmüştür. Tarihin bu yeni özelliğini Ortaçağdaki mev'ize türü ve ahlakî niteliğinden ayıran pragmatik kaygılar değil, bilakis ahlâkın aldığı rasyonel ve laik yapıdır. Söz konusu asırda tarihin bu pragmatik tanımına bir de önemli bir etken olarak ilerleme kavramı eklenmiştir. Doğa kadar toplumun da bir ilerleme süreci içinde olduğuna inanan Aydınlanmacılar sayesinde, kendisinden kuşku duyulan tarih, ilerleme inancını besleyen laik anlayışın etkin araçlarından birine dönüşmüştür. Ancak bu asırda tarihin, pragmatik mülâhazalarla Aydınlanmanın ilerleme ülküsüne payanda görevi gören bir araca dönüşmesine karşı çıkanlara da rastlanmaktadır. Başta sıkı bir Aydınlanma müridi olan ve mekanik doğa anlayışını benimseyen Herder, tarihteki genellemelere karşı çıkmış ve her çağın kendi kıstaslarıyla değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Organik bir doğal evrim görüşü geliştiren Herder'e göre, evrende Tanrı'nın vaz'ettiği belirli ilkeler vardır. Tarih, tam benzerini doğada bulur. Doğa da tarih gibi sürekli dönüşmekte ve yeni şekillere bürünmektedir. Bununla birlikte Tanrı tarihe, doğa bilimlerindeki yasallık ve nedensellikte anlaşılamayacak ve bütün olarak kavranamayacak bir nizam vermiştir. Bu açıdan farklı bir bakış açısıyla daha doğrusu Tanrı'nın koyduğu uyum ile değerlendirilmeyi hak etmektedir. Hiç şüphe yok ki bu uyum kavramı Herder'i gelenek ile buluşturmuştur. Tarihi metodolojik bir temele dayandırmak isteyen Herder, gelenek kavramına büyük önem atfetmiştir. Ona göre gelenek, *"bugün de yaşayan geçmiştir. Geleneği olmayan insan bir doğa varlığı olarak kalır. Bu yüzden, doğa varlığı olarak insanın, homo antropos'un bir tarihi yoktur; tarih içindeki insanın, human'ın, beşer'in bir tarihi vardır. Her insan, bu nedenle, geçmişten aktarılan deneyimlerin ve bu deneyimlerin kuşaktan kuşağa geçtiği bir bağlam olarak insan türünün bir ürünüdür."*⁴⁹

Aydınlanmanın mekanik doğa ve bilim anlayışının karşısına «anlama»yı koyan Herder, etkisi bugüne kadar süregelen doğabilimleri-tin bilimleri ayrışmasında belirleyici isimlerden biri olmuştur. Mekanik doğa anlayışına karşı çıkan Rousseau da, tarihi, çağının hâkim düşüncesinin aksine toplumsallaşmayla birlikte doğal bir varlık olma vasfını yitiren insanın yozlaşma süreci olarak değerlendirmiştir. Giambattista Vico ise, tarihin pragmatik faydasından ziyade kendinde bir değer olarak önemini vurgulamıştır. Genel ve evrensel bir tarih anlayışı geliştirmeye çalışan Vico, tarihe belli ilkeler ve kurallar çerçevesinde yaklaşmış; insanın kendi yarattığı dünya olan toplum ve kültür dünyasının doğa bilimlerinden farklı yöntem/yöntemlerle incelenmesi gerektiğine inanmıştır. Bacon ve Descartesçı kartezyen bilim anlayışına karşı çıkarak doğa bilimleri metodolojisi yerine tarih ve beşerî bilimlerin de kendilerine özgü metodolojilerinin mümkün olabileceğini göstermiştir. Bir başka ifadeyle Vico, bilginin asıl gayesinin doğa bilgisi değil,

⁴⁹ Doğan Özlem, *a.g.e.*, s. 77.

insanın kendini tanıma bilgisi olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bütün bu entelektüel çabalar, «*tarih felsefesi*» kavramının ortaya çıkmasında ve *kültür tarihçiliği* adıyla yeni bir disiplinin gelişmesinde mühim rol oynamıştır.

Ne var ki mekanik doğa tasarımının hâkim olduğu bu dönemde söz konusu entelektüel çabalar zayıf ve cılız kalmıştır. 19. yüzyıla damgasını vuran Kant ve Hegel, tarihe ve tarih felsefesine farklı bir boyut kazandırmıştır. Bilhassa Hegel'in tarih felsefesi, 19. yüzyılın «*tarih asrı*» olarak anılmasında etkili olmuştur. Herder'in *theoria-historia* karşıtlığından etkilenen Kant, eleştirel felsefe ile metafizik kesinliğin sonunu getirmiş ve matematiksel doğa bilimleri karşısında beşerî bilimlerin meşruiyetini sorgulamıştır. Ona göre historik bilgi akıl bilgisi değildir ve inanca ait bir sahadır. Bu yüzden historik inançla ilke bilgisine varılamaz. Tarihten ibret alınacak bir etkinlik olarak yararlanılmak istenmişse de, bu etik ilkeler üretilecek bir bilgiden ziyade tarihçilerin kendi kanaatleriyle sundukları bir bilgi türü olmuştur ve bu sebeple salt bir historik bilgiye ulaşmak mümkün değildir. «*İnsan akıl, tarihte bir genel ilke, her şeye yön veren bir temel neden bulamaz. Çünkü tarihsel olaylar hakkında tarihçilerin bizlere süsleyerek ya da çarpıtarak sundukları historik bilgi, böyle bir ilke ya da temel neden bulmaya imkân tanımamaktadır. Bu sebeple aklî olanla tarihî olan karşıttır.*»⁵⁰

Tarih ancak insan özgürlüğüne hizmet ettiği ölçüde bir değer kazanabilir. İlerleme ve özgürlük açısından bakılmayan tarihin bir anlamı yoktur. Buna karşılık Hegel, tarihin düşünsel yoldan incelenmesi ve bunun için de tarih felsefesine ihtiyaç olduğunu ileri sürer. Ancak bu tarihi *a priori* olarak kurma tarzında anlaşılmalıdır. Yoksa böyle bir girişimin tarihe yabancı bir akıl taşımak gibi tuhafliklara yol açması mümkündür. Tarih felsefesi ancak, spekülâtif bir bilgi içinde, yani mantıkça kabul edilen tasarımlar altında yapılabilir. Zira tarihte de aynı akıl hüküm sürmektedir. Hegel'e göre tarih, «*tinin kendi eylemi olarak dünya tarihinde kendine özgü bilgisine doğru ilerleme, bir başka ifadeyle özgürlük bilinci içinde ilerleme sürecidir. Buna mukabil tarih, tinin kendi özünü açtığı, kendini dışa vurduğu yer olarak asla bir doğal oluş değildir.*»⁵¹ Tarihin özünü insanın özgürlük bilinciyle yaptığı eylemler oluşturmaktadır. Hegel için özgür olmak, diğerinde, başkasında, kendinde olmak; mevcut durum içinde kendini bulmaktır. Buna göre özgür insan, bir hukuk devletinde yasalara uygun yaşayan ahlâklı yurttaşdır. İnsanın özgürleşmesinin tarih içinde tamamlanacağını savunan Hegel, tüm evrenin ve tarihin tanrısal akıl dediği bir birliğe varacağını iddia eder. Bu sebeple dünya tini, kendisini zamanda açan Tanrı'dan başka bir şey değildir.

Modern bilimlerin doğduğu 19. yüzyılda doğa bilimcileri karakteristik olarak, doğal dünyaya ilişkin genel ifadeler geliştirmiş; buna karşılık tarihçiler ise, insan faaliyetleri hakkında özgeci ifadelere yoğunlaşmışlardır. 19. yüzyıl tarihçilerine göre, tek ve eşsiz olan üzerindeki bakışlarını genel ve tekrarlanabilir bir düşünceyle değiştirdikleri takdirde, disiplinleri kimliğini bütünüyle kaybedebilir. Tarihçiler, araştırmalarında evrensel ilkeler ve kapsayıcı-yasal görüşleri uyguladıkları takdirde

⁵⁰ Doğan Özlem, *a.g.e.*, s. 84.

⁵¹ Doğan Özlem, *a.g.e.*, s. 123

tarih, fizik veya kimya yahut bir başka bilim görüntüsünde meşru bir bilgi formu olarak sahip olduğu varlığı yitirecektir.⁵² “*Tarih felsefesine inanmıyorum*” diye haykıran yahut kuramın gerçekleri tahrif edeceğine inanan, tüm insanlara odaklanan bir felsefe karşısında tetikte olmayı öğütleyen tarihçiler, ağırbaşlı bir biçimde mesleklerini sürdürürken, yanbaşlarında artık giderek daha saygın bir hâl alan ve taraftar toplayan ve tarih felsefesinden beslenen yeni bir yaklaşım doğar.⁵³ Tarihçilerin yalnız geçmişin araştırılmasıyla uğraşması ve çağdaş durumlar için söyleyecek sözünün olmaması, bu amaca dönük yeni disiplinlerin gelişmesine yol açar. 19. yüzyılın egemen liberal ideolojisi, modernitenin pazar, devlet ve sivil toplum gibi üç toplumsal sacayağı üzerine oturduğunu iddia eder ve bunların incelenmesine önem verir. Dolayısıyla pazarı inceleyen tutum bilim (iktisat), devleti inceleyen siyaset bilim ve sivil toplumu inceleyen toplum bilim (sosyoloji), bu yüzyıldan itibaren önem kazanır.⁵⁴ Üstelik anılan bilimler, tarihin aksine deneysel analizlere olanak tanımakta ve tümevarıma dayalı genellemeyle ulaşılabilecek yasalarca yönetilmektedir. Söz konusu üç disiplin, tarihçiliğin belirgin idiografik niteliğine karşın nomotetik disiplinler safında yer alır. Sosyal bilimlerdeki bu idiografik ve nomotetik ayrışması önemlidir. Çünkü 20. yüzyılda tarih, bilhassa siyasal tarih, geçen yüzyıldaki idiografik niteliğini korurken tutum bilim, siyaset bilim ve toplum bilimden etkilenen yeni bir tarih anlayışı ortaya çıkmıştır.

III. Tarihin Konumlanması: Modernitenin Sarayında Kırk Yamalı Bir Bilim

Sosyal bilimlerin en eskisi, hiç kuşkusuz kökeni eskilere giden tarihtir. Modern tarihçilik, 1810’da Berlin ve 1812’de Paris üniversitelerinde kurulan ilk tarih kürsüleriyle birlikte akademik bir disiplin şeklini almıştır. Kısa sürede tarihsel belgeleri toplayan ve yayımlayan tarih cemiyetleri açılmış ve tarih disipliniyle ilgili dergiler yayımlanmıştır. Bundan önce de tarihçi ve tarihî eserler vardır; ancak birincil kaynaklara vurgusuyla ve yarı bilimsel metodolojisiyle akademik tarihçilik, 19. yüzyılın icadıdır. Söz konusu yüzyılda akademik tarih metodunun ilk merkezi, Alman üniversiteleri olmuştur.⁵⁵ 1825’te Berlin Üniversitesi’nde tarih kürsüsüne atanan Ranke, birincil kaynakların sistemli değerlendirilmesi ve kullanımı ile değer yargılarından katı biçimde kaçınarak tarihi pozitif bir bilime dönüştürmeyi amaçlamıştır. Ranke’ye göre, bilimsel tarih çalışması yalnızca tarih hakkındaki felsefi spekülasyonların ortadan kalkmasıyla gerçekleşebilir.⁵⁶ Hegel gibi spekülatif tarih filozofları, kendilerini meydana gelen şeylerin rasyonelliğini açıklamaya adanmışlardır. Bu filozoflar, mantığın tarihsel dünyanın egemeni olduğuna, bu nedenle tarihin

⁵² Karl R. Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, (çev. Sabri Orman), İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s. 28-29.

⁵³ Beverley Southgate, *a.g.e.*, s. 14-15.

⁵⁴ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi*, s. 133-134.

⁵⁵ James Westfall Thompson, *A History of Historical Writing: 18th and 19th Centuries*, Cilt 2, New York: The Macmillian Company, 1942, s. 151-152.

⁵⁶ Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 25.

insanlara sunduğu rasyonel yöntemle felsefi ve spekülâtif biçimde kavranabileceğine inanmışlardır. Bu spekülâtif entelektüel tavra karşı Ranke'nin ortaya attığı ve görünürde basit bir cümle olan “gerçekte nasıl olduysa öyle” ifadesi, icat edilmiş hikâyelere, hanedanları ve hükümdarları yücelten tarihlere bir başkaldırıdır.⁵⁷ Bunların yerine spekülasyon ve söylenceden arındırılmış bilimsel bir tarih önerir. Bu amaçla olayları tasvir eden ve olayların geçtiği zamanda yazılmış belgeleri incelemek gerektiğini iddia eder. Ona göre; şimdinin değil, yalnızca geçmişin tarihini yazmakla önyargılardan kurtulmak mümkündür.

Ancak Ranke, kendi tarih yazımında da eleştirdiği tarih felsefesinin temel iddialarına yakın iddialar ortaya atmıştır. Ona göre tarih, nihâi aşamada insanın manevî hayatı ile dış dünyayı, özel ile evrenseli, bağımlılık ile özgürlüğü, nesnellik ile özneliği, ruh ile doğayı uzlaştırmasına imkân tanıyan bağdaştırıcı bir araçtır. Tarihselci görüşün esası, doğa fenomenleri ve bu fenomenlerin tarihi arasında esaslı bir fark olduğu varsayımına dayanmaktadır. Tarihselcilik, doğal dünyanın diğer alanlarında olduğu gibi beşerî kanunların da gerçek olmadığı ve bu nedenle tarihin beşerî hadiseleri anlamak için tek rehber olduğunu ileri sürer. Nitekim bu yeni yaklaşımın en iyi ifadesini *Historie* kavramı yerine *Die Geschichte* kavramını ikame eden Alman tarihçiliğinde görmek mümkündür.⁵⁸ Özünde bir anlatı formu olan *Die Geschichte*, sadece olup biteni anlatmaktadır. “Bu öykü içinde her olayın kendi zamanı ve yeri vardır. Bu olaylar art arda gelişleriyle sürekli olarak bütünlüğü olan tekili (unique) yeniden üretmektedir. Bu tür tarih yazımındaki açıklayıcılık genellikle tarihsicilik (historicism) diye adlandırılmaktadır. Bu tarih yazımında da antropomorfik zaman; geçmiş, şimdi ve gelecek sıralaması içinde sürekli olarak aktmaktadır. Bu nedenle aynen yaşam gibidir ve çok ikna edicidir. Bu yaşam gibi olma, bilimsel açıklamanın yerini tutabilmektedir.” Bu tarih, kehanetlerle belirlenmemiştir.⁵⁹

Ranke ve ardılları bilimsel eğilimlerine, spekülâtif iddialara karşı çıkmalarına ve daha önemlisi ampirist tutumlarına karşılık büyük ölçekli genellemelere kuşkuyla yaklaşır ve tikel her bir olayın kendi tikel tarihi çerçevesinde incelenmesi gerektiğini savunurlar. Tarihsiciliğin temel ilkesi, her çağın kendi kültürü ve değerleriyle insan ruhunun benzersiz bir tezahürü olduğudur. Geçmiş anılabilmek için hayat şartlarının ve zihniyetlerin değiştiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Buna göre dünyayı idrak etmenin temel aracı akıl değil, tarihtir.⁶⁰ Tarihçi incelediği çağın insanının rolüne ve kimliğine bürünerek ve dünyayı onların gözünden idrak ederek tarihi kavrayabilir. Bu düşünce tarihsicilikte büyük yeniliklere yol açar; ancak

⁵⁷ Thomas Gill, “Leopold Ranke”, *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, (ed. Aviezer Tucker), 1. Baskı, Chichester: Wiley-Blackwell, 2009, s. 383.

⁵⁸ İlhan Tekeli, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 85

⁵⁹ İlhan Tekeli, *Tarih Bilinci ve Gençlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 22

⁶⁰ John Tosh, *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 14.

bilimsel yasalar oluşturmaktan kaçınan tarihçiler, doğa bilimlerinin yerine bilinçli olarak beşerî bilimlere yaklaşırlar.

Tarihi, beşerî koşulları anlamayı öneren bir bilim olarak ele alan Ranke, buna rağmen insanlığın tanrısal bir planın parçası olduğuna inanır. Ona göre, var olan siyasal devletler, tarihsel şartlar kadar, ahlak veya Tanrı'nın iradesinin ürünüdürler. Ranke de devleti tarif ederken, Hegelci mantıkla ahlakî enerji ve tanrısal düşünceler kavramlarını kullanarak devletin Tanrı'nın arzusuna uygun bir düzeni ortaya koyduğunu savunur. Dolayısıyla tarihçi Tanrı'nın iradesini yayan ve açıklayan bir rahipten başka bir şey değildir.⁶¹ Her çağın Tanrı'nın hemen yakınında olduğu düşüncesini savunan Ranke, dünya tarihi yazmayı arzulamıştır. Fakat ona göre dünya tarihi, Cermen ve Latin halkların, Orta ve Batı Avrupa'nın tarihiyle eşanlamlıdır. Hindistan ve Çin, uzun bir kronolojiye sahip olmasına rağmen bu ülkeler, kendisinin anladığı anlamda bir tarihe değil, en iyi ihtimalle sadece doğal bir tarihe sahiptir.⁶² Tarihi, gerçekte olduğu gibi göstermeyi amaçlayan Ranke, öncelikle tarihin ve düzenin Tanrı'nın iradesi olduğunu kanıtlamaya çalışır. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ve Fichte'nin *Alman Ulusuna Sesleniş*'inden etkilenen Ranke'nin tarihçiliğinde de onların izlerini bulmak mümkündür. Onun bilimsel tarih yazımı, Tanrı'nın planı olarak tasavvur edilen geçmiş politikalar ve devletler üzerine yoğunlaşır.⁶³ Düşündüğü tarih yazımı, aslında siyasal tarih yazımıdır. Toplumsal ve ekonomik faktörlerin önemini yadsımamakla birlikte, ona göre tarihte belirleyici olan siyasettir. Böylece 19. yüzyıl Alman tarihçiliğinin paradigması olan devlet merkezli tarih yazımı, çağdaş ulusçu duyguların pekiştirilmesine aracılık eder. 19. yüzyıl tarihçilik mesleği, belli kamusal ihtiyaçlara ve siyasal amaçlara hizmet eden bir araca dönüşür. Ulus ile tarih yazımı, dünyanın pek çok yerinde birbirine koşut gelişir; romantizmden de beslenen tarihçilik, ulus-devletin en önemli ideolojik aracı olur. Romantik akımın etkisiyle şanlı geçmişe duyulan ilgi, antik ve Orta Çağ çalışmalarını güdüler. Romantizm, yurtsever bir amaçla, yeni kurulan ulus devletlerde tarihî malzemenin titiz bir biçimde incelenmesine ve derlenmesine öncülük eder.

Ne var ki 20. yüzyılın başlarında tarihselciliğin devlete biçtiği merkezi rolle, kişiler ve olaylara yoğunlaşması sorgulanmaya başlanır. 1870'ten sonra doğal bilimlerinin gücü, endüstrileşme süreci, kitle kültürünün doğuşu ve küresel dünya algılaması tarihsel düşünceye etkiler. Yeni yüzyılın şafağında yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmeler, akademik uzmanlık içinde siyasi tarihin öncelliğini ve ulus-devletin merkeziliğini derinden yaralar. Çok sayıda tarih uzmanlaşmasına ve ideolojik çıkar gruplarına kapı açılarak 20. yüzyılın ilk büyük savaşıyla birlikte tarihin büyüğü bozulur. Endüstri çağının acımasız şartları tarafından tahrik edilen Rankeci geleneğin karşısında yer alan tarihçiler, dramatik ve sarsıcı ekonomik

⁶¹ Beverley Southgate, *a.g.e.*, s. 49.

⁶² Georg G. Iggers, *a.g.e.*, s. 30

⁶³ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, (çev. Mehmet Moralı), İstanbul: Alfa Yayınları, 2014, s. 395-406.

değişimin etkilerini vurgulayarak, tarihi biçimlendiren gerçek güçlere ilişkin yeni görüşler dile getirmeye başlar. Evrenin artık işlevini yitirmiş soyut, metafizik veya rasyonel çıkarsamalarla idealist açıklamasının yapılamayacağı düşüncesi yaygınlaşır ve gerçekliğe yakın materyalist yorumlar önem kazanır. Böylece tarihin konusunun genişlemesine, yani toplumun, ekonominin ve kültürün rolüne daha geniş bir yer ayrılmasına ilişkin yaygın bir kanı ortaya çıkar. Kültürü, toplumu ve siyaseti kucaklayan bu yeni tarih bilimi, tarihi sistemli sosyal bilimlerle aynı sıraya koymayı amaçlar. Ancak Rankeci gelenek, bu yeni anlayışa karşı ciddi şekilde karşı koymayı ve saltanatını 1914'e, imparatorlukların alacakaranlığına kadar sürdürmeyi başarır da artık tarihselciliğin geçerliliği hakkında ciddi kuşkular doğmuştur. Bu kuşkuların ortaya çıkmasında Birinci Dünya Savaşı yıllarında klasik mekanik yerine görelilik kuramının ve 1920'lerin sonunda Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin geçmesi; kübizm, ekspresyonizm ve atonalizm gibi belli başlı çağdaş entelektüel ve kültürel gelişmeler de etkili olmuştur.⁶⁴ Yerleşik Alman tarihselcilik geleneği sarsılmış ve tarih artık hiçbir şeyi doğrulamayacak hale gelmiştir. Bunun yanında tarihin beşerî ve sosyal bilimler arasındaki birleştirici konumu ve geçmiş hakkındaki bilginin kusursuzlaştırılabileceği fikirleri reddedilmiştir. 19. yüzyılın biyolojik materyalizminden beslenen ve Batı'yı diğer toplumlardan üstün sayan anlayış, ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlanmıştır.

19. yüzyılda, kitlelerin tarih sahnesine çıkışı karşısında, tarihçiler hazırlıksız yakalanmışlardır. Bu noktaya dek tarihsel araştırma ve incelemelerde köylülere, işçilere ve sıradan insanlara çok az yer verilmiştir. Oysa kapitalist toplum, yeni bir sınıfın doğmasını öncelmiş ve üretim-tüketim ilişkilerinde yarattığı derin uçurumla toplumsal sınıf çatışmalarına dayalı tarihin belirleyicisi olmuştur. Marks bunu bütün bir insanlık tarihine uygulamıştır. Marksist tarihsel yönelim; toplumsal eşitsizliğin tüm tarihsel toplumların temel özelliği olduğuna, üretim ve tüketimin kültürler üzerindeki belirleyici niteliğine, tarihsel araştırmanın kesin kurallara bağlı bir yöneme ve görgül çözümlenmeye dayanması gerektiğine inanır. Marks'a göre, tarihin ardındaki itici güç, düşünceler değil ekonomidir. Marks'a göre insanlık, bir doğa yasasının kaçınılmazlığı içinde, göçebe ve avcı toplumun ilkel komünal şartlarından ilerleyerek antik, feodal ve burjuva toplumsal aşamalarından geçip, önceki tüm toplumlarda içkin uzlaşmaz çelişkilerin üstesinden gelineceği komünist bir topluma doğru ilerlemektedir. Bu tarihin varacağı nihai noktadır. Marks'ın tarihsel yaklaşımı da Avrupa-merkezlidir; insanlığın ilerleyişinde Batı dünyasında odaklanması, yalnızca Batıyı dinamik, buna karşılık Asya ve Afrika'yı durağan sayması anlamlıdır.⁶⁵ 1800'lerin sonuna gelindiğinde Marks'ın kuramını bir bütün olarak hayatın her yönüne uygulama amacıyla tarih yeniden gözden geçirilmeye ve yorumlanmaya başlanmıştır. Materyalist görüşe göre gerçek dünya, hayatta kalmak için verilen ekonomik mücadele tarafından yönetilmekte ve refah arayışı, insan davranışının temel belirleyicisi olarak işlev görmektedir. 19. yüzyılda ortaya çıkan

⁶⁴ Daniel Woolf, *a.g.e.*, s. 490-491.; Georg G. Iggers, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁶⁵ Georg G. Iggers, *a.g.e.*, s. 80.

bu materyalist yorum etkili olmuş; tarihte üretim sistemlerinin işleyişi ve bunlar aracılığıyla yaşamını kazanan emekçiler önem kazanmıştır. Bu tür araştırmalar, iktisat tarihini ortaya çıkarmıştır. İktisadi güçlerin diğer tüm güçlerden baskın olduğu görüşü Marksist ve Marksist olmayan biçimleriyle tarihsel analizlerde rağbet görmüştür. Marksist yöntemler, tarih boyunca devam eden sınıf mücadelesi gerçeğini tarihin ana konusu yapmasına karşılık, etnik gruplar, kadınlar, işçiler, köylüler, azınlıklar ve diğer toplumsal kavramlar ancak Neo-Marksistler aracılığıyla 20. yüzyıl tarih yazımında kendilerine yer edinebilmiştir. Ancak Marks için bir çuval dolusu patatese benzeyen köylülerin tarihte kendine daha fazla yer edinmesi Annales ile mümkün olmuştur.

Annales okulu tarihçileri de tarihe bilimsel yaklaşılabileceği inancıyla akademik tarihin egemen biçimlerine itiraz etmişlerdir. Olay odaklı siyasî ve diplomasi tarihlerinin sınırlı doğasını reddederek beşerî gerçeği bütünsel bir biçimde ele almayı amaçlamışlardır. Coğrafya, iklim, iktisat, tarım ve ticarî yapılar yanında gelenekleri de inceleyen Annales'ciler, *historie totale* adına siyasî tarihi görmezden gelmeleri, tarihi yeni bir soluk getirdi. Bütüncül tarihyazımının, geniş ilgi alanları, disiplinler ve yöntemler gerektirdiğini ileri süren Annales tarihçileri, disiplinler arası işbirliği sağlandığı takdirde tarihin hayatın genel yapısını üzerinde durabileceğini ve geniş bir disiplin olarak tüm araştırmaların özünü teşkil edebileceğini ileri sürmüşlerdir.⁶⁶ Annales okulu, insan hayatının bütün yanlarını kapsayan bütünsel bir tarih düşüncesine sahiptir ve amaçlarına ulaşmak için başta sosyoloji olmak üzere diğer sosyal ve beşerî bilimlerle de yoğun işbirliği gerektiren geniş bir araştırma tekniği geliştirmişlerdir. Annales'e kadar, tarihte çok önemli rol oynamış devlet, din, ekonomi, sanat gibi varlıklar özerkliklerini yitirir ve her şeyi kapsayan kültürün içine eklenirler. Kültür artık seçkin bir sınıfın imtiyazlı entelektüel ve estetik alanı olarak değil, daha çok bütün bir halkın yaşamını sürdürme tarzı olarak anlaşılır.

Annales tarihçilerine ait eserlerin hiçbirinde, kişilerin eylemleri belirleyici bir rol oynamaz. Kişiler antropolojik veriler olması dışında bir öneme sahip değildir. Annales tarihçilerinin araştırmaları çağlar boyunca bir değişim sürecini aktarmaktan çok, tarihin akışından ayırdıkları bir kültür ya da çağa bakmakla ilgilenir. Annalesçilerde ve bilhassa Braudel'de üç farklı zaman vardır: biri coğrafi mekân olarak durağan zaman (*long durée*), diğeri toplumsal ve ekonomik yapılarıdaki değişimlerin ağır ilerleyen zamanı (*konjonktür*) ve üçüncüsü siyasal olayların hızla akan zamanı (*événementsielle*).⁶⁷ Annales tarihçileri, zamanın göreceliliğinin ve çok katmanlılığının altını çizerek, Newtoncu anlamda zaman ve Kantçı anlamda evrensel düşünce kategorilerini kökünden değiştirmişlerdir. Çizgisel zaman kavramının terk edilmesiyle, gelişmeye olan güven ve onunla birlikte Batı kültürünün üstünlüğüne duyulan inanç da ortadan kalkmış ve artık insanlık tarihinin büyük anlatısının

⁶⁶ Daniel Woolf, *a.g.e.*, s. 497.

⁶⁷ Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, (çev. Hülya Kocaoluk), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 467.

dayanabileceği birleşik bir tarihsel gelişme kavramı kalmamıştır. Bununla birlikte 1960'larda, sosyal bilimlerde genel olarak nicelleştirmenin büyüme eğilimi *Annales*'i de sarmış; 1960'larda kitlesel demografik veriler temelinde Fransız toplumsal tarihini ele alan bütüncül tarihler ortaya çıkmıştır.⁶⁸

20. yüzyılın ilk yarısında hâkim olan neo-pozitivist bilim anlayışı, zaman ve mekândan bağımsız genellemeler yapılmasına dayanmakta ve nesnel olguların gözlenmesiyle saptanan düzenliliklerden yapılan çıkarımları esas almaktaydı. Sosyal bilimlerde de etkili olan bu yaklaşım, dünyadaki tüm toplumsal olayları açıklanması ve tarihin, tıpkı doğa bilimlerindeki gibi genellemelere varılacak bir laboratuvara dönüşmesi gerektiğine inanıyordu. Buna göre tarih laboratuvarında değişik zaman ve mekanlardaki gözlemlerde saptanan ilişkiler yeterli bir tekrara ulaştıktan sonra aynen doğa bilimlerindeki gibi bir genelleme olarak ileri sürülebilirdi. Tarihin nomotetik sosyal bilimlerle birleşmesi sonucu ortaya çıkan tarihsel sosyoloji, dünyanın gelişimine ilişkin üst dilden kuramlar geliştirdi.⁶⁹ İkinci dünya savaşından sonra önem kazanan modernleşme kuramları, 1947-73 yılları arasında altın çağını yaşayan kapitalist dünya; Keynesçi refah devleti politikalarıyla şekillenen sosyoloji ve ekonomi aracılığıyla gelişmiş kapitalist ülkelerin, diğer ülkeleri kalkıncı politikalarla yönlendirilmeye çalışması etkili olmuştur. 1945'te dünyada çok önemli üç değişiklik oldu ve buna bağlı olarak sosyal bilim disiplinlerinin düzenlenişi de ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlandı. Modernleşmenin temel argümanlarına göre,

1. Geleneksel ve modern toplumlar, keskin bir biçimde ayrılmıştır.

2. Ekonomik, siyasal ve toplumsal değişiklikler birbirine bağımlı ve birbirinin tamamlayıcısıdır.

3. Gelişme/ilerleme, modern devlet yönünde ortak bir çizgisel hat ile devam etmektedir.

4. Gelişmekte olan toplumların ilerlemesi, gelişmiş olanlarla teması sayesinde hız kazanabilir.

Modernite, farklı yörüngelere sahip büyük tarihsel ve kültürel değişkenler birleşimine ortak bir istikamet sunmuştur. Savaş sonrasında sosyalist ve liberal-kapitalist ülkeler ile peykleri diye ayrılan iki kutuplu dünyada modernleşmenin belirleyicisi, demokrasiyi ve gelişmeyi temsil eden ABD olarak düşünülmüştür. ABD de, yeni kurulan millî devletleri, komünist bloğa karşı maddî açıdan destekleyerek söz konusu ülkelerin gelişme sürecinde belirleyici olmaya çalışmıştır. Bu durum, ilk modernleşme teorilerinin neden ekonomik temelli olduğunu açıklamaktadır.⁷⁰ Dünya sisteminin başat gücü haline gelen ABD, bilimde de öncü

⁶⁸ Georg G. Iggers, *a.g.e.*, s. 60.

⁶⁹ İlhan Tekeli, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, s. 71-72.

⁷⁰ W.W. Rostow, *Concept and Controversy: Sixty Years of Taking Ideas to Market*, Austin: University of Texas Press, 2003, s. 188-189; aynı yazar, *Politics and the Stages of Growth*, 1. Baskı, Cambridge: Cambridge University Press, s. 5-6.

rolü üstlenmeye başlamış; buna mukabil üçüncü dünya olarak nitelendirilen ülkeler politik kargaşanın ve jeopolitik taleplerin öne sürüldüğü merkezler haline gelmişlerdir. Ekonomik olarak genişleyen dünya-ekonomisinin ve demokratikleştirici eğilimlerin güçlenmesi, bilimsel alanda da yeni açılımlar yaratmıştır. Bu üç değişim, son bir buçuk asırda gelişen bilgi yapılarını temelinden sarsmış; nomotetik ve idiyografik bilimlere uzlaştıracak “*gelişme kavramı*”, beşerî ve sosyal bilimlere yeni bir içerik kazandırmıştır.⁷¹

IV. Sonuç

20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen iki büyük dünya savaşı ve ardından dünyayı iki kutba bölen Soğuk Savaş, modernitenin vaz'ettiği ilerlemeci tarih geleneğine karşı derin bir şüphenin doğmasına yol açmıştır. Peş peşe yaşanan korkunç felaketler, belirsizlikler ve kararsızlıklar karşısında Avrupalı entelektüeller, sahip oldukları şeyleri yeniden değerlendirmek ve onlara daha sıkı sarılmak ihtiyacı duymuşlardır. Soğuk Savaş döneminde etkili olan modernleşme kuramlarının etkisiyle 1960'lar ve sonrasında tarihçiler, ilerlemeci tarih geleneğine bir kez daha geri dönmek zorunda kalmışlardır. Anlatılarına siyasal değerlendirmeleri geri kazandırmaya çalışırken, günün meselelerini tarihsel araştırmalar aracılığıyla aydınlatmak üzere, bilimsel ayırım ve araştırmadan ziyade, pek çoğu ilerlemeci olan çağdaş bağlantıları tercih ettiler. Dış işleri, etnik ilişkiler, cinsiyet meseleleri, siyasal ve ekonomik gücün istismarı, ilgi uyandıran konu başlıkları haline geldi. Dünyada 1970'li yılların sonlarından bu yana neo-liberal iktisadi düşüncenin hâkim olduğu bir uluslararası ekonomik sistem geçerli olmasına rağmen, finansal ve ekonomik krizler baş gösterdiğinde çoğu kez ilk başvurulmuş önlemler Keynesçi politika uygulamaları olagelmıştır. Ancak, piyasa ekonomisinin artan şekilde içselleştirilmesi onu zamanla, devletçilikle uyumsuz hale getirmiştir. Devletçi dönem, II. Dünya Savaşını takiben en yüksek noktaya çıkmış; 1970'lerin sonlarında Britanya'da Thatcherizmin, ABD'de Reagan'ın ekonomik politikalarının yükselmesiyle birlikte sona ermiştir. 1970'lerin ortalarından günümüze kadar uzanmış olan neoliberal politikalar, bürokratlar, akademisyenler ve politikacılardan oluşan küresel politika seçkinlerini ortaya çıkartmıştır. 1980'lerden sonra yaşanan hadiseler, siyasetin ve toplumsal süreçlerin ihmal edilemeyeceği gerçeğini ortaya koymuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında dünyayı çepeçevre kuşatan cihan harpleri gibi büyük kötülüklerin ardından, Batı uygarlığına herhangi bir özel üstünlük vermek ya da tarihi üniter bir süreç olarak görmek konusunda modernleşme kuramının peşinden gitmek güçleşmiş, modernitenin vaz'ettiği üst anlatılara güven iyice sarsılmıştır.

Modernleşme sürecini henüz yaşayan Türkiye gibi ülkelerde, Batıya öykünen sosyal bilimler ve bu arada tarih, büyük anlatılarla örülmüş tarih yazımıyla hesaplaşma meselesini tamamlamamıştır. Dünyayı etkisi altına alan postmodernizmin izleri canlı bir şekilde hissedilmekle beraber, modernleşmeyle henüz hesaplaşamamış toplumlarda postmodernitenin etkileri daha sarsıcı

⁷¹ İlhan Tekeli, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, s. 138-140.

sonuçlara yol açabilir. Şimdilik bu konu, “*abir zaman tarihçiliği*” başlığı ile ikinci bir makalenin konusudur.

Kaynaklar

- Adorno, Theodor W.-Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar*, (çev. Nihat Ülner-Elif Ö. Karadoğan), İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2010.
- Anderson, Perry, *Postmodernitenin Kökenleri*, (çev. Elçin Gen), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Bauman, Zygmunt, *Modernlik ve Mişphemlik*, (çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- , *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, (çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Bıçak, Ayhan, *Evren Tasavvuru: Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Breisach, Ernst, *Tarih yazımı*, (çev. Hülya Kocaoluk), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Burke, Peter, “Western Historical Thinking in a Global Perspective-10 Thesis”, *Western Historical Thinking: An Intercultural Debate*, (ed. Jörn Rüsen), New York: Berghahn Books, 2002, pp.15-30.
- Cassirer, Ernst, *Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine*, (çev. Milay Köktürk), Ankara: Hece Yayınları, 2005.
- Dellaloğlu, Besim F., *Frankfurt Okulu’nda Sanat ve Toplum*, İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Dilthey, Wilhelm, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, (çev. Doğan Özlem), İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Eagleton, Terry, *Edebiyat Kuramı: Giriş*, (çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Feuerbach, Ludwig, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*, (çev. Oğuz Özügül), İstanbul: Ara Yayıncılık, 1991.
- Gasset, Jose Ortega y, *Sistem Olarak Tarih*, (çev. Neyyire Gül Işık), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Gilderhus, Mark T., *Tarih ve Tarihçiler: Tarih Yazıcılığın Giriş*, (çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara: Atf Yayınları, 2014.
- Gill, Thomas, “Leopold Ranke”, *A Companion to the Philosophy of History and Historiography* (ed. Aviezer Tucker), 1. Baskı, Chichester: Wiley-Blackwell, 2009, pp.383-392.
- Habermas, Jürgen, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, (çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, (çev. Sungur Savran), İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Horkheimer, Max, *Akal Tutulması*, (çev. Orhan Koçak), İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Husserl, Edmund, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, (çev. Tomris Mengüşoğlu), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Iggers, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih yazımı*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

- Jameson, Fredric, *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, (çev. Nuri Plümer - Abdülkadir Gölcü), Ankara: Nirengi Kitap, 2011.
- Kumar, Krishan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (çev. Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2013.
- Löwith, Karl, *Tarichte Anlam*, (çev. Caner Turan), İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları, 2010
- Cevizci, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Popper, Karl R., *Tarihselciliğin Sefaleti*, (çev. Sabri Orman), İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Rostow, W.W., *Concept and Controversy: Sixty Years of Taking Ideas to Market*, Austin: University of Texas Press, 2003.
- _____, *Politics and the Stages of Growth*, 1. Baskı, Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
- Southgate, Beverley, *Tarih: Ne ve Neden. Antik, Modern ve Postmodern Yaklaşımlar*, (çev. Çağdaş Dizdar vd.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2012.
- Tanyeli, Uğur, "Modernizmin Sınırları ve Mimarlık", *Modernizmin Serüveni*, (hızl. Enis Batur), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, ss. 63-71.
- Tekeli, İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- _____, *Tarih Bilinci ve Gençlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- _____, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998.
- Thompson, James Westfall, *A History of Historical Writing: 18th and 19th Centuries*, Volume 2, New York: The Macmillian Company, 1942.
- Tosh, John, *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, (çev. Hülya Tufan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Turan, Müslüm, *Postmodern Teori*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011.
- Wallerstein, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, (çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- _____, *Bilginin Belirsizlikleri*, (çev. Berivan Alataş), İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2013.
- _____, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, (çev. Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy), İstanbul: bgst Yayınları, 2014.
- _____, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, (çev. Taylan Doğan), İstanbul: Avesta Yayınları, 1999.
- Wolf, Daniel, *Tarihin Küresel Tarihi*, (çev. Mehmet Morah), İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.

OSMANLI TARİHİNDE BİR ORDU BOYKOTU: MAÇIN BOZGUNU (1791) AKABİNDE YAŞANAN TARTIŞMALAR*

Aysel Yıldız**

Özet

9 Temmuz 1791’de meydana gelen Maçin bozgunu 1787-92 Osmanlı-Rus harbinin son safhası olarak kabul edilir. Bölgeye saldıran bir Rus birliğine küçük bir stratejik hata yüzünden yenilen Osmanlı askerleri firar etmeye başlayınca firar eden grubun paniği metristeki yeniçerilere cebeci ve topçulara da sıçramış ve seri halinde bir kaçış ve yağma meydana gelmiştir. Ancak, Maçin bozgununu diğerlerinden ayıran en önemli özellik bozgunun ziyade arkasından çıkan gelişmelerdir. Bu yenilgiden sonra ordudaki ocak ağaları, vezirler ve sivil rical bir mazhar düzenleyerek mevcut askerle savaşa daha fazla devam edilemeyeceğini belirtip III. Selim’in ve sadrazamın iradesine karşı çıkarak Ruslarla bir an önce barış yapılmasını isterler. Orduda sivil ve askeri rical tarafından oy birliğiyle alınan bu karar önce padişahı çok kızdırmış ancak ardından mütareke yapılmasını kabul etmiştir. Nihai barış için İstanbul’da bir meşveret daha düzenlenmiştir ki, muhtelif arşiv vesikalarına ve kroniklerine yansıyan İstanbul meşveretinin tutanakları sayesinde Maçin Vakası’nın yankılarını ve İstanbul’da yarattığı tartışmaları takip edebiliyoruz. Ancak, daha da önemlisi bu tutanaklar ve kaynaklar sayesinde İstanbul’da mağlubiyet suçlamalarının ve padişahın iradesine karşı çıkmanın daha ziyade askeri zabitanaya ve yeniçerilere yöneltildiğini tespit edebiliyoruz. Daha genel anlamda ise, Maçin bozgunu ve boykotu III. Selim ve etrafındaki elitin reformları başlatması için ciddi bir dayanak olmuştur. Nitekim ıslahat layihaları yazarlarından bazıları ve sonradan Nizam-ı Cedid reformları propagandasını yapan yazarlar da sık sık Maçin’e gönderme yapmakta ve Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasını haklı göstermek üzere askeri ricalin bile meşhur mazharla ifade etmiş oldukları aciziyetine vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Rus Savaşı, Maçin Bozgunu, Yeniçeriler, Modernleşme, Mazhar

* Bu çalışmada bana yardımcı olan sevgili meslektaş ve dostlarım Ethan Lewis Menchinger, Ayşe Hilal Uğurlu, Deniz Kılıç ve Engin Çağdaş Bulut’a teşekkürü bir borç bilirim.

** Doç.Dr.

A Military Boycott in Ottoman History: the Machin Defeat (1791) and the Ensuing Debates

Abstract

The Machin Defeat (9 July 1791) was the last phase of 1787-92 Russo-Ottoman War. Due to a minor strategic mistake, the Ottoman forces at Machin, unable to stop a Russian military unit attacking Machin, began to run away from the battlefield. The consequent panic of the fugitives became endemic in the whole army, spreading to the rest of the soldiery-first to the janissaries in the entrenchments, then to the armorers and the artillerymen. The historical importance of the Machin defeat does not lie however in the fugitives and their plunders, but rather in the subsequent developments. Following the defeat, the commanders, viziers as well as the civil elite of the imperial camp submitted a petition to Selim III, requesting him to make an urgent armistice with the Russian government. This unexpected decision taken unanimously by the civil and military elite of the imperial camp had initially infuriated the Sultan who later approved the request. Consequently, a grand council has been held in Istanbul to discuss the final conditions for peace with Russia. Thanks to various archival materials, it is possible to follow the echoes of the Machin defeat and petitions in the capital. More importantly, the minutes of the council provide a chance to become acquainted with the debates over this defeat and the accusations directed towards the commanders as well as soldiers of the janissary army. The Machin defeat also prepared a solid ground for the implementation of reform program (*Nizam-ı Cedid*) under the initiative of Selim III and his bureaucrats. Indeed, the advocates of the Selimian reforms later made frequent references to the Machin defeat and these petitions of the elite of imperial camp underlying the unwillingness of the military elite to fight with the enemy- with the specific purpose legitimizing implementation of these reforms.

Keywords: Russo-Ottoman War, Machin Defeat, Janissaries, Modernization, Petition

Osmanlı modernleşmesinin en azından benim için hala muamma olan meselesi, yozlaştığı iddia edilen askeri sistemin, özellikle de yeniçeri ocağının, komutan ve askerleri tarafından nasıl değerlendirildiği hususudur. İkinci bir mesele ise İhtilaller Çağı'nda Prusya ve Fransa gibi devletlerin ciddi bir militerleşme sürecine girmesine karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla bürokratikleşmesidir. On sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başı itibarıyla yürürlüğe konulan askeri ıslahat projelerinin daha ziyade sivil bürokratlarca yürütüldüğü bilinen bir gerçektir. Ayrıca oldukça elitist ve askeri sınıfa alabildiğince önyargılı bir süreçtir. İmparatorluğun her anlamda ciddi sıkıntılar yaşadığı ve ekseriyetle askeri reformların gündemde olduğu bu dönemde askeri ricalin neredeyse devre dışı bırakılması da ayrıca açıklanmaya muhtaç bir meseledir. Bu çalışmada, hem bu

sürecin arka planı hem de Osmanlı askeri ricalinin imparatorluğun problemleri ve ıslahatları hakkında ne düşündüğü incelenecektir. Bu sorunsalları incelemek yalnızca askeri ricalin düşüncelerini anlamamıza yardım etmeyecek aynı zamanda daha geniş bir çerçevede Osmanlı yönetici kadrolarının nasıl “demiliterize” olduğuna dair gözlem yapmamıza da bir nebze imkân sağlayacaktır.

Omuzlarına Osmanlı gerilemesinin sorumluluğu yüklenen asker kökenli şahısların süreci nasıl değerlendirdiği hakkında yeterli bilgi maalesef mevcut literatürde yer almamaktadır. Dolayısıyla daha tarafsız bir gözlem yapmak için askeri rical tarafından yazılan veya en azından onların görüşlerini bürokratların süzgecinden geçirmeden anlatan kaynak bulmak oldukça önemlidir. Bu bağlamda en dikkate değer tarihi malzeme Maçın bozgunu (8 Za 1205/9 Temmuz 1791) sonrası ordu ve payitahtta çıkan tartışmalarla ilgilidir. İleride göreceğimiz üzere, Maçın bozgunu 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşında ciddi anlamda bir dönüm noktası oluşturur. Maçın yenilgisinin ardından savaş Rusların lehine devam eder ve onların istediği şartlarda bir barış antlaşması yapılır. Daha da önemlisi yenilginin ordu ricalinin savaşma azmini kırması ve savaşı kazanma ümidini tamamen yok etmesidir. Ordu ricali, Kemal Beydilli'nin çok haklı olarak belirttiği gibi, bir “ordu boykotu” yaparak savaşa devam etmeyi reddeder ve kararlarını da bir mazharla sultana iletir.¹ Mazharın İstanbul'a ulaşması payitahtta da bir tartışma sürecini başlatır. İşte, ordu ve İstanbul'daki bu tartışmalar sayesinde Osmanlı ricalinin özellikle de yeniçeri zabitlerinin kısıtlı da olsa doğrudan seslerini duyabilmekteyiz. Dolayısıyla amacımız Maçın bozgunu ve akabindeki tartışmalar üzerinden bir söylem analizi yapmak ve yukarıdaki sorularımıza bir nebze cevap bulabilmektir.

Maçın Boykotu Öncesi Durum

Osmanlı ordusu Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa'nın² (ö. 1800) komutasında 14 C 1202/22 Mart 1788'de Davud Paşa'dan Edirne'ye doğru yola çıktığında hâlihazırda ciddi bir savaş stratejisi yoktur.³ Bab-ı Ali, 2 Za 1201/16 Ağustos 1787 tarihinde Ruslara savaş açmış, ancak sonbahar yaklaşmakta olduğu için gelecek ilkbahara kadar daha ziyade savaş hazırlıklarıyla uğraşmıştır. Aslında hem Avusturya hükümetinin uzun süre sessiz kalması, hem de Fransızların bu konudaki teminatları artık Avusturya'nın Osmanlı-Rus savaşına müdahil olmayacağı ümidini yaratmışken, sefer için tuğların dikildiği gün Rusya'nın müttefiki Avusturya

¹ Kemal Beydilli, “Sekbanbaşı Risalesi'nin Müellifi Hakkında”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12, (2005), s. 221; Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, *DİA*, 43, İstanbul 2013, s. 460.

² Koca Yusuf Paşa'nın hayatıyla daha detaylı bilgi için bk. Kemal Beydilli, “Yusuf Paşa, Koca”, *DİA*, 44, İstanbul 2013, s. 23-25.

³ Aslında Küçük Kaynarca Antlaşması'yla sonlandırılan ve Osmanlı İmparatorluğu'na ağır bir faturası olan bir önceki (1768-1774) savaşının çözülemeyen sorunları bu savaşın temel sebebidir. 1787-92 savaşının sebepleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bk. Serhat Kuzucu, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, İstanbul: Selenge yay, 2013. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, Karlofça Antlaşmasından XVIII. Sonuna Kadar*, IV/1, Ankara: TTK, 2003, s. 499-519; Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*, Londra: NY: Pearson Longman, 2007, s. 160-61.

da 2 C 1202/9 Şubat 1788'de savaşa girer.⁴ İki cephede savaşılacağı anlamına gelen bu yeni gelişme Bab-ı Ali'nin tam anlamıyla korktuğunun başına gelmesidir. Savaş planları Ruslara odaklanan ordunun bu gelişme üzerine yeni bir strateji geliştirmesi gerekir. Serdar-ı Ekrem'in hangi cepheye gideceği ve hangisine ağırlık vereceği, padişahın da katıldığı toplantıda konuşulur ancak net bir karar verilemez. Öncelikle ordunun Edirne'ye gitmesi ve orada yeni bir planlama yapılması karara bağlanır.⁵ Savaş hazırlıkları henüz tamamlanmadığından ordunun mühimmat, yiyecek ve mali kaynakları da arkadan gönderilecektir. Mevcut olanların çoğu da İsakçı tarafına gönderilir.⁶ İleriki sayfalarda görüleceği üzere mühimmatsızlık, zahiresizlik ve asker azlığı, Osmanlı ordusunu sefer boyunca olumsuz etkileyecek ve düşmana karşı başarısızlıkta önemli bir rol oynayacaktır.

Ordu, bütün bu kararsızlık ve belirsizlikler içinde yola çıkar. Edirne'deki meşverette, Belgrad ve Niş tarafında Avusturyalıların Sırp reayayı kullanarak isyan çıkartmaya çalışması üzerine öncelikle Avusturya cephesine ağırlık verilmesi, Rus cephesine ise İsmail seraskeri Şahin Ali Paşa'nın serasker olarak atanması kararlaştırılır.⁷ Bunun yanı sıra noksan mühimmatın yetişmesi için bir süre daha Edirne'de kalınmasına karar verilir. Ancak daha fazla vakit kaybetmemek için sekiz on gün sonra ordu Sofya'ya doğru ilerlemeye başlar. Henüz Sofya'ya varıldığı sırada Bosna saldırıya uğramış ise de Osmanlı ordusu tarafından püskürtülmüştür. Sofya'da yapılan yeni bir meşverette, Niş ve Belgrad üzerine gidilmesi meselesi tartışılır ancak zahire sıkıntısı yaşanması kuvvetle muhtemel olmasından dolayı Sofya'da bir süre kalıp eksik malzemelerin beklenmesine karar verilir. Aradan elli gün geçmesine rağmen gerekli mühimmat orduya halen ulaşmamıştır.⁸ Bu arada, ordu içinde nizamsızlık baş göstermeye başlar. Sofya'da yenicilerle bir ziyafet veren sadrazam hem onları oyalamak, hem de talim yaptırmak amacıyla savaş oyunlarına teşvik etmiştir. Yenicilerle verilen bu ziyafet sırasında yeniciler bahşiş için Koca Yusuf Paşa'ya tazyike başlayınca, paşa oradan ayrılmak zorunda kalır.⁹ Her ne kadar olay bastırılmışsa da ordu ricali, askerinin -özellikle yenicilerinin-

⁴ Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", *DİA*, 43, İstanbul 2013, s. 343. Avusturya'nın savaşa girmesi hususunda bk. Karl A. Roeder, "Kaunitz, Joseph II and the Turkish War", *SEER*, LIX/4 (1976), s. 538-556. Ayrıca bk. Kemal Beydilli, "Ziştovi Antlaşması", *DİA*, 44, İstanbul 2013, s. 467-72.

⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 524; Ahmet Üstüner, *Yusuf Paşa'nın Sefernamesi (Sefername-i Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2005, s. 46.

⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 525, 528.

⁷ Ümmügülüm Filiz Bayram, *Enverî Tarihi, Üçüncü Cilt (Metin ve Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2014, s. 402, 410; Kuzucu, *Osmanlı-Rus Savaşı*, s. 115; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 527-28. Edirne'de yapılan meşveretin mazbatası için bk. TSMİA, E. 870-1/385-3 (12 B 1202/18 Nisan 1788).

⁸ *Enverî Tarihi*, III, s. 413-414. Ordu 3 Ş 1202/9 Mayıs 1788'de Sofya'ya ulaşmıştır.

⁹ Sadrazamın huzurunda yenicilerin talim detayları için bk. *Yusuf Paşa Sefernamesi*, s. 47-49. Cevdet Paşa yenicilerin adetleri üzere fesat çıkarmak maksadıyla fırsat kolladıklarını ve doğrudan sadrazamın otağına saldırdıklarını iddia eder, Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV, Dersaadet: Matbaa-ı Osmaniye, 1309/1891, s. 60.

intizamsızlık, itaatsizlik ve isyana meykinden her zaman çekinmiş ve bunu sefer sırasında yapılan muhtelif meşveretlerde dile getirmiştir. Çeşitli tedbirler alınmakla birlikte bu gibi intizamsızlık ve sıkıntılar savaş boyunca devam eder.

Belgrad'daki zahire sıkıntısından dolayı Fethülislam'a yönelmeye karar veren ordu ricali, 8 L 1202/12 Temmuz 1788 tarihinde Sofya-Niş-Fethülislam hattı üzerinden Vidin'e ulaşır. Uzun ve meşakkatli yürüyüşten bunalan orduda Vidin'deki beş on günlük ikamet sırasında yine sıkıntılar baş göstermeye başlar. Bu defa, ulufelerinin ödenmesini talep eden yeniçeriler, ağaları Kelleci Osman Ağa'ya saldırarak kendisini yaralar. Hatta bir rivayete göre niyetleri ordu hazinesini yağmalamaktır. Bu olaydan sonra askerlerine "mukayyet" olamadığı gerekçesi ile yeniçeri ağası azledilerek yerine kul kethüdası olan Emin Ağa atanır (12 L 1202/16 Temmuz 1788). Dönem tarihçilerinden Enveri'ye göre, Osman Ağa'nın en büyük kabahati asker arasındaki huzursuzluğu sadrazama haber vermemesi ve engellemeye çalışmamasıdır. Yeniçeri ağasının tebdili olayları yatıştırır. Aksine, bu sefer yeniçeriler yeni Ağa'nın çadırına hücum ederek kendisini ulufelerinin derhal ödenmesi için sadrazamın çadırına gönderirler. Durumdan haberdar olan sadrazam, maddi sıkıntılar olmasına rağmen mevaciclerinin en kısa sürede ödeneceğini taahhüt etmek suretiyle olayları güçlükle yatıştırabilir.¹⁰ Olaydan sonra yapılan soruşturmada özellikle 31. bölüğün etkin olduğu ortaya çıkınca, ocak ağalarının da talebiyle, ordudan uzaklaştırılırlar. Tüm bölük, Yergöğü Kalesi muhafazasına atanmak suretiyle bir nevi sürgün edilir.¹¹

Vidin'den Fethülislam'a geçen Osmanlı ordusu, Kethüda Hasan Paşa'yı Mehadiye'yi zapt etmek üzere atayıp yardımcı kuvvetler gönderdikten sonra, İnlik kalesine yönelir. Mehadiye'nin 28 Za 1202/30 Ağustos 1788 tarihinde zabtedilmesinin ardından İnlik kalesi de Osmanlı ordusunun eline geçer.¹² Mehadiye'nin alınmasından sonra yapılan meşverette, ordunun nerede kışlayacağı konusu gündeme gelir. Meşveretin detaylarına bakıldığında, ocak ağalarının bir kısmının ve topçubaşı Abdülmümin Ağa'nın, ordunun İstanbul'a dönmesinin daha iyi olacağı yönünde fikir beyan ettiği görülür. Yeniçeri ağası Emin Ağa ise Edirne'de kışlamanın hem Rus hem de Avusturya cephesini takip etmek için daha uygun olduğunu belirtir. Emin Ağa'nın kararı daha makul kabul edildiğinden, bu meşveretten Edirne'de kışlama kararı çıkar.¹³ Bu arada Bosna'ya saldıran Avusturya ordusu, Novi ve Dobiçe'yi zapt etmiş, zahire ve askerî yardım isteyen Bosna valisine gerekli yardım gönderilememiştir.¹⁴ Fethülislam'dan Vidin'e ve oradan da Rusçuk'a (13 S 1203/13 Kasım 1788) varan merkez orduda, 19 Kasım'da tekrar bir

¹⁰ *Enveri Tarihi*, III, s. 428-429; *Yusuף Paşa Sefernamesi*, s. 54; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 529. Ayrıca bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, IV, s. 61.

¹¹ *Enveri Tarihi*, III, s. 429; *Yusuף Paşa Sefernamesi*, s. 54.

¹² Bu harekâtle ilgili meşveret ve savaşla alakalı daha fazla detay için bk. Enveri, *Tarih*, III, s. 434-442; Kuzucu, *Osmanlı-Rus Savaşı*, s. 117-18.

¹³ *Enveri Tarihi*, III, s. 466-67; Cevdet Paşa, *Tarih*, IV, s. 76-77'de meşveretin detayları verilmektedir.

¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 535.

meşveret düzenlenerek bundan sonra takip edilecek strateji tartışılır. Öte yandan, Bükreş tarafındaki Rus saldırıları, Hotin'in istilası (Kasım 1788) ve Özi'nin düşmesi (18 Ra 1203/17 Aralık 1788) dolayısıyla artık Edirne'ye kışlak için dönmek yerine Rusçuk'ta kalınıp kalınmaması meselesi gündeme oturur. Ordunun ciddi zahire sıkıntısı çekmesine rağmen, sadrazam ve ordu ricalinin bir kısmının sırf bu nedenden ötürü Edirne'ye dönülmesi fikrine karşı çıktıkları anlaşılıyor. Bunun yanı sıra, Edirne'ye dönüldüğü takdirde birçok askerin memleketlerine firar edeceği gibi olası mahzurların da altını çizen sadrazam, meclistekilerin fikirlerini açıkça beyan etmesini ister. Sadrazamın açılış konuşmasından sonra söz alan yeniçeri ağası Salih Ağa, Edirne'de kışlama fikrinin gerçekten zahire sıkıntısından, Rusçuk civarını zahire "telefinden silyanet"ten ve Edirne'den asker sevkinin daha kolay olmasından dolayı ortaya atıldığını vurgular. Salih Ağa'nın sadece Rusçuk'ta değil genel anlamda Tuna sahilinde kışlama fikrine karşı olduğu anlaşılıyor. Ona göre, Rusçuk'ta kışlamak "düşmana davet gibidir". Ana ordu "bir kere yerinden oynar ise bir yerde bir daha karar edemez". Salih Ağa, düşman da bunu gayet iyi bildiğinden kışın saldırmaya karar verirse durumun çok ciddi bir hal alabileceğini düşünmektedir. Ancak, sadrazam da Bükreş tarafına yardım edilebilmesi için buralardan fazla uzaklaşmaması fikrinde ısrarcıdır. Nihayet, Yeniçeri Ağası'nın fikri ağır basarak Edirne'de kışlama kararı alınır ve gerekli hazırlıklara başlanır.¹⁵

Ordudaki asker ve mühimmat kıtlığına bir çözüm bulunamaması sebebiyle, saldırıya uğrayan yerlere yardım da etkin bir şekilde yapılamamaktadır. Etraftan asker takviyesi istenmesine rağmen, üç ay önce istenilen askerler bile henüz orduya gelmemiştir ve geleceği de meçhuldür.¹⁶ Örneğin Rusların Özi'deki saldırıları devam ettiği sırada sadrazam İstanbul'a sık sık mektuplar yazarak yardım talep eder. Ancak gerekli yardım yerine, I. Abdülhamid'in gece gündüz dua ettiğini ve sadrazamın her ne şekilde olursa olsun Özi'ye derhal yardım göndermesini belirten emirleri ulaşır. Öte yandan Sadrazam ancak üç bin kişilik bir hafif kuvvet göndermeye fırsat bulduğu sırada Özi'nin düştüğü haberini almıştır.¹⁷ Özi'yi alan Ruslar, Bender'i muhasara etmiş, bir diğer Rus askeri kolu Kalas'a saldırmıştır. Bu gelişmeler üzerine Silistre'ye gitmeye niyetlenen sadrazamın elinde yeterli mali kaynak yoktur ve paytahtın maddi durumu da pek farklı değildir. Rusçuk'ta olan askerin mevacibi gönderildiği için ordu içinde –şimdilik- bir huzursuzluk belirtisi görülmez.¹⁸

Payitahtta ise I. Abdülhamid'in vefatı üzerine yerine III. Selim tahta geçer (7 Nisan 1789). Yeni padişah Koca Yusuf Paşa'yı sadareten alarak, yerine Mehadiye ve Sebeş'te başarılar gösteren Kethüda Hasan Paşa'yı sadrazam olarak atar. 27 L

¹⁵ *Enverî Tarîhi*, III, s. 467.

¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarîhi*, IV/1, s. 541.

¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarîhi*, IV/1, s. 541-542.

¹⁸ Tespit edebildiğimiz iki mevacibten birincisi 18 Ra 1203/17 Aralık 1788 tarihinde 1200 senesi reşen ve lezezine mukabil gelen maaşdır. İkincisi ise 1201 senesi masarına mahsuben 17 B 1203/13 Nisan 1789'da gönderilen mevacibdir. *Enverî Tarîhi*, III, s. 513, 537.

1203/21 Temmuz 1789'da Silistre'ye ulaşan orduda tekrar bir durum değerlendirilmesi yapılarak Silistre'nin karşı tarafına mı geçilmesi yoksa İsakça'ya mı gidilmesi gerektiği tartışılır. Meşveret meclisinde söz alan yeniçeri ağası ordu-yı hümayundan birlikler ayrıldığı takdirde askerlerin zaptının zor olacağını iddia ederek topluca geçmenin daha uygun düşeceği yönünde kanaat bildirir ve bu teklifi kabul edilir.¹⁹ Öte yandan, Kemankeş Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri Fokşani'de yenilgiye uğramış, hem Avusturya hem de Rus saldırısına maruz kaldıklarından cephane ve ağırlıklarını bırakarak firar etmiştir (9 Za 1203/1 Ağustos 1789). İsakça'ya varılmasından sonra tekrar bir meşveret yapılarak (25 Za 1203/17 Ağustos 1789) bu sefer Maçin mi yoksa İsakça'dan mı karşı tarafa geçilmesi müzakere edilir. Alınan kararlar Maçin'e ve oradan da İbrail'e geçilir. İbrail Sahrası'nda 8 Z 1203/30 Ağustos 1789'da yapılan bir diğer meşverette ise hem Rus hem de Osmanlı ordusunun durumu değerlendirilir. Fokşani bozgunu sonrasına rastlamasından dolayı bu meşveretin ayrı bir önemi vardır. Siret Suyu'nun karşı tarafına geçilmesine karar verilen meşverette top arabacı ocağıyla alakalı bir husus da tartışılır. Sadrazam, bu birliğin askerlerinin silahlarıyla muharebe meydanında bulunmasının ciddi sakıncalarından bahsederken, en ufak bir yenilgiden sonra askerlerin top arabalarını bağlı oldukları atlardan keserek firar ettiklerini ve topların da atıl olarak meydana kaldığını belirtir. Bunu engellemek maksadıyla bundan sonra top arabacıların silah taşımaması tembih edilmiştir. Bunun dışında meşverete katılan İbrail yeniçeri ocağı ihtiyarları söz alarak, yeniçeri ordusundaki başka ciddi bir sıkıntıyı dile getirirler. Buna göre, piyade olması gereken yeniçeriler "*kaide-i ocağa münafi olarak*" ucuza at satın alıp süvari gibi savaşa katılmaktadır. Bu durum piyade asker sayısının azalmasına, çoğu yeniçerinin ise siperde durmak istememesine yol açmıştır. Meşverette bunun Fokşani'deki yenilginin temel sebeplerinden biri olduğu tartışılır. Zabitler arasındaki koordinasyon bozukluğunun da ciddi bir sıkıntı olduğu anlaşılmaktadır.²⁰ Yeniçeri ordusunun piyade olması meselesi İbrail'de 19 Z 1203/10 Eylül 1789'da yapılan bir diğer meşverette tekrar gündeme gelir ve yeniçeri ağası bunun sakıncalarını tekrar vurgular. Bu tip askerlerin tedrici olarak tekrar piyade olmasının teminine yeniçeri ağasının da tasdiğiyle karar verilir.²¹

Yeni sultan, III. Selim, savaşın gidişatını başın beri endişeyle takip etmektedir. Orduya gönderdiği ve tüm asker, zabitan ve üst düzey komutanlara okutulan bir hatt-ı hümayununda, klasik bir üslupla yeniçerilerin eski kahramanlık ve zaferlerinden dem vurup, kendi saltanatında baş gösteren sıkıntılarından bahseder. İlgili belgede en çok altı çizilen konu yeniçerilerin komutanlarına itaatsizliği ve firarıdır. Askerlerin ancak ve ancak kendi komutanlarının emirlerini harfiyen yerine getirdiği ve şehitlik ve gazilikten korkmadığı takdirde eski fetihlerin tekrarlanacağına olan inancını yineleyen Selim, Rus askerinin "*batıl ayinleri ve kraliçe namına bir müşriğe avretin gayreti için açlığa ve susuzluğa ve kaza ve soğuga ve yaraya ve bereye*"

¹⁹ *Enverî Taribi*, III, s. 586.

²⁰ *Enverî Taribi*, III, s. 606, 608.

²¹ *Enverî Taribi*, III, s. 614.

tahammül ettiklerini vurgular.²² Son dönemlerde Osmanlı ordusunun eskisi gibi zaferler kazanamaması ve düşman karşısında kelimenin tam anlamıyla perişan olmasının temel sebebini ise daha ziyade “*ocaklarının yol ve erkânını bilüb din gayreti ve ocak namusu ne demektir ve küffâr ile cenkte gazî ve şebîd olanların dereceleri nedir bunları bilmez ve ibtiyârlardan ve cenk fazîletini bilenlerden işitüb anlamaz bazı bî-âr*” askerlere bağlar. Bir şekilde yeniçeri kaydedilen bu askerler “*düşman yüzü görmeden firâr edip bozgunluğa sebeb*” olmaktadır. Gerçekten de savaşlarda en büyük sıkıntı askerin firarıdır. Padişaha göre, bunun sebebi askerin dini kaygılarının zayıflaması ve ocaklara yabancı unsurların alınmasıdır. Süvari yeniçeri meselesine değinerek yeniçerilerin piyade asker olduklarını vurguladıktan sonra bunların metrislerde çarpışması ve düşman üzerine yürümesi gerektiğini belirtir.²³

Ordunun durumuyla ilgili değerlendirmelerin Fokşani'den sonra iyice arttığı anlaşılıyor. 21 Z 1203/12 Eylül 1789'da İbrail'den hareket eden ordu Remnik Suyu kıyısında Mahzenin kasabasına gelir. İki gün sonra bir meşveret yapılarak burada sadrazamın ağzından yazılan bir layiha okunur. Ahmed Vâsîf Efendi (ö. 1806)²⁴ tarafından kaleme alınmış olması muhtemel olan bu yazıda her ne pahasına olursa olsun düşmanın durdurulması gerektiği, aksi takdirde Anadolu ve Karadeniz'in bile güvende olamayacağı akıcı bir dille vurgulandıktan sonra ölüm korkusunun yersizliği ve firar yerine sebat etmenin önemi üzerinde durulur. Bu girişten sonra düşmana karşı yapılacak savaş taktiğiyle ilgili önemli ipuçları verilir. Örneğin, düşman siperlere yaklaştığında süvarileri öne çıkarmanın faydasından ziyade zararı olduğu gibi. Zira layihaya göre, atlı askerlerin öne çıkması siperlere yaklaşan düşmana atılacak topların, aynen Kartal Vakası'nda olduğu gibi, önünü kesmekte ve bu da yetmez gibi düşmana hamle yapıp dönen atlı askeri gören diğer askerler bozguna uğradıklarını zannederek kendileri de firar etmeye başlamaktadır. Hatta yazar Mehadiye ve Şebeş'te bu durumdan kaçınılmaya çalışıldığı için başarılı olduğunu ve düşmanın kaçtığını belirtmektedir.²⁵ Meşveretten etkilenen katılımcılar bundan sonra düşman karşısında daha fazla sebat edileceğine dair söz verince toplantı sona eder.²⁶

²² Hatt-ı hümayunun tam metni için bk. *Enverî Tarihi*, III, s. 609-11.

²³ BOA, *C.AS. 1095* (evasıt-ı Ra 1204/28 Kasım-8 Aralık 1789).

²⁴ Vâsîf'ın devlet adamlığı ve tarihçiliği hakkında oldukça önemli çalışmalar vardır: Mücteba İlgürel, “Vâsîf Ahmed Efendi”, *DİA*, 42, İstanbul 2012, s. 535-537; Ethan Lewis Menchinger, *An Ottoman Historian in an Age of Reform: Ahmed Vâsîf Efendi (Ca. 1730-1806)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan: Michigan Üniversitesi: 2014; Erhan Lewis Mechinger, “A Reformist Philosophy of History: The Case of Ahmed Vâsîf”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* XLIV (2014), s. 141-168; Hüseyin Sarıkaya, *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Âbbâr*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2013.

²⁵ *Enverî Tarihi*, III, s. 618-22. Ancak, Vâsîf'ın kendi tarihinde böyle bir layiha ve bilgi rastlamak maalesef mümkün olmadı. Kartal bozgunuyla ilgili Vâsîf'ın değerlendirmeleri için bk. Menchinger, *An Ottoman Historian*, s.104-107.

²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 552.

Bütün gayretlere rağmen Remnik'deki çatışmalar da hüsrarla biter. 26 Z 1203/17 Eylül 1789'da Remnik Suyu'nu geçen ordu metrislerde siper alır. Rusların hücumuna uğrayan Abdi Paşa'nın yardımına gitmek üzere harekete geçen Kemankeş Mustafa Paşa emrindeki ordu ile Rus ordusu arasında yaşanan çatışmadaki top seslerini duyan askerler kendilerine emir verilmeden hemen muharebeye koşarak metrisleri terk eder ve harp yerine bir saat mesafede tekrar siper kazmaya başlarlar. Bunun yanı sıra, Kemankeş Mustafa Paşa'nın esir aldığı iki düşman askerini sadrazama götürülürken fark eden yeniçeriler düşmanın yenilgiye uğradığını zannederek siperleri terk eder ve ilerlemeye başlarlar. Kemankeş'in birliklerini bozan Rus generali Suvarov ise bu defa süvari birliklerini komuta eden Abdi Paşa'nın birliklerine karşı top saldırısına başlar. Top seslerinden ürken yeniçeriler bir süre sonra fırara kalkışır. Remnik suyunu geçerken köprüünün yıkılması sonucu birçoğu boğularak ölür.²⁷ Sonuç, ciddi insan kaybıyla sona eren bir bozgundur (2 M 1204/22 Eylül 1789).

Enverî'nin anlatımına göre, bozgunun evvel Avusturyalı ve Rusların ani saldırı ihtimaline karşı yeniçeriler siperden sipere ilerlemektedir. Belli aralıklarla karakollar kurulmakta, ani bir baskın yapmak için her türlü hazırlık gizlice yapılmaktadır. Aynı maksatla tüfek atışı da yasaklanmıştır. Plana göre, ordu karşıya geçince düşmandan önce hareket edilerek ilerideki siperler tetkik edilecek ve buralar kontrol altına alınacaktır. Dolayısıyla gönderilen keşif görevlilerinden haber beklenmektedir. Ancak bir sebepten, hem yeniçeri ağası hem de Abdi Paşa keşif kuvvetini beklemeden ilerlemeye ve Kemankeş Mustafa Paşa'nın birliklerine yardım etmeye karar verir. Paşa'nın yeniçeri ağasına haber vermeden yaptığı bu ani manevra, hem iki birlik arasında koordinasyon sıkıntısı yaratır, hem de top sesleri siperlerde bekleyen yeniçerilerin asabını bozar. Yine Enverî'ye göre, Osmanlı askerinin metrislerde pek sebat etmediğini bilen düşman, Kemankeş Mustafa Paşa'ya iki asker esir vermiş ve bunu gören yeniçeriler de zafer kazanıldığını düşünerek düşmanla çarpışmak için ileri fırlamıştır. Yeniçerilerin çoğunun hala atlı olduğunu belirten yazar, sadrazam metrisleri ziyaret ettiğinde çoğunun ileri muharebeye gittiğini belirtmektedir. O sıralarda da muharebe eden askerler geri çekilmeye başlar. Sadrazam, zabitan ve diğer ileri gelenlerin uyarılarına rağmen düşman önünden kaçan askerleri durdurmak mümkün olmaz.²⁸ Vâsîf'in Buze bozgunu ile alakalı açıklamaları da benzer unsurlar üzerinedir. Ancak, o daha ziyade Osmanlı ordusunun düşman kadar seri hareket edemediğini ve piyadeler daha metris kazarken düşmanın top ateşine başladığını ve Rus generali Suvarov'un Kemankeş Mustafa Paşa'nın birliğini bertaraf ettikten sonra yardıma gelen süvari

²⁷ Ahmed Vâsîf, *Tarih-i Vâsîf*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Tarih Yazmaları no. 5978, v. 32-33; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 553-54. Tarihlerle yanlışlıkla Buze nehri ve dolayısıyla Buze bozgunu olarak geçmesine rağmen doğrusu Remnik Suyu'dur. Bu konuda beni uyardığı için sayın hocam Kemal Beydilli'ye teşekkür ederim. Ayrıca bk. Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, V, Ankara: TTK, 2011, s. 2689.

²⁸ *Enverî Tarihi*, III, s. 628-31.

birliklerine karşı top ve humbara atışına başladığını ardında da metrislerdeki askerlere saldırıya geçtiğini belirtir.²⁹ Yani Osmanlı ordusu daha kendini toparlamadan ve hazırlıklarını bitirmeden ardı ardına gelen saldırılar asker ve zabıtları şaşkına çevirmiş ve ardından firarlar başlamıştır. Aslında bütün bu detaylardan anlaşıldığı üzere olayları tetikleyen, en azından dönem kaynaklarının bize naklettiğine göre, başlangıçta tam bir yenilgi olmamasına rağmen gergin, tedirgin ve biraz da koordinasyonsuz bir ordunun firar etmesidir. Süvarilerin kaçması metristeki askerlerin de firarını tetiklemiş ve netice de askerin çoğu düşman askerini bile görmeden kaçmıştır. Bu arada Buze bozgunundan sonra Ruslar İsmail Kalesi önünde başarısız olmuş ancak Avusturya ordusu Belgrad'ı almayı başarmıştır (Ekim 1789). Öte yandan 21 M 1204/11 Ekim 1789'da Akkerman, bir ay sonra Bükreş (20 S/9 Kasım) ve beş gün sonra Bender Rusların eline geçer.

Buze bozgunundan sonra, Osmanlı ordusu Maçın tarafına ulaşır (10 M 1204/30 Eylül 1789). Maçın'de yapılan meşverette ordunun Hacıoğlu veya Şumnu tarafına mı yönelmesi gerektiği müzakere edilir ve Şumnu'da karar kılınır.³⁰ Bu sırada ard arda gelen yenilgiler, asker yetersizliği ve daha da önemlisi zahire azlığı ciddi şekilde kendini hissettiriyordu. Şumnu'da yapılan meşverette, bütün bu sebeplerden dolayı bir grup kışı Edirne'de geçirmenin diğer bir grup ise Şumnu'da kalmanın daha münasip olacağı konusunda fikir beyan eder.³¹ Şumnu'da sık sık yapılan meşveretlerde de en çok bahsi geçen zahiresizlik meselesi ve bunların takviyesi için devam eden bekleyiştir. Asker ulufeleriyle alakalı huzursuzluğun artmaya başladığı dönemde, 5 N 1204/19 Mayıs 1790'da mevaciblerin merkezden gönderilmesi orduyu biraz olsun rahatlatır. Bunun yanı sıra Anadolu ayanlarından Karaosmanoğlu Elhac Mehmed Ağa, Elhac Ömer Ağa ve Çapanoğlu Süleyman Ağa'nın ayan askerlerinin gelmesi de asker sayısında bir artış sağlar. Ancak ordudaki mühimmat ve zahire eksikliği halen tam manasıyla giderilememiştir.³²

Bu arada Avusturya ile ateşkes görüşmeleri de başlar ve 9 M 1205/18 Eylül 1790'da dokuz aylık bir mütareke imzalanır. Aslında III. Selim'in amacı Avusturya'yı aradan çıkartmak, savaşılan cephe sayısını bire indirmek ve tüm kuvvetleri Ruslar üzerine sevk ederek onları yenmektir.³³ Ancak, bu olumlu gelişmeye rağmen ordunun cephedeki durumu halen pek iç açıcı değildir. Yergöğü'ne düşman saldırısının haber alınması üzerine ordu, 4 Za 1204/16 Temmuz 1790'da Şumnu'dan önce Rusçuk'a ve Yergöğü'ne geçer. Burada birkaç defa yapılan meşveretlerde yine askerlerin metrislerde kalmasının önemi

²⁹ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 32b-33. Tarihçi, toplam 600 askerin öldüğünü belirtmektedir.

³⁰ *Emeri Tarihî*, III, s. 638-39.

³¹ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 42.

³² T.S.M.A. E. 280-64/159-12 (1 L 1204/14 Haziran 1790). Vidin seraskeri Koca Yusuf Paşa'dan silahdar-ı şehriyari Abdullah Ağa'ya.

³³ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 64b.

vurgulanır.³⁴ Avusturya'nın aksine mütarekeye yanaşmayan Rusya ise daha avantajlı şartlarda sulh yapmak üzere tüm kuvvetlerini harekete geçirmiştir (Ağustos 1790). Ruslar, kış başlangıcında birdenbire taarruza geçerek Kili'ye saldırmış (8 S 1205/17 Ekim 1790) ve General Potemkin de İsmail'i muhasara altına almıştır. Ruslarla da barış yapılacağı ümidinde olan Şerif Hasan Paşa'nın birlikleri ise böyle bir saldırıya karşı pek hazırlıklı değildir. Hatta Silistre'deki ordu yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır.³⁵ Enveri'ye göre ordunun en büyük sıkıntısı askerlerin memleketlerine gidememesi ve kışın savaşmaya alışmamış askerin kış şartlarında savaşa dayanamaması ve bıkmasıdır. Hatta Ruscuk'tan Yergöğü'ne ve Silistre'ye vardıkları zaman savaş mevsimi bitti diye çoğu memleketlerine dönmeye başlar.³⁶ Osmanlı ordusunun geleneksel savaş mevsimlerine alışmış askerinin yeni sisteme adapte olması biraz zaman alacaktır.

III. Selim'in İsmail'e yardım gönderilmesi emrine binaen 10 S 1205/19 Ekim 1790'te ordu ricali bu sefer Silistre'ye dört saat mesafedeki Bakırcı sahrasında bir meşveret yapar.³⁷ Meşveretin gündemi ordunun Kili, İsmail ve İbrail'e takviye için Maçin'e doğru yönelip yönelmemesidir ve herkesin tek tek kanaati sorulur.³⁸ Söz konusu meşverete katılanların hepsi öncelikli olarak ordunun mali sıkıntısı ve askerin durumu üzerine yoğunlaşmış ve en iyi çözümün bu sıkıntıların acilen giderilerek İsmail, Kili ve İbrail'e peyderpey yardım gönderilmesi olduğunu belirtmişlerdir.³⁹ Bilhassa ocak ağaları tüm ordunun bu bölgelere takviye maksadıyla sevkini bir faydası olmayacağını düşünmektedir. Komutaları altında zaten yeterli asker olmadığını belirten ağalar, zahire sıkıntısı ve mühimmatsızlık yüzünden ileri bir hareketin tehlikeli olduğunu özellikle belirtirler. Askerlerinin çoğu sıla özlemiyle dönmeye çalışmakta ve orduda neredeyse rical ve ağalardan başka kimse kalmamış durumdadır.⁴⁰ Padişahın aldığı emir doğrultusunda hareket etmek isteyen sadrazam, ağaları ikna edemediği gibi ağalar ana ordunun bölgede bırakılıp iki bin askerin gönderilmesine de karşı çıkarlar. Çaresiz kalan sadrazamın bir mahzar düzenlenerek Sultan'a gönderilmesine dair teklifi kabul edilir.⁴¹ Ancak, Silistre'den İsmail tarafına peyderpey yapılan yardımların yetersiz olduğunu gören sadrazam, bir süre sonra ocak ağalarını suçlayarak, İsmail tarafına gitmeye ruhsat vermedikleri için orada gerekli hazırlıkları zamanında yapamadığını belirtir. O sıralarda yapılan

³⁴ *Enveri Taribi*, III, s. 681, 683, 716-17; Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 62a-62.

³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Taribi*, IV/1, s. 574-75; Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 65b.

³⁶ *Enveri Taribi*, III, s. 787-88.

³⁷ BOA, *A.MKT.d. 1025*, v. 8-9 (12 S 1205/21 Ekim 1790). Belgeden anlaşıldığına göre, bir gün önce Silistre'den hareket eden ordu bahsedilen bölgeye gelmiş ve hemen ertesi gün bir meşveret düzenlemiştir. Toplantıya yeniçeri ağası ve diğer zabıter, ordu kadısı ve bürokratların yanı sıra Cihanzâde, Karaosmanzâde ve Cabbarzâde gibi seferde görevli ayanlar da katılmıştır.

³⁸ BOA, *A.MKT.d. 1025*, v. 8-9 (12 S 1205/21 Ekim 1790).

³⁹ BOA, *A.MKT.d. 1025*, v. 8 (12 S 1205/21 Ekim 1790). Varakta maalesef daha fazla detay verilmemekte ve meşveret mazbatasının merkeze gönderildiği bildirilmektedir.

⁴⁰ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 66.

⁴¹ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 66b-67; *Enveri Taribi*, III, s. 744.

bir diğer meşverette rical yine benzer sıkıntıların yanı sıra kışın yaklaşması dolayısıyla hala ileri gitmemekte ısrar ederken, sadrazam İsmail'e gitmenin en makul adım olduğunda ısrar etmektedir. Uzun müzakerelerden sonra alınan kararla Hacıoğlu Pazarı'na yönelmeye karar verilir.⁴² Bu arada asker ve zahire noksanını gidermeye çalıştıkları sırada Kili kalesi Ruslara teslim olmuştur (23 Ekim 1790).⁴³ 7 Ra 1205/14 Kasım 1790'da ulaşılan Hacıoğlu Pazarı'nın kışı geçirmek için uygun olmadığını ve kış şartlarında askerlerini kontrol etmeye tahammülleri kalmadığını belirten ocak ağaları, bir an evvel Şumnu'ya dönülmesini teklif ederler. Nihayet, 13 Ra/20 Kasım'da Şumnu'ya doğru hareket eden ana ordu, iki gün sonra buraya ulaşır.⁴⁴ Öte yandan, İsmail'e yardım için asker toplandığı sırada İsmail Kalesi'nin düştüğü haberi gelir (15 R/22 Aralık). Sadrazam Ruscuklu Hasan Paşa'nın hayatına mal olan bu büyük yenilginin ardından Koca Yusuf Paşa tekrar sadrazam ve serasker olarak atanır.

Maçın Safhası

Bütün bu karmaşa arasında Ruslar Tuna hattını geçerek Maçın'e hücum eder. Kasabada bulunan 300-500 kişilik bir birlikle Halil Paşa bir süre Ruslara mukavemet etmesine rağmen düşmanla başa çıkamayacağını anlayınca geri çekilir. Paşa'nın bu hareketinin firar olup olmadığını tespit etmek bu çalışma dâhilinde maalesef mümkün olmadı.⁴⁵ Maçın muhafızı olan Arslan Paşa ve saksoncubaşı emirlerindeki sınırlı sayıda askerle savunmaya devam eder, ancak düşman karşısında fazla bir şey yapamaz. Askerlerin bir kısmı şehit veya esir olurken, bölgede bulunan mühimmat ve toplar da düşman eline geçer.⁴⁶ Maçın'den kaçabilen asker ise

⁴² *Enverî Tarihi*, III, s. 752-54.

⁴³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 575; *Enverî Tarihi*, III, s. 751-52. Enverî, Silistre'deki ordunun tayinatının bile eksiltilecek İsmail tarafına gönderildiğini belirtir (s. 751). Öte yandan, İsmail seraskerinin ikmal noksanlığından dolayı Kili'nin düştüğüne dair sitemine sadrazamın cevabı için bk. BOA, *A.MKT.d. 1025*, v. 25 (25 S 1205/3 Kasım 1790).

⁴⁴ *Enverî Tarihi*, III, s. 767. BOA, *A.MKT.d. 1025*, v. 50 (16 Ra 1205/23 Kasım 1790). Hacıoğlu'nun bir önceki savaştaki Rus istilasından dolayı halen harap olduğuna dair bk. BOA, *A.MKT.d. 1025*, v. 46 (9 Ra 1205/16 Kasım 1790). Kasabanın bu sıkıntılarının yanı sıra Hotin ve diğer bölgelerden de göçler olduğu dolayısıyla halkın ordunun getireceği ekstra yükü çekemeyeceği aynı sayfada vurgulanmaktadır. Aynı belgenin başka bir tavrında ise (v. 39) Hacıoğlu Pazarı'nın etrafının açık ve düşman saldırısına açık bir mahal olduğu belirtilerek Şumnu'ya hareket edildiği yazılmaktadır. Ordu bir kısmı, eski yeniçeri ağası Pekmezci Osman Ağa'nın komutasında bir birlik İsmail ve İbrail'e yardım göndermek üzere Hacıoğlu Pazarı'nda bırakılmıştır.

⁴⁵ Enverî'ye göre canını kurtarmak için kaçmıştır. *Enverî Tarihi*, III, s. 815. Paşa, Ruslara esir düştükten sonra Yaş'ta bulunduğu ve maddi zorluk yaşadığına dair bir mektup göndermiştir. III. Selim de Halil Paşa'nın kaçmasına rağmen yerini muhafaza etmesinden dolayı kendisini takdir ederek para gönderilmesini emretmiştir, BOA, *HAT 1387/55114* (tarihsiz).

⁴⁶ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 87b'de ve *Enverî Tarihi*, III, s. 815'de aslında Arslan Paşa'nın kurtulmuşken cezalandırılmak endişesiyle düşmana esir düşmeyi kabul ettiğini belirtmektedir. Arslan Paşa, Abdi Paşa'nın ölümü üzerine evahir-i L 1204/Temmuz 1790'da Maçın muhafızı olarak atanmıştır. Ayrıca bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, V, s. 119.

Hırsova'da dükkân ve evlere saldırarak yağmalayıp sağa sola dağılır. Burada bulunan miriye ait zahireyi telef ederler.⁴⁷

Aslında bu aşamada Maçin'de olan temel sıkıntı düşmanın ani saldırısı karşısında mevcut güçlerin yetersiz kalmasından ibarettir. Koca Yusuf Paşa, Maçin'deki yenilgiyi 9 Ş/19 Nisan günü Şumnu'ya vardığı sırada öğrenir ve İbrail kalesini takviye için Hırsova'ya asker gönderir. İbrail'in kilidi gibi olan Hırsova'nın muhafazası stratejik açıdan çok önemlidir. Dolayısıyla Maçin'den sonra sadrazam önce buranın yeterince takviye edilmesine çalışmış ve ardından Maçin'e kuvvetli bir komutan gerektiğinden Silistre seraskeri Karahisarî Ahmed Paşa'yı Maçin seraskeri tayin etmiştir. Paşa derhal bölgeye sevk edilir. Ayrıca gerekli masraflar için Anadolu muhasebecisi Vâsıf vasıtasıyla 25000 guruş nakdî yardım gönderir.⁴⁸ Aynı maksatla, Tuna başbuğu Hamamîzâde Ahmed Paşa'ya gemilerle Maçin tarafına gelmesini emreder.⁴⁹ Kendisi de İbrail'e yardım için Silistre'ye varır, orada gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Hırsova'ya yönelir. Bu arada gemilerle İbrail'e yiyecek gönderir. 8 L/10 Haziran'da ordu-yı hümayunu Kozluca tarafına sevk eder. Maçin'deki başarılarından sonra İbrail'e yönelen Rus ordusu kalenin karşısında bulunan adadaki tabyaya hücum eder. Kaleden yardım gelmeyince ancak birkaç saat dayanabilen tabya, Ruslar tarafından kolaylıkla ele geçirilir.⁵⁰ Bu arada sadrazam da çok seri bir şekilde Şumnu'dan 1000 askerle beraber yiyecek ve mühimmat sevk ederek noksanlarını tamamlamaya çalışmaktadır. Babadağı'ndan da bölgeye muhtelif ihtiyaçlar gönderilir. Maçin'deki bu hareketlilik ve tedbirler Rusların Kalas tarafında yönelmesine sebep olur.⁵¹

Diğer taraftan Osmanlı ordusunu henüz Tuna'ya ulaşmadan engellemek isteyen Rus ordusu 13 L 1205/15 Haziran 1791'de Tolcu'ya geçip ardından Babadağı'na hücum eder. Hemen akabinde Osmanlı ordusunda düzenlenen meşverette artık ordunun umumen hareket etmesi gerektiği kararı alınır. Bu arada Babadağı seraskeri Moralı Silahdar Ali Ağa gönderdiği bir mektupta piyadelerin hiç harp etmeden metrisleri terk ederek firar ettiğini yazmaktadır. Pek fazla mukavemet edemeyen Osmanlı askeri buldukları siperleri terk ederek firar etmeye başlamış ve zabitleri firarlarını engelleyememiştir. Kaçak askerlerin Karasu tarafına gittiği

⁴⁷ Vâsıf, *Tarib*, TY 5978, v. 87-87b; *Enverî Taribi*, III, s. 815.

⁴⁸ Vâsıf, *Tarib*, TY 5978, v. 87b-88; *Enverî Taribi*, III, s. 815. Yenilgiden sonra yapılan hazırlıklarla ilgili bir takrir için bk. BOA, *HAT 148/6224* (18 Za 1205/19 Temmuz 1791).

⁴⁹ Vâsıf, *Tarib*, TY 5978, v. 88; *Enverî Taribi*, III, s. 815-16; Cevdet Paşa, *Tarib*, V, s. 120.

⁵⁰ Vâsıf, *Tarib*, TY 5978, v. 88-88b; *Enverî Taribi*, III, s. 816-17. Yazar bu tabyalarda 700-800 civarı asker olduğunu belirtir. Bir iki saat süren muharebede çoğu şehit olmuştur. Ayrıca bk. Cevdet Paşa, *Tarib*, V, s. 120.

⁵¹ Vâsıf, *Tarib*, TY 5978, v. 89; *Enverî Taribi*, III, s. 817-818. Bu arada Babadağı'ndaki askerlerden de küçümsenmeyecek oranlarda firar ettiği anlaşılıyor. Bir örnek için bk. BOA, *A.MKT.d. 1025*, v. 128 (14 C 1205/18 Şubat 1791). Babadağı vakası hakkında muhtelif bilgiler için bk. BOA, *KK. d. 7*, v. 155-156 (23 L 1205/25 Haziran 1791); firarilerin yakalanması ve tedibi için ayrıca bk. *aynı defter*, v. 172 (28 L 1205/ 30 Haziran 1791).

haber alınınca tekrar bir meşveret yapılır.⁵² Kozluca'ya yakın mevkideki Pazarcık'a geçilmesi kararı alınır. Bu sırada Tepedelenli Ali Paşa ve Cabbarzâde Süleyman Bey'in askerleri de orduya ulaşır.⁵³ Bu aşamadan sonra yapılan ordu meşveretinde İbrail'i kurtarabilmek için önce Tolcu ve İsakçı'nın takviye edilmesi gerektiğine karar verilir. Dolayısıyla Maçın, Tolcu, İsakçı ve Taşburun'a başbuğlar tayin edilerek bu bölgelere gönderilir. Bu sırada Rusların tekrar Maçın'e saldırma niyetinde olduğu haber alınınca Pazarcık'a doğru ilerlemeye karar verilir (20 L 1205/22 Haziran 1791). Rusların planı ise bir an evvel hücum ederek Osmanlı ordusunun toparlanmasına fırsat vermeden saldırmaktır.⁵⁴

Ancak, bu sırada Osmanlı ordusundaki durum pek iç açıcı değildir. Vâsıf'a göre, Kozluca'daki Arnavut askerleri ve yeniçerileri düşmandan ziyade birbirleriyle mücadele halindedir.⁵⁵ Koca Yusuf Paşa da ordudaki askeri düzenin tamamen bozulduğunu ve komutanlar arasında koordinasyon ve işbirliğinden ziyade gerginlik ve rekabet olduğunu müşahade eder.⁵⁶ Bu şekilde düşmana karşı konulamayacağını bildiğinden 5 Za 1205/6 Temmuz 1791'de Hırsova sahrasında bu sefer büyük bir meşveret düzenler. Mecliste, ilk olarak Anadolu muhasebecisi olan Vâsıf Efendi tarafından sadrazam adına kaleme alınan bir bildiri (Saniha) okunur.⁵⁷ Bir kopyası İstanbul'a kaimmakam-ı rikab-ı hümayuna gönderilen⁵⁸ bu bildiri, ordunun muhtelif sorunlarının nasıl yorumlandığını göstermesi açısından önemlidir. Rusların Kırım'ı almasından sonra ne gibi avantajlar kazandığından ve Rus ilerleyişinin durdurulmadığı takdirde çok endişe verici neticelerin çıkacağından bahsedilir. Bütün bu tehlikelere rağmen askerinin başıbozuk olduğu ve komutanlarının rekabete düştüğü belirtilerek Osmanlı Devleti'nin Hristiyan devletler tarafından artık bir "*meyyit-i mütebarrik*" şeklinde nitelendirildiği vurgulanır. Bu kadar rezalet ve aşağılanmayla yaşamanın zillet olduğu belirtilir. Bundan sonra geçmişe gönderme yapılarak artık ordunun bu kadar kanlar dökülerek fethedilen toprakları bile

⁵² *Enverî Tarihi*, III, s. 828; Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 90b, 95-95b.

⁵³ Cabbarzâde'nin bizzat katıldığı bu seferde kendisi tarafından maliyeti karşılanan maiyetindeki asker sayısı 3000'dir. Tepedelenli Ali Paşa'nın da bizzat katıldığı bu sefer için masrafı kendi tarafından karşılanmak üzere temin ettiği asker sayısı 3000'dir. BOA, *KK.d. 39/5*, v. 1, 4. Vâsıf ise 24 L 1205/26 Haziran 1791'de Pazarcık sahrasına ulaşan Tepedelenli asker sayısının 6000 olduğunu belirtir. Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 95.

⁵⁴ *Enverî Tarihi*, III, s. 828.

⁵⁵ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 94b.

⁵⁶ Ciddi bir sorun olduğu anlaşılan ordu ricali arasındaki gerginlikle alakalı diğer bazı örnekler için bk. Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 48, 103. Ayrıca bk. Cevdet Paşa, *Tarih*, V, s. 129.

⁵⁷ Sanihanın kopyası için bk. *Enverî Tarihi*, III, s. 832-37; Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 96b-99. Vâsıf da "*kalem-i fakîr ile tabirîr olunan saniha ve varakçesi sadrazam lisanından olarak kiraât ve cümleden abd alınıp zikr olunan sanihâdan ibret alıp istifade olunacak çok fevâid olmağla*" ibret alınması için aynen kopyasını verdiğini belirtmektedir. Enverî'nin verdiği saniha metni daha ziyade özet şeklindedir. Belgenin bir kopyası ayrıca Cevdet Paşa, *Tarih*, V, s. 123-126'da mevcuttur. Sanihanın yola çıkarak Vâsıf'taki muhtelif olaylarla ilgili tarihsel nedensellik değerlendirmeleriyle ilgili yorumlar için ayrıca bk. Menchinger, *An Ottoman Historian*, s. 71-96, Maçın bozgunu ve saniha için bk. s. 89-89.

⁵⁸ BOA, *A.MKT.d. 1026*, v. 5 (6 Za 1205/7 Temmuz 1791).

korumaktan aciz olduğu vurgusu yapılır. Ardından Osmanlı ordusunun sorunları tek tek sıralanmaya başlanır. Bildiriden anlaşıldığına göre, en büyük sorun askerlerin itaatsizliği, sebatsızlığı ve hemen firara yeltenmesidir. Asker düşman ateşi karşısında iki saat bile dayanılabilseler galibiyet kesindir ancak tam aksine düşman karşısında askerlerin küçük bir kısmı savaşırken diğerleri kaçarak savaşı seyretmekle yetinmektedir. Daha da önemlisi firar diğerlerine de sirayet etmektedir. Bu şartlarda sultandan maddi yardım istemeye yüzlerinin kalmadığı belirtilen bildiriye, Ruslara karşı yine sebat edilmeyip mağlup olunur ise padişaha verecek bir gerekçeleri kalmadığı da vurgulanır. Bireysel cesaretin zaferin temeli olduğu ve ne kadar iyi silahlara sahip olunursa olunsun bunu kullanacak olanın yine birey olacağı söylendikten sonra Osmanlı asker ve ricalinin çoğunun cesareti teslim edilerek yine de zafere dair ümitli oldukları belirtilir. Bu açıklamaların ardından yeniçeri ağası ve ocak ricaline hitap edilerek bu meseleler hakkındaki fikirleri, daha da önemlisi bundan sonra bütün gayretlerini ortaya koyup koymayacakları ve kendi askerlerine kefil olup olmayacakları sorulmaktadır. Benzer sorular askerleriyle gelen ayanlara ve seferde olan diğer ricalere de yöneltilir. Ancak bu sorular basit bir belagat unsuru değildir. Meşveretten sonra sözlerini tutacaklarına dair naibe bir hüccet hazırlatılarak padişaha gönderilecektir. Yani burada resmi ve yazılı bir şekilde söz vermeleri beklenmektedir ki Vâsıf bunu bir anlaşma “*muabede*” olarak nitelendirmektedir. Öte yandan, kendilerine veya askerine güvenmeyen zabıtların çekilmekte serbest oldukları ve hiçbir şeyden mesul tutulmayacakları bildirilir. Bir anlamda çaresizlikten kaynaklanan bir nevi senet hazırlanması yöntemine başvurulduğu görülmektedir ki, böyle ilginç bir hüccetin çok yaygın olmadığını söyleyebiliriz. Sadrazamın beklentisine cevaben meclisten sonra askerini toplayan ve bildiriye okuyan zabitan, tek tek gelerek askerlerini itaat altına aldıklarını bildirmişlerdir. Yani askerlerine kefil olmuş ve hatta ordu naibine hüccet ettirmişlerdir.

Meşverette verilen teminatlar neticede bir işe yaramamış ve tam da sanihada belirtilen meselelerden dolayı kısa bir süre sonra Ruslar karşısında yine güç durumda kalmıştır. Rus ordusunun Kalas ve Siret Suyu hattını takip ederek bir kez daha Maçin’de çarpışacağı netleşince, Rumeli seraskeri bölgeye gönderilir. Amaç, merkez ordu gelene kadar Rus ordusu hücumu geçerse hazırlıksız yakalanmamak ve yakın mesafede olan ana ordunun yetişmesi için vakit kazandırmaktır.⁵⁹ 7 Temmuz’da ordu Ağa Paşa komutasında Maçin’e doğru sevk edilir.⁶⁰ Bu arada Mustafa Paşa’nın acil yardım çağrısı üzerine yeniçeri ağası, Tepedelenli Ali Paşa, Cabbarzâde Süleyman Bey ve Kara Osmanoğlu Hacı

⁵⁹ *Enverî Taribi*, III, s. 838.

⁶⁰ *Enverî Taribi*, III, s. 837; Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 99b. Ordunun hareketi ve Maçin’e takviye kuvvetlerin acilen gönderilmesine dair, bk. BOA, *A.MKT.d. 1026*, v. 2 (6 Za 1205/7 Temmuz 1791).

Mehmed Ağa'nın⁶¹ derhal oraya gitmesi emredilir.⁶² Ana orduyla Maçın'deki birliklerin birleşmesini engellemeyi planlayan Ruslar ise bir an evvel harekete geçmeyi hedeflemiştir. 7 Temmuz'da Maçın karşısındaki adaya geçtiklerine dair söylentiler dolaşmaktaydı. Bunun yanı sıra, kayıklar ile Kıztaşı'na da bir miktar asker geçirirler. Bu saldırıdan sonra yeniçerilerin piyade birliklerinin önden, süvari birliklerinin iki konak geriden gitmesine karar verilir.⁶³ Maçın'ın bu şekilde yavaş yavaş abluka altına alınmasını engellemeye çalışan Rumeli valisinin çabalarıyla düşmanın bir kısmı geri çekilmek zorunda kalır.⁶⁴ Ancak sahilde olan sazlıklarda düşman askerinin pusu kurma ihtimaline karşı zabitan Rusları daha fazla takip ettirmez.⁶⁵

İlk grup gittikten sonra ordunun bir kısmı – daha ziyade defterdarlık görevlileri ve katipler - Hırsova'da bırakılır. Sadrazam ile diğer üst düzey komutan ve rical ise Daye karyesine yönelir. Sadrazamın amacı ana ordunun Hırsova'da kaldığı izlenimi vererek Rusların arkadan gelen yardım birlikleri tarafından hazırlıksız yakalanmasını sağlamaktır.⁶⁶ Aynı maksatla, henüz Daye Köyü'ne ulaşan Kara Osmanzâde Hacı Mehmed Ağa ve Cabbarzâde, birliklerini derhal Kıztaşı'na sevk ederler.⁶⁷ Hırsova'dan gönderilen takviye kuvvetleri henüz yolda iken o gece askerlerini Maçın tarafına geçiren Rusların 8 Temmuz'da saldırıya geçeceği haberi orduya ulaşır. Nitekim bölgeye seher vakti ulaşan bir kısım yeniçeri askerleri metrisler kazmaya başladıkları sırada Ruslar saldırıya geçer. İki taraf arasında başlayan top ateşi devam ederken Osmanlı süvari kuvvetleri ara sıra ileri yürüyüş yapmaktadır. Rusların top saldırısı arasında ilerlemeye çalışan Osmanlı askerine karşı Ruslar birkaç koldan saldırıya geçmiştir.⁶⁸ O arada bir sazlığa sığınan Rus askeri ile metristeki askerler çarpışır ve ardından Rus askeri tekrar sazlığa çekilir. Rus askerinin yine sazlık tarafından saldıracağı düşünülerek tüm dikkat oraya verildiğinden Rus askerinin çoğunun aksi istikametteki siperlerden saldırması ciddi bir şaşkınlık yaratmış, o sırada henüz gelmiş ve yol yorgunu olan Cabbarzâde ve Tepedelenli'nin birlikleri mukabelede bulunmuş ise de Rusların top ateşine dayanamayarak dağılmış, ardından Ruslar metrislere hücum etmiştir. Metrislerdeki askerinin mukavemeti ve ayan askerlerinin ara sıra karşı saldırısı bir netice vermeyince, geri çekilmeye başlanır ve firarlar da artmaya başlar. Komutanların

⁶¹ Sefere Kara Osmanzâdelerden Elhac Ahmed Ağa 2500 ve Elhac Mehmed Ağa 1250 ve Polat Ağa 1000 kişilik askeri birliklerle bizzat sefere katılmıştır. BOA, *KK. d. 39/5*, v. 1-2.

⁶² BOA, *HAT 151/6353* (14 Za 1205/15 Temmuz 1791). Ertesi günü diğer ocakların ve hemen ertesi günü ise tüm ordunun Maçın'e sevk edilmesi kararı alınmıştı. Ayrıca bk. BOA, *AMKT. d. 1026*, v. 1 (6 Za 1205/7 Temmuz 1791), 4 (6 Za 1205/7 Temmuz 1791).

⁶³ BOA, *HAT 151/6353* (14 Za 1205/15 Temmuz 1791).

⁶⁴ *Enverî Tarihi*, III, s. 838. BOA, *HAT 151/6353* (14 Za 1205/15 Temmuz 1791); BOA, *AMKT. d. 1026*, v. 7 (7 Za 1205/8 Temmuz 1791). Sadrazamdan Maçın seraskeri ve Rumeli valisine.

⁶⁵ *Vâsıf, Tarib*, TY 5978, v. 99b; *Enverî Tarihi*, III, s. 839.

⁶⁶ *Vâsıf, Tarib*, TY 5978, v. 99b; *Enverî Tarihi*, III, s. 839.

⁶⁷ BOA, *HAT 151/6353* (14 Za 1205/15 Temmuz 1791).

⁶⁸ *Enverî Tarihi*, III, s. 839; *Vâsıf, Tarib*, TY 5978, v. 99b-100.

gayretlerine rağmen bu firarın önü alınamadığı gibi askerler Maçın'deki orduyu yağma etmektedir. Oldukça yüklü miktarda peksimet, un, arpa gibi yiyeceğin yağmalanmasının yanı sıra firariler at, öküz ve develeri koşumlarından kesip çalmakta, cephanelikten silahları almakta ve geri kalanını da ateşe vermektedirler. Sadrazamın "hain" olarak nitelendirdiği cebeci ve topçular da mühimmatı korumak yerine görev yerlerini terk edip firarilere katılırlar. Delil taifesi de yağmacılar arasındadır.⁶⁹ Maçın savaşının bilançosu da oldukça ağır olmuştur. O sırada tezkire-i evvel unvanıyla orduda bulunan Enverî sadece Rumeli sancaklarından 150 şehidin oğluna tımar beratı yazdığını belirtmektedir.⁷⁰ Osmanlı ordusundaki kaybın genel olarak 700-800 civarı olduğu tahmin edilmektedir.⁷¹ Kıtık ve yokluk döneminde bin bir meşakkatle bir senedir toplanan mühimmat ve yirmi günlük zahire telef olmuştur. Vâsıf, Osmanlı ordusuna böyle bir hasarın "*düşman-ı din*" tarafından bile yapılmadığını büyük bir esfle belirtir.⁷² Bütün bunları haber alan III. Selim de yenilgi ve firarilerle ilgili kızgınlığını şu şekilde ifade eder;

*"Cüz'i düşman bizim imânı olmayan asâkirimizi perişan eylemiş. Bu kadar cebehâne ve zehâiri yağma edüb firâr eyledüklerinden gayri ehl-i İslam'ı katl-i niifûs eyleyen ehl-i İslam'ını malını yağma eyleyen askere şer'en ne lâzımdır suâl olunub siyâset lazımdır."*⁷³

Sultanın kızgınlığının en çok kime yöneldiğini tespit etmek tam olarak mümkün değildir. Zaten genel olarak tüm askerde bir başıbozukluk göze çarpar. Hatta yenilgiden kısa bir süre öncesinde kaimmakama yazılan bir raporda özellikle takviye amacıyla gönderilen askerlerin "*derme çatma*" asker olduğu vurgulanarak firar etmemeleri ve ordunun hezimetine sebep olmamaları için bir dizi acil tedbirler olması gerektiği eklenmiştir.⁷⁴ Bozgunun ilk olarak hangi grup asker arasında başladığı meselesine gelince, merkeze gönderilen ilgili bir raporda aslında askere çok ciddi bir suçlama yapılmadığı gibi, firarlar başlamadan önce askerın 7-8 saat direndiği ve bu kadar uzun süre mücadelenin "*nadir*" olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, orada herhangi bir birliğin adı verilmemektedir.⁷⁵ Durumla ilgili kendi

⁶⁹ BOA, *HAT 151/6353* (14 Za 1205/15 Temmuz 1791). BOA, *A.MKT.d. 1026*, v. 9 (9 Za 1205/10 Temmuz 1791) ve 10 (10 Za 1205/11 Temmuz 1791). Sadrazamdan kapı kethüdası Emin Ağa'ya. Firarilerin yakalanması ve arabaların gönderilmesine dair emir için bk. BOA, *A.MKT.d. 1026*, v. 39 (26 Za 1205/27 Temmuz 1791). Ayrıca bk. Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 100b, 102.

⁷⁰ *Enverî Taribi*, III, s. 843.

⁷¹ BOA, *HAT 151/6353* (14 Za 1205/15 Temmuz 1791).

⁷² Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 101.

⁷³ BOA, *HAT 191/9421* (*tarihsiz*).

⁷⁴ BOA, *A.MKT.d. 1205*, v. 81-82 (24 R 1205/19 Aralık 1790).

⁷⁵ BOA, *HAT 151/6353* (14 Za 1205/15 Temmuz 1791). Ayrıca merkez tarafından da tayinat ve mühimmat irsalinde de herhangi bir kusur olmadığı da vurgulanmaktadır. Ancak yağmadan sonra ciddi bir zahire noksanı baş gösterdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan sadrazam tarafından gönderilen başka bir belgede askerın sebatsızlığının perişanlığın temel sebep olduğu belirtilmektedir. BOA, *HAT 209/11121* (*tarihsiz*); BOA, *HAT 1008/42337* (*tarihsiz*).

değerlendirmelerini gönderen sadrazam da benzer bir yorum yapmakta ve kendisinden kat kat fazla olan Rus askerine tüm ordunun gayet güzel mukabele ettiğini belirtmektedir. Sadrazama göre seferlerde genel sıkıntılardan biri Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen ve 30 bazen 40-50 gün beyhude bekletilen Anadolu askerinin savaşa girene kadar sabrını yitirmesi ve hele de kış yaklaşıyorsa bir an evvel memleketine dönmek istemesidir. Ona göre bu tip askerlerin oyalanmadan savaşa sokulması şarttır. Bunun yanı sıra, Anadolu'dan gelen askerlerin yanında harçlık olmaması ve olsa bile kısa sürede bitmesi de sıkıntı yaratmaktadır. Orduda düzenli yiyecek verilmezse, çoğu at ve silahlarını satmak zorunda kalmakta ve muharebeyi beklemeden geri dönmektedir. Yine orduya gelen eyalet askerlerinin *başbuğ* adı altında komutanların emrinde geldikleri ve bunların asker üzerinde fazla bir otoritesi olmadığından dolayı kendi ayanlarının bizzat cepheye gelmesi gerektiği de belirtilmektedir. Bunun yanı sıra genel anlamda zabitan ve komutanların askerden evvel kaçtıkları yorumu da yapılmaktadır. Ancak, sadrazama göre yukarıda belirtilenler dışında hiçbir sıkıntı meydana gelmemesine rağmen yine de Ruslar karşısında başarılı olunamamıştır.⁷⁶ Ancak, sadrazam kendi kapı kethüdasına yazdığı bir yazıda ise askerin daha düşmanla çarpışmadan bozgun alametleri göstermeye başladığını yazar.⁷⁷

Aynı bozgunla ilgili kısa bir rapordan, özellikle Çapanoğlu askerlerinin erken bozulduğu anlaşılır. Yedi saatlik çarpışmanın ardından her iki tarafta yorgunluk emareleri görülmeye başlamıştır. Bunun farkına varan Rus General, Tepedelenli Ali Paşa komutasındaki birliğin üzerine daha yoğun hücumla geçer. Tepedelenli birlikleri ve diğer Osmanlı komutanları gayet iyi şekilde hücumları savuşturduğu sırada Çapanoğlu'nun askerleri de savunmaya katılır. Ancak Çapanoğlu birliklerinin, düşmanın "*iki humbara*" atmasıyla ürktüğünü bildiren rapor yazarı, bu askerlerin hemen geri döndükleri ve rast geldikleri malzemeleri yağmalayarak firara başladıklarını, gerisinin ise çorap sökücü gibi geldiğini belirtir. Kaçan askeri gören Arnavut askerleri de metrislerden çıkarak sağda solda yağma yapmaya ve ardından da firara başlarlar. Dolayısıyla burada da kontrolsüzlük ve itaatsizlik had safhaya çıkınca ordunun geri dönmesine karar verilir.⁷⁸

Yenilginin muhasebesi sadece sıradan askere yönelik değildir. Eleştirilerden birisi ehliyetsiz ve savaş tecrübesi olmayan komutan ve ricalin kilit görevlere getirilmesidir. Enveri'ye göre, "*ömründe savaş görmemiş*", ve "*savaş hilelerinden gafil*" olan Rumeli valisinin de kabahati vardır. Orduda bir kere bozulma belirtisi

⁷⁶ BOA, *A.MKT.d. 1026*, v. 11-12 (11 Za 1205/12 Temmuz 1791). Sadrazamdan kaimmakam paşaya.

⁷⁷ BOA, *A.MKT.d. 1026*, v. 9 (9 Za 1205/10 Temmuz 1791). Sadrazamdan Kapı kethüdası Emin Ağa'ya.

⁷⁸ BOA, *HAT 209/11121* (tarıhsız); BOA, *HAT 210/11317* (21 Ra 1205/22 Temmuz 1791). İkinci belgenin yazarı sadrazam iç çukadarı olup bazı meseleleri halletmek üzere İstanbul'a gelen Üveys Ağa'dır.

göründükten sonra artık felaketin önüne geçmek mümkün değildir.⁷⁹ Ancak yine de, “*rüesa-yı asâkir bak budur ki bir kusur*” etmedikleri yorumunu yaptıktan sonra Rus saldırısının tahmin edilenden bir gün evvel gerçekleşmesini esas sorun olarak göstermektedir. Maçin’e gönderilen takviye birliklerinin henüz Daye Köyü civarında iken saldırı haberini aldıkları, dolayısıyla dinlenmeksizin yol alıp varır varmaz muharebeye başladıkları için düşman karşısında pek başarı gösteremediklerini iddia etmektedir. Aynı yazar takviye kuvvetleri yardıma gelirken karşılaştıkları firari askerlerin de morallerini bozmuş olabileceğini, hatta bir kısmının da diğerleri gibi rast geldikleri ağırlıkları yağma ederek geriye döndüğünü belirtmektedir.⁸⁰ Öte yandan, Vâsıf hatanın bir kısmını yeniçeri ağasına yükler. Metrisleri dolaşarak askeri bizzat cesaretlendirmek yerine, bir tepeye çıkarak top ateşlemeyi tercih etmesini ve bir faydası olmadığını görünce topları da bırakarak dönmesini eleştirir.⁸¹ Yine aynı şekilde ricalin de savaşın gidişatıyla meşgul olacaklarına tütün içip keyiflerine baktıklarını belirtir.⁸² Bu iddiaların padişahın kulağına kadar gittiğini, III. Selim’in kul kethüdasının yeniçeri ağası atanmasına dair tereddüdünden de anlıyoruz. Padişah, Maçin vakasında yeniçeriği iyi idare edemediğinden dolayı Bektaşî Süleyman Ağa yerine atanan kul kethüdası Arabzâde Ahmed Ağa’nın derhal azlini ister.⁸³

Enverî’ye göre düşmanın nereden ve ne zaman saldıracağıın tam olarak bilinmemesi Osmanlı ordusunun hezimetinin esas nedenidir.⁸⁴ Gerçekten de bir gün evvel Tuna’yı Kalas tarafından geçip atların gizlenebileceği kadar uzun bir sazlığa saklanarak o gece Maçin’deki metrislere saldıran Rus askeri, yarım saat metristeki askerlerle savaştıktan sonra tekrar o bölgeye kaçmıştır.⁸⁵ Burada da Osmanlı komutanlarının tedbirsizliği önemli bir hata gibi görünmektedir. Çünkü anlaşılan komutanlar sazlık alanı su bastığını düşünerek oraya bir keşif kuvveti göndermemiştir. Bunu diğer bir tedbirsizlik takip etmiş, olası bir saldırının yine sazlık tarafından geleceği zannıyla askerin çoğunu sazlık civarına yığmışlardır.

⁷⁹ *Enverî Taribi*, III, s. 842.

⁸⁰ *Enverî Taribi*, III, s. 840-41; Vâsıf, *Tarib*, TY 5978, v.100b. Savaş ortamı olduğu için yağmalanan mallar arasında daha ziyade askeri mühimmat vardı. Firari askerlerin koşumlarından kesip kaçırdıkları atların yanı sıra cephanelerden kurşun ve barut gibi mühimmatın alabildiklerini aldıkları alamadıklarını ateşe verdikleri anlaşılıyor. Bu hengâmede büyük zorluklarla biriktirilen ordunun 20 günlük zahiresinin de telef olduğu anlaşılıyor. Daha sonra bütün bu arbededen artakalan mühimmat ve yiyeceğin 25-30 guruşa tutulan kimselere toplatılıp camız ve atlarla Hırsova’ya gönderilmesine çalışılmıştır.

⁸¹ Vâsıf, *Tarib*, TY 5978, v. 101b.

⁸² Vâsıf, *Tarib*, TY 5978, v. 101b, 102.

⁸³ BOA, *HAT 200/10189* (tarihsiz). III. Selim “*hyanetine*” dair sözler işittiği Arabzâde’nin cezalandırılmak yerine yeniçeri ağası olmasına da ayrıca kızmıştır, BOA, *HAT 196/9810* (tarihsiz). Savaş sırasında böyle bir azlin uygun olmadığını bildirilmesiyle azli ertelenen yeni yeniçeri ağası ordunun İstanbul’a gelmesinden kısa bir süre sonra azledilmiştir.

⁸⁴ *Enverî Taribi*, III, s. 841.

⁸⁵ *Enverî Taribi*, III, s. 841.

Ancak Ruslar yine Osmanlı komutanlarını yanıltarak bu defa aksi istikamette olan bir tepelikten (sırttan) saldırmış, sazlık alandan çok az asker geçirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı askerlerinin çoğu sazlıktan çıkan az sayıda Rus askerini yendiğini düşündüğü anda ana kuvvet diğer taraftan siperlere top atışına başlamıştır.⁸⁶ Sadrazamın gönderdiği Çapanzâde Süleyman Bey ve Tepedelenli'nin askerleri o sırttan saldırıyı Rus askerlerini durdurmaya çalışmış ancak yorgunluktan fazla bir başarı gösterememiştir. Ayan askerinin zamansız geri çekilmesi de moralleri bozmuş ve dehşeti attirmiştir.⁸⁷

Sadrazam Yusuf Paşa Maçın bozgunu sırasında Daye Karyesi'ndedir.⁸⁸ O sırada kendisinin yanında bulunan Zâimzâde Mehmed Sadık Efendi'ye göre sadrazam tepelik bir yerde kaçan askerlerle karşılaşmış onları durdurmayı başaramayınca hemen orada bir çadır kurdurarak askeri başına toplamak ister. Ancak çevresindeki ricalin bunun faydası olmayacağını belirtmesi üzerine geriye dönmeye karar verilir.⁸⁹ Bozgunundan sonra dağılan askeri tekrar toplamak, ordunun tamamen dağılmasını engellemek ve gerekli askeri hazırlıkları yapmak üzere bir an evvel Hırsova'ya çekilme kararı alınır. Ve ertesi günü Hırsova'ya dönülür (11 Za/12 Temmuz).⁹⁰ Bu arada Maçın'deki Rus birliklerinden bir kısmı Maçın tarafında olan adaya geçerken köprü yıkıldığı için bir kısmı Kalas'ta bir kısmı ise Maçın tarafında kalır. Vâsıf böyle önemli bir fırsat zamanında haber alınamayıp gerekli hamle yapılamadığı için haklı olarak hayıflanmaktadır.⁹¹ Hırsova Sahrası'nda yapılan meşverette Anadolu'dan yeni gelecek takviye kuvvetle iki gün zarfında tekrar Maçın'e hareket edilmesi kararı alınır. Ancak ordunun genel hücumuna kadar beklenmeden, Rumeli valisi Mustafa Paşa'nın birlikleri ileri sevk edilir (16 Temmuz). Ani bir saldırıdan korunmak üzere bin kadar asker gece gündüz karakol yapmak üzere görevlendirilir. Tuna kapudanı Ahmed Paşa da Tuna donanmasıyla İbraîl'e demir atar.⁹² Hırsova'da 10 gün kadar toparlandıktan sonra 18 Temmuz'da harekete geçilerek Yeniköy karyesine ulaşılır ve 24 Temmuz'da Maçın'e varılır.⁹³

Maçın Boykotu

Maçın bozgunu sonrası tüm hazırlıklara rağmen Koca Yusuf Paşa ordunun artık kolay kolay toparlanamayacağını farkındadır. Dolayısıyla Rus generali Reprin'e "yer göke götürmez" kuvvetli bir Osmanlı ordusunun Maçın'de savaşa hazır

⁸⁶ *Enverî Tarîhi*, III, s. 841-42.

⁸⁷ *Enverî Tarîhi*, III, s. 840-41.

⁸⁸ BOA, *A.MKT.d. 1026*, v. 8 (8 Za 1205/9 Temmuz 1791). Sadrazamdan Hırsova muhafızı Ahmed Paşa'ya.

⁸⁹ Mustafa Öge, *Mehmed Sadık Zâimzâde: Vaka-yı Hamidiye (Tenkidli-Transkripsiyon)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi: 2001, s. 147.

⁹⁰ BOA, *A.MKT.d. 1026*, v. 11-12 (11 Za 1205/12 Temmuz 1791). Sadrazamdan kaimmakam paşaya.

⁹¹ Vâsıf, *Tarîh*, TY 5978, v. 101b.

⁹² BOA, *HAT 151/6353* (14 Za 1205/15 Temmuz 1791).

⁹³ *Enverî Tarîhi*, III, s. 844-45.

beklediğini fakat boş yere kan dökülmesini istemediğinden sulhu gözden çıkarmadıklarını bildiren bir mektup yazar.⁹⁴ Aslında Paşa'nın en büyük endişesi ordunun tamamen dağılması ve Rusların yeni bir saldırıya geçmesidir. Bu sebeple, Rus generaliyle irtibata geçeceğini kethüda-yı sadr-ı alî Mustafa Reşid Efendi'ye söylemiştir. Ardından Vâsîf Efendi'yi İbrail'e göndererek onun vasıtasıyla Repnin'le müzakereye başlar.⁹⁵ Gelişmeleri haber alan III. Selim, askerın savaştan iyice ümidini kestiğini düşünerek çok üzölmüş ve bir o kadar da sınırlenmiştir. Kısa bir süre sonra, sadrazamın barıştan ziyade savaşa önem vermesini emreden oldukça ağır bir yazı gönderir.⁹⁶ Üstelik III. Selim'e göre Rus murahhasının görüşmelerde Turla sınırında ısrar etmesine rağmen sadrazamın Vâsîf'ı göndermesi abestir⁹⁷ ve adeta "düşmana yalvarmak" anlamına gelir. Vâsîf'ın "mutemed" olduğundan nasıl emin olduğunu sormayı da unutmaz. Sadrazamın ifadelerinin birbiriyle çeliştiğini söyleyen padişah, Maçın vakasından sonra orduya nizam verdiğini belirtmesine rağmen şimdi askerın itaatsizliğinden yakınmasını idrak edemediğini de ekler. Düşmanın karşısında hiçbir mukabele yapılmadan barış yapılmasının hiçbir avantajının olmayacağını, görüşmelere başlasa bile bir yandan savaşa devam etmesi için kendisine ruhsat verildiğini belirten III. Selim, derhal savaşın gidişatını değiştirmek için çalışmasını tembih eder.⁹⁸ III. Selim'i kızdıran mesele, mütareke görüşmelerinde "kızılbaş" olarak bahsettiği Vâsîf'ın, Turla'nın iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmesine razı olmasıdır.⁹⁹

Ordu ricalinin bir kısmı da III. Selim'le aynı görüştedir ve mütareke için öne sürölen şartları ağır bulmaktadır. Onlar da ordunun henüz tam anlamıyla nihâî bir yenilgiye uğramadığını ve bu kadar ağır ön şartlarla sulh görüşmelerine başlamak için henüz erken olduğunu düşünmektedir. Ön şartlar gerçekten ağırdır: Kaynarca

⁹⁴ Vâsîf, *Tarib*, TY 5978, v. 108b; *Emverî, Tarib*, III, s. 847-48. Ayrıca bk. BOA, *AMKT.d. 1026*, v. 27 (7 Z 1205/7 Ağustos 1791).

⁹⁵ Ağustos 1791'in ilk günlerinde Repnin'le Kalas'ta buluşan Vâsîf on gün boyunca muhtelif konuları müzakere etmiştir. Menchinger, *An Ottoman Historian*, s. 23. Görüşme detaylarının bizzat Vâsîf tarafından anlatımı için bk. Vâsîf, *Tarib*, TY 5978, v. 102b, 109. Ayrıca bk. *Emverî Taribi*, III, s. 848-49.

⁹⁶ TSMA, D. 10749, v. 20b.

⁹⁷ III. Selim'in Vâsîf'ın güvenilir olmadığına dair imasının açıklamasını bir başka hatt-ı hümayunundan öğrenebiliyoruz. III. Selim'e göre "Nemçe'den red olunacak Eflak'ı Moskov'dan red olunacak gibi mütâreke şurûtuna koyan ve Moskovlı'nın fimâ-ba'ad Eflak'a müdâhalesine sebep olan öyle bir müfsid berîfe" baş muhasebecilik verilmemeliydi. Zaten hemen görevden alınıp ordudan Belgrad defterdarlığı göreviyle uzaklaştırılmasını emreder. TSMA, E. 806-36/356-36 (tarihsiz).

⁹⁸ Eleştirdiği diğeri bir husus da yeniçeri ağasının azl edilerek yerine tecrübesiz birinin atanması TSMA, E. 806-31/356-25 (tarihsiz).

⁹⁹ III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, nşr. Sema Arıkan, Ankara: TTK, 1993, s. 36; Menchinger, *An Ottoman Historian*, s. 23-24, 142. Vâsîf, akabinde Belgrad'a gönderilmiştir. Ordu görevinden döner dönmez 20 S 1205/19 Ekim 1791'te Bozca Ada'ya nefy edilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Topkapı Sarayı Arşivi 4819, Üçüncü Sultan Selim Döneminde Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Âit Vekayi", *Belleten*, XXXVII/148, (1973), s. 611.

Antlaşması ve akabinde imzalanan tüm antlaşmaların geçerliliğinin kabulü, Eflak Boğdan'ın belli şartlar altında Bab-ı Ali'ye bırakılması ve Turla sınırının iki devlet arasında sınır kabul edilmesi. Vâsıf bile şartların insafsız ve adaletsiz olduğunu itiraf etmektedir.¹⁰⁰ Dolayısıyla, Repnin'le görüşmeye çalışan sadrazamın bir anlamda yenilgiyi kabul ettiği ve artık Ruslara göre daha dezavantajlı şartlarla görüşmeler yapmaya razı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Ancak, Rusların öne sürdüğü şartlardan üçüncüsü olan Turla nehrinin sınır kabul edildiği takdirde Özi'nin ve Hocabey'in Ruslarda kalacağı aşıkâr olduğundan, III. Selim'in bunu kabul etmeyeceğinden çekinen Yusuf Paşa nihayet bunu ordu ricaline danışmaya karar verir.

Dolayısıyla sadrazamın emriyle 11 Z 1205/11 Ağustos 1791 tarihinde orduda büyük bir meşveret yapılır. Önce kethüda-yı sadr-i ali Mustafa Reşid Efendi'nin ardından sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın çadırında yapılan ordu meşveretine katılanlar, sadrazam Yusuf Paşa'ya III. Selim'e bir mektup yazarak ordunun savaşa devam etmekteki isteksizliğini anlatmasını rica ederler. Maalesef seferin gidişatıyla ilgili çok detaylı bilgiler veren Enverî ve Vâsıf orduda düzenlenen meşveret ve akabindeki gelişmeler hakkında fazla bilgi vermez. Kalas'tan henüz dönen ve ordudaki meşverete katılan Vâsıf, Maçın bozgunu sonrası bir meşveret düzenlendiğini belirtmekte ve bu kararın bir mahzarla İstanbul'a yazılması için önce çavuşbaşı ağanın görevlendirildiğini ancak kendisinin çekinmesi üzerine sınırlanan sadrazamın kendi iç çukadarını gönderdiğine çok kısaca değinmektedir. Enverî ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla, meşverete hiç değinmemektedir. Dolayısıyla, meşveret ve mazbata detaylarını daha ziyade o sırada İstanbul'da bulunan Edib Efendi'nin kaleminden takip etmek mümkündür. Bir de bunu tamamlayıcı bilgiler veren az da olsa önemli arşiv vesikaları mevcuttur. Dolayısıyla ancak bu kaynaklar üzerinden Maçın sonrasındaki meşvereti ve İstanbul'daki yankılarını takip edebiliyoruz.

Ordu tarafından gönderilen orijinal mazhar suretini henüz tespit edemediğimiz için bu meşveretle ilgili detayları Edib Efendi tarafından aktarılan versiyonundan takip etmek durumundayız. Edib Efendi'nin bir harfine bile dokunmadan suretini verdiğini iddia ettiği mazhar aslında söz konusu meşveretin mazbatası¹⁰² gibidir. Burada verilen detaylara göre, ocak ağaları, vezirler ve sivil rical ilk olarak kethüda bey (Mustafa Reşid Efendi'nin) çadırında toplanır. Reşid Efendi toplantıya katılanlara Ruslarla savaş veya barış konusundaki tercihlerini sorar. Ancak bunun keyfi bir soru olmadığı, III. Selim'in aynı soruyu sadrazama yönelttiği ve kendisinden acil bir cevap beklediği anlaşılıyor ki bunu Reşid Efendi çadırındaki

¹⁰⁰ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 109.

¹⁰¹ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 103: “Maçın perişânlığı vukuunda Kethüda Bey'e men'-i mübârebede hem-dest-i ittifâkı olanlara sadr-ı azam sitem ve itâb edüb işte bu keyfiyetin vukuûna sebep siz oldunuz. Benim re'yime mutâvât edeydiniz bu câr-silk vuku bulmayub şan-ı devlet yerinde iken belki miżâc-ı vakte murâfık bir maslahata zafer-yâb mümkiin olur idi.”

¹⁰² Mazbatanın sureti için bk. A. Osman Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1999, s. 242-47.

ricale de ifade eder. Bu zor kararı ve sorumluluğu tek başına üstlenmek istemeyen sadrazamın niçin genel bir meşveret yerine önce kethüdası vasıtasıyla cevap istediği ise henüz net değildir. Altının çizilmesi gereken diğer bir husus ise, III. Selim'in sadrazama sulh ve savaş arasındaki tercihin sormasına rağmen kendisinin “cenk olunması ve düşmandan intikam alınması” ile ilgili arzusunu yazdığı hatta belirtmiş olduğudur. Dolayısıyla sultan, sadrazam vasıtasıyla ordu ricalinin kanaatini sormasına rağmen aslında onlara pek tercih hakkı tanımamaktadır. Gerçekten sadrazam da, Reşid Efendi vasıtasıyla padişahın emrine uyması gerektiği “başka türlü hareket edemeyeceğini” ricale duyurmuş olmaktadır. Yani, ordu ricalinden beklenen aslında savaşa devam kararını onaylamalarıdır. Ancak, rical şaşırtıcı bir tavır alarak padişahın iradesinin ve sadrazamın telkininin aksine savaşa devam edilmesine karşı çıkar ki, bu tavır kısa bir süre sonra sadrazamın otağında da yenileyecekler ve ardından da bu kanaatlerini bir mazhar şeklinde padişaha ileteceklerdir. Maçin'deki meşveret ve mazharı önemli kılan da budur ve bu tam anlamıyla bir ordu boykotudur.

Reşid Efendi'nin çadırında kimin ne dediği tek tek ifade edilmemektedir. Ancak söz alan herkes ordunun ve askerinin durumundan şikâyet edip sürekli firar eden sebatsız bir asker güruhuyla savaşa devam etmenin mümkün olmadığını itiraf ederek, söz birliği etmişçesine sulh taraftarı olduklarını belirtir. Daha da önemlisi bu kararlarından kesinlikle dönmeyeceklerini belirterek “*bu mabalde ve efendimiz huzurunda ve'l-basıl dünya ve ahirette bu veçhile söyleriz, gayri dürlü söyleyeceğimiz yoktur*” diyerek tartışmayı keserler.¹⁰³ Bu görüşmeden sonra sadrazamın otağında toplanan rical yine aynı meseleyi bu kez doğrudan sadrazamın kendisiyle görüşmek durumunda kalır. Padişahın hattını okuyan sadrazam, “*ben şevketlü kerâmetlü veliyyü'n-ni'metimiz efendimiz pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri tarafından cenge me'mûrum, musâlahayı ba'de-zîn tercih edemem*” diyerek kendi tavrını ortaya koyar. Ardından tüm ciddiyetle savaş hazırlıklarına başlanmasını emreder. Meclistekilere Repnin'le yapılan görüşmelerin raporlarının payitahta sunulduğunu ancak III. Selim'in cenk olmadan barış yapılmasını “*şan-ı devlete*” aykırı bularak buna karşı çıktığını belirterek meseleyi açan Yusuf Paşa, padişahın prensip olarak barışa karşı olmadığını ancak daha avantajlı şartlarda düşmanla masaya oturmak istediğini belirtir.¹⁰⁴ Hatırlanacağı üzere Repnin'le görüşmelerde sulh için üç temel ön şarttan birisi Turla'nın iki devlet arasında sınır kabul edilmesidir ki bu Özi ve Hocabey'in elden çıkması demektir. Dolayısıyla III. Selim Tuna'nın sınır kabul edilmesini daha uygun bulmaktadır. Ona göre Turla'nın sınır çizilmesi Eflak ve Boğdan'ı da tehlikeye atmaktadır.¹⁰⁵ Aslında bu madde Petersburg'da görüşmeler yapan Prusya ve İngiltere elçileri tarafından da Osmanlı adına kabul edilmiştir. Zaten savaşın

¹⁰³ Edib, *Tarih*, s. 242-43.

¹⁰⁴ TSMa, D. 10749, v. 20, BOA, HAT 1008/42356 (tarihsiz); Edib, *Tarih*, s. 243.

¹⁰⁵ BOA, HAT 1008/42337 (tarihsiz); HAT 1008/42356 (tarihsiz); HAT 151/6365 (tarihsiz). Belgelerde Fransa'nın Ruslarla musalaha için Pirezin Suyu'nu sınır olarak belirleme çabalarından da bahsedilmektedir.

başından beri II. Katerina'nın barış için esas şartı budur. Selim'in bir yandan müzakereler devam ederken diğer taraftan Osmanlı Devleti savaşta bir galibiyet alırsa Rus hükümetinin Bab-ı Ali'nin isteklerini daha fazla dikkate almak durumunda kalacağını düşündüğü açıktır.¹⁰⁶

Öte yandan, sadrazamın ordu meşveretindekilere “*ceñge memurum*” demesi padişahın iradesine mecburen uymak zorunda olduğunu ve diğerlerinde de aynı şeyi beklediğini belirtmek içindi. Şahsi fikri ise aslında sulhun lüzumu ve mevcut askerle savaşın kazanılamayacağıdır. Dolayısıyla tereddüdünün sebebi sulh meselesinden ziyade padişaha iradesinin aksine bir karar çıkmasını engellemektir. Yoksa kendisi de askerinin durumunun çok iyi olmadığını bilincindedir; zira sürekli teftiş yapılmasına ve teşvik veya cezalandırılmasına rağmen askerlerin çoğu her gün birer ikişer firar etmektedir.¹⁰⁷ Orduda kalan ocak asker ve zabitlerinin de moral açısından kötü durumda olduğu, padişahın fermanı geldiğinde itaat edeceklerini belirtmelerine rağmen savaşa pek hevesli olmadıkları aşikârdır.¹⁰⁸ Hatta sadrazam, mecliste uzun süredir orduda görev yaptığından askerinin ne olursa olsun uzun süre sebat etmeyeceğinden emin olduğu için “*şan-ı devleti*” korumak üzere sulha meylettiğini de itiraf eder.¹⁰⁹ Ancak, Yusuf Paşa'nın şahsi kanaatine rağmen savaşa devam etmekte ısrarının gerçek sebebi cezalandırılmaktan çekinmesidir. Gerçekten de Maçin Vakası ve mütarekenin imzalanmasından sonra ciddi anlamda korkuya düştüğü ve tekaüdlük veya sadrazamlıktan istifa etmek arasında gidip geldiği anlaşılmaktadır. III. Selim bir süre Paşa'nın korkularının yersiz olduğu konusunda onu teselli etmiş olmasına rağmen kendisini çok zaman geçmeden azletmiştir (12 N 1206/ 4 Mayıs 1792).¹¹⁰

Meşverette, Yusuf Paşa barışa meyilli olmasına rağmen savaşa zorunlu olarak devam etmek durumunda kaldığını açıkça ifade ediyordu ki mecliste kuvvetli karşı fikirler üretmemesi/üretmemesi bununla alakalı olsa gerektir. Öte yandan barış yanlısı olan grubun meseleyi gayet makul argümanlarla ortaya koyduğu söylenebilir. Nitekim savaşa her zaman hazır olduklarını ve asla padişahın emrine karşı gelmek gibi bir niyetlerinin olmadığını belirten ordu ricali, savaşa devamın o kadar basit bir

¹⁰⁶ *Mükaleme Mazbatası*, IV, İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1273, s.38; Allan Cunningham, “The Oczahov Debate”, *Middle Eastern Studies*, 1/3 (1965), s. 226.

¹⁰⁷ BOA, *A.MKT.d. 1026*, v. 55-56 (7 Z 1205/7 Ağustos 1791), sadrazamdan kaimmakam paşaya. Ordudan kaçan firarilerin bazılarının kulak ve burunları kesiliyordu. Bunun yanı sıra Tuna donanmasına alınan bazı dalkılıçların nehre atlayarak firar ettiğini de aynı belgede belirtilmektedir. Yine aynı belgede, sadrazam zaten az olan piyadelerin sayısını gittikçe azalmakta olduğunu, hatta mektubu yazdığı gün Anadolu yeniçerilerinden 60 kişinin firar ettiğini esefler belirtmektedir. Ayrıca bk. Edib, *Tarih*, s. 245.

¹⁰⁸ BOA, *A.MKT.d. 1026*, v. 27-28 (7 Z 1205/7 Ağustos 1791), sadrazamdan kaimmakam paşaya. Sadrazam fermanın ocaklarda tek tek okunduğunu her birinin fikir ve düşüncelerinin kaleme alınmış bir mazbata olarak kendisine gönderileceğini belirtmektedir.

¹⁰⁹ Edib, *Tarih*, s. 245.

¹¹⁰ Edib, *Tarih*, s. 322-23. Azlinin zamansız olduğu ve payitahtta şaşkınlık ve tepki yarattığına dair bk. Uzunçarşılı, *Dış Ruzname*, s. 638, 640.

karar olmadığını ve her açıdan değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Enine boyuna tartışılmadığı takdirde mevcut bazı toprakların da elden gidebileceği ihtimalini göz önünde bulundurmak gerektiğini hatırlatırlar. Argümanlarındaki esas vurgu, savaşa devam edildiği takdirde padişahın istediği gibi bir galibiyet yerine bir yenilgi alınması ihtimalidir. Bunu çok sarıh bir şekilde belirtmeseler de mevcut askerle başka türlü netice alamayacaklarına dair kesin bir kanaatleri olduğu çok açıktır. Nitekim firari askerlerin durumuna tekrar değinip yaz ayında bile askerin kaçtığını ve kış yaklaştıkça bu firarların daha da artacağını öne sürüp tüm cezalara rağmen bu işin önünü alamadıklarını itiraf etmektedirler. Bunun yanı sıra, düşman karşısında ordunun durumunun da hiç açıcı olmadığını ve düşmanın güçlü silah ve müstahkem mevkiileri karşısında durmanın imkânsız olduğunu belirtirler. Bu şartlar altında meydan savaşının bir netice vermeyeceğini ve ancak top, tabya ve metris savaşının olabileceğini vurgulayan ordu ricaline göre, düşman aylarca bu tip bir savaş yapsa zorlanmaz ancak kendi askerleri ise düşmanın top ateşine ancak birkaç ay dayanabilirdi. Maçın bozgunundan sonra orduyu tekrar toplasalar bile düşmanla karşılaştıklarında bu asker yine firar edecekti. Geriye ancak zabitan ve birkaç adamının kalacağını belirttikten sonra sadrazama sulhu tercih ettiklerini yinelerler. Aslında tam bu noktada oldukça mantıklı bir noktaya parmak basmaktadırlar. Mevcut şartlarda savaşa devam edilip yine başarısız olunursa, Ruslar bu sefer müzakerelerde çok daha avantajlı duruma geçerek daha ağır ödümler isteyecektir. Hatta Rusların Osmanlı ordusunun gerçek durumunu bilse kesinlikle ön görüşmeler için bile masaya oturmayacaklarını belirtirler. Tüm bu sebeplerden dolayı ordu ricali en makul çözüm olarak görüşmelerin başlaması, sulhun yapılması ve ordunun toparlanmasına zaman tanınmasını görür. Ancak onların istediği bir iki yıllık bir süre değil, beş on sene askere tekrar nizam verilmesi ve ondan sonra kaybedilen kale ve toprakların daha güçlü bir orduyla tekrar alınmasıdır. Onlara göre, devlet ve ordu yerinde olduğu sürece er ya da geç her şey yerine oturacaktır.¹¹¹

Yusuf Paşa, bu konuşmaların ardından Ruslarla yapılacak musalahanın esaslarını belirten evrakları okuduktan sonra kesin kararlarını vermelerini ister. Meclisteki ricalin sulhtan yana olduğunu yinelemesi üzerine sadrazam böyle bir kararı padişaha kendisinin yazamayacağını ancak isterlerse kendilerinin bir yazıyla bildirebileceklerini belirtip, Ruslarla yapılan ateşkes senedini okur ve uygun olup olmadığını sorar. Ordu ricalinin senedin uygun olduğunu ve imzalanması gerektiğini belirtmesi üzerine meşveret sona erer. Meşverete katılanlar kendileri bir mazhar yazarak Sultan'a gönderirler.¹¹²

Mazhar sunma geleneği Osmanlı ordusunda oldukça yaygındır. Genellikle durum değerlendirmesi yapmak veya bir yenilgiden sonra ordunun kendini temize

¹¹¹ Edib, *Tarih*, s. 243-45. Farklı ifadelerle kısa bir özeti için bk. Ahmet Özcan, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 1999, s. 58.

¹¹² Edib, *Tarih*, s. 245-46. Ayrıca bk. Kethüda Said, *Tarih*, 58.

çıkarmak üzere merkeze bu tip mazharlar gönderilir. Bir önceki (1768-1774) Osmanlı Rus savaşında Kartal Bozgunu sonrasında da benzer bir mazhar düzenlenmiştir (1770).¹¹³ Buze bozgunundan sonra İbrail'e dönen ordu ricali tarafından durumu açıklayan ama genel anlamda kimsenin kabahati olmadığını vurgulayan bir mazhar hazırlanmış, sadrazamın huzurunda okunduktan sonra ordu ricali tarafından imzalanarak III. Selim'e tatar Genç Osman Ağa vasıtasıyla iletilmiştir (6 M 1204/26 Eylül 1789).¹¹⁴ Bazen de ordu ricali sadrazam veya padişahın isteğine aksi bir karar ya da görüş bildirmek üzere mahzar düzenleyebilmektedir. Mesela, 10 S 1205/19 Ekim 1790'da yapılan meşverette de III. Selim'in isteğinin aksine ordu ricalinin ilerlemek istememesi üzerine sadrazamın direktifiyle bir mahzar hazırlanmıştır. Olayın ayrıntılarına bakarsak, 9 S 1205/18 Ekim 1790'da Silistre'den hareket eden ordu Bakıkcı sahrasına ulaşılmış ve hemen ertesi gün bir meşveret meclisi yapılmıştır. İsmail tarafının takviyesinin önemini vurgulayarak meclisi açan sadrazam, bundan sonra nasıl hareket edileceğine dair ordu ricalinin görüşlerini almak isteyince, önce kimse bir fikir beyan etmeye cesaret edememiş, ancak bir süre sonra ordu kadısı Keçecizade Salih Efendi tüm askerlerin "vatan" ve sıla özlemiyle geri dönmek istediğini ve ordunun neredeyse rical ve zabitanadan ibaret kaldığını ifade ederek ileriye hareketin bir faydası olmayacağını belirtmiştir. Ocak ağaları da bunu tasdik etmiştir. Sadrazam İsmail tarafına gidilmesi taraftarı olmasına rağmen meşveretteki bir grup bu fikre karşı çıkmış ve mevcut az miktarda askerle İsmail'e yardıma gitmenin bir faydasının olmayacağını vurgulamıştır. Vâsıfa göre, devleti düşünenler sadrazamın fikrini onaylar. Ancak geri kalan "*bazı sâde-dilân-ı rüzgar*" bunu reddederek kısıtlı askerle gidilmesi ve en ufak bir olumsuz gelişme yaşanması durumunda askerlerin firar ve yağmaya yeltenebileceğini "*sedd-i râb-ı mü'manât olacaklarından başka sizî yağma belki ifnâ eyleyecekler*" diyerek belirtmişler, sadrazamın gözünü korkutmuş ve fikrini değiştirmişlerdir. Sorumluluğu yüklenmek üzere bir mazhar düzenlemeye hazır olduklarını bildirmeleri ve geri kalanların da bunu tasdik etmesiyle yazdıkları mazharı İstanbul'a gönderirler.¹¹⁵ Maçin'de hazırlanan mahzarı da bu kategoride ele almak gerekir.

Maçin Bozgunu ve Boykotun Payitahtta Yankıları

Ordu meşveretinden sonra Sadrazamın Üveys Ağa adlı bir iç çukadarı hem mektubu teslim etmiş hem de muhtemelen Maçin'le ilgili bir rapor sunmuştur.¹¹⁶

¹¹³ Metni için bk. Muharrem Saffet Çalışkan, *Vekanüvis Enverî Sadullah Efendi ve Taribinin I. Cildinin Metin ve Tablîli (1182-1188/1768-1774)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi: 2000, s. 144-146.

¹¹⁴ Mazharın metni için bk. *Enverî Taribi*, III, s. 633-36. Bu mazhar tamamen askeri harekâtın detaylarını içeren ve gerçekten herhangi bir şahıs ya da birliği suçlamayan bir rapordur.

¹¹⁵ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 66-66b. Maalesef bu mazharın orijinal suretine rastlayamadığımız gibi Vâsıf da kopyasını vermemektedir. Sadrazam Şerif Hasan Paşa'nın bu karara uyduğuna dair pişmanlığı için bk. v. 68b.

¹¹⁶ BOA, *HAT 210/11317* (21 Za 1205/22 Temmuz 1791). Raporun yazarı sadrazam iç çukadarı olup ilgili belgede bazı meseleleri halletmek üzere İstanbul'a geldiği belirtilmektedir. Üveys Ağa

Zaten Maçın'deki yenilgiden sonra iyice öfkelenen ve bir yandan ordunun son durumunu takip etmeye çalışan sultan yazdığı yazılarda artık hiddet ve kızgınlığını gizleyememektedir.

“Ordu tabhrâtını gördüm. Hak Teâlâ bu perişanlığa sebep olanlara ve sû-i tedbîr edenlere layığı versin. İşte düşman berii tarafıda durmamış karşı tarafa geçmiş ama ne fâide bizim gayretsiz adamlarımız yine öylece duruyor. Din îmanı olanları cem ve hallerine bir gün evvel râbîta verüb şu düşman üzerine dahi birkaç kere hücum eylemeli tekrar oraya yazasın. Ah ah zamanımızda bu musibetler olub bu günleri göreceğime keşke pâdişâh olmaya idim. Eğer düşmandan bu sene intikam alınmayub böyle kalursa kıyamete dek bu elem derinumdan çıkmayub bu keder ile evkat-güzâr olacağım. Sadrazama böyle yazasın...”¹¹⁷

Dolayısıyla bu yenilginin acısını çıkarmak isteyen sultanın en büyük amacı bir an evvel Ruslara karşı saldırıya geçilmesidir. Daha önceki bir Rus istilası karşısındaki sözleri padişahın sulh ve askerle ilgili tavrını çok net olarak ortaya koyar: *“Asker taifesi cenk eylemez ve zâbitânı ettirmez. Cümlesi hâin, bunun bir aber çaresine bakmalu. Bunlar dâima sulh tarafına çekerler.”¹¹⁸* Ancak III. Selim de bu genel boykot karşısında mecburen karara uyarak Ruslarla sekiz aylık bir mütareke imzalanmasına onay vermek zorunda kalır (Ağustos 1791). Gerçekten de Ağustos ayında başlayan sulh müzakerelerine izin verdiğini bildiren bir hatt-ı hümayunda padişahın durumu çaresizlikle kabul ettiği fakat daha da önemlisi neticede ordu mazharındaki gerekçeleri makul bulduğu da anlaşılmaktadır. Orijinal kopyasını bulamadığımız bu belgede III. Selim, sadrazama hitaben şunları kaleme alır;

“Maçın vak’ası kaimesinden askerimizin bâli malûm oldu; böyle askerle cenk olmaz ve olmayacağı aslından dahi malûm idi; ne çare ki cenk ve sefer açılmış. Sulh olub bu asakire bir niçam verilir ...Maçın vak’ası kaimesini çend nefer ile meşverete havale ettim; müsalehanın vücudunu beyan ettiler...”¹¹⁹

Ordunun toparlanması için vakte ihtiyaç olduğuna nihayet III. Selim’in de ikna olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ Padişahı ve devlet ricalini barışa ikna eden diğer bir sebep ise yapılan ittifaka rağmen Prusya Devleti’nin Ruslara karşı savaşamayacağını

sadrazamdan izin alarak Daye Köyü’nden Maçın’e geçmişti ve muhtemelen Maçın’daki çarpışmaya bizzat tanık olmuştur. Başka bir belgede ise Üveys Ağa’nın Maçın muharebesinden sonra askerini tekrar toplandığını ve nizam bulduğunu bildirmek amacıyla gönderildiği belirtilmektedir. Aynı belgeden tam belirtilmeyen bir sebepten Rıdvan Ağa’nın ve peşkir ağasının da gönderildiği belirtilmekte ve geri dönmek üzere olan Üveys Ağa’ya yol harçlığı verilmesi meselesi danışılmaktadır. BOA, HAT 194/9622 (tarihsiz). Ayrıca bkz. BOA, HAT 209/11180 (tarihsiz); BOA, A.MKT.d. 1026, v. 16 (13 Za 1205/14 Temmuz 1791).

¹¹⁷ BOA, HAT 209/11180 (tarihsiz). İtalikler tarafımdan yapılmıştır.

¹¹⁸ T SMA, D. 10749, v. 17b. Benzer ifadeler için ayrıca bk. BOA, HAT 151/6365 (6 Za 1205/7 Temmuz 1791).

¹¹⁹ Hatt-ı hümayunun tamamının transkripsiyonu için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 591-592, dipnot 2.

¹²⁰ T SMA, E. 806-31/356-21 (24 Z 1205/24 Ağustos 1791) Maçın vakası ve musalahayla ilgili eskiye daha mutedil bir dil kullanması da bu hususu teyit etmektedir.

Osmanlılara bildirmesidir. Avusturya ile barış şartlarının görüşüldüğü Zıştovi meclisinde Osmanlı ve Prusya murahhasları Ruslara karşı yapılacak ortak bir harekâtı 1791 yılının ilk aylarından beri tartışmışlardır. Buna rağmen Haziran ayı ile birlikte bu harekâtın yapılamayacağını sinyalleri verilmiştir. Son olarak Zıştovi meclisinde görevli Prusya delegesi İngiltere'nin ihtiyacı olan gemileri sağlayamamasını ve İspanya ile Danimarka'nın savaşa müdahil olacakları tehdidinin ortaya çıkmasını bahane göstererek kesin bir dille Rusya'ya karşı savaşamayacaklarını bildirmiştir. Bu durum gerek Maçin'deki gerek Kafkasya'daki yenilgilerle birleşince Osmanlı ricali barış yapmayı savaştan daha uygun görmüştür.

Yine de hem Ruslar karşısındaki yenilgi hem de ordu ricalinin mazbatası İstanbul'da büyük tartışmalara sebep olur. Bunun bazı detayları 19 S 1206/18 Ekim 1791 tarihli bir meşveret mazbatasında su yüzüne çıkmaktadır. Bab-ı Ali'de arz odasında yapıldığını düşündüğümüz bu meşverete dönemin şeyhülislamı, kaimmakamı, kapdan-ı/kapudan-ı deryası gibi üst düzey ricalin yanı sıra ulemadan sekiz kişi katılmıştır: Eski Rumeli kazaskeri Mustafa Aşir Efendi, halen Rumeli kazaskeri olan Abdullah Efendi, eski Anadolu kazaskeri Veliefendizâde Mehmed Emin Efendi, eski Anadolu kazaskeri Salihzâde Ahmed Esad Efendi, Anadolu payeli eski fetva emini İbrahim Efendi, Anadolu payeli sabık İstanbul kadısı Mehmed Paşazâde İbrahim Efendi, Anadolu payeli eski Mekke kadısı Dağıstanî İbrahim Efendi, halen Anadolu kazaskeri Hayrullah Efendi. Ulemanın yanı sıra, valide sultan kethüdası Yusuf Ağa ve kaimmakam kethüdası Mustafa Rasih Efendi, rikab defterdarı Osman Efendi, reisülküttab Mehmed Raşid Efendi, eski kethüda-ı sadr-ı ali Hasan Efendi, eski kethüda-yı sadr-ı ali Laleli Mustafa Efendi, defter emini vekili Ali Efendi, ruznamçe-i evvel vekili Mustafa İffet Efendi, Çavuşbaşı vekili Mehmed Said Bey, tersane emini Ali Ağa, Mektubi vekili Sadık Efendi, Teşrifati vekili Edib Efendi, kisedar-ı teşrifati Necib Efendi ve belgenin silikliğinden dolayı ismini okuyamadığımız iki bürokrat daha meşverete katılanlar arasındadır. Son grup katılanlar ise İstanbul'daki askeri zabitlerdir ki bunların isimleri verilmeyip sadece görevleri not edilmiştir: Topçubaşı ağa, arabacıbaşı ağa, ocak ihtiyarları, muhızır ağa, başyazıcı, muhızır ağa yazıcısı, ocakların kapı çavuşları ve yine ismini okuyamadığımız ancak sekbanbaşı olması muhtemel bir ocak ricali. Anadolu'nun iki önemli ayamı olan Cabbarzâde Süleyman Bey ve Kara Osmanzâde Hacı Ömer ile Mehmed Ağalar da katılımcı listesindedir.¹²¹

İlgili arşiv vesikasının yanı sıra teşrifati vekili olarak meşverete katılan Edib Efendi'nin yazdıkları sayesinde bu meşveretin detaylarını takip edebiliyoruz. İstanbul'daki meşveret yine Rusya seferiyle alakalıdır. İki devlet arasında devam

¹²¹ Metnin bazı yerleri silik olduğundan toplantı yeri ve katılımcılardan bazılarının isimleri maalesef okunamamaktadır. BOA, A.VKN. 1701, v. 2, 6-7. Bu toplantının protokol, katılımcılar ve oturum detayları için ayrıca bk. BOA, *Sadaret Defterleri*, 355, v. 135a. Edib, *Tarih*, s. 241-42'de katılımcılar arasında ismen zikr ettiği yalnızca seferden henüz dönmüş olan Cabbarzâde Süleyman Bey, Kara Osmanzâde ile Rumeli kazaskeri Abdullah Efendi, valide kethüdası Yusuf Ağa ile Reisülküttab Raşid Efendi'dir.

eden görüşmelerde esas maddeler üzerinde henüz bir anlaşmaya varılamamıştır. Dolayısıyla savaşın tekrar başlaması muhtemel olduğundan asker ve donanma mühimmatının tamamlanması ve asker toplanması gibi hususlar tartışılacaktır. Meşveretin başında bu hususları detaylı bir şekilde anlatan bir layiha okunur.¹²² Layihanın ilk maddesinde, Ruslarla mütareke yapılıp musalaha için murahhaslar tayin edilmesine rağmen Turla meselesinin hala çözülemediği ve mütarekenin bir barış antlaşmasıyla neticelenmesinin çok zor olduğu belirtilir. Bu yüzden sefer hazırlıklarına devam edilmesi şarttır. İkinci maddede bir an önce asker sevkiyatına başlanması üzerinde durularak meşverette alınacak kararlar dâhilinde muhtelif bölgelerden asker sevk edilmesi hususları yer alır. Üçüncü madde ise doğrudan yeniçeri ocağıyla alakalıdır. Yeniçerilerin sefer sırasında ayan askerlerine çok itibar ettiğine dair söylentilerin padişahın kulağına kadar gittiği ancak bunun doğru olmadığı, padişahın her zaman yeniçeri askerine itibar ve güveninin tam olduğu vurgulanır. Yine de yeniçerilerin sefere katılımının zayıf olduğu, Maçin’de bile ancak dörtte birinin mevcut olduğu belirtilir. Bir sonraki madde askerlere tayinat sıkıntısı çektirilmeyeceği teminatı hakkındadır. Yeniçerilerle alakalı sorunların benzerlerinin cebeci ve topçu birliklerinde de olduğunun vurgulandığı bir diğer maddeden sonra bu birliklerin yanı sıra donanma gemilerinin de baharda olacak sefere bir an önce hazırlanması hususu hatırlatılmakta ve meşveret müzakereye açılmaktadır.

Dili çok sert olmayan layihada askerin çoğunun daha orduya varmadan kaçtığı, varanların da düşmanın bir iki top atışı karşısında mühimmatı bile düşmana bırakarak hemen firar ettiği belirtilerek Maçin’e bir gönderme yapılmakta ve bu durumun giderilmesi gerektiği gündeme alınmaktadır.¹²³ Layihada askerin sebatsızlığı, itaatsizliği ve Maçin vakası dolayısıyla “*maçar*” sekiz aylık bir mütarekeye karar verildiği ancak nihai anlaşma için Rusların Turla’yı sınır kabul ettirmek için direttikleri gibi hususlar yer alır. Layihanın okunmasından hemen sonra III. Selim’den benzer hususların tekrarlandığı yeni bir hatt-ı hümayun gelir. Bu aşamadan sonra kaimmakam ve şeyhülislam, katılımcılardan padişaha verilecek cevaba dair fikir beyan etmelerini istemiştir. Ayrıca baharda yapılması muhtemel sefer için herkesin canla başla çalışması gerektiğini hatırlatılıp asker tedariki hususunda katılanların fikri sorulur.¹²⁴

Bu soru üzerine ocak ricali padişahın “*köleleriyiz*” ve “*hemen gideriz*” şeklinde cevap verir. Buna cevaben, hafif alaycı bir tonla, kendilerine “*maksud sizin gitmeniz değildir. Sizler ocak hademesiz elbette emr olunur ise gidersiz*” denilerek, esas meselenin kendilerinin gitmelerinden ziyade Anadolu ve Rumeli’den asker yazılarak zamanında orduya ulaştırılması olduğu belirtilir. Hatırlanacağı üzere sefer boyunca en büyük sıkıntılardan birisi asker yetersizliğidir. Konuşmalar sırasında, önceki yıl

¹²² BOA, *A.VKN. 1701*, v. 2; Edib, *Tarih*, s. 240-41. Layihanın tam metni için bk. BOA, *C.HR. 136/6798* (18 S 1206/17 Ekim 1791).

¹²³ BOA, *C.HR. 136/6798* (18 S 1206/17 Ekim 1791).

¹²⁴ BOA, *A.VKN. 1701*, v. 2; Edib, *Tarih*, s. 241.

Anadolu'dan gelmesi öngörülen askerinin ancak yarısının geldiği belirtilir. Bunun üzerine geçen yılki asker sevkinden sorumlu bir turnacıbaşı söz alarak, bu hususta en ciddi sıkıntının kendilerine yeterince “*iktidar*” verilmemesi olduğunu belirtir. Ancak iktidardan kastı maddi güç olsa gerektir. Zira hemen arkasından kendisinden örnek vererek “*benim bir mukataam ve bir akçe ve iradım .. ve malım yok*” diyerek turnacıbaşılık ünvanıyla asker toplamaya gönderildiğinde yanına sadece iki hizmetkar alabildiğinden ve bu durumun da gittiği yerde halka söz geçirememesine sebep olduğundan yakınıdır. Turnacıbaşının maksadı muhtemelen bahsettiği sebeplerden dolayı halkın gözünde ikna güçlerinin az olduğunu vurgulamak olmasına rağmen, kaimmakam paşa bu cevaptan rahatsız olarak “*sen ibtidâ maaş fikrine düşdün ânı bırak işe bakalım*” der.¹²⁵

Edib Efendi de dâhil olmak üzere dönem kaynağı ordudan gönderilen mazharı imzalayanların tam kimliklerini maalesef vermemektedir. Bu hususta bildiğimiz altı vezirin yanı sıra o sırada orduda bulunan mir-i miran ve rical devlet ve kul kethüdası Süleyman Ağa başta olmak üzere tüm ocak ağalarının ve zabitanın imza attığıdır.¹²⁶ Dolayısıyla ordudaki meşveret ve mazharda, sivil askeri ricalin de tamamen kabul ettiği, kesin ve oy birliğiyle savaşa devam etmeme kararı almış olmasına rağmen, İstanbul'da ve akabinde referanslarda suçlamanın daha ziyade askeri ricalle yöneldiğini tespit ediyoruz. Örneğin, Kethüda Said Efendi, 11 Ağustos'taki ordu meşveretini anlatırken, daha ziyade askeri ricalin karşı çıkmış olduğu gibi bir izlenim vermektedir. Ona göre, sadrazamın ordu meşveretindeki açılış konuşmasından sonra derhal söz alan “*sanâdid-i ocak zebân-ı ittifak*” ederek bu emre karşı bir sürü bahane öne sürmüşlerdi. Yazar sadece mazhara toplu imzalar atılmasını anlattığı bölümde, rical-i devletle yeniçeri ricalinin ittifaken imza attığını belirtir.¹²⁷ Aynı tarihçinin İstanbul'daki meşverete katılan görevlileri yazarken ocak ihtiyarları için “*güya erbâb-ı kelâm*” ifadesini kullanması da ayrıca dikkat çekicidir.¹²⁸

Benzer bir havanın Bab-ı Ali'deki meşverette de hâkim olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. İlk bakışta toplantıdaki gergin hava ve kaimmakamın zabitanla üst perdeden konuşması münferit bir olay gibi görünmektedir. Ancak toplantı ilerledikçe gerginlik ve ocak ricalini suçlayıcı tavrın gittikçe arttığı meşveretin tutanaklarına da hissedilir şekilde yansır. Nitekim yukardaki turnacıbaşidan sonra söz alan bir orta mütevellisi, ocak ricalinin şimdiye kadar üstlendikleri hiçbir görevde bir ihmali olmadığını ve kendilerine verilen her işi canla başla yaptıklarını belirtir. Şimdiye kadar sefere yeterli sayıda asker sevk ettiklerini ve bu baharda da göndereceklerini bildirir. Hemen ardından bir diğer mütevellî de asker toplamak için bayrak “*keüşâd*” etmenin elzem olduğunu aksi takdirde savaşa katılan askerinin

¹²⁵ BOA, A.VKN. 1701, v. 2-3.

¹²⁶ Edib, *Tarih*, s. 246.

¹²⁷ Kethüda Said, *Tarih*, s. 58.

¹²⁸ Kethüda Said, *Tarih*, s. 58.

daha ziyade başıbozuk olacağını belirtir.¹²⁹ Konuşmaların ilerleyen safhalarında asker firarı ve disiplinsizliği gündeme gelir. Bunun üzerine, orta mütevellileri bunun kendileriyle alakalı olmadığını ve ordudaki komutanların sorumluluğunda olduğunu belirtir. Kendilerinin sadece asker sevkinden mesul olduğunu söylerler. Meşverette bulunan diğer rical, ocak zabitanının bin bir zahmetle toplanan askere ayrılan tayinatı vermediklerini ve dolayısıyla askerlerin sefer şartlarına dayanamayarak kaçtıklarını belirttikten sonra oradaki ocak ağalarının her birinin bu suiistimali engellemek üzere ortalarını bilgilendirmesini tavsiye eder. Ocak ağaları bu sorunun da kendilerinden ziyade seferdeki askeri zabitanla alakalı olduğunu söyler.¹³⁰ Ardından ocak ihtiyarlarından birisi söz alarak bu savaşta yenicerilerin hiçbir bir sıkıntı yaratmadığını ve ocak ricalinin bir kusuru olmadığını söyler. Burada ilginç olan husus mazbatayı nakleden şahsın (muhtemelen Edib Efendi) ocak ihtiyarının sözünü naklederken ihtiyarın muhtemelen Maçin vakası'ndan haberi olmadığı ve askerden meseleyi başka türlü duymuş olması gerektiği ifadesini araya sıkıştırmasıdır.¹³¹ Onun ifadesine dayanırsak, gerçekten de bir ocak ihtiyarının bozgunundan hiç haberi yokmuşçasına "bu sene-i mübarekede kim iş görülmedi? yoldaşlar tüfengçi düşmanın Kalas metrisine inüb küffâra aman verdirdiler düşman musâlabayı ânın için istedi" demesi mecliste şaşkınlık yaratmıştı.¹³² Bunun üzerine Abdullah Molla sinirlenerek "galiba bu adam Maçin vakasını istima etmemiş bilmiyor"¹³³ dedikten sonra raporu yazan tekrar yorum yaparak, "Maçin vakasında asker ibtidâsında ne vechile firâr ettiği ve ilk top atışında nasıl kaçtıklarının" anlatıldığını belirterek "berif ağâb edildi" notunu düşer.¹³⁴ Maçin bozgunu ve boykotundan çok kısa bir süre sonra ocak ihtiyarının böyle bir yorum yapması gerçekten çok ilginçtir. Zira ordudaki zabitanın yenilgiyi kabul ettiği halde ocak ihtiyarının bu başarısızlığı duymaması ve tam tersi yorumlar yapması acaba gerçekten ihtiyarlığıyla mı alakalıdır, yoksa İstanbul'daki yeniceri ocağı mensupları meseleyi başka bir şekilde mi öğrenmiştir?

Aslında Maçin'den sonra ordudan kaçan askerinin bu tip yanlış bilgilendirmede en önemli etken olduğu düşünülebilir. Sefer boyunca İstanbul'da

¹²⁹ Mütevellinin verdiği diğer detaylardan bayrak küşadında yeni ve eski bayrak açmanın farklı olduğunu ve eski bayrak açmanın daha az masraflı olduğu anlaşılıyor. Eski ağalar serdengeçti bayrağı açtığı zaman 10 akçe ağanın beş veya altı akçe de bayraktarın esamesine eklenmekteydi. Öte yandan yeni bir ağa bayrak açtığı zaman ağaya 40-50 akçe bayraktara ise 20 akçe terakki veriliyordu. BOA, A.VKN. 1701, v. 3.

¹³⁰ BOA, A.VKN. 1701, v. 4.

¹³¹ "İçlerinden ihtiyarın biri galiba Maçin vakasından haberdar olmayub ..."

¹³² BOA, A.VKN. 1701, v. 4 ve Edib, *Tarih*, s. 242.

¹³³ Edib Efendi ocak ihtiyarının bu sözlerine Raşid Efendi, Valide Kethüdası Yusuf Ağa ve Tatarcık Molla'nın cevap verdiğini belirtir. (*Tarih*, s. 242).

¹³⁴ Başka bir dönem yazarı ise, ilginç bir şekilde Çapanoğlu ve Kara Osmanzâdeleri eleştirerek bunların Ruslar mütarekeden vazgeçtiği takdirde hadlerini bildiririz demişken ordu mahzarına "el-aman bu sefere bir suret vermeğe muhtacıız" diye yazılan mazhar okunduktan sonra gerçek yüzleri ortaya çıktı demektedir. Bu yazar dışında bu iki ayarı olaylara dâhil eden yoktur. Uzunçarşılı, *Dış Ruzname*, s. 610.

kaçakların yoğunlaştığı bir gerçektir. Üsküdar'dan Anadolu'ya geçmek üzere Beşiktaş iskelesi civarında yakalananların iadesi her zaman ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Hatta bir keresinde 200 firarı birden yakalanır.¹³⁵ Sadece Anadolu'ya kaçmaya çalışanlar değil, cebeci, topçu ve yeniçeriler de kaçarak İstanbul'da gizlenmektedir. Bunun yanı sıra firarilerin diğer bir uğrak yeri Gelibolu'dur. Münferit kaçakların yanı sıra toplu olarak da buraya gelmektedirler. Bunları engellemeye çalışan zabıt ve karakollukçular ise firarı grupların saldırısına uğramaktadır.¹³⁶ 1790'larda da durum farklı değildir. Firarilere niye döndükleri sorulduğunda suçlarını itiraftan çekinerek düşmana haddini bildirdikleri, mütareke olduğu ve sadrazamın kendilerini mütareke dolayısıyla salverdiği gibi aslı olmayan bahaneler üretmektedirler. Hatta bir kısmı da orduda dellallarla memleketlerine dönmelerine izin verildiğini söylemektedir. Bazı dönem kaynaklarına göre, seferde aslı olmayan kahramanlıklarını anlatmakla kalmayan bu firariler mütareke olmasaydı hiç "*kafir*" kalmayacak şekilde kılıçtan geçirebileceklerini, ancak sadrazamın Kırım'ı geri aldıktan sonra "*aman*" vermesiyle düşmanın kurtulduğunu ballandıra ballandıra anlatmaktadırlar.¹³⁷ Tabi ki bu sözler sadece firarilerin bahanelerini değil, aynı zamanda dönem ahalsinin galibiyet ve Kırım'ı geri almak gibi büyük özlemlerini de yansıtır. Neticede, İstanbul'da firarı askerler sayesinde kulaktan kulağa yayılan söylentilere halkın ve özellikle yeniçeri zabıt ve ihtiyarlarının inandığını düşündürecek bazı ipuçları olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür söylentilere inanan zabıtlar de, eğer serdar-ı ekrem düşmana "*aman*" vermeseymiş "*bizim yeniçeriler Kızıl Elma'ya kadar giderek Moskov namını ruż-ı arzdan mahv ederler imiş*" diye yorum yapmaktaydılar.¹³⁸ Hatta bazı ocak ağaları "*gördümüz mü, söze geldikde ocaklıyu beğenmezler ve i'tibâr etmezlerdi.*" diyerek böbürlenip, ayan askerlerini yeniçerilerden makbul tutanların ve onları koruyanların ders alması gerektiğini gururla söylüyorlardı:¹³⁹

*"Hatta mîrî askeriyile iş görülür zann edüp Anadolu'dan derebeğlerini istisbâb ve ocaklara terâh eder olmuşlar idi. Görsünler yine ocaklı ne hünerler gösterdi. İşte Moskov ceneralı boğazına makreme takıp meterislerin önünden yüzünü yerlere sürerek yoldaşların kılıçları altından geçip serdar-ı ekreme ol vehile buluştu."*¹⁴⁰

Meşveret meclisindeki ocak ihtiyarı gibi bu tip bilgi kirliliğine inanan ve inanmak isteyen ocak ağalarının bu sözleri aslında ocağın eski prestijini korumaya ne kadar muhtaç olduğunu ve ayan askerlerinin şöhretine ne kadar içerlediklerini

¹³⁵ Edib, *Tarih*, s. 48. Bu anlattığı olay 1788 yılındadır.

¹³⁶ Edib, *Tarih*, s. 53-54.

¹³⁷ Edib, *Tarih*, s. 240. Meşveretin Edib Efendi'ye nazaran kısa bir özetini veren Kethüda Said Efendi de aynı örneği vermektedir (Kethüda Said, *Tarih*, s. 59).

¹³⁸ Kethüda Said, *Tarih*, s. 59.

¹³⁹ Edib, *Tarih*, s. 240.

¹⁴⁰ Edib, *Tarih*, s. 240. Benzer bir cümlenin geçtiği *Kethüda Said Tarih*'nde Rus ceneralinin boğazın makreme takanların Odabaşı Hacı Yaman ve Karakollukü Delî Duman adlı iki yeniçeri subayı olduğu belirtilmektedir (*Tarih*, s. 59).

göstermesi açısından da ayrıca dikkate değerdir. Bunun yanı sıra ayan askerlerine verilen öneme dair şikâyetler oldukça yaygın olsa gerektir. Hatta bu durumdan yeniçerilerin rahatsız olmasıyla ilgili duyumları III. Selim'in reddettiğine yukarıda değinmiştik. III. Selim dönemi islahat layihası yazarlarından kazasker Tatarcık Abdullah Molla da 1768 yılından itibaren ocak nizamının bozulduğunu ancak ocak ricalinin bu gerçeği bir türlü kabullenmek istemediklerini vurgular. Tam aksine ocaklıların yersiz yere kötü şöhretle anıldığından ve fakirleştiklerinden şikâyet ediyorlardı. Bunun yanı sıra, “*Devlet-i âliyye'nin Türk ve Türkman'a rağbeti oldu, bizim elimizden ne gelir*” diyerek kendilerinin arka plana itilmelerine sitem ediyorlardı.¹⁴¹

İstanbul'daki meşverete tekrar dönecek olursak, mecliste söz yine asker toplama meselesine gelir ve yeni bir gerginlik başlar. Bir turnacıbaşı kendisinin şimdiye kadar çok asker topladığını ancak mütareke dolayısıyla tam bitiremediğini öne sürünce, artık hiddetini gizleyemeyen reisülküttab efendi sert bir tonla “*bu mütarekeyi devlet hod-be-hod mu etti zannedyorsun*” diye tersler. Ondan sonra da padişah ve sadrazamın savaşa devam etmek istediğini ancak ordudaki zabitlerin “*biz askerimizden emin değiliz, bu askerde sebat yok süliüsü kalmadı*” diyerek ateşkes istediklerini ve ardından mazbatanın nasıl yazıldığını anlatır. Sivil ricalden ziyade başta yeniçeri ağası olmak üzere topçubaşı, cebecibaşı ve top arabacıbaşının sulha meyilli olduğunu da özellikle vurgular. Ardından da mazharı çıkararak içeriğini okutur. Mazharı dinleyen ocak ağalarının şaşkına döndüklerini ve kendi aralarında münakaşaya başladıkları anlaşılıyor. Ocaklıdan birisi yine söz alarak gerçekten de askerinin “birkaç senedir” bozulduğunu “*böyle olmamalı idi oldu*” diyerek itiraf eder.¹⁴² Edib Efendi de bu hususta başka bir detay vererek, bazı oda bekçilerinin ve sertturnailerin elden bir çare gelmediğini söyleyerek suçlamayı savuşturmaya çalıştığını bazılarının ise öz eleştiri yaparak askerinde gerçekten itaat ve disiplin kalmadığını ancak bunun önlenmesi için “*reaya ve çiftçiden*” yeniçeri yazılmaması gerektiğini belirtirler.¹⁴³ Maalesef meşveret meclisinin padişaha gönderilen resmi mazbatasını¹⁴⁴ arşiv vesikaları arasında bulmak mümkün olmadı ve Edib Efendi'ninkiyle aynı olup olmadığı tespit edilemedi. Dolayısıyla Edib Efendi'nin aktarımına dayanmak zorunda kaldık. Her iki metnin karşılaştırılması padişaha giden metindeki söylemde bir farklılık olup olmadığını belirlememizde faydalı olabilirdi. Yine de toparlamak gerekirse, Edib Efendi'nin suçu askeri ricale atmak gibi bir tavrı olduğu gözden kaçmamaktadır. Hatta kendisinin bu tavrının münferit bir olay olmadığına dair bir ipucu da Cevdet Paşa'dan gelmektedir. Paşa, Buze bozgunu sırasında İstanbul'da bulunan ve olayların gidişatından “*bî-haber*” olan

¹⁴¹ Ahmet Öğreten (ed.), *Nizam-ı Cedid'e Dair Islahat Layihaları*, Ankara: TTK, 2014, s. 160.

¹⁴² BOA, A.VKN. 1701, v. 4-5.

¹⁴³ Edib, *Tarih*, s. 247.

¹⁴⁴ BOA, C.HR. 136/6789-5 (21 S 1206/20 Ekim 1791)'daki bir telhisten III. Selim'e toplantı tutanaklarının ve muhtelif ocaklardan alınan takrirlerin alındığı anlaşılmaktadır. Hatta sultan bunları okuduğunu ancak ocaklardan pek ümitli olmadığı vurgulayarak yine de mazbata ve takrirlerin birer suretinin ordu tarafına gönderilmesini emretmektedir.

Edib Efendi'nin nizamsız askerin zararlarını anlatmak üzere işi abarttığını (“*ziyadece mübalağa*”) ve bütün suçu yeniçerilere attığını ifade eder.¹⁴⁵

Sonuç yerine

Bütün bu tartışmalarda en önemli değerlendirmeleri yapan Vâsif, Osmanlı ordusunun sorunlarına daha yapısal bir açıdan bakmasıyla diğer dönem ricalinden ayrılır. Bazılarının iddia ettiği gibi sadrazam ordusu ve Maçın'deki birliklerinin aynı anda saldırısı veya asker sayısından ziyade yöntemlerde hata olduğunu belirtir. Ona göre, Maçın ordusunda asker sayısı açısından bir sıkıntı yoktur ve sadrazam ordusunda kalan az bir askerle Maçın'dekilerin birleşmesi muharebenin gidişatını değiştirmeyecektir.¹⁴⁶ Teferruatlar yerine çok daha temel problemlere parmak basarak, III. Selim'in kısa süre sonraki askeri politikalarının adeta haberciliğini yapmaktadır. Vâsif genellikle barışçıl bir politika tercih eden ve barışın çoğu zaman daha makul bir çözüm olduğunu düşünen bir diplomat ve devlet adamıdır. Örneğin, 1770 Kartal Bozgunu'ndan sonra da sadrazam barış yapmak isteyip İstanbul tarafından reddedildiğinde buna üzülen Vâsif, çok eski zamanlardan beri Avrupalıların barışa daha meyilli olduğunu belirterek savaşa devam etmenin boş yere kan dökülmesi ve masraf olduğunu vurgular.¹⁴⁷ 1791'deki Rus teklifleri ağır olmasına rağmen Osmanlı ordusunun işleri tersine döndürebilecek bir gücü kalmamıştır. Nitekim kendisi de Maçın'de barış yanlılarına destek verir ki diğerleri gibi o da bunu uzun vadeli bir barış olarak değil sadece ordunun toparlanmasına imkân verecek geçici bir süreç olarak görmektedir.¹⁴⁸

Savaşta mağlubiyetlerle ilgili teferruatın bir kenara bırakılması gerektiğini belirten Vâsif'a göre ne tür tebdirler alınrsa alınsın Osmanlılar ile Rusya arasındaki savaş “*düzenli ve eğitimli birliklerle*” (*muallim*) “*düzensiz askerler*” (*asker-i gayr-i müretteb*) arasında pek de eşit olmayan bir savaştır. Eşit düzeyde bir savaş değildir, çünkü eğitimli ve düzenli birlikler karşısında düzensiz birliklerin hiçbir şansı olmadığı tecrübe ile sabittir.¹⁴⁹ Muhaberenin bir ilim olduğunu ve kendine has kuralları olduğunu kabul eden Vâsif, bu ilmin her dönem değişime uğradığını ve dolayısıyla sürekli takip edilmesi gerektiğini savunur. Biraz çaba ile öğrenilebilecek olan harp sanatı dikkate alınmadığı takdirde savaşlarda başarı ancak şans eseri olabilir. Savaş sanatı sürekli ilerlediğinden eski zamanların silah, strateji ve kurallarıyla ondokuzuncu yüzyıl başındaki “*tertib-i cedîd*”le mücadele tamamen eşitsizdir. Zaten

¹⁴⁵ Cevdet Paşa, *Tarih*, IV, s. 321.

¹⁴⁶ Vâsif, *Tarih*, TY 5978, v. 101b.

¹⁴⁷ Birçok görüşmede yer alan Vâsif'ın diplomatik bakış açısını yansıtmaya açısından bu ifadeler önemlidir. Menchinger, *An Ottoman Historian*, s. 107-109, 112-129. Barışın “*ebven-i şerr*” olduğuna dair özellikle bk. s. 129-147.

¹⁴⁸ Menchinger, *An Ottoman Historian*, s. 140-41, 145-47. Menchinger, 1793'ten itibaren Vâsif'ın görüşünden bir değişim olduğunu ve “*ebven-i şerr*” argümanı yerine savaşın sonuçlarının her zaman belirsiz olduğunu dolayısıyla en mantıklı hareket tarzının savaşı korumak olduğu fikrine kaydığını belirtiyor (s. 150-157).

¹⁴⁹ Vâsif, *Tarih*, TY 5978, v. 26b.

İslam dünyası ve eski Osmanlı padişahları da bu kaideyi bildiklerinden kendilerini sürekli yenilemeyi ve “*el-harb ü hida*” stratejisini benimseyerek düşmana galip gelmelerini sağlayacak taktik ve hilelere başvurmakta ve zamanın gelişmelerine adapte olmakta bir beis görmemiş, bu şekilde düşman karşısında büyük bir sebatla direnebilmiştir. Askerliğin can damarının nizam olduğunu özellikle vurgulayan Vâsıf, nizamlı ve düzenli birliklerin her daim düşmana karşı hazır beklediğini belirtir. Düzenli birlikler mevcut olduğu zaman gereksiz detaylarla uğraşmadan hemen karşılık verilir ve askerler her zaman itaat üzere olur, kendi birliklerini ve buldukları mahalleri korurlar. Bunun yanı sıra, 1787-92 harbi boyunca gördüğümüz piyadeler ve süvariler arasındaki uyumsuzluğun da bu şekilde ortadan kalkacağını ve daha koordineli hareket etmeyi öğreneceklerini belirtir.¹⁵⁰

Dolayısıyla Ahmed Vâsıf örneğinde de açık bir şekilde görüldüğü gibi geleneksel yöntemlerle yapılan savaşlar yerine Osmanlı askeri sisteminin artık Avrupa’daki askeri değişim ve dönüşümden payını alması gerektiğini düşünen bir aydın grubunun ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Sivil kökenli olmalarına rağmen bu grup uzun süre savaşlara katıldıkları ve bazı uluslararası müzakere ve görevlerde buldukları için Osmanlı askeri sistemindeki temel problemleri fark edebilecek tecrübe ve öngörüye sahipti. Dolayısıyla bu iki avantajları onlara artık klasik askeri sistemin yetersizliği ve Avrupa tarzı askeri birliklere geçilmesi için yeterli gözlem yapma imkânı sağlamıştı. 1787-1792 savaşı, özellikle Maçın bozgunu, tüm bu gerçekleri tekrar ortaya sermiş ve ordu boykotu ciddi bir kriz yaratmıştı. Dolayısıyla da askeri sistemde değişimin gerekliliğini düşünen bu tip devlet adamlarının ve III. Selim’in eline büyük bir koz vermiş oluyordu. Zaten ordu mazharını yazarlar da ordunun 5-10 yıl kendisini toparlamasını ve tekrar nizam bulmasını onaylamıştı.

Nitekim yıllar sonra batılı düzende kurulan Nizam-ı Cedid’e karşı tepkiler çıktığında yeni sistemi savunmak üzere ve artık Vâsıf’ın kaleminden çıktığı netleşen Koca Sekbanbaşı Risalesi’nde de Maçın’e bariz göndermeler vardır.¹⁵¹ Yeniçerilerin Nizam-ı Cedid ordusuna karşı tavırlarını sert bir şekilde eleştiren ve yeni tip düzenli ordunun gerekliliği konusunda muhataplarını ikna etmeye çalışan yazar, 1768-1774 savaşında Ruslara karşı direnmemenin yanı sıra savaşmak yerine firar ve yağmaya meyilli yeniçeri ordusunun Kırım gibi önemli bir mevkiin kaybedilmesine sebep olduğunu belirtir. Ardından gelen seferde özellikle Kartal Vakası’nda benzer sıkıntılar gözlemlendiğini ekler. Yazarın anlatımına göre, Kartal bozgunun esas sebebi Ruslar karşısında Osmanlı ordusu henüz gerilemediği halde bir casusun metristeki yeniçerilere yaklaşarak düşmanın kendilerini arkadan çevirdiğini söylemesidir. Netice, yeniçerilerin ortalıkta düşman görünmediği halde hemen toplu halde firara başlaması, ordu hazinesini yağma etmesi ve çoğunun ya Tuna’da

¹⁵⁰ Vâsıf, *Tarih*, TY 5978, v. 26b-28. Yazar bunun arkasında neredeyse bir el kitabı şeklinde savaşta takip edilmesi gereken taktikler üzerine önemli detaylar vermektedir (v. 28b-30).

¹⁵¹ *Koca Sekbanbaşı Risalesi*’nin yazarını Vâsıf olduğuna dair bk. Beydilli, “Sekbanbaşı Risalesi’nin Müellifi”, s. 221-224.

boğulması ya da bölgeye gelen Ruslar tarafından öldürülmesidir.¹⁵² Yani, düşmanın savaş hilelerine vakıf olmamak, korkaklık, itaatsizlik, firar ve yağmaya meyilleri bu bozguna sebep olmuştur. Bunu anlattıktan sonra hemen Maçın'deki mazhara geçen yazar, yeniçerilerin kendi komutanlarının bile böyle nizamsız bir orduyla Ruslara galip olamayacaklarını itiraf ettiğini belirtir. Ancak mazharla ilgili genel bilgilerin dışında detaylarda bazı ciddi farklılıklar olduğunu gözlemleyebiliyoruz. Elimizdeki muhtelif veriler tüm ordu ricalinin barış talebinde bulunduğunu söylemesine rağmen, yazara göre “*ocaklı zabitamı ve yeniçeri ağası*” sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın huzuruna çıkararak böyle bir talepte bulunmuşlardı:

*“Bizler bu defa 120.000’den mütevaciz ocaklar askeri iken Moskof’un 8000 askeri Tuna’yı beri tarafta geçti ve üzerimize gelip cümlemizi tarumar ve ispat-ı müddeayı salâbet eyledi. Gâvurun böyle nizamlı askerine bizim nizamsız askerimizle mukavemete kudretimiz yok. Hemen musâlaha edeceğimiz varsa edin. Madem ki bizim askerimiz hile-i harbiyyeyi cedideyi bilmeyince böyle kıyamete kadar nusrat olamaz.”*¹⁵³

Yine, yıllar sonra yeniçeri ocağının ilgasını haklı kılmak ve ölümsüzleştirmek isteyen Esad Efendi de Koca Sekbanbaşı'dan aynı alıntıyı birkaç kelime değişikliğiyle ve aynı argümanla vermektedir:

*“Bizler bu defa yüz binden mütevaciz asker iken husamânın sekiz binden ibaret leşker-i nubûset-âveri Tuna’dan beri geçip bi-bikmetillâhi ta’âla cümlemizi râ-be-râh-ı semt-i bezîmet ve müstağrak-ı deryâ-yı hayret eyledi. Mâdâm ki askerimiz hile-i harbiyyeyi cedideyi bilmeye, a’dânın nizâmlı askerine mukâbele edemeyeceği gereği gibi mecziîmumuz olmağla, bizler istirhâmen arz u mahzar yazalım, siz dahi keyfiyeti padişaha ifâde edin.”*¹⁵⁴

Doğrudan Maçın vakası olarak bahsetmese de Vâsıf'ın yazılarına dayanarak bilgi edindiği belirten Esad Efendi, bozgundan sonra tüm zabitan-ı “*bâbirü'n-nifâk*”ın Koca Yusuf Paşa'nın huzuruna gelerek yukardaki isteği bildiren ve cümlesinin mührünü havi bir mazharı sadrazama teslim ettiklerini ifade eder. Hatta bizzat Vâsıf Efendi'den duyduğuna göre mazharı Vâsıf Efendi kaleme almıştır.¹⁵⁵ Dikkat edileceği üzere zaman geçtikçe aradaki detaylar kaybolmuş ve mazhar tamamen yeniçeri ricalinin bir inisiyatifi olarak suçlayıcı ve aşağılayıcı bir tonla anlatılmıştır.

Maalesef bu görüşmenin detaylarına tam vakıf olmadığımız için Maçın'de gerçekten “*hile-i harbiye-i cedide*” gibi ifadeleri kullanıp kullanmadıklarından emin

¹⁵² *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, Abdullah Uçman (ed.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1976, s. 61-62. Nizam-ı Cedid birlikleri arasına böyle bozguncu ve hilekâr casusların giremediğine dair iddiaları için bk. s. 65.

¹⁵³ *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, s. 61.

¹⁵⁴ Esad Efendi, *Üss-i Zafer: Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair*, Mehmet Arslan (ed.), İstanbul: Kitabevi, 2005, s.119.

¹⁵⁵ *Üss-i Zafer*, s. 119-120.

olamayız. Ancak en azından ordunun tekrar toparlanması ve askerinin nizam ve itaate alındıktan sonra savaş yapılmasının daha mantıklı olduğunu ifade ettikleri yukardaki açıklamalarımızdan ortaya çıkmaktadır. Sadrazamın böyle bir talebi padişaha iletemeyeceğini söylemesi üzerine ocak ricali kendilerinin bir mazhar yazarak durumu bildireceklerini söyler ki bu kısım Vâsıf tarafından kaleme alınmıştır.¹⁵⁶ Dolayısıyla, Vâsıf'ın, sulh talebinin sadrazam da dâhil olmak üzere bütün askeri ricalle birlikte sivil ordu ricali tarafından olumlu karşılandığı meşverette sivil bürokratların sadrazamı ikna etme çabasını ve padişaha yazılan mazharın neredeyse tüm ordu ricali tarafından imzalandığını bilmemesine imkân yoktur. Ancak yazarın amacı, yeniçerilerin komutanlarının bile artık askerlerinin itaatsizlik ve nizamsızlığından ümitsizliğe düştüğünü ve onların da artık düşmanın ordusu gibi nizamlı bir ordu oluşturulmadan başarı sağlanamayacağına kani olduğunu ispatlamak çabasıdır. İlk talep ocak ağalarından ve yeniçeri ağasından gelmiştir. Anlattıklarında ciddi anlamda tarihsel bir hatadan ziyade vurgularda kayma olduğunu söyleyebiliriz. Burada temel vurgu klasik askeri sistemin ve özellikle yeniçeri ordusunun bir nevi çöktüğü ve yeni bir ordu sistemine geçilmesi gerektiğidir.

Vasıf'ın Maçın'le ilgili anlatacağı hikâye burada bitmiyor. Hatta bizim açımızdan Maçın yenilgisinin uzun vadeli etkilerini göstermesi açısından çok kıymetli malumatlar içerir. *Koca Sekbanbaşı Risalesi*'nde, Maçın'deki meşverete ve mazhara binaen nizamlı ordu kurulması kararından sonra ilk olarak bu teklifin yeniçeri ocağına sunulduğunu belirtir. Ancak daha evvelki ikrarlarına rağmen yeniçeriler talim yapmayı reddedince, başka bir çaresi kalmayan padişah ve ricali Nizam-ı Cedid ordusunu kurmak zorunda kalır. Aksi takdirde artan düşman tehlikesi karşısında yalnızca toprak kaybı değil, payitaht bile tehlike altına girecektir.¹⁵⁷ Maksat, yeni ordu kurulmasının yeniçerilerin yeni usul talim ve savaşa isteksizliği yüzünden olduğu iddiasını pekiştirmektedir. Zaten yeni birlikleri anlatırken de onların gece gündüz talim ettiği, zabitlerine tamamen itaatkâr oldukları ve kesinlikle firar etmediklerine özellikle vurgu yapmaktadır. Vâsıf'ın bütün bunları yeni gelişmeler yüzünden olmuş gibi anlatmasına rağmen daha seferin başlangıcında yeni bir orduya ihtiyaç olduğuna dair fikirlerinden bahsetmiştik.¹⁵⁸

Gerçekten Maçın Vakası'nın detaylarının İstanbul'a ulaşmasından sonra devlet erkânı arasındaki görüşmelerde de komuta düzeyinde bir sıkıntı olmadığı

¹⁵⁶ *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, s. 61-2. Mahzarı padişaha telhis eden sadrazam da "bunlardan fimâbüd hayır ve nusret mümkün olamayacağı telhîs" eder ve ardından III. Selim de Ruslarla "çarnâçar" musalahayı imzalar.

¹⁵⁷ *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, s. 62.

¹⁵⁸ Hatta buna benzer bir yorumu *Risale*'nin içinde de bulmak mümkündür: "hâsıl-ı kelâm, ehl-i basirete mekşuftur ki, bu nizam-ı kavîyye atik ocaklar askerlerinde olmak bir vechile mümkün olamıyor. Zira nizamları jilasıl başka güne kurulmuş olmakla cedid nizam tabîna idhalde berkes müteneffir oluyor...", *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, s. 71.

fakat askerin sebatsızlığı gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu görüşmelerin hülâsalarında da Osmanlı ordusunun “*değişirme*” ve “*nefir-i am gibi kazalar askeri*” tarzında toplama bir ordu olduğu ve nizamlı bir birlik olmaksızın başarı sağlamanın imkânsızlığı vurgulanmıştır. Bozulan ordunun bizzat sadrazam birliklerinin olmaması veya düşmanın Maçin’de çekilmesinin bir teselli kaynağı olamayacağı, bir an evvel musalaha yapılması ve bir an önce “*müretteb*” asker eğitilmesi elzemdir.¹⁵⁹ Dolayısıyla İstanbul’daki rical arasında da -Vâsıf kadar ileri düşünen olmasa bile- mevcut ordudan bir şey beklenmemesi gerektiği fikri hâkimdir. Tahmin edileceği gibi artık bu tür alternatif fikirlerin olgunlaşmaya başladığını söyleyebiliriz. III. Selim’in de aynı kanaati taşıdığını yukarıda belirtmiştik. Nitekim bir fermanda kendisi de “*memâlikin nizâmı vesâir nizâmlara şur’û ve ikdâm farzıdır*” demektedir.¹⁶⁰

On sekizinci yüzyılın sonunda, askeri ricalin dışlandığı ve bürokrasinin ağırlıkta olduğu, Osmanlı modernleşmesinin hızlandığı bu sürecin başlamasında Maçin bozgunu ve boykotunun rolü azımsanmayacak boyuttadır.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.MKT.d. 1025; d. 1026.

A.VKN. 1701.

C.AS. 1095 (evasıt-ı Ra 1204/28 Kasım-8 Aralık 1789).

C.HR. 136/6798 (18 S 1206/17 Ekim 1791); 136/6789-5 (21 S 1206/20 Ekim 1791).

Hatt-ı Hümayun 148/6224 (18 Za 1205/19 Temmuz 1791); 151/6353 (14 Za 1205/15 Temmuz 1791); 151/6365 (tarihsiz); 191/9421 (tarihsiz); 194/9622 (tarihsiz); 196/9810 (tarihsiz); 200/10189 (tarihsiz); 209/11121 (tarihsiz); 209/11180 (tarihsiz); 210/11317 (21 Za 1205/22 Temmuz 1791); 1008/42337 (tarihsiz); 210/11317; 1008/42337 (tarihsiz); 1008/42356 (tarihsiz); 1387/55114 (tarihsiz).

Sadaret Defterleri, 355.

Kamil Kepeci d. 7; d. 39/5.

b. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

E. 870-1/385-3 (12 B 1202/18 Nisan 1788); E. 806-31/356-21 (24 Z 1205/24 Ağustos 1791); E. 806-31/356-25 (tarihsiz); E. 280-64/159-12 (1 L 1204/14 Haziran 1790);

E. 806-36/356-36 (tarihsiz).

D. 10749

¹⁵⁹ BOA, *HAT 1008/42337* (tarihsiz).

¹⁶⁰ TSMA, *E. 806-31/356-21* (24 Z 1205/24 Ağustos 1791).

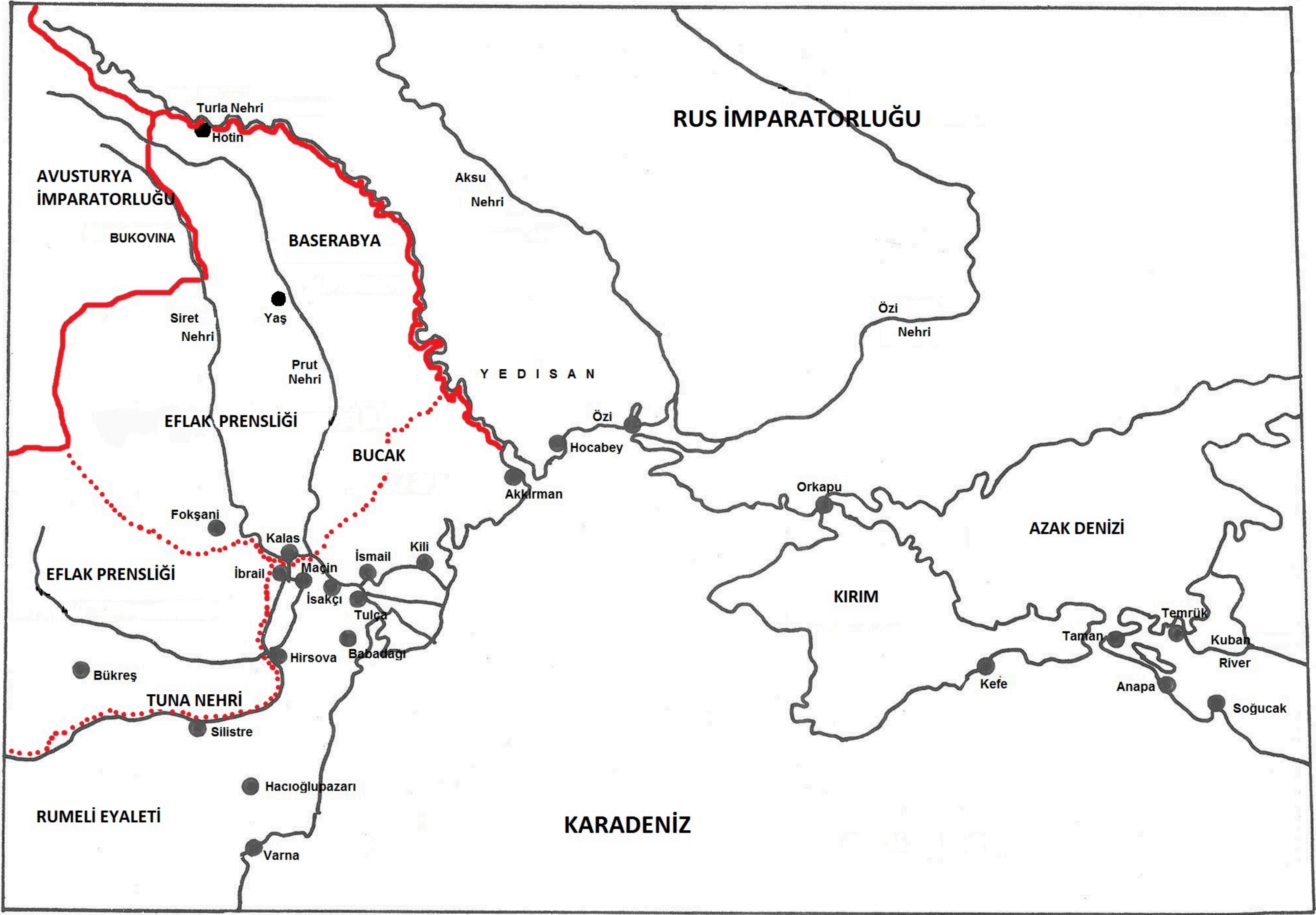
Birincil ve İkincil Kaynaklar

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cendet*, 12 cilt, Dersaadet: Matbaa-ı Osmaniye, 1309/1891.
- Ahmed Vâsıf Efendi, *Tarih-i Vâsıf*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Tarih Yazmaları no. 5978.
- Bayram, Ümmügülsüm Filiz, *Enverî Tarihi, Üçüncü Cilt (Metin ve Değerlendirme)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2014.
- Beydili, Kemal, “Sekbanbaşı Risalesi’nin Müellifi Hakkında,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 12, (2005), s. 221-224.
- _____, “Yaş Antlaşması”, *DİA*, 43, İstanbul 2013, s. 343-47.
- _____, “Yeniçeri”, *DİA*, 43, İstanbul 2013, s. 450-62.
- _____, “Yusuf Paşa, Koca”, *DİA*, 44, İstanbul 2013, s. 23-25.
- _____, “Ziştovi Antlaşması”, *DİA*, 44, İstanbul 2013, s. 467-72.
- Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, V, Ankara: TTK, 2011.
- Cunningham, Allan, “The Oczakov Debate”, *Middle Eastern Studies*, 1/3 (April 1965), s. 209-237.
- Çalışkan, Muharrem Saffet, *Vekâniîs Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildinin Metin ve Tablîli (1182-1188/1768-1774)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi: 2000.
- Çınar, Ali Osman, *Mehmed Emin Edib Efendi’nin Hayatı ve Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1999.
- Esad Efendi, *Üss-i Zafer: Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair*, Mehmet Arslan (ed.), İstanbul: Kitabevi, 2005.
- III. Selim’in *Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, nşr. Sema Arkan, Ankara: TTK, 1993
- İlgürel, Mücteba, “Vâsıf Ahmed Efendi”, *DİA*, 42, İstanbul 2012, s. 535-37
- Koca Sekbanbaşı Risalesi*, Abdullah Uçman (ed.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1976.
- Kuzucu, Serhat, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, İstanbul: Selenge, 2013.
- Menchinger, Ethan Lewis, “A Reformist Philosophy of History: The Case of Ahmed Vâsıf”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLIV, 2014, s. 141-168.
- _____, *An Ottoman Historian in an Age of Reform: Ahmed Vâsıf Efendi (Ca. 1730-1806)*, Basılmamış Doktora Tezi, Michigan: Michigan Üniversitesi, 2014.
- Mükâleme Mazbatası*, IV, İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1273.
- Öge, Mustafa, *Mehmed Sadık Zâimzâde: Vaka-yı Hamidiye (Tenkidli-Transkripsiyon)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, 2001.
- Öğreten, Ahmet (ed.), *Nizam-ı Cedid’e Dair Islahat Layihaları*, Ankara: TTK, 2014.
- Özcan, Ahmet, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 1999.
- Roider, K.A., “Kaunitz, Joseph II and the Turkish War”, *SEER*, LIX/4, (1976), s. 538-556.
- Sarıkaya, Hüseyin, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakaikü’l-Âbbâr*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2013

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Topkapı Sarayı Arşivi 4819, Üçüncü Sultan Selim Döneminde Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Âit Vekayi”, *Bellelen*, XXXVII/148, (1973), s. 607-662.

_____, *Osmanlı Tarihi, Karlofça Antlaşmasından XVIII. Sonuna Kadar*, IV/1, Ankara: TTK, 2003.

Üstüner, Ahmet, *Yusuף Paşa'nın Sefernamesi (Sefername-i Serdar-ı Ekrem Yusuף Paşa)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2005.

IV. MURAD'IN TORUNU FATMA HANIM SULTAN'IN MUHALLEFATI

Özer Küpeli*

Fatma Hanım Sultan, Kaya İsmihan Sultan ile Melek Ahmed Paşa'nın kızıdır. Kaya İsmihan Sultan, IV. Murad'ın kızı olup 1632-33'te doğmuş, 1644'te Melek Ahmed Paşa ile evlendirilmiştir. Kaya Sultan'ın Melek Ahmed Paşa ile evliliğinden olan ilk kızı 1654'te henüz dört-beş yaşlarındayken ölmüştür.¹ Fatma Hanım Sultan ise 1659 yılı başında Eyüp Sultan'daki yalıda dünyaya gelmiş, lakin doğum esnasında ebelerin rahmine zarar vermesi sonucu Kaya Sultan doğumdan birkaç gün sonra vefat etmiş ve Ayasofya'da Sultan I. Mustafa ile Sultan İbrahim'in gömülü olduğu türbeye defnedilmiştir.² Daha birkaç günlükken annesiz kalan Fatma Hanım Sultan'ın, görev nedeniyle çoğunlukla İstanbul dışında bulunan babası Melek Ahmed Paşa da 1 Eylül 1662'de vebadan hayatını kaybetmiştir.³ Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, babası öldüğünde kendisine 10.000 altın tutarında miras bırakmıştır.⁴ Bununla birlikte bu mirasa ne olduğu, kendisinin kimler tarafından büyütüldüğü, nerede ve ne şekilde yaşadığı, evlenip evlenmediği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bilinen yegâne şey 1727 yılı sonlarında İstanbul'da muhtemelen ailesinden kalan sarayda vefat ettiği ve na'sının Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi haziresine gömüldüğüdür.⁵

Fatma Hanım Sultan'ın vefatının ardından muhallefatinin hazineye gelir kaydedilecek kısmının tespiti ve zaptı süreci 6 Cemaziyülevvel 1140'ta (20 Aralık 1727) gerçekleştirilmiştir. Bu işlem esnasında mücevherleri ve mücevherle süslenmiş kıymetli eşyaları Darüssaade Ağası tarafından, sarayında bulunan kıyafet, ev tekstili, mutfak ve banyo takımları ile sair eşyaları ise hazine kethüdasınca tespit edilerek zapta geçirilmiştir. Bu işlemin sonuçlarını içeren defter *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*'nde 2271 numarada kayıtlıdır. Defter 4 varaktan oluşmakta olup, 1a ile

* Doç.Dr., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü*.

¹ M. Çağatay Uluçay, *Padışahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992, s. 54-55.

² Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, (haz. Robert Dankoff vd), İstanbul 2006, s. 105, 173; 5. Kitap, (haz. Yücel Dağlı vd), İstanbul 2007, s. 133.

³ Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29, Ankara 2004, s. 44 (42-44).

⁴ *Seyahatnâme*, 6. Kitap, s. 77.

⁵ M. Baha Tanman, "Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1991, s. 341 (340-343).

4a-b varakları boştur. Kapakta “*Kaya Sultan kızı merbume Fatma Hanım'ın Hazîne-i Hümayûn'a alınan eşyasının defteridir sene 1140 6 Ca*” ifadesi bulunmaktadır.

Mevcut deftere göre IV. Murad'ın torunu ve Kaya Sultan'ın kızı Fatma Hanım Sultan'ın sahip olduğu eşyaların başında mücevherleri ve elmas, zümrüt, yakut, inci gibi değerli taşlarla süslenmiş ziynetleri gelmektedir. Yüksek statü göstergesi ziynet eşyaları arasında, biri 10.000, diğeri 2.200 kuruş değerinde elmas ve zümrüt gibi kıymetli taşlarla süslü toplamda 12.830 kuruş değerinde 5 çift küpe, en kıymetlisi 1.400 kuruş olan yine orta ve küçük boy elmas ve zümrütlerle süslenmiş toplamda 2.800 kuruş değerinde türlü şekillerde 7 altın çengel kuşak, toplam 2.460 kuruş değerinde elmas, zümrüt ve yakut taşlarla süslü 6 hâtem dikkati çekmektedir. Hâtemlerin en kıymetlisi 1.600 kuruş değerinde olup yanına düşülen haşiyeden anlaşıldığına göre yüzölüp yeniden imal edilerek Harem-i Hümayun'a teslim edilmiştir. Bunlara ilaveten sahip olduğu 3 çift altın bilezikten bir tanesi 2.500 kuruş kıymetinde olup kırmızı, yeşil ve beyaz mînâli ve üzerinde 16 orta boy elmas bulunmaktadır. Yine kırmızı mînâli 76 inci ve 32 elmasla işli 1 adet kolbağı bilezik ile 8'er elması 2 adet bilezik başının toplam kıymeti 230 kuruştur.

Servetindeki ilginç ziynet eşyalarından birisi de üzerinde 15 küçük elmas bulunan 80 kuruş kıymetindeki zihgirdir. Okçuların sağ elin başparmağına taktığı atış yüzüğü olan zihgiri Fatma Hanım Sultan'ın okçuluğa ilgisi şeklinde yorumlamak doğru olmayabilir. Belki okçulukta usta dedesi IV. Murad'ın hatırasına binaen ya da alelade bir ziynet eşyası olarak buna sahiptir.

Ziynet eşyaları arasında dikkati çeken iki adet koyun saati mevcuttur. Saat kullanımı Fatma Hanım Sultan'ın yaşadığı devirde Osmanlı toplumunda pek de yaygın olmayıp lüks sayılıyordu ve yüksek statü göstergesiydi.⁶ Kuşakta ya da boyunda taşınan koyun saatlerinden ilki, çevresinde 66 küçük elmas bulunan takvimli bir saat olup 180 kuruş değer biçilmiştir. Diğeri ise 121 küçük elmasla süslü ve altın sarkaçlı olup değeri 370 kuruş tutarındadır.

Muhallefatta kayıtlı müstesna değerli eşyalardan biri de 450 kuruş kıymetindeki aynasıdır. Bu ayna 128 küçük elmas, 32 küçük yakut ve 20 zümrütle işli kadife üzerine incili ve kapaksızdır. Haşiyesinde aynanın kırık olduğu belirtilmiştir. Bunların dışında diğer ziynetleri ise 1 adet zümrütlü altın yağ kutusu, 1 adet yazılı zümrüt mühür, 2 adet yılan panzehiri, 3 adet zümrüt iğne, 91 adet küçük zümrüt düğme ve çok sayıda zümrüt ve inci taneleridir. Fatma Hanım Sultan'ın mücevheratı ve ziynet eşyalarının değeri en az 568,5 dirhem olup tahminî kıymeti 22.795 kuruştur.

⁶ Betül İpşirli Argıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan, 1640-1715*, İstanbul 2014, s. 82.

Mücevherler ve ziynet eşyaları dışında Fatma Hanım Sultan'ın sarayından⁷ alınan eşyalara gelince; bunların başında Mustafa ibn-i Ömer hattıyla yazılmış bir adet Mushaf-ı Şerif gelmektedir. Hattatı hakkında bilgi bulamadığımız 250 kuruş değerindeki bu Kuran-ı Kerim'in haşiyesinde Harem-i Hümayun'a teslim edildiği ifade edilmiştir.

Kıyafetleri arasında en kıymetlisi 500 kuruş olan 3 adet samur kürk, 4 adet elvan şal ve 9 adet donluğun kayda geçirildiği görülmektedir. Ev tekstili olarak 7 adet Acem keçesi, 6 adet perde ve 2 adet koltuk yastığı kaydedilmiştir. Kıyafet ve ev tekstili türünden eşyaların tahmini kıymeti 1.702 kuruş 10 paradır.

Mutfak eşyası olarak 40 kuruş kıymetinde 7 adet tabak vardır. Tabaklardan biri arusek, altısı münakkıştır. Bunun yanı sıra ayrıca kaydedilen 1 adet buhurdan ile güllabdan ve Yanyakârî leğenle kafesli ibriğin değeri 1.282 dirhem olup, ikisinin tahmini kıymeti 190 kuruş 30 paradır. Diğer gümüş eşyalar arasında 42 adet fincan zarfı, 4 adet şamdan, 1 adet şeker kutusu, kahve ibriği, kahve askısı, 4 adet kahve tepsi, 1 adet leğen, kafes ve ibrik, 2 adet su tası ile 1 adet altın kutu bulunmaktadır. Gümüş eşyalar toplamda 4.695 dirhem olup tahmini kıymetleri 899,5 kuruş 45 paradır.⁸

Fatma Hanım Sultan'ın iç hazineye alınan eşyalarının tümünün tahmini değeri 25.837,5 kuruş 5 paradır. Bu tutar kendisinden on yıl kadar önce 1715'te vefat eden Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan'ın 206.799 kuruşluk muhallefatına⁹ göre gayet mütevazıdır. Kuşkusuz bu defterde kayıtlı eşyalar sadece iç hazineye gelir kaydedilenler olup Fatma Hanım Sultan'ın mal varlığının tümünü yansıtmadığını varsayabiliriz. Zira kendisinin kıyafetleri, ev tekstili ve mutfak eşyaları bu muhallefat listesinden ibaret olmasa gerektir. Kaldı ki, altınları ile nakit parası hakkında da bir bilgi yoktur. Buna rağmen bu defter, padişah torunu bir saray mensubu olan Fatma Hanım Sultan'ın maddi dünyasına bir nebze olsun ışık tutabilir, hayat tarzı ve gündelik yaşamına dair bir takım ipuçları sunabilir kanısındayız.

⁷ Muhallefat kaydında söz konusu sarayın neresi olduğu belirtilmemiştir. Muhtemelen annesi Kaya Sultan'dan kendisine intikal etmiş olabilir. Evliya Çelebi, Kaya Sultan'ın bir sarayının Ayasofya Camii karşısında bulunduğunu belirtmektedir (*Seyahatname*, 1, s. 329). Bir diğer sarayının ise Üsküdar'da Öküz Limanı civarında olduğunu yine Evliya yazmaktadır (*Aynı eser*, s. 233-234). Fatma Hanım Sultan'ın Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdayî Külliyesi'ne gömüldüğü göz önünde tutulursa eşyalarının alındığı yerin bu saray olması muhtemeldir.

⁸ Buradaki hesaplamada 1 kuruşun 50 para olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

⁹ Argıt, *a.g.e.*, s. 81.

Kaynaklar

- Argıt, Betül İpşirli, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan, 1640-1715*, İstanbul 2014.
- Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehemed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, (haz. Robert Dankoff vd), İstanbul 2006; 5. Kitap, (haz. Yücel Dağlı vd), İstanbul 2007; 6. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman & Yücel Dağlı), İstanbul 2002.
- Sarıcaoğlu, Fikret, “Melek Ahmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29, Ankara 2004, s. 42-44.
- Tanman, M. Baha, “Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1991, s. 340-343.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992.

[1b]

Îrâd kaydoluna

Dârüssa'âdetü's-şerîfe ağası kulları ma'rifetiyle merhûme Kaya Sultan kızı
Fatma Hanım metrûkesinden ifrâz olunan eşyadır 6 Ca sene 1140

hâneleri birer elmaslı birer ayaklı kebîr la'l kûpe çift 1 dirhem 21 ber-vech-i tahmin guruş 10000	ortalarıyla hâneleri dokuzar ve özdenkleri birer elmaslı yedişer ayaklı elmas kûpe çift 1 dirhem denk 6 3 ber-vech-i tahmin guruş 2200	birer hurde elmaslı birer ayaklı sagîr la'l abdest kûpesi çift 1 dirhem 2 ber-vech-i tahmin guruş 80
---	---	---

hâneleri birer ve özdenkleri birer elmaslı birer ayaklı elmas kûpe çift 1 denk 3 ber-vech-i tahmîn guruş 350	birer ayaklı habbe zumurrud abdest kûpesi çift 1 dirhem denk 2 3 ber-vech-i tahmîn guruş 200	birer zumurrudlu gicelik kuşak aded 1 dirhem 18 ber-vech-i tahmîn guruş 120
--	--	---

167

zemîni çökertme kalem elvân yazma mînâkârî ortaları birer damla zumurrudlu vasat ve
sagîr ve hurde yüz yirmi yedi elmasla murassa' üç bâfteli altun kuşak
aded
1
dirhem
124
ber-vech-i tahmîn
guruş
1400

zemîne âyine siyah beyaz yazma mînâkârî altmış vasat sagîr elmasla murassa' resm-i şemse altun çengel kuşak aded 1 dirhem 50,5 ber-vech-i tahmîn guruş 550	birer vasat elmaslı çiftkârî resm-i şemse sagîr altun çengel kuşak aded 1 dirhem 48 ber-vech-i tahmîn guruş 400
---	---

ortaları yirmi iki hurde elmaslı kalemkârî

ortaları birer sagîr damla zumurrudlu

kırmızı mînâlice resm-i şemse sagîr altun
 çengel kuşak
 aded
 1
 dirhem
 33
 ber-vech-i tahmîn
 guruş
 120

sarı mînâli resm-i şemse sagîr altun
 çengel kuşak
 aded
 1
 dirhem
 33
 ber-vech-i tahmîn
 guruş
 100

[2a]

zemîni tarama kalem elvan mînâkârî on sekiz edna
 zumurrud ve yirmi sekiz hurde elmas ve on dört yakutlu
 resm-i şemse sagîr altun çengel kuşak
 aded
 1
 dirhem
 47
 ber-vech-i tahmîn
 guruş
 110

kebîr elmas hâtem
 aded
 1
 ber-vech-i tahmîn
 guruş
 1600

*yüzüliüp müceddeden istî'mâl
 hümâyûn için yapıdırılıp harem-
 i hümâyûna teslîm olunmuşdur*

vasat tahta elmas hâtem
 aded
 1
 dirhem denk
 1,5 2
 ber-vech-i tahmîn
 guruş
 400

on bir sagîr elmaslı hâtem
 aded
 1
 dirhem denk
 1,5 1
 ber-vech-i tahmîn
 guruş
 60

kırmızı damla yakut
 hâtem
 aded
 1
 dirhem
 2
 ber-vech-i tahmîn
 guruş
 100

kebîr damla zumurrud
 hâtem
 aded
 1
 dirhem
 4,5
 ber-vech-i tahmîn
 guruş
 130

def'a kebîr damla zumurrud
 hâtem
 aded
 1
 dirhem
 3,5
 ber-vech-i tahmîn
 guruş
 120

on beş sagîr elmaslı
 zihgîr
 aded
 1
 denk
 3
 ber-vech-i tahmîn
 guruş
 80

kırmızı ve yeşil ve beyaz mînâkârî on altı vasat elmaslı altun bilezik çift 1 dirhem 42,5 ber-vech-i tahmîn guruş 2500	kırmızı mînâlı yetmiş altı incü ve otuz iki elmasla murassa ^ç kol bağı bilezikdir aded 1 dirhem 26 ber-vech-i tahmîn guruş 200	çiftkârî yirmi iki paftalı altun bilezik çift 1 1 dirhem 15,5 27 sekizer kat tahmîn guruş 135	
sekiz elmaslı bilezik başları aded 2 dirhem denk 3 1 ber-vech-i tahmîn guruş 30	sagîrî lekeli habbe zumurrud dâne aded dâne incü 122 64 dirhem 15 ber-vech-i tahmîn guruş 300	sagîr habbe zumurrud düğme aded 91 dirhem 18,5 ber-vech-i tahmîn guruş 180	
sagîr zumurrud iğne aded 3 dirhem 4,5 ber-vech-i tahmîn guruş 120	çiftkârî iki sagîr elmaslı altun yağ kutusü aded 1 dirhem denk 9 3 ber-vech-i tahmîn guruş 70	yazılı zumurrud mühr aded 1 dirhem [boş] ber-vech-i tahmîn guruş 100	
çenberleri altmış altı hurde elmaslı aylı ve günlü altun koyun sâ'ati aded 1 ber-vech-i tahmîn guruş 180	yüz yirmi bir hurde elmaslı altun pandül koyun sâ'ati aded 1 ber-vech-i tahmîn guruş 370	mâr-ı bâd-zehr dâne aded 2 dirhem 2 ber-vech-i tahmîn guruş 40	ma ^ç altun parça aded 1 dirhem 4

[2b]

yüz yirmi sekiz hurde elmas ve otuz iki hurde yakut ve yirmi zumurrud ile murassa^ç siyah
kadife üzere incülü kapaksız âyine, *sikestdir*
aded
1

ber-vech-i tahmîn

guruş

450

yekûn guruş

22795

[3a]

Merhûmenin sarayından hazine kethüdası kulları yediyle ifrâz olunan eşyâdır

Mustafa ibn Ömer hattıyla Mushaf-ı şerîf, <i>Harem-i Hümayûn'a teslim</i> cild 1 ber-vech-i tahmîn guruş 250	Acem kiçesi aded 5 <u>2</u> 7 guruş 210	taraklı elmas perde aded 1 <u>1</u> 2 guruş 50 <u>40</u> 90
çuka kapu perdesi aded 3 <u>1</u> 4 guruş 24	elvân şâllar aded 3 <u>1</u> <i>bubur</i> 4 guruş 80	serâser kaplu nimten semmûr kürk aded 1 guruş 500
germesûd kaplu nimten semmûr kürk aded 1 guruş 300	yeşil hatâyî kaplu nimten semmûr kürk aded 1 guruş 250	semmûr parça aded 2 guruş 90
telli hatâyî donluk aded 2 guruş 45	elvân atlas donluk aded 6 guruş 50	sâde hatâyî donluk aded 1 guruş 8
telli camedan kadife koltuk yasdığı aded 2 guruş 15	kebîr münakkaş tabak aded 6 guruş 30	kebîr arûsek tabak aded 1 guruş 10

mînâkârî buhurdân ma' güllabdân	Yanyakârî leğen ve kafes ma' ibrık
aded	aded
1	1
dirhem	dirhem
396	511
guruş	375 ibrık
80	886
	guruş rub'
	110,5 1

[3b]

sîm fincan zarfı	sîm şam'dân	sîm kahve tepsisi
adet	aded dirhem	aded dirhem
42	1 192,5	1 198
dirhem	1 347,5	1 121
425	1 293	1 396
	<u>1</u> <u>118</u>	<u>1</u> <u>895</u>
	4 951	4 1610

sîm kahve ibrığı ma' askı	sîm kahve askısı	sagîr sîm buhurdân ma' güllabdân
aded	aded	aded
1	1	1
dirhem	dirhem	dirhem
306	295	113

sîm leğen ve kafes	sîm şeker kutusu ma'	sîm sagîr su tası,	altun kutu
ma' ibrık	kaşık	<i>sabun taslarıdır</i>	aded
aded	aded dirhem	aded dirhem	1
1	1 113	1 46	dirhem denk
dirhem	<u>1</u> <u>057</u>	<u>1</u> <u>44</u>	9 1
422	2 170	2 90	
<u>313</u> ibrık			
735			

yekûn evânî-i sîm
dirhem
4695

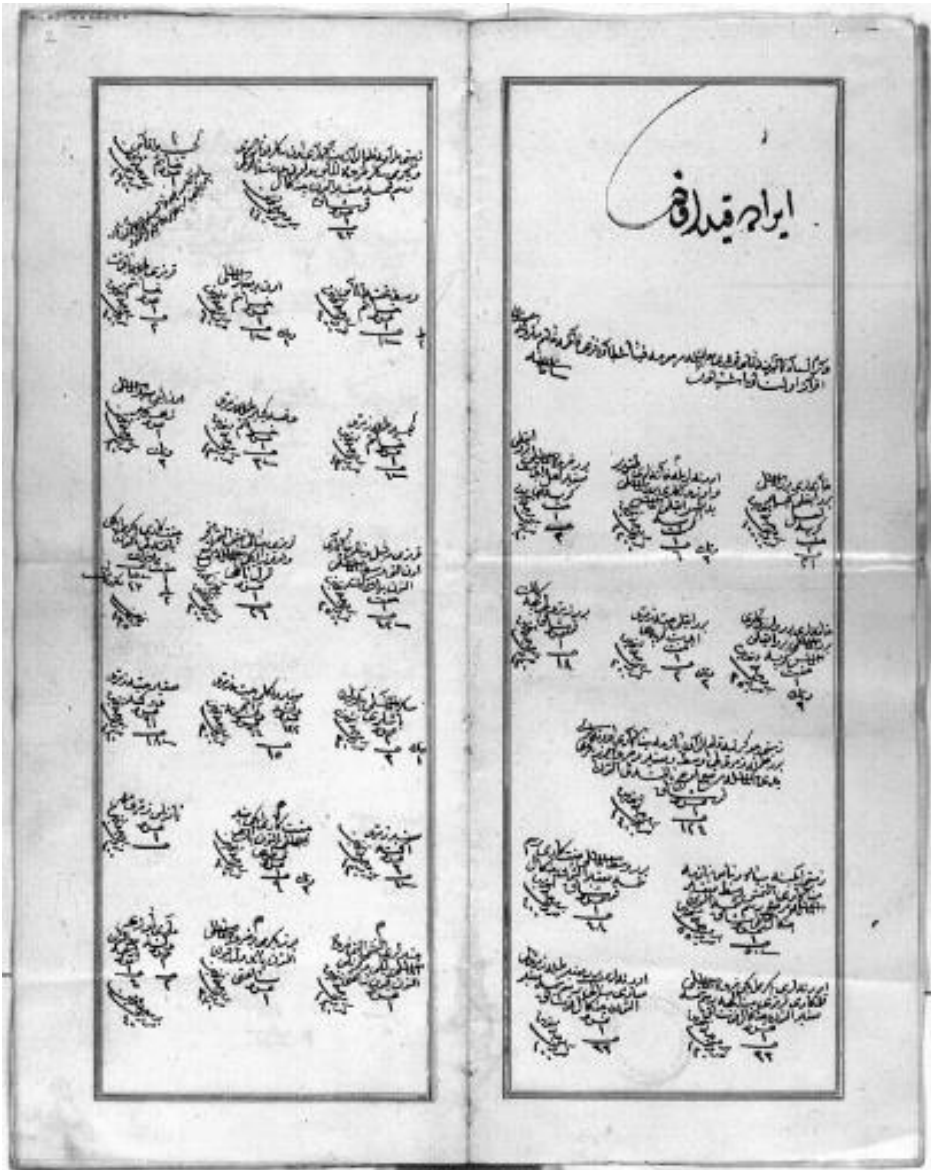
beher dirhemi 23 kıyye

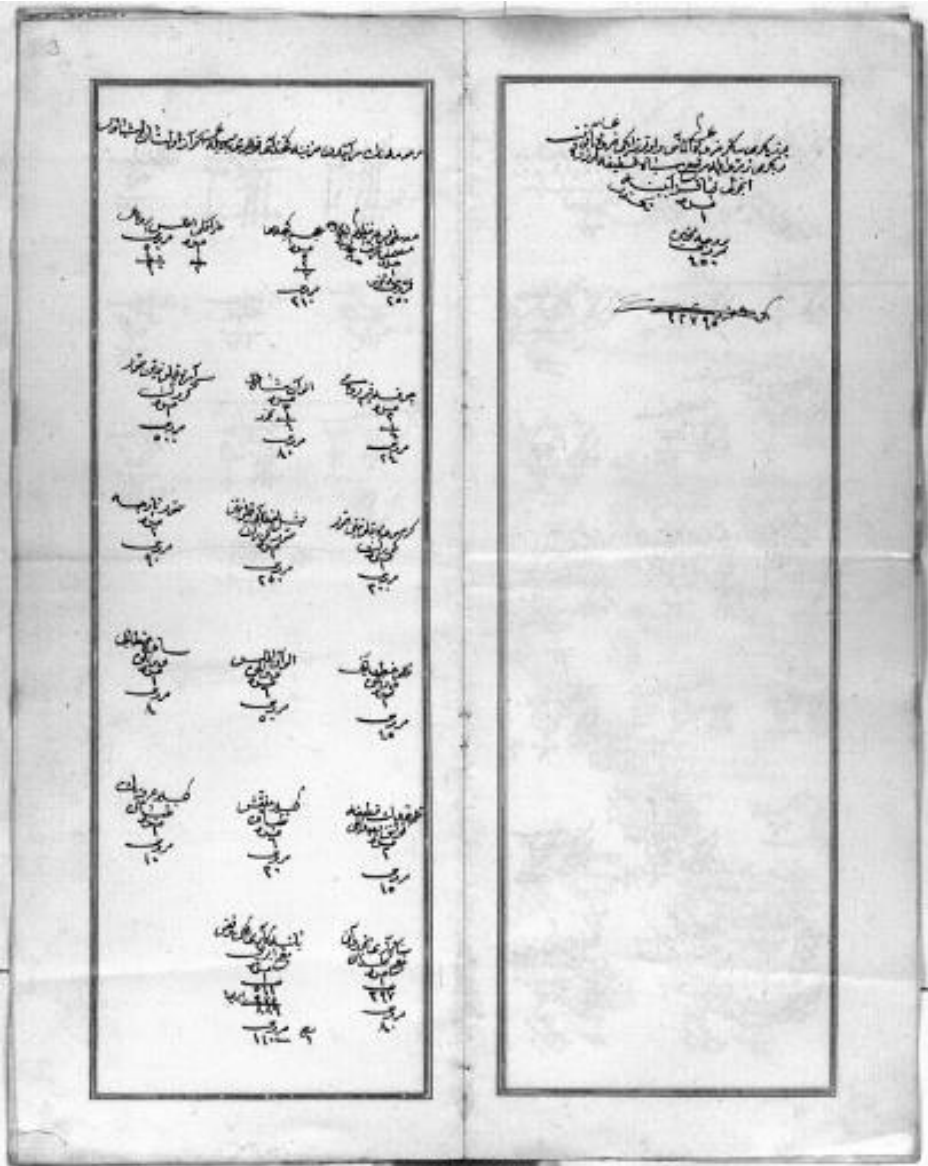
guruş para
899,5 45

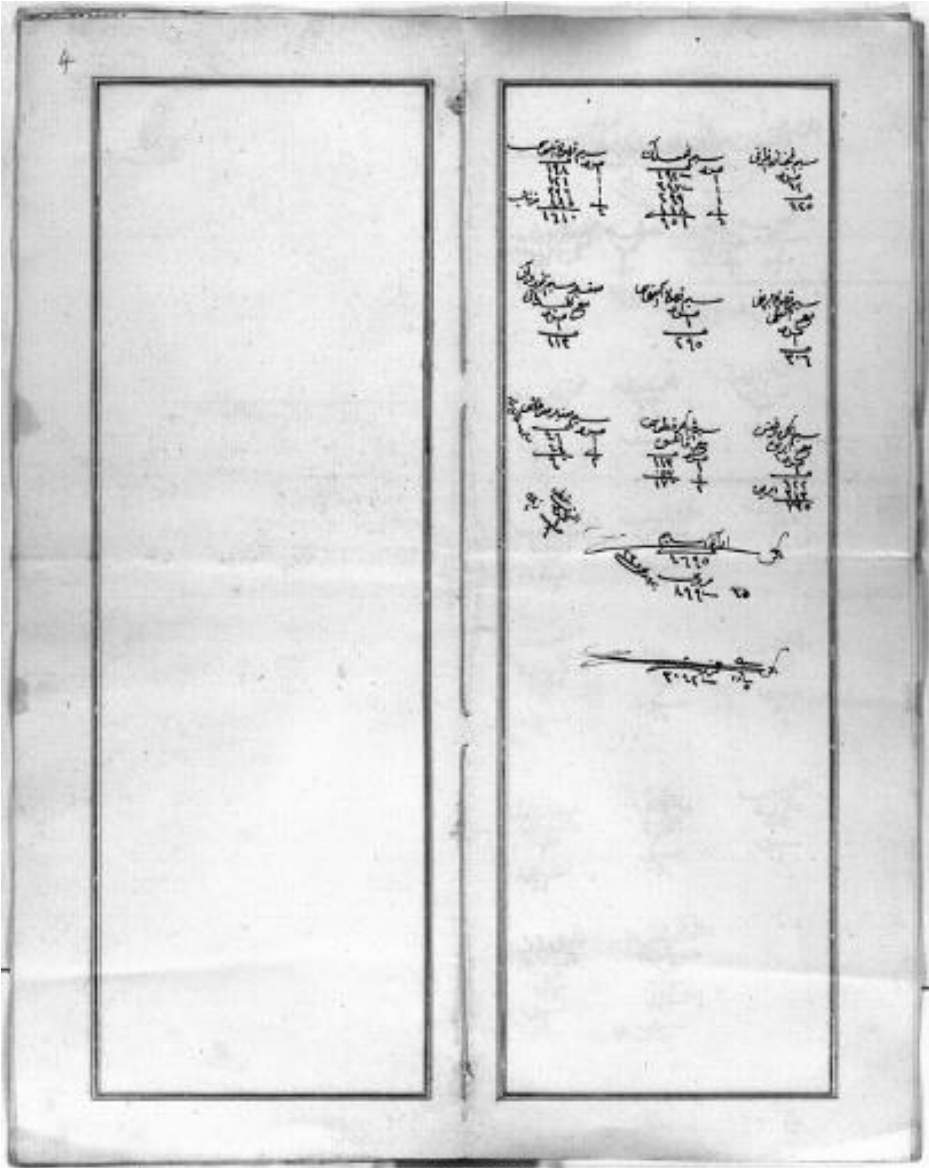
cem'an yekûn
guruş para
3042,5 5

D.02271.0001.00

SAFEVİ DÖNEMİNDE İRAN ORDUSU*

Laurence Lockhart**
(Çev. İlker Külbilge)***

Şah İsmail'in, iktidarını kurmak ve bütün İran'da otoritesini tesis etmek için kullandığı ordu, açıkça konuşmak gerekirse, hiç de "İranlı" değildi. Bu ordu, tamamı Tekelü, Dulkadir, Şamlu, Rumlu, Ustaclu, Afşar, Kaçar ve Varsak gibi büyük Türkmen aşiretlerine mensup adamlardan oluştuğu için, aslında özünde Türkmendi. Hem Ali ve Erdebilli Şeyh Safi¹ tarafından Hz. Muhammed'in torunu, hem de Safevi tarikatının *pîr*'i veya *mürşid*'i olması, Şah İsmail'in feodal temellere dayanan askeri gücüne adanmışlık ve ihtiram da sağlıyordu. Şah İsmail'in yönetim modeli bu yüzden feodalizm ile teokrasinin bir karışımıydı. Büyük bir tehlike baş gösterdiğinde hükümdar yalnızca feodal gerekçelerle değil aynı zamanda *Şahseven*'lik ilkesine binaen de yardım talep edebilirdi.²

Şah'ın ileride daha fazla sözü edilecek kişisel korumalarını bir kenara bırakırsak, daima silah altında, iyi eğitilmiş ve disiplinli adamlardan oluşan ve dahası hükümdar her kim olursa olsun onun doğrudan kontrolü altında bulunan daimi ordu diye bir şey henüz ortada yoktu; bu, diğer yüzyılda da ortaya çıkmayacak bir gelişmeydi.

Aşiret güçlerinin önemli kısmı; hafif fakat iyi zırhlar giyen, yay ve ok, kılıç, hançer ve bazen de teber taşıyan atlılardan oluşuyordu. Muvazzaf askerler gibi iyi eğitilmiş olmamalarına rağmen bu adamların hepsi binicilikte mahirdi ve eski Persliler ve Partlilar gibi süvari savaşının taktiklerinde üstündüler; onlar esasen son derece çevik bir kuvvetti. Aynı zamanda, ağır zırhlar giyen ve palalar (*gaddâre*'ler)

* Laurence Lockhart, "The Persian Army in the Safavi Period", *Der Islam*, 34, (1959), ss. 89-98.

** Laurence Lockhart (9 Temmuz 1890-3 Mayıs 1975).

*** Dr., *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü*. Çeviride yardımını gördüğüm Türkan Ataşen'e ve makaleyi kontrol edip hatalarımı düzelten Yrd. Doç. Dr. İrfan Kokdaş'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

¹ Şah İsmail'in seçeresi için bkz., Şeyh Hüseyin İbn Şeyh Abdülzâhidî, *Silsiletü'n-neseb-i safeviyye*, Berlin, 1343/1924, ss. 10-11. Ayrıca Hans Robert Roemer'in makalesindeki mükemmel seçereye de bkz. "Die Safawiden Ein orientalischer Bundesgenosse Abendlandes im Türkenkamp", *Saeculum*, vol. IV, s. 31.

² Profesör Vladimir Federovich Minorsky, *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Shah-sewan" başlıklı maddesinde (vol. IV, s.267-268), Sir John Malcolm'un bu ismi taşıyan aşiretin teşekkülüne dair ki açıklamasının hatalı olduğunu; diğer yandan, bu ismi taşıyan bir aşirete mensup bazı insanların Şah I. Abbas'ın saltanatı döneminde Erdebil yakınlarına yerleştiğini gösteriyor.

taşıyan farklı bir çeşit süvari daha vardı.³ Görünüşe bakılırsa, bu adamlar bu halleriyle adeta Part'ların zırhlı süvarilerine benzemiş olmalı.⁴ Bunun gibi süvariler, piyadeler gibi uzun bir mızrak taşıyorlardı.

Yeni kurulan Şîi Safevi devleti ile katı bir şekilde ortodoks olan Osmanlı Türkleri arasındaki ilk çarpışma, Urmiye Gölü'nün batı kıyısında bulunan Çaldıran'da 1514 yılında meydana geldi. Minadoi'nin, bu savaşta Şah İsmail ve adamlarından bahsederken söyledikleri şöyle:

*"Bu yirmi bin adamın hepsi, pala ve yay taşıyan, bir kısmında çakmaklı tüfek bulunan ve bu memlekete faydalı olmayı adet haline getirmiş atlılardır; ince ve demiri iyi tavllanmış zırhlar ile donatılmışlardı, ama özellikle de cesur ve yigittiler ve yüzbaşularının erdemleri ve kahramanlıkları onları daha da gözü pek yapıyordu."*⁵

Bununla birlikte, ne misal oluşturan Şah'ın ya da dinî coşkunun kendilerine verdiği müthiş cesaret ne de mükemmel zırhları Kızılbaş süvarilerin savaşı kazanmasını sağlayabilmişti. Avantaj aslında, misket tüfeği ile donatılmış olmaları dışında yalnızca toplara değil aynı zamanda Yeniçeri gibi düzenli bir birliğe de sahip olan düşmanlarının haddinden fazla lehineydi.

Sultan Selim savaştan kısa süre sonra acilen Türkiye'ye dönmek zorunda kaldığında toplarını geride bırakmış olmasına rağmen gariptir ki Şah İsmail bu toplardan faydalanmak için hiçbir teşebbüste bulunmadı ve İranlıların bu silahların önemini anlaması için uzun yılların geçmesi gerekecekti. Yetmiş yıl sonra bile, Papa XIII. Gregory, Türklere karşı muhtemel bir müttefik olarak gördüğü İran'ın askeri imkânları hakkında bir rapor hazırlaması için elçisi Giovanni Battista Vechietti'yi İran'a gönderdiğinde Vechietti, İranlıların hala top sahibini olmadığını gördü.⁶ Minadoi, İranlıların topu ihmal etmesinin sebebini aşağıdaki gibi verir:

*"İran halkı toptan son derece korkar, böyle olduğu halde bazen düşmanlarının siperlerine ve kamplarındaki barınaklarına ani taarruzlarla hücum etmekten korkmamışlardır. Bir de bu makinayı çok yüreksizce ve korkakça görmelerine rağmen onun savaşta nasıl bir önemi olduğundan yine de haberleri var; basiretsiz hırslı kibirlerinde inat etmelerinden ziyade bu kadar acımasız bir silah insanlara karşı kullanmanın günah ve ayıp olduğunu düşünmeleri, ayrıca (ifade metinde aynen bu şekildedir) onu nasıl yapacaklarını bilmemeleri veya top dökmek için gerekli olan maddeden yoksun olmaları yüzünden şu ana kadar henüz top kullanmamışlardır."*⁷

³ Bkz. Cemil Kûzânî, *Ta'rib-i Nizâmî-yi İran*, Tahran, 1315/1936, c. 1, s. 370.

⁴ Kataphrakt denen bu zırhlı süvarilerin bir tasviri için bkz. George Rawlinson, *The Sixth Great oriental Monarchy*, London, 1873, s. 161.

⁵ Bkz. Abraham Hartwell'in İngilizce çevirisindeki 32. Sayfa (1595 yılında basılmıştır), Giovanni Tommaso Minadoi, *Historia della Guerra fra Turchi et Persiani*, Rome, 1587.

⁶ Vechietti'nin Papa XIII. Gregory'e yazdığı mektup için bkz. *The English Historical Review*, vol. VII, s. 318. Kendi adını taşıyan reforme edilmiş takvimi uygulamaya koyan da bu papaydı.

⁷ Giovanni Tommaso, *a.g.e.*, Hartwell'in çevirisi, ss.74-75.

Minadoi'in açıklamalarında hiç şüphesiz İranlılar hakkında birçok gerçek mevcuttu, fakat o günlerin İran birliklerinin aşırı hareketliliğe ve süratli taktik manevralar uygulayabilmeye çok bağlı oldukları gerçeği Minadoi'nin gözünden kaçtı. O günlerin topları son derece ağır ve hantal silahlardı. Büyük Şah Abbas'ın zamanında toplar nihayet İran'a ilk kez sokulduğunda⁸ ağır bir topun 20 at tarafından çekilen bir at arabasında taşınması gerekiyorken⁹, bir at arabasında taşınan ve toptan daha hafif bir silahın çekilmesi için beraberinde 10 ata ihtiyaç duyuluyordu. Top kullanımının o dönemlerin İran birlikleri için hayati önemi olan manevra özgürlüğüne fazlasıyla engel olduğu açıktır.

Yetkin bir Fransız otorite olan Albay Gaspar Drouville, İran topçusu hakkında şunları ifade etmiştir:

*"...ağırlığı yüzünden manevra kabiliyeti düşük[tü] ve o kadar kötü hizmet veriyordu ki muharebelerde hiç kullanılmıyor ya da çok nadir kullanılıyordu. Dolayısıyla bu birliğe ancak Nâdir Şah devrinde gerçek anlamda çekidüzen verildiğini düşünüyorum."*¹⁰

Topçuluğa adapte olmada çok yavaş olmalarına rağmen İranlılar, adamlarını misket tüfeği ve mızraklarla donatmada daha hızlıydılar ve bu sayede askerlerini Türklerle daha mücadele edebilir bir hale getiriyorlardı.

Çaldıran'da yenilmesine rağmen Şah İsmail, hem Osmanlı Türklerini hem de Özbekleri kendinden uzak tutmayı başardı; oğlu ve halefi de aynı şekilde onun krallığını sapsağlam muhafaza etti.

İktidar, içkici ve sefahat düşkünü II. İsmail (1576-1577) ile iradesiz ve dar görüşlü Muhammed Hudâbende'nin (1577-1587) idaresi altında büyük Kızılbaş kabile şeflerine o kadar devredildi ki hükümdar önemsiz bir kukla haline geldi. Bu kabile liderleri orduyu, dış düşmanlara karşı bir savunma aracı olarak tutmak yerine adamlarını birbirleriyle savaşmak için kullandılar. Osmanlı Türkleri İran'ı işgale hazırlık olarak askerlerini kuzey-batı sınırına yığdıklarında, Şah Muhammed Hüdabende'nin *Şah-seven* ilkesini yürürlüğü sokmaya çalışması bir işe yaramadı.

⁸ İranlı Don Juan'a göre, Akkoyunlular Uzun Hasan döneminde birkaç topa sahipti, fakat daha sonra Uzun Hasan ile savaşacak olan Osmanlı Türkleri, kullanmakta çok daha yetenekli olmalarının yanı sıra çok daha fazla sayıda topa sahiptiler. Ortak düşman olan Türklere karşı Uzun Hasan'a yardımcı olmak için Venedik Sinyora'sı ona (yine İranlı Don Juan'a göre) deneyimli ve kabiliyetli 100 tane topçu gönderdi, bkz. *Don Juan of Persia, a Shi'ah Catholic*, (çev. ve ed. G. Le Strange), s. 98. Eğer bu Venedikli topçular gerçekten de İran'a gönderildiyse, onların öğretmek zorunda kaldıkları dersler kısa süre içinde unutuldu. Don Juan'ın, Şah Muhammed Hüdabende ve oğlu Haydar'ın Tebriz'de Türklere karşı kullandıkları ve, onun ifadesiyle, üç fit büyüklüğünde namluları olan iki devasa kuşatma silahına ilişkin hikâyesini masal olarak kabul edip bir kenara bırakabiliriz. (Bir fit 30.48 cm'dir, çev. notu)

⁹ Cemil Kûzânî, *a.g.e.*, s. 370.

¹⁰ Gaspar Drouville, *Voyage en Perse*, Paris, 1828, vol. II, s. 142. Bununla birlikte, topçu birlikleri Nadir Şah'ın zamanında bile, Avrupa standartları açısından, yetersizdi. (Makalede Fransızca verilen pasajları çevirme nezaketi gösteren İstanbul Medeniyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi Mehmet Savan'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim, çev. notu).

Sonuç, Türklerin kuzeybatı İran'ın büyük kısmını zapt etmesi oldu. Dahası, güneydoğuda, Özbeklerin akınlarını engellemek için hemen hemen hiçbir şey yapılmadı.

Şah I. Abbas 1587'de tahta çıktığında alelade bir genç olmasına rağmen, eğer Safevi imparatorluğu varlığını sürdüreceksen esaslı adımların atılması gerektiğini kısa süre içinde anladı. Cesareti ve liderlik yetenekleri sayesinde, Özbekleri ezdi, fakat içeriden kaynaklanan ciddi bir tehlikeyle ilgilenmek için kendisine zaman tanınması amacıyla Türklerle geçici bir barış yapmak zorunda kaldı. Bu tehlikeden kurtulduktan sonra ordusunu yeniden düzenleyebilecek ve ardından daha iyi başarı beklentileri ile Türklere saldıracaktı. İçerideki tehlike, mutlak bir askeri güç tekeli hala ellerinde tutan Türkmen kabile liderlerinin büyük kuvvetinden kaynaklanıyordu. Problemin tek çözümünün, Türkmenlerin kuvvetini zayıflatmak ve aynı esnada yalnızca savunma sisteminde meydana gelen boşluğu doldurmakla kalmayıp aynı zamanda doğrudan kendi kontrolü altında olacak yeni bir askeri güç yaratmak olduğunu gördü. Bu iş, özellikle Türkiye İran'ın herhangi bir zayıflık emaresinden faydalanmak için hazır beklerken, kesinlikle çok hassastı.

O sıralarda Şah'ın kontrolünde yalnızca Sufi korumaları ile sınırlı sayıda *gulâm* vardı. Geçmişleri Şeyh Safi'ye dayanan Sufi korumalar birkaç yüz adamdan ibaretti. Bunlar özel bir üniformaya sahiptiler ve gösterişli keçe külahlar giyip misket tüfekleri, kılıçlar, teberler ve palalar taşıyorlardı.¹¹ *Gulâmlar* veya "*köleler*", hükümdara çok derin bir şekilde bağlı olduklarından böyle adlandırılırlar, Chardin'in kelimeleriyle söylersek: "*İran sarayındaki Şahın bu köleleri, Fransa'daki sıradan uşaklarınkiyle yaklaşık aynı göreve sahiptir.*"¹²

Hükümdar, vergi kaynakları üzerinde mutlak kontrolü olan güçlü aşiret liderlerinin ani bir ittifakıyla kolayca alaşağı edilebilirdi, zira *gulâmlar* sufi *mülâzımlardan* sayıca azdı ve eyalet valilerinin temin ettiği mülâzım ve milis kuvvetler de Şah'a değil yalnızca valilere itaat ederdi. O zamanların hâlihazırdaki askeri sisteminin ciddi dezavantajlarından biri de birlikleri harekete geçirmek için gereken zamanın çok uzun olmasıydı.¹³ Şah I. Abbas, büyük kişisel cesareti ve liderliği sayesinde, *Şah-seven* ruhu denen şeyi yeniden canlandırdı; fakat bu başarının, Kızılbaş askeri sisteminin ciddi bozukluklarını gidermek için etkisiz olduğunu çok net bir şekilde anladı. Çaldıran'ın dersleri her zaman aklındaydı ve hedeflerine ulaşmak için, Türklerin Yeniçerileri gibi iyi eğitilmiş ve donanımlı epeyce daimi birliğe ilaveten aynı zamanda güçlü topçu birliklerine de sahip olması gerektiğini gördü.¹⁴

¹¹ Cemil Kûzânî, *a.g.e.*, s. 376.

¹² Jean Chardin, *Voyages*, vol. II, s. 198.

¹³ Gerasim Artemievich Ezov, *Snosheniya Petra Velikago s Armyanskim Narodom*, St. Petersburg, 1898, s. 131.

¹⁴ Şah Abbas'ın, Robert Sherley ortaya çıkmadan önce bazı topçu birliklerine sahip olup olmadığı ile ilgili kanıt ihtilafıdır. Sherley'in tercümanı Michel Angelo Corra'i'nin daha sonra Venedik Sinyora'sına Şah'ın, Türklere ele geçirdiği bir miktar topu olduğunu ve yeni toplar imal edecek

Şah I. Abbas, ordusunu yeniden düzenleme ve geliştirme yönündeki bu zorlu görevini başarma yolunda Sir Robert Sherley'in Safevi sarayındaki varlığının Allah'ın inayeti ile neredeyse aynı şey olduğunu düşünmüş olmalı. Sherley hemen Şah'ın hizmetine alındı ve hayatının geri kalan kısmı boyunca, önce bir asker ve askeri konularda danışman ve daha sonra da Avrupa'ya gönderilen bir elçi olarak görevinde kaldı.¹⁵

Şah I. Abbas, Robert Sherley'in aktif yardımı ve tavsiyeleri ile ordusunun ıslahına aşağıdaki şekilde girişti: Kızılbaş *kurşileri* tamamen ekarte etmeye güç yetiremedi¹⁶, fakat mevcutlarını 60 binden yarıya indirdi ve benzer bir azaltmayı eyalet milislerinin mevcutlarında da yaptı. Aynı şekilde Kâçâr ve Afşâr gibi çok güçlü ve savaşçı aşiretlerin bir kısmının gücünü, onları gruplara bölerek ve askeri birliklerini farklı sınır bölgelerine yerleştirerek zayıflattı.

Şah I. Abbas bundan sonra, maaşları hükümdar tarafından ödenecek ve onun doğrudan kontrolü altında bulunacak daimi birliklerden teşekkül eden yeni bir ordu modeli oluşturmaya başladı. Bu yeni ordu üç ana birlikten, yani Kullar, Tüfekçiler ve Topçular'dan oluşuyordu. Eski aşiret birliklerinin bazıları bu yeni teşekkül tarafından devralındı, fakat Şah'ın bu yeni birlikleri oluşturmasındaki ana hedeflerden biri, bu birlikler için gerekli olan adamları mümkün mertebe ülkedeki Türk olmayan unsurlardan toplamaktı.

Kullar aslında köle değildiler, fakat büyük bir kısmı, İranlıların uzun süredir köle edinmeye alışık olmadıkları Gürcistan ve Kafkasya'nın diğer kısımlarında silah altına alındıkları için böyle anılıyorlardı. Türk Yeniçerileri gibi Kullar da çoğunlukla Hristiyan asıllıydı. Onların tümü atlıydı ve mızrak yerine misket tüfeği ile donatılmışlardı. Chardin'e göre Kullar, devletin hizmetlerine itimat edebildiği ve hükümdarın da sadakatlerine güvenebildiği güçlü ve cesur adamlardı. Kullar, kendi aralarında birliktelikler oluşturmadılar ve sonuç olarak ayaklanmak için birleşebilmeleri riski çok azdı ya da hiç yoktu.¹⁷ Kökenlerini ve maaşlarını doğrudan Şah'tan aldıkları gerçeğini göz önünde tutacak olursak, aşiret sisteminden tamamen ayrılmışlardı. Chardin; Şah'ın, "*atlı yeniçeriler*" olarak isimlendirdiği bu birliklere karşı özel bir düşkünlüğü olduğunu söylüyor.¹⁸ Kullar 12 bin kişiydiler ve onlara komuta eden subay Kullar-ağası olarak isimlendirildi.

Tüfekçiler köken olarak piyade eriydiler, fakat Kullar gibi zaman içinde atlı bir birlik oldular; bununla birlikte Tüfekçiler, Kulların aksine, gürbüz ve kuvvetli

ustalardan ise yoksun olduğunu bildirirken Sir Anthony Sherley'in heyetindeki üyelerden biri olan Abel Pinçon, Şah'ın hiç topçu birliğine sahip olmadığını ifade etmiştir.

¹⁵ Onun maceralı kariyerinin ayrıntıları için bkz. Sir Denison Ross, *Sir Anthony Sherley and his Persian Adventure*, 1933 ve Boies Penrose, *The Sherleian Odyssey*, Taunton, 1938.

¹⁶ Kurçî, kemaneş demektir; Moğolca sadak anlamındaki "*Kor*" kelimesinden gelir, bkz. Profesör Vladimir Federovich Minorsky'nin yayına hazırladığı *Tezkiretü'l-mülûk: A Manual of Safavid Administration (c. 1137/1725)*, London 1943, isimli eserdeki giriş yazısı, s. 52.

¹⁷ Jean Chardin, *a.g.e.*, vol. V, s. 307.

¹⁸ Jean Chardin, *a.g.e.*, vol. V, s. 307.

köylülerden silah altına alınan safkan İran soyundandı. Şah I. Abbas bu birlikleri Yeniçerilerle savaşmak gibi özel bir amaçla oluşturdu ve silahlarını kullanma konusunda doğru eğitilmelerini sağlamak için çok uğraştı. Onların kumandanı olan Tüfekçibaşı, büyük emirlerin veya komutanların arasında rütbe olarak dördüncü sırada yer aldı.¹⁹ Şah I. Abbas zamanında Tüfekçilerin mevcudu, Kullar gibi, 12 bin kişiydi.

Büyük ölçüde Robert Sherley'in çabaları sayesinde İran topçu birlikleri, 12 bin kişiden oluşan ve birkaç yüz topa sahip korkunç bir güç haline geldi. Samuel Purchas, sıkça alıntı yapılan bir pasajda, şunları söylüyor:

*"Hristiyan dünyasına korku salan kudretli Osmanlı, Sherley ateşinin depremi ile sarsıldı ve bu durum ecellerine yaklaştıklarına dair ümit veriyor; hüküm sürmekte olan İran imparatorluğu Sherleian'ın savaş sanatını öğrendi, ve daha evvel ağır silahlar kullanmayı bilmeyen İran, şimdi 500 tanesi tunçtan yapılmış topa ve toplam 60 bin tüfeğeyle sahip; daha önce ellerindeki kılıçlarla Türklerin nezdinde korkunç birer hasım olan İranlılar, şimdi de uzaktan top atışları ve kükürt sanatları sayesinde dehşet saçıyorlar"*²⁰.

Purchase, yukarıda verilen pasajdaki bazı abartmalar ve hatalardan ötürü suçlu olmasına rağmen, Şah I. Abbas'ın İngiliz macerapereste son derece borçlu olduğundan hiç şüphe yok.

Osmanlı Türkleri ile kaçınılmaz olan çarpışmaya girildiğinde Şah I. Abbas'ın yeni birlikleri başarılı oldular ve düşmanı işgal ettiği bütün eyaletlerden sürüp çıkardılar. Çarpışmalar 1618'de sona erdi; fakat beş yıl sonra savaş, Şah Anadolu'da Diyarbakır'ın yanı sıra Mezopotamya'nın Bağdat, Necef, Kerbelâ ve Mûsul'u da içeren önemli kısmını fethettiğinde kaldığı yerden devam etti. Şah, Basra Körfezi'nde Portekizlilerden Bahreyn'i geri aldı, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin gemilerinin yardımı ile onları 1622'de aynı zamanda Hürmüz ve Kiş'ten de çıkardı. Kuzey doğuda ise Özbeklerin gücünü o kadar ezdi ki onlar tehdit olmaktan çıktılar.

Şah I. Abbas böylece çok etkili bir silah yaratmış oldu, fakat zaman, hakkıyla sahip çıkılmazsa bu silahın keskin tarafını ve kaliteli tavını kaybedeceğini kısa süre içinde gösterdi. Buna ek olarak, silahlı güçlerin onunkinden daha zayıf eller tarafından kontrol edilmesi yüzünden bu kuvvetlerin tesiri bilahare, yalnızca eski ve yeni unsurlar arasındaki kıskançlıktan değil aynı zamanda Gürcüler ve İranlı askeri birlikler arasındaki karşılıklı memnuniyetsizlik yüzünden de azaldı.

1629'dan 1642'ye kadar hüküm süren Şah Safi'nin idaresi altında, imparatorluk ile birlikte aynı zamanda ordunun da gerilemesi başladı. Şah Safi Türkiye ile savaşı yeniden başlattı, fakat dedesinin yığıtlıklarıyla rekabet etmekten uzak olduğu için yenilgiye uğradı, Bağdat ile Mezopotamya ve Anadolu'da

¹⁹ Birinci sırada İ'timâdü'd-devle veya Büyük Vezir, onu takiben Kurçî-başı veya kurçilerin komutanı (önemi biraz azalmasına rağmen Kurçibaşı, yeni ihdas edilen Kullarağası, Tüfekçibaşı ve Topçibaşı'nın hala üstünde yer alıyordu) ve onun ardından da Kullarağası gelirdi.

²⁰ Samuel Purchas, *Pilgrimes*, 1905-1907, vol. II, s. 1806.

fethedilmiş bütün toprakları kaybetti. Doğu'da bulunan Kandahar'ın büyük kalesi Bâbürlülere kaptırıldı. 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması Türkiye ile savaşa bir son verdi ve İran 84 yıl sonra geleneksel düşmanı ile barış yaptı. Hiç şüphesiz, bu uzun barış dönemi ülke için genel olarak hayırlıydı, fakat orduyu etkili bir durumda tutmak için gerekli olan ana saik kayb olduğu için ordu adına bir felaket oldu. Dahası, hükümdar barış zamanlarında, Şah I. Abbas tarafından teşkil edilmiş olan üç yeni birliğin kendi tahsisatından idame ettirilmesini gereksiz bir külfet olarak gördü, netice itibarıyla topçu birlikleri sayıca yavaş yavaş geriledi ve çok geçmeden neredeyse varlıkları sona erdi. Aynı zamanda Kulların ve Tüfekçilerin mevcudu ve etkinliği de hükümdarın lakaytlığından ve ilgisizliğinden mustarip oldu. Üstelik Şah Safi'nin saltanatının son, Şah II. Abbas'ınkinin ise ilk yıllarında İtimâdü'd-devle olan Saru Taki'nin önerisiyle eyalet valiliklerinin büyük kısmı feshedildiğinde mülâzımların veya milislerin de çoğu terhis edildi.

Şah II. Abbas, Kandahar'ı geri almayı başarmasına rağmen, Sipâh-sâLarlık yani başkomutanlık makamını feshetti ve hanidir can çekişen topçu birliklerini diriltmek için adım atmadı, üstelik Topçubaşı Hüseyin-kulî Han 1655'de öldüğünde yerine bir halef tayin etmedi. Bunun yanı sıra, Şah I. Abbas, hanedanın sarayını korumak amacıyla matuf küçük Cezâ'ir birliklerinin teşkilinden sorumluydu.²¹ Altı yüz kişiden oluşan bu birlikler özel ve çok pahalı üniforma giymiş uzun boylu, gürbüz ve genç erkeklerden müteşekkildi; çok koyu kahverenginde, tepesi sivri ve uzun keçe külah giyerlerdi. Onların ana silahı, büyük kalibreli bir misket tüfeği olan *ceẓâ'ir* idi; bu tüfek o kadar ağırdı ki omuza dayayarak ateş edilemezdi, ancak namlusu bir ayaklık ile desteklenmek zorundaydı. Cezâ'iriler aynı zamanda bir kılıç ve hançerle teçhiz edilirdi.²²

Chardin'in, Şah II. Abbas'ın ölümünden kısa süre önce ve 1666'da düzenlediği bir teftişe dair naklettiklerinden ordunun sayıca ne ölçüde gerilediğine dair bir fikir edinilebilir. Bu teftiş vesilesiyle Şah, birliklerin eksiksiz olduğu izlenimini vermek için aynı adamların önünden geçtikten sonra dönüp tekrar geçtiklerini ve bunu on veya on iki kez tekrarladıklarını fark etti.²³ Bu keşif Şah'ın, orduyu eski etkili durumuna döndürmek için bazı adımlar atmasına yol açtı, fakat kısa süre sonra vuku bulan ölümü bu doğrultuda yapılanların gerçek manada gelişmesini engelledi.

1666'da Şah II. Abbas'ın yerine tahta geçen Şah Süleyman çok savaş karşıtı biriydi. Dr. John Fryer onun hakkında şunları söyler:

“Ancak en az önem verdiği şey ordusunun başında silahlı olarak düşmanlarına karşı çıkmaktır, yurtdışındaki düşmanlarına karşı güçlü olmaktansa memleketinde İran sancağının altında dehşet verici olmayı tercih ediyor (beyaz zemin üzerinde iki uçlu kanlı bir kılıç figürünün bulunduğu bu sancak açıldığında, her zaman

²¹ Bu sebepten ötürü onlar aynı zamanda *Keşikçiler* yani “gözcüler” olarak biliniyordu.

²² Jean Chardin, *a.g.e.*, vol. V, ss. 310-311; ayrıca bkz. Cemil Kûzânlı, *a.g.e.*, s. 376.

²³ Jean Chardin, *a.g.e.*, vol. V, s. 315.

*İmparatorun yanında taşınırdı): Bırakın sırttan onurun teblikeli övgülerini başkalarla toplasın, onun kabramanca işler için ne bevesi var ne de zekası..."*²⁴

Doğal olarak, böyle bir hükümdarın yönetimi altında İran ordusunun durumu daha da kötüye gitti. Chardin, İran'da bulunduğu 1665-1677 yılları arasındaki dönem ile ilgili bazı ilginç ayrıntılar verir. Dedikğine göre iki yaşında silah altına alınan askerler başlangıçta yıllık 21,5 tumanlık bir maaş alırlardı. Yaşları büyüdükçe maaşları kademeli olarak artırılmasına rağmen bu maaş onların masraflarını karşılamaya asla yetmezdi. Diğer yandan, görevleri zahmetli olarak tanımlanmazdı. O zamanlar, Avrupa ordularındakine benzer bir disiplin veya eğitim yoktu; Chardin'in kendi kelimelerini kullanırsak:

*"Her asker kendi evinde ikamet eder ve her altı ayda ya da senede bir defa teftiş yapıldığında içtima çağrısında bulunulur; bu içtimada herkes silahı ve atıyla hazır bulunur. Hepsini teker teker bir amirin önünden geçirilir ve silahlarını bir bir gösterirler. Ardından evlerine dönerler. Dolayısıyla barış zamanı boyunca İranlı birliklerin askeri talim adına yaptıkları tek şey, anlatmış olduğum bu teftişten geçmeden ibarettir."*²⁵

1673'de, Chardin bu teftişlerin birindeyken, kendisinin yakın bir dostu olan yüksek rütbeli İranlı bir memur şöyle demişti: "*Ordumuz teftiş etmek için gayet güzel, fakat savaşmak için çok kötü.*"²⁶

İranlılar, bu safhada savaş çıkmadığı için şanslıydı. Şah Süleyman'ın saltanatının sonlarında İran'da bulunan Fransız misyoner Père Sanson²⁷ o tarihlerdeki orduya ilişkin bazı ilginç ayrıntılar veriyor. Hassa muhafız birlikleri beş birliğe bölünmüş halde, yani Şah'ın sarayının muhafızları olan Sufiler (metinde aynen böyle geçiyor) 2 bin, cezâ'iriler 4 bin, kullar 4 bin, tüfekçiler 2 bin ve yasavülân-i kur'lar 2 bin kişi olmak üzere toplamda 14 bin kişiden müteşekkildi²⁸; Sanson, Sufi muhafızların sayısını kesinlikle abartmış olmalı ve muhtemelen cezâ'irilerinkini de. Diğer yandan, Kullar ve Tüfekçiler için verdiği sayıların doğruluğundan şüphe etmek için hiçbir sebep gözüküyor. Sanson, cezâ'irilerin Topçubaşı'nın komutası altında olduğu şeklinde ilginç bir açıklamada bulunuyor. Böylelikle bu makamın yeniden işler hale geldiğini gösteriyor. Bununla birlikte o tarihlerde hiç topçu birliği mevcut değildi. Sanson, İran ordusunun toplam kuvvetinin, hassa birlikleri de dâhil olmak üzere, 150 bin askerin üstünde olduğunu hesapladı, fakat bu rakam abartılı ve yanıltıcıdır; Chardin'nin açıklamalarından, o dönemdeki askerlerin çoğunun rolünün sadece itibari olduğunu gördük, aynı

²⁴ John Fryer, *A New Account of East India and Persia*, s. 356.

²⁵ Jean Chardin, *a.g.e.*, vol. V, s. 317.

²⁶ Jean Chardin, *a.g.e.*, vol. V, ss. 322-323.

²⁷ Sanson, 1683-1692 yılları arasında İran'daydı.

²⁸ Père Sanson, *Voyages ou Relation de l'Etat Present de l'Etat du Royaume de Perse*, s. 107. Sanson, yasavulan-i kur terimini "*Kaur Ysaouls*" şeklinde veriyor. Bu birlikler Kurçı-baş'ın komutası altındaydı; geceleri sarayın çevresini korumak, Şah atla dışarı çıktığında halkın Şaha yaklaşmasını engellemek ve cellatlık yapmak gibi farklı görevleri vardı.

zamanda Sanson'un kendisi, merkezi otoriteler tarafından yapılan teftişlerin, eğer yapılmışsa bile, çok ender gerçekleştiği ücra eyaletlerin valilerinin ve memurlarının, komutalarında bulunan birlikleri feshettiklerini fakat buna rağmen feshettikleri birliklerin maaşları için hazineden para çekmeye devam ederek kendilerini zengin ettiklerini saptamıştı. Dahası, maaşları ödemekle görevli memurların sahtekarlıkları yüzünden askerlerin kendileri maaşlarını her zaman tam olarak alamamıştı.²⁹

Ordu bir bütün olarak bunca zaman müşkül bir duruma düşürülmüş olmasına rağmen, başta Gürcü birlikleri olmak üzere hala mükemmel savaş beceresine sahip bir kaç birlik kalmıştı.³⁰ Bu daha kaliteli olan birlikler sınır bölgelerinde ve Erivan ile Tebriz gibi müstahkem şehirlerde konuşlandırıldı.

Şah Süleyman, içkinin tesiri altındayken ülkenin askeri komutanlarının çoğunu ölüm cezasına çarptırarak silahlı kuvvetlerinin kabiliyetine ciddi bir darbe indirdi. Sonuç olarak, Şah Sultan Hüseyin 1694'de tahta çıktığında orduda hemen hemen hiç deneyimli ve kabiliyetli komutan kalmamıştı. İstihza amacıyla sık sık "Molla Hüseyin" olarak isimlendirilen Şah Sultan Hüseyin, babasından bile daha az savaş taraftarı biriydi. Savaştan ve kan dökmekten ciddi şekilde hoşlanmaması nedeniyle, orduyu yeniden düzenleme ve güçlendirme düşüncesinde olan bir adam değildi. Yine de, saltanatının oldukça erken bir döneminde meydana gelen bir gelişme ilgi çekicidir: bu, topçu birliklerinin yeniden canlandırılmasıydı. Bu canlanmanın tam olarak ne zaman gerçekleştiği ve bu canlanmanın kesin sebepleri muğlak kalan meselelerdir. Bu topçu birlikleri muhtemelen ülkenin güneybatı ve güneydoğusundaki Belûç ve Afgan kabilelerinin üyeleri arasında yeni başlayan huzursuzluk belirtileri yüzünden ortaya çıktı. Bu meselenin aynı zamanda, Basra'nın İranlılar tarafından işgal edilmesi üzerine Türkiye ile ortaya çıkan ihtilaf ile ilgisinin olması da muhtemeldir.

Topçu birliklerini yeniden canlandırma arzusu kesinlikle 1699'da ortaya çıktı, çünkü dönemin İtimâdü'd-devle'si, Ancyra Baş Piskoposu'na ayrılışı sırasında, Batılı devletlerin hükümdarlarından, diğerlerinin yanı sıra, İran'a şunların da gönderilmesini talep eden bir mektup verdi: "...birkaç tane mühendis ve topçu ile madenler, istihkâmlar, top, bombalar ve diğer savaş araç gereçlerinin yapım metotları konusunda uzman zanaatkarlar."³¹

Mektuba hemen bir yanıt alınamadı. Beş yıl sonra, Hollandalı ressam Cornelius de Bruyn İsfahan'dayken İranlılar topçulukla ilgilenme konusunda, onun kitabından alıntılanan şu pasajın göstereceği üzere, hala gönüllüydüler:

²⁹ Pere Sanson, *a.g.e.*, s. 156.

³⁰ Fryer, *a.g.e.*, s. 359'da Gürcü birliklerinin 40 bin civarında olduğunu tahmin etmiştir, fakat bu oldukça yüksek bir sayı gibi gözüküyor. Bu hususta bkz. David Marshall Lang, "Georgia and the Fall of the Safavi Dynasty", *The Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. XIV, s. 525.

³¹ Herbert Chick (ed.), *A Chronicle of the Carmelites*, vol. I, London 1939, s. 496'dan alıntılanı.

“Bay Kastelin’in³², Kral’a hizmet etmeleri için Hindistan’dan göndermiş olduğu iki topçu geldi. Onların gelişinden haberdar edilen bu şehzâde*, onlarla tanıştı, onlardan birini hizmete aldı, ve o Şahsı da görevde uzun süre tutmadılar ve İranlılar o Şahsı görev verdiklerinde onu işe o kadar küçük bir maaşla başlattılar ki bundan söz etmek utanç vericidir. Gerçekten de bu topçu...Kralın hiç bulunmadığı bir askeri tatbikatta bir kaç küçük top ile bir hedefe yalnızca ateş açacaktı... ve gerçekten de onlar kısa süre içinde bu topçunun görevine son verdiler.”³³

Diğer yandan, De Bruyn’un bir diğer ifadesinden o zamanlar İran’da top döküldüğü anlaşılıyor; 1705’te İsfahan’dan Bender Abbas’a giderken Lar’dan geçtiğinde, “Bütün İran’ın en iyi topları burada dökülür” demişti. ³⁴ Üç yıl sonra, Pierre Victor Michel İsfahan’dayken, Fransa’dan İranlılara teslim ettiği birkaç tane küçük top aldı. Topların ayrıca mahalli olarak da döküldüğünü belirtti.³⁵

Topçu birlikleri, eğer daha erken bir tarihte değilse bile, müteakip yıllarda besbelli ki yeniden canlanmıştı, çünkü Gürcü prensi Keyhüsrev’in, Gilzai isyanlarına karşı sefere başladığında yanında birkaç top olduğunu Muhammed Muhsin’den öğreniyoruz.³⁶ Bu olayı müteakiben onlara karşı seferler devam etti ve Abdâliler aynı şekilde top sahibi oldular.

Bu birliklerde nihayetinde bir canlanma olsa da fazlasıyla etkisizdi çünkü iyi sonuçlara sadece Fransız Philippe Colombe ve Courlander Jacob gibi Avrupalı topçuların işe alınması ile ulaşılabilmişti.

Ordunun geri kalan kısmı aynı şekilde iyi eğitilmemiş ve etkisizdi. 1708’de İsfahan’da bunun gibi bir korkuya sebep olan İsrail Ori³⁷ yüzyılın başında, İran’ın askeri açıdan hiç bu kadar zayıf olmadığını yazdı. Tehlike bir durumda, gerekli askeri birliklerin sayısını arttırmak son derece zordu, çünkü seferberlik süreci bazen 7-8 ay gerektiriyordu. Sefer nihayet bittiğinde askerler birliklerini, komutanlarını umursamadan kendi arzularıyla terk ediyorlardı.³⁸

³² Frans Castelijjn, o tarihlerde Hollanda Doğu Hindistan Şirketi’nin İsfahan’daki baş temsilcisiydi; takip eden yıl içinde Bender Abbas’da müdür olarak Magnus Wichelman’ın halefi oldu. bkz. Willem Wijnaendts van Resandt, *De Gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare Buiten-Comptoirén in Azië*, Amsterdam, 1944, ss. 250-251.

* Metinde “Prince” ifadesi kullanılmıştır. Cornelius de Bruyn’un, “King” yerine “Prince” kelimesini tercih etmesi, Şah’ın topçularla ilgilenmediğini, topçularla ilgilenme işini şehzadelerden birine bıraktığı şeklinde anlaşılmaya müsait olduğu için “Prince” kelimesini “şehzade” kelimesi ile karşılamayı uygun gördük (çev. notu).

³³ Cornelius de Bruyn; *Travels*, vol. I, s. 234.

³⁴ Cornelius de Bruyn; *a.g.e.*, vol. II, s. 69.

³⁵ Pierre Victor Michel, *Mémoire*, s. 143.

³⁶ Muhammed Muhsin, *Zübdetü’l-Tevârih*, Browne MS. G. 15, Cambridge University Library, vrk. 203b.

³⁷ Bkz. Pére J.T. Krusinski, *Histoire de la Dernière Révolution de Perse*, The Hague, 1728, vol. I, ss. 211-218.

³⁸ Gerasim Artemievich Ezov; *a.g.e.*, s. 38 ve ss. 42-43.

İran kuvvetlerinin, Gürcüler ve Türkiye sınırı yakınında konuşlandırılan bazı birlikler hariç, bütün kademelerini zayıflatan korkunç yetersizlik hali 1709'dan itibaren Gılzai ve Abdaliler eliyle mükerreren uğradıkları ezici yenilgiler tarafından çok net bir şekilde sergilendi. Topçu birliklerine gelince, Krusinski, İsfahan kuşatması esnasında, garnizonun en az 400 topu olduğunu belirtmişti:

“...*fakat güya topların her biri en azından 400 keş ateşlendi ki bu 160.000 top atışı yapar, onlar o kadar kötü biçimde ateşlendi ki bu atışlar tarafından öldürülen Afganlı sayı 400 değildir.*”³⁹

Silahlı kuvvetlerin çok kısa bir süre içinde bu denli olağanüstü bir dönüşümünü gerçekleştirebilen Nâdir Şah'ın dehası ve örgütleme yeteneği büyük bir övgüyü hak ediyor. Curzon'un dediği gibi:

“*Bu felaketin (yani Afgan istilasının) üzerinden 20 seneden daha az bir süre geçmesine rağmen Orta Asya'yı aşan, krallıkları ve imparatorlukları mağlub eden ve Avrupa'nın 19.yüzyılda Napolyon'a medyun olduğu gibi 18.yüzyılda Asya'da ortaya çıkan İranlı bir fatihin hayret verici görüntüsü ile karşı karşıyayız.*”⁴⁰

Nadir'in başarısının sebeplerinden biri, İran ordusunun temel unsurunun, yani sıradan askerin, ki bugün de hala öyledir, son derece sağlam olduğu gerçeğiydi. Nâdir, bir yüzyıl önceki Şah Büyük Abbas gibi, bu önemli hakikatten nasıl faydalanacağını biliyordu.

Kaynaklar

Chardin, Jean, *Voyages*.

Chick, Herbert (ed.), *A Chronicle of the Carmelites*, 2 vols., London 1939.

Curzon, George Nathaniel, *Persian and the Persian Question*.

de Bruyn, Cornelius, *Travels*.

Don Juan of Persia, *Don Juan of Persia, a Shi'ah Catholic*, çev. ve ed. G. Le Strange.

Drouville, Gaspar, *Voyage en Perse*, Paris, 1828.

Ezov, Gerasim Artemievich, *Snosheniya Petra Velikago s Armyanskim Narodom*, St. Petersburg, 1898.

Fryer, John, *A New Account of East India and Persia*.

Krusinski, Pére J. T., *Histoire de la Dernière Révolution de Perse*, The Hague, 1728.

_____, *The History of the Revolution of Persia taken from the Memoirs of Father Krusinski*, Dublin, 1729.

Kûzânî, Cemil, *Ta'rib-i Nizâmî-yi Irân*, Tahran, 1315/1936.

³⁹ Pére J.T. Krusinski, *The History of the Revolution of Persia taken from the Memoirs of Father Krusinski*, Dublin, 1729, s. 253. Krusinski daha sonra İsfahan'da bulunan İngilizlerin, Avrupa'da menzili 12 mil olan topların olup olmadığı ve İsfahan'dan Gulnabad'a kadar atış yapan kendi toplarından herhangi biri gibi bir topun bulunup bulunmadığı konusunda Topçubaşı tarafından sorguya çekilmesine değinmeye devam etmiştir.

⁴⁰ George Nathaniel Curzon, *Persian and the Persian Question*, vol. I, s. 575.

- Lang, David Marshall, "Georgia and the Fall of the Safavi Dynasty", *The Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol.XIV.
- Michel, Pierre Victor, *Mémoire*.
- Minadoi, Giovanni Tommaso, *Historia della Guerra fra Turchi et Persiani*, Rome, 1587.
- Minorsky, Vladimir Federovich, "Shah-sewan", EI, vol. IV, s. 267-268.
- Muhammed Muhsin, *Zübdetü'l-Tevârih*, Browne MS. G. 15, Cambridge University Library.
- Penrose, Boies, *The Sherleian Odysey*, Taunton, 1938.
- Purchas, Samuel, *Pilgrimes*, 20 cilt, 1905-1907.
- Rawlinson, George, *The Sixth Great oriental Monarchy*, London, 1873.
- Resandt, Willem Wijnaendts van, *De Gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare Buiten-Comptoiren in Azië*, Amsterdam, 1944.
- Roemer, Hans Robert, "Die Safawiden. Ein orientalischer Bundesgenosse Abendlandes im Türkenkampf", *Saeculum*, vol.IV, s.31.
- Ross, Sir Denison, *Sir Anthony Sherley and his Persian Adventure*, 1933.
- Sanson, Pére, *Voyages ou Relation de l'Etat Present du Royaume de Perse*.
- Şeyh Hüseyin ibn Şeyh Abdülzahidi, *Silsiletü'n-neseb-i Safeviyye*, Berlin, 1343/1924.
- Tezkiiretü'l-mülük: A Manual of Safavid Administration (c. 1137/1725)*, (haz.) Vladimir Federovich Minorsky, London 1943.

ŞAH I. ABBAS'IN BİR AKDENİZ POLİTİKASI VAR MIYDI?*

Jose Cutillas**
(çev. İlker Külbilge)***

Özet

Geçtiğimiz 20 yıl, Safevi tarihi üzerine yapılan araştırmalarda muazzam bir gelişmeye tanıklık etti. Yakın zamanlarda Safevi uluslararası münasebetlerine ilişkin meydana gelen gelişmeler, 16. ve 17. yüzyıllar boyunca İran'ın ilişkilerinin ve Akdeniz'in kuzey kıyıları boyunca yer alan ülkeler de dâhil olmak üzere Avrupa ile bağlantılarının benzeri görülmemiş bir seviyeye ulaştığı sonucuna yol açtı. Bununla birlikte, Akdeniz'e yönelik bu bilinçli Safevi politikası hakkında hemen hemen hiç tartışma yok. Bu makale, Şah I. Abbas'ın, zihnindeki belirgin bir Akdeniz politikası ile hareket etmiş olabileceğini göstermek için İspanyol vesikalarının yeniden gözden geçirilmesini öneriyor.

Giriş

Papa X. Leo (1515-1523) tarafından 1515 yılında Polonya kralı Sigismund'a yazılan bir mektupta Safeviler'in Rodos Büyük Üstadı'na başvuruda bulunduğunu kaydeden şöyle bir atıf mevcuttur:

“... Türklerin tiranlığına karşı uzun zamandır nefret beslediğini ifade etmiş olan İran kralı'nın, kısa bir süre önce Rodos Üstad-ı Azamı'na, bütün Hristiyanlara yani bizim tarafımızdaki hem krallara hem de prenslere, bu mezkûr Türk'e karşı cesaretle ve yüreklilikle silaha sarılmalarını bildirmek ve onları teşvik etmek amacıyla bütün imkânları kullanması gerektiğini söylemek için bir elçilik heyet göndermiş olduğu hakkında Rodos Üstad-ı Azamı'nın mektupları vasıtasıyla bilgilendirildik. Zira, İran kralı bizim de bu kriz için aynı şekilde hazır ve silahlanmış olduğumuzu görürse bilmukabele onun[Rodos Üstad-ı Azamı'nın] yanında yer alacağını, isyan edip düşman topraklarındaki

* Jose Cutillas, “Did Shah ‘Abbās I Have a Mediterranean Policy?”, *Journal of Persianate Studies*, 8, (2015), 254-275.

** Sarayevo'da 2-6 Eylül 2013 tarihinde yapılan ASPS [*The Association for the Studies of Persian Societies*] Altıncı Bineal Kongresi'nde sunulmuş bu bildirinin ilk versiyonu hakkında yaptığı yorumlar nedeniyle Rudolph Mathee'ye özellikle teşekkür ederim. Bu bildiri “Busqueda de documentación de la Monarquía Hispánica y la Persia Safavi en los siglos XVI-XVII”, ACIE13-01, the University of Alicante'nin bir burs projesinin kapsamında finanse edilmiştir.

*** Dr., *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü*. Bu çeviri esnasında yardımlarını gördüğüm Türkan Ataşen'e ve makaleyi gözden geçirip hatalarımı düzelten Yrd. Doç. Dr. İrfan Kokdaş'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

*hasımlarına saldıracığını ve eskiden Hıristiyanlara ait olan bütün şehirleri zapt edip hükmetmeleri için Hıristiyanların kendilerine teslim edeceğine dair kendi rızasıyla söz vermişti.*¹

İlk Safevi Şahı I. İsmail'e atfedilen bu mektup Safevilerin 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın önemli kısmı boyunca Hıristiyan Avrupa ile gerçekleştirmeye çalıştıkları stratejiyi özetliyor: Osmanlılara karşı stratejik bir ittifak aramak. Şah'ın Rodos Büyük Üstadı ile kurduğu temas Akdeniz'in, Şah'ın ilgi alanının bir kısmını oluşturduğunu göstermektedir. Peki, bu durum, Safevilerin Akdeniz havzasını kapsayan bir stratejileri olduğu anlamına mı gelmektedir? Safevi dış ilişkileri çoğu kez farklı Avrupa ülkeleri ile yapılan ittifaklar ve ticari antlaşmalar açısından incelenmiştir. Bundan başka, Safevi İran'ının Avrupa ve özellikle de Venedik ile erken modern dönemde kurduğu ilişkiler ise biri askeri ittifaklara dayanan diğeri de ticarete odaklanan iki kısma ayrılmaktadır.² Rudolph Matthee³ ve Luis Gil Fernández, İran'ın Basra Körfezi üzerinden Avrupa ile yaptığı ticarete ilişkin çalışmalarıyla meselenin ticari veçhesini ortaya çıkardılar. Bu meseleyi akılda tutarak ve Gelder ile Krstic'i takiben, Akdeniz'i konu edinmiş tarih yazıcılığında hâkim olan ve Müslümanların Avrupa ile ticari ama özellikle de diplomatik ilişki kurmaya mesafeli veya ilgisiz oldukları şeklindeki geleneksel yaklaşımı artık yeniden formüle etmek gereklidir. Gelder ve Krstic, erken dönemdeki Müslüman yöneticilerin Avrupa'ya yönelik özel bir diplomasiye ve Avrupa ile sürdürdükleri ticareti yürütmede ise belli bir tarza sahip oldukları fikrini tartışmaktadır.⁴ Onların bu yaklaşımı, aynı zamanda Safevilerin Avrupa ile kurdukları diplomatik ve ticari temasların tarihi ile de ilgilidir.

Son yıllarda kaleme alınan çok sayıda kitap, makale ve tez Safeviler ile Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin farklı boyutlarını mercek altına aldı. Hatta Safevi dönemindeki ticari aktivitelerin, dış politikanın ve askeri ittifakların detaylı ve geniş kapsamlı bir değerlendirmesine bile sahibiz. İran'ın Avrupa ile ilişkileri Willem Floor ve Edmund Herzig'in editörlüğünü yaptıkları *Iran and the World in the Safavid Age* isimli eserde yer alan çeşitli çalışmalarca incelenmiştir. Safevilerle

¹ Herbert Chick (ed.), *A Chronicle of the Carmelites in Persia*, vol.1, London, 1939, s. 15.

² Giorgio Rota, "Diplomatic Relations between Safavid Persia and the Republic of Venice: An Overview", Hasan Celal Güzel, C. Cem Oğuz ve Osman Karatay (eds.), *The Turks*, II, Ankara, 2002, s. 583.

³ Rudolph Matthee, *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for silver 1600-1730*, Cambridge, 1999; a.g.y., "The Portuguese Presence in the Persian Gulf: An Overview", Jeffrey R. Macris, Saul Kelly (eds.), *Imperial Crossroads: The Great Powers and the Persian Gulf*, Annapolis, Maryland, 2012; a.g.y., "Iran's Relations with Europe in the Safavid Period. Diplomats, Missionaries, Merchants and Travel", Axel Langer (ed.), *Sebusucht Persien Austausch und Rezeption in der Kunst Persiens und Europas Im 17. Jahrhundert and Gegenwartskunst aus Teheran/The Fascination of Persia: Persian-European Dialogue in Seventeenth-Century Art and Contemporary Art of Teheran*, Zurich, 2013, ss. 6-39.

⁴ Gelder M. Van, Tijana Krstic, "Introduction: Cross-Confessional Diplomacy and Diplomatic Intermediaries in the Early Modern Mediterranean", *Journal of Early Modern History*, 19, (2015), s. 95.

özellikle İberyaya Yarımadası arasındaki ilişkilere yönelik çalışmalar son zamanlarda çok daha fazla ilerleme kaydetti. Basra Körfezi'ndeki Portekiz varlığı Dejanirah Couto ve Rui Manuel Loureiro'nun editörlüğünü yaptıkları *Revisiting Hormuz: Portuguese Interactions in the Persian Gulf Region in the Early Modern Period* ve Rudolph Matthee ve Jorge Flores'in editörlüğünü yaptıkları *Portugal, the Persian Gulf and Safavid Persia* isimli eserlerde incelenmiştir. Safevi-İspanya ilişkilerine dair bildiklerimiz ise büyük oranda Carlos Alonso'nun Agustín tarikatı ve Papalığın İran'daki misyonları hakkında yaptığı çok sayıdaki çalışması ile bunlara ek olarak Luis Gil Fernández'in⁵ İspanya ve Safevi sarayları arasındaki ilişkilerin tam bir tanımını yapan incelemelerine dayanmaktadır.

Bu makalenin temel amacı, Şah I. Abbas idaresindeki Safevi İranı'nın Akdeniz konusunda net bir hedefi olup olmadığını aydınlığa kavuşturmak için birkaç sorunu değerlendirmektir. Önce, Şah I. Abbas'ın saltanatına kadarki İran-Avrupa münasebetlerine ilişkin tarihin kısa bir değerlendirmesi yapılacak; bunu, 16. yüzyılda Safevi İran'ı ile Akdeniz arasındaki çeşitli bağlantıların tetkiki izleyecektir. Son olarak da Safevi İranı'nın 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında Akdeniz'de bir politika takip etmekte aynı anlama gelen belirgin bir meraka sahip olduğu tezi ortaya konacaktır.

Şah I. Abbas'a kadarki İran-Avrupa ilişkilerine genel bir bakış

Rudolph Matthee'in kısa süre önce yayınladığı bir makalesinde ifade ettiği üzere, "Hıristiyan Avrupa ile İran arasındaki karşılıklı ilişkiler açıklık, yoğunluk ve müşterek etkiler açısından Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerle asla mukayese edilemezdi. Bu büyük ölçüde coğrafyanın bir etkisiydi".⁶ Bununla birlikte, Avrupa'nın Hıristiyan sarayları ile İran hükümdarları arasındaki ilişkiler 13. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki çatışmada İran'ın bir müttefik olarak yer alabileceği fikri, İran hakkında Avrupa'da rağbet gören bir seri prototipin parçası olup Hıristiyanlığın imdadına yetişeceğine ve Şark'ta ikamet ettiğine inanılan Kral Prester John'un mitik figürü benzeri motifler sayesinde Avrupa'da Safevi hanedanlığının doğuşundan önce önemli bir rol oynadı.

İran ile Avrupa arasındaki en erken temaslar, önceleri Müslüman karşıtı, daha sonraları ise Memluk karşıtı duyarlılıkları bütün Avrupa'da uzun süre yankılanmış bir hanedan olan İlhanlılar döneminde gerçekleşti. İlhanlı hanları Papalık'a, Fransa kralına ve diğer Avrupa saraylarına elçiler ve temsilciler gönderdiler; Avrupalı temsilciler de bu dönem içinde İran'a gittiler. İberyaya kralları Aragonlu II. James (saltanatı 1291-1327) ve Kastilyalı III. Enrique (saltanatı 1390-1406) İran'a elçiler göndererek İlhanlılar ile ittifak kurma arayışına iştirak ettiler.⁷

⁵ Luis Gil Fernández, *El Imperio Luso-Espanol y la Persia Safavida*, 2 vols, Madrid, 2006-2009.

⁶ Rudolph Matthee, a.g.m., 2013, s. 7.

⁷ Jose Cutillas Ferrer, "Los ilhanies y la Corona de Aragon: La carta de Jaime II a Gazan-Han", *eHuminasta/IVTTRA. Journal of Iberian Studies: Relaciones culturales entre el Mediterraneo islamico, al-Andalus y la Corona de Aragon*, 4, (2013), ss. 303-318; Antoni de Capmany y Montpalau, *Antiguos*

Ruy Gonzalez de Clavijo'un başkanlığında 1404'de Emir Timur'a gönderilen heyet hariç, maalesef bu elçilik misyonlarına ilişkin bilgimiz sınırlıdır. İlhanlılar döneminden itibaren gelişen İran ile muhtelif Akdeniz ülkeleri arasındaki ilişkiler, karşılıklı çıkarlar ve Ortadoğu'daki ilişkiler ile bağlantılı olarak komplike ve düzensizdir.⁸ Ortadoğu'daki Hıristiyan kutsal mekânları üzerindeki nüfuz ve kontrol mücadelesi, Memluklere karşı ittifak arayışları, ticari ilişkiler ve son olarak İran, Doğu Avrupa ve Akdeniz ile sınır olan bölgelerdeki ilerlemelerine bağlı olarak Osmanlılar ile ittifak kurma ve onlarla açıktan çatışma gibi temel meseleler yüzünden iki coğrafya arasındaki mübadele ve ihtilaf içeren meseleler dalgalı bir seyir takip etti.⁹ Sık sık tekrarlanan elçi teatilerine rağmen, bunlar hakkındaki malumat kısıtlıydı ve Avrupa genelinde yaygın değildi. Yine de 16. ve 17. yüzyıllarda şartlar değişti ve İran ile ilgili seyahat edebiyatında, çoğu meraktan kaynaklanan, büyük bir üretim meydana geldi.¹⁰

İran ile çok daha yoğun temaslar 15. yüzyılda Venedik Cumhuriyeti vasıtasıyla başladı. İki ülkenin ilk temasları İstanbul'un 1453'te Osmanlılarca fethinden ve müteakiben Ege ve Adriyatik denizindeki Venedik topraklarının kaybından sonra gerçekleşti.¹¹ Bu dönemde Venedik Cumhuriyeti ve Uzun Hasan'ın (saltanatı 1453-1478) İran krallığı, İran'ı 1473 yılında ziyaret eden Giosafat Barbaro gibi temsilciler göndererek ve büyükelçileri kabul ederek, Osmanlılara karşı bir ittifak oluşturmak için çabaladı.¹² Bu temaslar 16. yüzyıl boyunca devam etti, 1700'lerde ise gitgide azaldı.¹³ Bu dönemde, muhtelif İran kralları İslâm'a karşı verilen savaşta Hıristiyanlığın müttefiki oldular.¹⁴ İlhanlı dönemindeki duruma benzer şekilde, Avrupalılar Kutsal Toprakları yeniden ele geçirmeye yönelik

tratados de paces y alianzas entre algunos reyes de Aragon y diferentes principes infieles de Asia ya Africa desde el siglo XIII hasta el XV, Madrid, 1786, yeni baskı Valencia, 1974; Aziz Suryal Atiya, *Egypt and Aragon. Embassies and Diplomatic Correspondence between 1300 and 1330 AD*, Leipzig, 1938.

⁸ Antti Ruotsala, *Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other*, Helsinki, 2001; Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, Harlow, 2005.

⁹ Winslow Williams Clifford, "Some Observations on the Course Of Mamluk-Safavi Relations (1502-1516/908-922)", *Der Islam*, 70/2, (1993), ss. 245-278.

¹⁰ Rudolph Matthee, "Distant Allies, Diplomatic Contacts between and Iran in the Reign of Shah Tahmasb, 1524-1576", Rudolph Matthee, Jorge Flores (eds.), *Portugal: The Persian Gulf and Safavid Persia*, Leuven, 2011, ss. 221-222. On altıncı yüzyılda İran'ı ziyaret eden Avrupalılar tarafından kaleme alınmış seyahatnameler bir sonraki yüzyılda kaleme alınanların sahip olduğu içerik zenginliğinden ve bilgi kalitesinden yoksundur. Bununla birlikte, mesela Jenkinson veya Membre tarafından 16.yüzyılda yazılan seyahatname örnekleri bu dönemin başlarında İranlıların Avrupalılara olan ilgisini anlamamız açısından oldukça önemlidir.

¹¹ II. Bayezid (saltanatı 1481-1512) Akdeniz ile ama özellikle de Akdeniz'deki Venedik varlığı ile ilgiliydi. Sultanın Ege Denizi'ni, İyonya Denizi'ni ve Adriyatik'i kontrol etme arzusu, 1499-1503 yılları arasında süren İkinci Osmanlı-Venedik savaşını başlatmasına yol açtı.

¹² Giosafat Barbaro, Ambrogio Contarini, *I viaggi in Persia degli ambasciatori veneti Barbaro e Contarini*, (eds.) L. Lockhart, R. Morozzo, Della Rocca, M. F. Tiepolo, Rome, 1973.

¹³ Giorgio Rota, a.g.m.

¹⁴ Rudolph Matthee, a.g.m., 2013, ss. 8-9.

arzularında Safevileri Hıristiyanlara taraftar olarak gördüler ve İranlı yöneticiler Kral Prester John ve hatta Büyük İskender'inkini anımsatan mistik bir auraya sahip oldular.¹⁵

Bununla birlikte Venedik, Osmanlı İmparatorluğu ile temas eden tek Avrupa devleti değildi. 1488'de Ümit Burnu sularındaki güzergâhın bulunmasıyla birlikte Portekizliler, Osmanlıların Akdeniz ve diğer bölgelerdeki ticaret tekelinden ilk başlarda kurtulabildiler. Fakat Osmanlıların Kızıl Deniz ve Basra Körfezi'nde ilerlemesi Portekizlilerin Hindistan ticaret yolundaki hâkimiyetlerini sarstı ve bu gelişme Hint Okyanusu'nda 16. yüzyıl boyunca süren bir seri Osmanlı-Portekiz deniz savaşına yol açtı. Osmanlı ilerlemesi; Osmanlı Devleti'nin Aden Körfezi, Arap Denizi ve Portekizlilerle rekabete giriştiği Hint Okyanusu'ndaki nüfuzunu artırarak Afrika Boynuzu'na kadar uzandı. Sonunda Portekizliler güçlerini Güneybatı Asya'ya ve hatta daha ötedeki Güney Amerika sömürgelerine teksif etmeye karar verdiler ve Basra Körfezi'nin tamamını kontrol etme arzularından vazgeçtiler.¹⁶

Safevi hanedanlığının 1501'de kurulmasıyla birlikte İran yalnızca Avrupa ile değil aynı zamanda İran'ı çevreleyen bütün ülkelerle temaslar ve ilişkiler başlattı.¹⁷ Nikki Keddie'nin *Iran and the Surrounding World*'un girişinde işaret ettiği üzere, "İktidara gelmelerinden sonra Safeviler, daha önceki herhangi bir İran devletine oranla çok daha fazla sayıdaki bölge ile önemli siyasi, iktisadi ve kültürel ilişki ve etkileşim içinde bulundular."¹⁸ Bu ilişkilerde siyaset ve ticaret etkili oldu; kültürel meseleler ise, şüphesiz Avrupalıların bakış açısına göre, belirgin bir biçimde daha önemsizdi.¹⁹ Emrah Safa Gürkan'ın altını çizdiği üzere²⁰, Osmanlı-Avrupa ekseninin ortasında karşıt görüşlere sahip tarafların dâhil olduğu bir koalisyon biçimlenmeye başlıyordu.²¹ Şah

¹⁵ Margaret Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Cambridge, Mass., London, 2008, ss. 8-9; Charles F. Beckingham, Bernard Hamilton (eds.), *Prester John: the Mongols and the Ten Lost Tribes*, Aldershot, 1996; Sylvia Schein, "Gesta Dei Per Mongolos 1300: The Genesis of a Non-Event", *The English Historical Review*, 94/373, (1979), ss. 805-819.

¹⁶ Willem Floor, *The Persian Gulf: A Political and Economic History of Five Port Cities 1500-1730*, Washington, D.C., 2006, s. 231; Rudolph Matthee, a.g.m., 2011, s 227.

¹⁷ Rudolph Matthee, "Rudeness and Revilement: Russian-Iranian Relations in the Mid-Seventeenth Century", *Iranian Studies* 46/3, (2013), ss. 1-25; Giorgio Rota, "Diplomatic Relations between Safavid Persia and Siam in the 17th Century", Ralph Kauz (ed.), *Aspects of the Maritime Silk Road: From the Persian Gulf to the East China Sea*, Wiesbaden, 2010, ss. 71-84; Abolala Soudavar, "The Early Safavids and Their Cultural Interactions with the Surrounding States", Nikki Keddie, Rudolph Matthee (eds.), *Iran and the Surrounding World*, Seattle, 2002, ss. 89-120.

¹⁸ Nikki Keddie, "Introduction", Nikki Keddie, Rudolph Matthee (eds.), *Iran and the Surrounding World: Interactions in Culture and Cultural Politics*, Seattle, 2002, s. 7.

¹⁹ Rudolph Matthee, a.g.m., 2013, s. 10

²⁰ Emrah Safa Gürkan, *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry*, Unpub. Ph.D. diss., Georgetown University, 2012.

²¹ Emrah Safa Gürkan, İstanbul'un bu karşıt-görüşlülere arasındaki karşılıklı etkileşimin nasıl merkezi olduğunu gösteriyor ve Osmanlı başkentindeki diplomatik ilişkilerde tali aktörlerin rolünü analiz

I. İsmail (saltanatı 1501-1524) genişleyen Osmanlı İmparatorluğu ile mücadelesinde Hristiyan Avrupalı güçlerle bir ittifak yapmak istedi. İlk temaslar, 1510'da Goa'daki Portekiz valisine gönderilen Safevi temsilcileri vasıtasıyla kuruldu. Fakat Rudolph Matthee'nun dediği gibi, bu teşebbüs Memluklere karşı yardım teklifinde bulunmak için Bijapur Sarayına gönderilen temsilcilerin sadece "*kişisel bir girişimi*"nden ibaretti.²² 1514'de Çaldıran'da yenilmesi Şah İsmail'in Avrupa uluslarından yardım istemeye girişmesini ve yardım aramasını özellikle kaçınılmaz kıldı. Mısır'ın Osmanlılar tarafından 1517'de fethedilmesi ise Kuzeydoğu Afrika'ya yapılan bu hamlenin "*Hristiyan milletlerin Akdeniz-Kızıldeniz-Hint Okyanusu ve Uzakdoğu arasındaki geçişlerini ve temaslarını engelleyen bir bariyer*" yaratması bu müttefik bulma arayışlarına yalnızca katkı yaptı.²³ Bu yeni durum Safevi İrani'nı önce ihraç edilen ipek bakımından, ikinci olarak da dış politika açısından etkiledi. Sonuç olarak İranlıların Avrupalı liderler ile temaslarında bir artış görüldü.²⁴ Bu temaslar yüzünden, Avrupalılar Şah I. İsmail'i Hristiyan yanlısı bir mücahit ve İslâm'a karşı verilen savaşta Hristiyanlığın bir müttefiki olarak görmeye başladılar ki bu durum Şah I. İsmail'in İspanya kralı V. Karl ile aynı şöhrete nail olmasını beraberinde getirdi. Bu her iki hükümdar da İslam'a karşı verilen savaşta mistik ve mesiyani bir aura ile mücehhez kılınmıştı. On beşinci yüzyıl savaşçısı Alonso de Cartagena'nın "*guerras divinales*"²⁵ kavramı V. Karl'ın anti-Osmanlı duruşunun somut örneğini oluşturan Müslüman karşıtı tutumunda olduğu kadar Şah İsmail'in, kâfir olarak kabul ettiği Osmanlılar karşısındaki mesiyani liderliğinde de mevcuttur.

etmenin önemini vurguluyor. Safevilerin temsilciler ve arabulucular ile ilişkilerinde de, mektuplara ve raporlara yansdığı üzere, aynı dinamiği görüyoruz.

²² Rudolph Matthee, a.g.m., 2011, s. 225, dipnot 16.

²³ Herbert Chick (ed.), a.g.e., s. 14.

²⁴ Şah İsmail 1518'de V. Karl'a hitaben, Osmanlılara karşı askeri bir cephe yaratma umudu içinde olduğunu bildiren bir mektup yazdı, Karl Lanz (ed.), *Correspondenz des Kaisers Karl V (1513-1532)*, I, Leipzig, 1844, ss. 52-53. Şah İsmail'in elçisi 1522'de Viyana'ya geldi. 1524'te, Şah İsmail'in bir temsilcisi Burgos'a geldi ve V. Karl Şah İsmail'e ertesi sene resmi bir mektup ile karşılık verdi. 1532'de Şah I. Tahmasb V. Karl'a bir mektup yazdı, Antonio Truyol y Serra, *Tratados internacionales de España: Carlos V, II*, Madrid, 1980, ss. 122-123. Şah I. Tahmasb'a Osmanlılara karşı askeri bir şaşırtma hareketi organize edilmesi teklifini taşıyan bir mektup göndermiş olan V. Karl'a Osmanlıların 1529'da Viyana'ya doğru ilerlediği haberleri ulaştı. Bununla birlikte, Laurence Lockhart'ın söylediği üzere, problem şimdi de sonra da aynıydı: "*İttifak eden güçler tarafından ortaklaşa hazırlanmış bir planın ifasını imkânsız kılan*" coğrafi uzaklık, Laurence Lockhart, "European Contacts with Persia, 1350-1736", Peter Jackson, Laurence Lockhart (eds.), *The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Period*, VI, Cambridge, 1986, s. 382.

²⁵ Alonso de Cartagena'nın "*Guerra divinal*" terimi "*Tanrı Savaşı*" demektir. 1423'teki Basel Konseyi sırasında Cartagena tarafından tanımlanan Katolik inancının kâfirlerine karşı bir savaş yapıldı. Bu fikir için bkz. "Discurso de D. Alonso de Cartagena, obispo de Burgos sobre la precdencia del Rey Catolico sobre el de Inglaterra en el Concilio de Basilea", Mario Penna (ed.), *Prosistas castellanos del siglo XV*, Madrid, 1959, s. 221; Juan Sanchez Montes, *Franceses, Protestantes, Turcos: Los Españoles ante la política inter-nacional de Carlos V*, Madrid, 1951, s. 38 vdm.

Temaslar ve temsilciler teatisi Şah İsmail'in 1524'teki ölümünden sonra onun yerine geçen Şah I. Tahmasb ile devam etti.²⁶ Venedik 1539 yılında Michele Membré'yi, Şah I. Tahmasb'ı Osmanlılara karşı Serenissima'ya yardımcı olmaya ikna etmek için gönderdi ve 1572'de Vincenzo d'Alessandri bir Venedik elçilik heyeti olarak aynı amaçla İran yollarına düştü.²⁷

Bu ittifaklar ve temaslar muhtelif önyargılı mefhumlar etrafında inşa edilmiştir. İran'ın, Osmanlıların düşmanı olması sebebiyle otomatik olarak Avrupa'nın müttefiki olduğu şeklindeki çıkarım yeni değildi. On altıncı ve 17. yüzyılda Avrupa muhitlerinde yayılan çok sayıdaki anlatım ve propaganda İranlıların, kaba olan Türklere çok daha sofistike oldukları fikri de dahil olmak üzere, olumlu imajını sağlamlaştırdı.²⁸ İspanyol edebiyatı İran'ı Türklere karşı bir mücahit ve medeniyetin kaynağı olarak gören fikirler ile doludur. E. García Hernán Türklerle Safeviler arasındaki savaşların (1578-1590) İspanya'daki yankılarını ve bu yankıların Andrés Flores'in şiirine nasıl yansıdığını inceledi.²⁹ *Viaje de Turquía*'yı analiz eden Encarnación Sánchez García³⁰ antik İran'ın epik imajı ile İran'ın 16. yüzyıl İspanyol edebiyatında temsil ettiği değerler arasındaki bağlantıya dikkat çeker.

Bu abartılı İran fikri Şah I. Abbas (saltanatı 1587-1629) tahta çıktığında pekiştirildi. Onun saltanatı esnasında Avrupa ile İran arasındaki temaslar yeni bir yoğunluk seviyesine ulaştı. Şah Abbâs, Safevilerin genişleme ve ittifak peşinde olduğu ve bu durumun Avrupa ile askeri ittifakları gerekli kıldığı bu dönem boyunca, genişlemesini sürdüren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı koydu. Bununla birlikte, Giorgio Rota'nın Safevi-Venedik ilişkiler hakkında söylediği üzere, 17. yüzyıldaki şartlar bir önceki dönemin şartlarından farklıydı. Rota, Safevi-Venedik ilişkilerini bir bakıma tüm Avrupa ülkeleri için geçerli olacak bir şekilde iki döneme ayırır. Eğer 16. yüzyılı (önerilmiş ve ileriye dönük) askeri ittifaklar açısından tanımlarsak, bu askeri ittifaklar 17. yüzyılda ticari ilişkiler şeklini almıştır.³¹

²⁶ Antonio Truyol y Serra, *a.g.e.*, II, ss. LXIV-LXV.

²⁷ Michel Membré, *Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542)*, tr. A. S. Morton, New York and London, 1999; Vicentino d'Alessandri, "Narrative of the Most Noble Vincentio d'Alessandri, Ambassador to the King of Persia for the Most Illustrious Republic of Venice", Ch. Grey (ed.), *A Narrative of Italian Travels in Persia, in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, London, 1873, ss. 209-229.

²⁸ Rudolph Matthee, *a.g.m.*, 2013, s. 10.

²⁹ E. García Hernán, "Persia en la acción conjunta del papado y la monarquía Hispánica. Aproximación a la actuación de la compañía de Jesús", *Hispania Sacra*, LXII/125, (2010), ss. 227-228.

³⁰ E. Sánchez García, "Notas sobre la imagen de Persia en la prosa española del siglo XVI", M. L. Lobato, F. Domínguez Matito (eds.), *Memoria de La Palabra. Actas Del VI Congreso de La Asociación Internacional Siglo de Oro (Burgos-La Rioja, 15-19 de Julio de 2002)*, Madrid ve Frankfurt, 2004, s. 1591 ve dvm.

³¹ Giorgio Rota, *a.g.m.*, 2002, s. 583.

Crónica: Tunus'ta Şaşırtıcı Bir Şii Makteli

Crónica, İran'ın Batı Akdeniz'deki varlığına ilişkin istisnai bir delil olarak görünse de incelenmekte olan dönem boyunca Batı Akdeniz'de Safevi varlığının özgün işaretlerini buluyoruz. Askeri ittifaklara ilişkin ilk bulgular, Akdeniz havzasındaki Şii materyallerin varlığı, temsilcilere ve elçilere ait bazı mektupların analizleri ve son olarak İspanya'daki İranlı bir topluluğun varlığı,³² İspanya ile bir ittifaktan veya Akdeniz'e ilişkin bir Safevi dış politikasından daha fazla şeyi ima ediyor. Mezku'r İranlı topluluğun incelenmesi, İspanya ile Safevi İran'ı arasındaki diplomasinin ve arabulucuların tarihine dair mantıklı bir bağ bulmayı amaçlayan sonraki incelemelerin konusunu oluşturmaktadır. Son dönemlerdeki çalışmalar, elçilerin ve resmi misyonu olmayan arabulucuların rol oynadığı tavassutlarla ilgili diplomatik münasebetlerin yeniden değerlendirilmesini talep ediyor.³³

Bu konunun merkezinde yer alan ilgi çekici bir eser, Bolonya Üniversitesi'nin kütüphanesinde MS D 565 kayıt numarası ile muhafaza edilmektedir. Crónica, Tunus'taki İspanyol Müslümanlarından oluşan Morisko topluluğu kaynaklıdır ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in şehitlik hikâyesinin yanı sıra Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin ahlaki özelliklerini açıklamaya odaklanır. İmam Hüseyin'in şehit edilmesine ilişkin bir Şii makteli olan Crónica'nın nasıl olup da Tunus'taki İspanya kökenli bir Müslüman toplulukta ortaya çıktığı sorusu belirsizliğini korumaktadır. Bütün bildiğimiz bu eserin, Safeviler ile Osmanlılar arasında Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın imzalandığı yıl olan 1639'da kaleme alınmış Arapça bir nüshadan tercüme edilen Şii bir metin olduğudur.³⁴ Crónica, Tunus toplumu içinde gerilimler yaratarak Osmanlı Tunus'unu istikrarsızlaştırmayı hedeflemiş olabilir.³⁵ Morisko'lar arasında Şii inançların bulunduğu fikri yeni değildir.³⁶ Crónica'da sunulan kanıtlara binaen, bu eseri bir *maktel* veya bir taziye

³² İspanya'daki İranlıların varlığı hakkında bkz. Beatric Acero Alonso, "Being so thoroughly Spanish, These Persians: Conversion and Integration in the Monarchy of Philip III", E. García Hernán, Jose Cutillas Ferrer (eds.), *The Spanish Monarchy and Safavid Persia in the Early Modern Period: Politics, War and Religion*, Valencia, Albatros, 2016 (yakında çıkacak); E. García Hernán, "The 'Persian Gentlemen' at the Spanish Court in the Early Seventeenth Century", Rudolph Mathee, Jorge Flores (eds.), *Portugal, the Persian Gulf and Safavid Persia*, Leuven, 2011, ss. 283-300.

³³ E. Natalie Rothman, "Afterword: Intermediaries, Mediation, and Cross-Confessional Diplomacy in the Early Modern Mediterranean", *Journal of Early Modern History*, 19, (2015), ss. 245-259.

³⁴ Antlaşma 17 Mayıs 1639'da imzalandı. Bu uzlaşma 1623'te başlamış olan savaşa son verdi ve Ortadoğu topraklarını, Güney Kafkasya'daki Erivan'ı İran'a ve Bağdat da dâhil olmak üzere Mezopotamya'nın tamamını Osmanlılara bırakarak paylaştırdı.

³⁵ Jose Cutillas Ferrer, "Political Plots, Espionage, and a Shi'a Text among the Moriscos", *Journal of Shi'a Islamic Studies*, 5/1, (2012), ss. 49-64.

³⁶ Mercedes García-Arenal, "Shurafa in the Last Years of al-Andalus and in the Morisco Period," M. Kazuo (ed.), *Sayyids and Shari'fs in Muslim Societies*, London ve New York 2012, ss. 177-180; M. A. Makki, "Al-Tashayyu' fi'l-Andalus", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos en Madrid*, 2 (1954), ss. 93-149; A. Ghedira, "Un traité inédit d'Ibn al-Abbār à tendance chiite", *Al-Andalus*, 22/1, (1957), ss. 30-54; Maribel Fierro Bello, *La Heterodoxia en al-Andalus durante el periodo omeya*, Madrid, 1987; Manuela Marín, "Zuhhâd de al-Andalus (300/912-420/1029)", *Al-Qan'ara*, 12/2

olarak kabul edersek, eserin klasik olarak öncelikli amacının “Sünnîlerin iktidarına ve müesses nizamına muhalefet etmek olduğunu” ileri sürebiliriz.³⁷ Bu bağlamda Crónica, Safevi İran’ı, Osmanlılar ve İspanya’yı kapsayan uluslararası çatışma dönemine mükemmel bir şekilde uygun düşmektedir.

Eğer 16. ve 17. yüzyıllar boyunca süren komplike İspanya-Osmanlı-Safevi ilişkilerini analiz edersek, bölgedeki sözkonusu çıkar çatışmalarıyla birlikte, Crónica’nın ve onun tercümanının muhtemelen Osmanlı Devleti’ndeki istikrarsızlaştırma stratejilerinde, özellikle de Muradî hanedanının (saltanatı 1628-1705) Tunus’unda rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Sultan IV. Murad’ın (saltanatı 1623-1640) yönetimi altındaki Osmanlılar ile Şah Safi’nin (saltanatı 1629-1642) idaresi altında bulunan Safeviler arasındaki savaş tırmanışa geçtiğinde yani bir önceki yüzyıldakine benzer bir dönemin ortaya çıktığı on yedinci yüzyılın ikinci çeyreği boyunca, Osmanlı-Safevi sınırındaki mücadele alevlendi ve iki hanedan arasındaki gerilimler önemli ölçüde arttı. Safeviler bu dönemde, en dikkat çekeni Mezopotamya ve onunla birlikte Şiîliğin kutsal türbelerinin bulunduğu atabât* olmak üzere, bazı önemli topraklarını kaybettiler. Askeri mağlubiyetler dönemi olmasının yanı sıra bu devir Şiî hacılar açısından büyük zorlukların yaşandığı bir zaman dilimi de olmuştur. IV. Murad, Basra’dan geçen ve hac farızasını yerine getirmek için Mekke’ye gidecek İranlı hacılar tarafından kullanılan doğu güzergâhını kapatmıştı. IV. Murad 1638’de, İranlı hacıların Mekke’den çıkarılmasını da emretti.³⁸

Buraya kadar anlattıklarımıza binaen, eğer bu meseleyi dikkate alırsak, Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer kesiminde, yani Batı Akdeniz’de, ikinci bir cephe yaratmaya yönelik bir Safevi planının kanıtlarına rastlarız. Bu konu hakkında cevaplanmamış çok sayıda soru mevcuttur, fakat İspanya ile İran arasındaki uluslararası ilişkiler ve ittifaklar Crónica’nın gerçek anlamını ve onun müdahale siyaseti güden bir eylem olarak neden Tunus’ta ortaya çıktığını açıklayabilir. Kuzey Afrika topraklarını İspanya’nın nüfuz sahası haline getirmeye yönelik çok sayıda teşebbüsün görüldüğü bir dönemde Tunus’ta Morisko casuslarının, Fas’ta ise

(1991), ss. 439-469; a.g.y., “The Early Development of Zuhd in al-Andalus”, F. De Jong (ed.), *Shi’a Islam, Sects and Sufism: Historical Dimensions, Religious Practice and Methodological Considerations*, Utrecht 1992, ss. 83-94.

³⁷ Mayel Baktash, “Ta’ziyeh and Its Philosophy”, Peter J. Chelkolwki (ed.), *Ta’ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York, 1979, s. 96.

* Irak’ta, Şiilerce mukaddes sayılan bazı ziyaret yerlerine verilen isim. Atabât, “ezîk” anlamına gelen atebenin çoğuludur. Daha çok “atebât-ı mukaddese” ve “atebât-ı âliye” diye anılan bu yerler Necef, Kerbelâ, Kâzimiyye ve Sâmerrâ’da bulunmaktadır, Avni İlhan, “Atebât”, *DİA*, c.4, s. 49 (çev. notu).

³⁸ Marco Salati, “Toleration, Persecution and Local Realities: Observations on Shi’ism in the Holy Places and the Bilad al-Sham (16th-17th centuries)”, *Convegno sul tema la Shi’a nell’Impero Ottomano*, Rome, s. 124; Colin H. Imber, “The Persecution of the Ottoman Shi’ites According to the Mühimme defterleri, 1565-1585”, *Der Islam*, 56, (1979), ss. 245-273.

İspanyol çıkarlarını müdafaa eden Yahudilerin varlığı, daha çok İspanya monarşisi ile Safevi İmanı arasındaki Osmanlı karşıtı bu ortak eylemin kanıtıdır.³⁹

Safevilerin Akdeniz'deki dış politikasına ilişkin kanıtları toplamak

On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren İspanya monarşisi ile Safevi İmanı arasındaki temaslar ve ittifaklar Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmaya odaklanmış müşterek bir jeostratejik görüşün ağırlık kazandığı izlenimini uyandırıyor. Simancas Arşivleri, Safevi İmanı ile İspanya monarşisi arasındaki ittifaklara ve antlaşmalara dair her türlü rapor, mektup ve haberi içeriyor. Bu arşivde, Avrupalı seyyahların, temsilcilerin ve “*beklenmedik diplomatik arabuluculuk stratejilerini*” ortaya çıkaran zamanlarda İsfahan'da bulunmuş rahiplerin anlatılarından oluşan İspanyolca ve Portekizce diplomatik materyaller⁴⁰ mevcuttur ve bu materyaller Safeviler hakkında; önemli kısmı Osmanlılara karşı bir ittifak yapılmasına, Hüzmüz'deki durum ve İran'daki Hıristiyan azınlıkların vaziyetlerine vb. konulara odaklanan değerli bilgiler vermektedir. İberya kaynaklarında bulunan materyaller belli ki saraya çok yakın kişiler tarafından meydana getirildi ve onların hazırladıkları raporlar, diplomatik etkileşimi ve doğrudan Şah'tan veya ona yakın devlet yetkililerinden kaynaklanan Şahsi fikirleri yeniden düzenledi. Safevi tarafında ise, konuya ilişkin kanıtlar yetersiz ve dağınıktır.⁴¹ Bu nedenle, sözünü ettiğimiz İspanyolca ve Portekizce malumat bize, bu makalede vurgulanacak olan ve Osmanlı Akdeniz sınırında ve bu sınırın ötesinde bir ittifaklar ağı kurarak Osmanlıları Osmanlı-İran sınırında yenmeye yönelik İran stratejisini içeren fikri yeniden oluşturma imkânı tanıyor. Peki, Safevi yöneticileri, Batılı hükümdarlara Doğu'da yardım etmenin şartı olarak, Akdeniz'de ne tür askeri eylemler yapılmasını önerdiler?

On altıncı yüzyılda bütün Akdeniz havzasında aynı siyasi stratejiyi görüyoruz. II. Philip (saltanatı 1556-1598), I. Süleyman (saltanatı 1520-1566), II. Selim (saltanatı 1566-1574) ve III. Murad (saltanatı 1574-1595) Akdeniz'in, her ne pahasına olursa olsun kaybetmeyi göze alamayacakları kadar stratejik bir bölge olduğunun farkındaydılar. Bu nedenle dönemin iki büyük gücü ve onların

³⁹ İspanya krallığı için çalışan Faslı yahudi casus Samuel Pallache iyi bir örnektir, M. García-Arena, Gerard Wiegers, *A Man of Three Worlds*, Baltimore ve London, 2003, s. XX. Akdeniz'deki karmaşık casusluk ağı hakkında bkz. Jose Manuel Floristan Imízcoz, *Fuentes para la política oriental de los Austrias. Documentación Griega del Archivo de Simancas (1571-1621)*, Leon, vol.1, ss. 579-620; Emilio Sola, Jose F. De la Peña, *Cervantes y la Berbería: Cervantes, mundo turco-berberisco y servicios secretos en la época de Felipe II*, Madrid, 1995, ss. 71-182; Emilio Sola, *Los que van y vienen: Información y fronteras en el Mediterráneo clásico del siglo XVI*, Alcalá de Henares, 2005; Eric R. Dursteler, *Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore, 2011; Emrah Safa Gürkan, a.g.t.; a.g.y., “The Efficacy of Ottoman-Counter-Intelligence in the Sixteenth Century”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricum*, 65/1, (2012), ss. 1-38.

⁴⁰ M. Van Gelder, Tijana Krstic, “Introduction: Cross-Confessional Diplomacy and Diplomatic Intermediaries in the Early Modern Mediterranean”, *Journal of Early Modern History*, 19, (2015), s. 95.

⁴¹ Colin P. Mitchell, *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver 1600-1730*, unpub. Ph.D. diss., University of Toronto, 2002, s. 58.

müttefikleri, rakiplerinden kurtulmak ve Akdeniz ile Kuzey Afrika'daki nüfuz alanlarını genişletmek istediler. Siyasi, askeri ve dini meydan okumalar, diğerini yok etmek için arzulan fırsatı bulmayı beklerken birbirlerini karşılıklı olarak gözetlemeleri kadar devamlıydı.

Yukarıda belirtilen belgelerin yanısıra, Şah I. Tahmasb ile ittifaklardan açık şekilde söz eden ve II. Philip'nin elinden çıkan ilk belge (AGS E 486) 1550'lere dayanıyor. I. Süleyman'ın saltanatına rastlayan bu dönemde Osmanlılar, İran ve Avrupa'nın önemli kısımlarını fethettiler. Belgemizde, 1555 itibarıyla Habsburg imparatoru ve aynı zamanda II. Philip'nin amcası olan I. Ferdinand'a (saltanatı 1503-1564) bir referans mevcut. Ayrıca, 1559'da Şah I. Tahmasb'ın sarayına sığınan I. Süleyman'ın oğlu (1525-1561) Bayezid'ten de söz ediliyor. Şah I. Tahmasb'a bir ittifak önerisinde bulunmuş olan II. Philip tarafından gönderilen ilk mektubun, II. Philip'nin taç giydiği 1556 yılı ile Bayezid'in Kazvin'de idam edildiği 1561 yılı arasında düzenlenmiş olması muhtemeldir. Temsilci, muhtemelen İngiltere Baş Rahibi P. Gylley olsa gerek. Mektup, Akdeniz'de Osmanlılara karşı düşmanlığı tetikleyen stratejik bölgeyi tanımlarken, öncelikle ortak bir düşmana sahip olma temeline dayanan dostluğun değerini vurgular. Burada, bu mektupta açık şekilde ifade edilmiş önemli noktalara yer veriyorum:

*"mektubumu Şah'a sunarak.../... onun ortak düşmana zarar vermek ve onunla savaşmak istediğini anlıyorum, Şah'ın dostluğunu kazanmayı ve onunla antlaşmalar yapmayı fazlasıyla diliyorum. Bu o kadar gerçek ki Büyük Türk'e, onun topraklarına ve egemenliğine zarar verebilmek için el sıkışıp birbirimize her hangi bir suretle yardımcı oluruz. Eğer siz kara tarafında etkili bir biçimde savaşsanız ben de ortak düşmana [Büyük Türk'e] zarar vermek için çok sayıda kadirge ile deniz tarafında aynı şeyi yapacağım."*⁴²

On yıl sonra, 1566'da, II. Philip, Lizbon'daki elçisi Alonso de Tovar'ın başkanlığında diğer bir elçilik heyetini hazırlamıştı.⁴³ Fakat bu elçilik heyeti İran'a asla ulaşamadı. Şah I. Tahmasb'ın mektupları 1567'de Lizbon'a ulaştığında Hindistan'a gönderilen donanma yeni hareket etmişti. Luis Gill, mektupları Portekizli temsilcilerin ulaştırmış olabileceğini iddia ediyor.⁴⁴ Yedi Ekim 1571'de yapılan İnebahtı Savaşı'nı müteakiben, 1572'de Portekiz kralı Don Sebastian ve Kutsal İttifak'ta yer alan bütün iştirakçiler, Osmanlı ordusunun mağlubiyeti ve bu mağlubiyetin Türklere karşı Asya ve Avrupa'da savaşmak için bir ittifak kurma fırsatı yarattığı hususunda Şah I. Tahmasb'ı bilgilendirmek amacıyla diğer elçilik heyetini hazırladılar.⁴⁵ Bu gelişme üzerine, Kutsal İttifak'ın, II. Philip de dâhil bütün müttefikleri son savaşların neticeleri ve Sultan'a karşı bir ittifak teklifinde bulunmak

⁴² AGS E 486, fol. 65.

⁴³ AGS E 385, fols. 56-57; AGS E 384, fols. 90-91.

⁴⁴ Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, ss. 57-61.

⁴⁵ AGS E 390, fol. 156 ve 80; E. García Hernán, *a.g.m.*, (2010), ss. 217-231; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, ss. 61-62, dipnot 7.

hususunda Şah I. Tahmasb'ı haberdar etmek için bir mektup gönderdiler.⁴⁶ Portekizli büyükelçi Miguel Abreu de Lima, mektupları 26 Şubat 1575'de Şah I. Tahmasb'a sundu. Bu elçilik misyonu, Şah'ın kabul töreni sırasında *hil'at* meselesinden doğan diplomatik bir ihtilaf neticesinde sona ermiştir.⁴⁷ 1573'te Venedik, Osmanlılarla bir barış antlaşması imzaladı ve Kutsal İttifak feshedildi. Bununla birlikte, İnebahtı'yı müteakiben Osmanlıların tepkisi Kuzey Afrika'daki İspanyol sömürgelerini etkileyen saldırıları başlatacağı. Osmanlılar 1574'de Tunus'u fethettiler.

Sonunda jeopolitik şartlar, II. Philip 1580'de Portekiz Krallığı'nın tacını giydiğinde değişti. Bu gelişme Basra Körfezi'ndeki Portekiz sömürgelerini ve Hindistan geçişini II. Philip'in nüfuz alanı haline getirdi. Şah I. Tahmasb'ın 1576'da ölümü ile birlikte İran'da da büyük değişiklikler meydana geldi. Onun ölümünden iki yıl sonra Osmanlılar Doğu'daki komşularına karşı yeni bir savaş başlattılar.⁴⁸ Peş peşe gelen çatışmalar 12 yıl sürdü ve bu çatışmalar Osmanlıların başlıca hedefi olan Azerbaycan ve Şirvan'a çok sayıda ölüm ve yıkım getirdi. Avrupa'da ise bu sırada Osmanlılar, Akdeniz'deki Venedik ve İspanya topraklarına, Umman Körfezi'ndeki Maskat'a, Basra Körfezi'ndeki Hürmüz'e ve Hindistan'daki Portekiz sömürgelerine saldırdılar. Vaziyet, İran ile bir ittifakı gerektirdi ve Hıristiyan krallar, Papalık ve Şah I. Abbas (saltanatı 1588-1629) Osmanlıların bu saldırılarına elçi teatisi ile cevap verdiler. II. Philip 1594'de, Hindistan genel valisi Matias de Albuquerque'ya, Şah I. Abbas'ın dostane temasların devam ettirilmesine yönelik taleplerini cevaplamasını emretti.⁴⁹ Osmanlılara karşı büyük bir ittifakın stratejik amacını gerçekleştirmek için planlanan bu temasların kaldığı yerden devam etmesinde daha sonraları Sherley kardeşler ve keşiş Nicolas de Melo'nun belirleyici etkileri oldu.⁵⁰

Bir ara önce 1587'de Gürcistan'daki Karthlı kralı I. Simon (saltanatı 1556-1569 ve 1578-1599)⁵¹ Papa ve İspanya kralı ile bir ittifak yapılmasını rica eden bir elçilik heyeti göndererek inisiyatif almıştı.⁵² Şah, muhtemelen bir cevap olarak; Anthony Sherley, keşiş Nicolás de Melo ve keşiş Alfonso Cordero adında iki rahip, Oruç Beğ, Ali-kuli Beğ, Hasan Ali Beğ ve Bünyad Beğ isimli dört sekreteri ile birlikte İranlı elçi Hüseyin Ali Beğ ve beş tane de çevirmenden oluşan bir elçilik heyeti göndermeye karar verdi. Bundan başka, Safevi-İspanya dünyası dâhilinde imparatorluk arası bireylerin iyi bir örneği olarak Fakih Emir adında bir din adamı

⁴⁶ AGS E 390, fol.148; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, s. 65.

⁴⁷ AGS, E 1334, fol. 131; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, ss. 67-69.

⁴⁸ Rudolph Matthee, "The Ottoman-Safavid War of 986-998/1578-90: Motives and Causes", *International Journal of Turkish Studies*, 20/1-2, (2014), ss. 1-20.

⁴⁹ Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, s. 78.

⁵⁰ Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, ss. 79-80, dipnotlar 3 ve 4.

⁵¹ Keith Hitchins, "Georgia II. History of Iranian-Georgian Relation", *Encyclopaedia Iranica*, X, ss. 464-470.

⁵² Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, s. 79.

da heyete katıldı.⁵³ İranlı Don Juan'a (Oruç Bey) göre sefaret heyeti 9 Temmuz 1599'da İran'dan ayrıldı ve 13 Ağustos 1601'de Valladolid'e vardı.⁵⁴ III. Philip (saltanatı 1598-1621) elçi Hüseyin Ali Beğ'i 15 Ağustos 1601'de huzuruna kabul etti ve elçiden, Osmanlıların mağlup edilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu İspanya-Safevi koalisyonunun üyeleri arasında parçalayıp bölmeyi teklif eden bir mektup aldı. Diğerlerinin yanında mektup şunu da söylemekteydi: "Bir zamanlar eski İran tacına ve imparatorluğuna ait olan bu ülke, daha evvel olduğu gibi, size aittir. Türklerin iktidarı ve kontrolü altında bulunmuş olanlar ve balen bulunanlar majestelerine tabidir".⁵⁵

Bu konu hakkında Devlet Konseyi'nden çıkan ilginç bir cevap mevcuttur; Kral III. Philip 7 Eylül 1601'de buradaki bir toplantı esnasında, zaferden sonra Osmanlı topraklarının bu taksimini kabul ederek Şah I. Abbas'a cevap verdi.⁵⁶ Bu kararın Şah I. Abbas'ın, III. Philip'i Akdeniz'de Osmanlılara karşı yürütülen savaşla meşgul etmeye istekli oluşundan kaynaklandığı açıktır. Bu temasların sonuçları, Osmanlılar hakkındaki endişe ve Safevi İran'ı ile İspanyol Tacı'nın ileriye yönelik siyasi hedefleri Safevilerin Akdeniz hamlesini kanıtlayacak haberlerin ve dedikoduların bölük pörçük parçalarından da anlaşılmaktadır. Dedikodulara gelince, Doğu Akdeniz'deki durum hakkında Anthony Sherley'den gelen ve "3 Nisan 1604 Venedik" tarihli ilginç bir mektuba sahibiz. Sherley bu mektupta, Şah I. Abbas'ın Ermeni kâhyası Hoca Safer'in oğlu Nami Çelebi ile temasları hakkında yazıyor. Nami Çelebi, Marunî Patriği ve şüphesiz Gioseppo İmir tarafından Suriye'deki durum hakkında bilgilendirilmişti. Sherley, Nami'nin ona, bölgenin Marunî halkının Sultan'a karşı ayaklanmak için ihtiyaç duyduğu tek şeyin Katolik İspanya Kralı'ndan gelecek bir mektup olduğunu anlattığını söylüyor. Dahası, Sherley bazı endişe verici bilgiler de ekliyor; İspanyol birliklerinin yardımının Kıbrıs'ta gerekli olduğunu, çünkü Osmanlılara karşı askeri başarılarından sonra Safevilerin Suriye limanlarını ve Kıbrıs adasını ele geçirebileceğini söylüyor.⁵⁷ On beş Mayıs 1604 tarihli diğer mektupta Sherley, dedikodulara bakılacak olursa, İranlıların Bağdat'ı fethettiğini bildiriyor.⁵⁸

⁵³ E. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, New York, 2011; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, s. 85 ve devamı; Don Juan de Persia, *Relaciones de Don Juan de Persia*, (ed.) N. Alonso Cortés, Madrid, 1946, ss. 198-200. İranlı Don Juan'ın *Relaciones*'u bu Fakih'ten söz etmez, *a.g.e.*, s. 200.

⁵⁴ Don Juan de Persia, *a.g.e.*, s. 200, s. 245; Luis Gil Fernández bu tekliflerin bir özetini yayınladı, *a.g.e.*, I, ss. 103-104. Misyonerlik ve Şah Abbâs'a yönelik siyasi eylemler ile ilgilenen Roma'daki Papa'ya gönderilmiş elçilik heyeti ile İspanya'ya giden Hüseyin Ali Beğ'in elçiliği hakkında bkz. Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, ss. 110-122, s. 124 ve devamı.

⁵⁵ AGS E 2636; bkz. Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, ss. 129-130, s. 132.

⁵⁶ AGS E 1856 ve AGS E 187; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, s. 132.

⁵⁷ AGS E 1350, fols. 64, 68; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, s. 179.

⁵⁸ AGS E 1350, fol.71; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, s. 179. Osmanlılara karşı 1602-1695 arasında verilen savaş hakkında bkz. Houchang Nahavandi, Yves Bomati, *Shah Abbâs, empereur de Perse (1587-1629)*, Paris, 1998, ss. 147-153; Roger Savory, *Iran under the Safavids*, Cambridge, 1980, ss. 85-87.

Bu yüzden, 17. yüzyılın ilk on yılına ait bu dedikodu ve bulgu harmanı Şah I. Abbas'ın siyasi ihtirasının Akdeniz'i içerdiğini gösteriyor. İskender Bey, Şah I. Abbas'ın dünya işlerine aşına olduğunu iddia ediyor.⁵⁹ Şah I. Abbas'ın Toskana Büyük Dukalığı'nın elçisi Michelangelo Coray ile görüşmesini analiz eden Luis Gil, Şah Abbâs'ın Avrupa meseleleri ve yakın tarihe dair engin bir bilgiye sahip olduğunu kabul eder.⁶⁰ 1608'in Ocak ayında, Papa VIII. Clemens'in elçisi keşiş Pablo Simón de Jesús María, Şah I. Abbas'a Akdeniz'de Osmanlılarla savaşmak için bir donanma oluşturma projesini açıkladı. Bu ittifak, Şah'ın ordularının Halep'e ilerlemesini gerektiriyordu.⁶¹ Aşağıdaki pasaj, keşiş Pablo Simón tarafından iletilen "sözlü not"tur: "İkinci olarak Papa cenapları, büyük bir askeri kuvveti bir araya getirmeyi ve heybetli bir donanma ile denizden Türklere saldırmak için Hıristiyan prensleri birleştirip teşvik etmeyi tutkulu bir şekilde istiyor. Papa, bu ortak düşmana karşı karadan ve Halep istikametinde kabramanca savaşmaya devam etmenizi sizden istirham ediyor."⁶²

Sonuç olarak Herbert Chick tarafından tercüme edildiği şekliyle bu "sözlü not" Şah I. Abbas'ın, stratejik bir ticaret merkezi ve Akdeniz'e bir çıkış yolu olarak Halep'in önemini tamamen farkında olduğu ve kendisinin Osmanlı karşıtı stratejisinin Papalık ve İspanyol Hükümdarınıniki ile benzer olduğu gerçeğinin ilginç bir teyidini içeriyor.⁶³ Şah I. Abbas'tan gelen ve 1608'in başlarında kaleme alınmış olup Robert Sherley tarafından iletilen diğer bir mektupta, aynı stratejiyi fakat bu kez değişmiş bir formatta görüyoruz. Şah I. Abbas; biri İranlıların Osmanlılarla savaştığı Anadolu'da, diğeri ise III. Philip'in İspanyol kuvvetlerinin Türkleri savaşa sokacağı Akdeniz'de olmak üzere, iki cephede birden savaşmayı teklif etti. Buna göre iki taraf Halep'te buluşacaktı.⁶⁴

Akdeniz cephesi Şah I. Abbas için sürekli bir ilgi alanıydı. Bir süre sonra, 1608'de, keşiş Pablo Simón; Papa V. Paul ve Şah I. Abbas'ın elçisi olarak İspanya'da bulunduğu sırada İspanya kralına, Safevi hükümdarı ile dostluğu sürdürmenin tek yolunun onun Hürmüz hakkındaki hoşnutsuzluğunu gidermek ve Levant'ta Osmanlılara karşı bir donanma hazırlamak olduğunu bildirmişti.⁶⁵ Bundan başka Papa V. Paul'un, Osmanlılara karşı Levant'taki İspanyol askeri misyonu hakkındaki tutumunu özetlemişti. Keşiş Pablo Simón tarafından

⁵⁹ Eskandar Beg Monshi, *Tarih-e 'Alamâra-ye 'Abbâsi*, tr. R. M. Savory as History of Shah 'Abbâs the Great, 2 vols., Boulder, Colorado, 1978, s. 533.

⁶⁰ Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, s. 94.

⁶¹ Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, ss. 57-58.

⁶² Herbert Chick (ed.), *a.g.e.*, s. 127.

⁶³ Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, ss. 62-64, ss. 67-69.

⁶⁴ AGS E 2864, fol.85; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, ss. 128-129. Luis Gil Fernández, Şah I. Abbas'ın ticaret ve Osmanlıların gücünü zayıflatmaya yönelik savaş faaliyetleri hakkındaki tekliflerini özetler. Kızıl Deniz'i kontrol etme teklifi manidardır ve bu teklif sonuç olarak Akdeniz'e kadar uzanan Doğu Hindistan rotasının tamamen kontrol edilmesini beraberinde getirecekti, *a.g.e.*, II, ss. 126-136.

⁶⁵ Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, ss. 69, 75.

sunulduğu üzere, bu stratejinin neticesi Osmanlılar ile Safeviler arasında olası bir barışın bozulması, Osmanlılara karşı verilen savaşa Safevilerin dâhil olması ve Halep ile Güney Afrika güzergâhlarını saf dışı bırakarak Mısır ve Kızıl Deniz'den Hindistan'a yeni bir koridor açılması olacaktı. Bu ana kadar Halep güzergâhı ipek tüccarları için çok önemliydi ve bütün Safevi dönemi boyunca bu güzergâh İran ile Avrupa arasındaki ipek ticaretinde seçkin bir rol oynamıştı.⁶⁶ Sonuç olarak Flandre'deki savaş, ittifakın sürmesi için Şah I. Abbas tarafından öne sürülen koşul olan III. Philip'in Akdeniz'de Osmanlılarla yüzleşmesini imkânsız kıldı.⁶⁷

On yedinci yüzyılın ilk on yılı Safevi ve İspanyol siyasetinde bir strateji değişikliğine tanık oldu. Mesele Osmanlı karşıtı ittifaktan Safevi Şahı ve onun ipek ticareti ile Hürmüz'e ilişkin stratejisinin değişmesi problemine dönüştü. ⁶⁸ Bu değişimin örnekleri mevcuttur, mesela keşiş Antonio de Gouvea'nın III. Philip'i, Şah I. Abbas tarafından kendisine⁶⁹ önerilen ve ipek ticaretinin güzergâhını Hürmüz'den Lizbon'a çevirmeyi teklif eden ipek antlaşmasına ikna etmesi gibi:

“İspanya Kralı'na teklif edilen İran İpek antlaşması:

Hiç kimse, Hürmüz üzerinden geçen ipek güzergâhının yönünün değiştirilmesini reddetmeyecek, bu güzergâh değişikliğini yalnızca Türklere zarar verecek olması nedeniyle değil aynı zamanda Hürmüz'ün güvenliği için de önemli olduğu için memnuniyetle karşılayacak. Buna ek olarak ipeğin [Şah], Ermeniler ve onların vasalları adına Avrupa'ya gelmesinden beri devlet hazinesindeki artış sebebiyle... bu durum majestelerinin ilgisini çekiyor ve söylediğimiz gibi, bu aynı zamanda Hürmüz'e de fayda sağlıyor. Eğer biz Şah'ın gönderdiği mallara sahip olursak ve

⁶⁶ Rudolph Matthee, *a.g.e.*, s. 13, s. 146 ve devamı.

⁶⁷ Bkz. III.Philip'in Papa V. Paul'a hitaben yazdığı 9 Mayıs 1609 tarihli ilginç mektup, Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, ss. 84-86. Sonuç olarak bu mektup, Şah I. Abbas'ın Akdeniz'deki İspanyol kayıtsızlığı hakkındaki şikâyetlerini teyit ediyor.

⁶⁸ 1614'den itibaren Don García de Silva y Figueroa'ya verilen talimatların bir özeti için bkz. Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, ss. 261-263; AGS E 2864, fols.86-87; García de Silva y Figueroa, *Epistolario diplomático*, (ed.) Luis Gil Fernández, Cáceres, 1989, ss. 183-185; RAH'taki kopya, MS D-28-6, 5637, 23; ve III. Philip'in Şah I. Abbas'a yazdığı müteakip mektup, BNM 17629, fols.436-440 (Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, s. 261, 49 nolu dipnot). Luis Gil Fernández burada misyonu özetliyor; misyonun ilk amacı, Osmanlıların Akdeniz'de herhangi bir ilerleme kaydetmelerini engellemek için Şah I. Abbas'ı Osmanlılara karşı verilen savaşta sebat etmeye çabalaması için ikna etmek ve Şah'ın Hürmüz'ü zapt etmeyeceğinden emin olmaktır.

⁶⁹ AGS E 1168, fol.251'den, bu fikrin 1609'da Safevi sarayında hoş karşılandığını öğreniyoruz. İran'dan gelen Domingo Fernández, ipeğin işlenmesinin Hürmüz adasında merkezi hale getirilmesi şeklindeki önerisinin İsfahan'da çok iyi karşılandığına dair haberler getirdi, bkz. Şah I. Abbas'ın AGS E 1171, fol.201'deki mektubu; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, ss. 229-230. Fakat bu, Hürmüz'den başlayan ipek rotasında bir değişiklik olduğunu ilk kez fark edişimiz değil. 1606'da Anthony Sherley ipek ticareti ve Hürmüz ile ilgili olarak A. de Gouvea gibi aynı görüşleri kullandı, bkz. AGS E 2007, fol.207; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, ss. 195-196. Bu teklifin Şah I. Abbas'ın sarayında şekillenmiş olması mümkündür. Fakat Matthee'nun söylediği gibi, bu fikrin Şah I. Abbas ile ortaya çıkıp çıkmadığı veya “Gouvea ve Sherley kardeşlerinin akıllarından” neşet edip etmediği belirgin değildir, Rudolph Matthee, *a.g.e.*, s. 80.

onun vasallarını elimizde tutarsak onlar[Safeviler] Hürmüz'e saldırma riskini almayacaklar. Dabası, ipeğe dayanan Halep ticaretinin⁷⁰ tamamının, Ermenilerin ve İranlıların İran'dan aldıklarını Venedik, Marsilya, Floransa ve Avrupa'nın diğer taraflarına satmalarına ve çok sayıda malın da geriye götürülmesine dayandığı ve bunun da Halep'i dünyadaki en ünlü ticaret duraklarından biri yaptığı unutulmamalıdır. Eğer bu [Halep güzergâhı] bertaraf edilirse Halep yoluyla gelen bütün kumaşlar ve diğer değerli mallar Lizbon'a ulaşacak ve tüccarlar [Lizbon] ile Hürmüz'e vergi ödeyecekler."

Bu yüzden, başlangıcından itibaren Osmanlılara karşı askeri ittifaklar arayan İspanya Sarayı, tabiatıyla, Şah I. Abbas'ı Osmanlılarla barış yapmamaya ve Basra Körfezi ile ilgili ticaret antlaşmaları imzalamamaya ikna etmek için çabalamaya devam etti. 1611 yılında keşiş Antonio de Gouvea tarafından kaleme alınan ve onun, İran ile ittifakı ve barışı sürdürmek için gerekli olan üç kilit noktayı sıraladığı uzun bir mektup mevcuttur.⁷¹ Keşiş Antonio de Gouvea açık bir şekilde şunu ifade etmişti: Eğer dostluk muhafaza edilmez ve İspanya kralı Şah'a olan dostluğunu ifade etmekte daha samimi olmazsa, Şah I. Abbas Osmanlılarla bir barış antlaşması yaparak savaşa son verecek; ikinci olarak Hürmüz'e saldıracak; ve üçüncü olarak da Hristiyan Gürcü, Ermeni ve Keldanî toplulukları Müslüman olmaya zorlayacaktır. Bu kehanet birkaç yıl sonra gerçekleşti. Anthony Sherley, keşiş Antonio de Gouvea'nın mektubunda sözü edilenleri önceden görüp, aynı meseleden 1607'deki başka bir mektubunda bahsetmişti.⁷²

Osmanlı-Safevi savaşı 1611 yılında Şah I. Abbas'ın lehine sonuçlandı. Korkunç bir savaşın ardından Osmanlılar 20 Kasım 1612'de Nasuh Paşa, nam-ı diğer İstanbul, Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma Şah I. Abbas'a Gürcistan, Azerbaycan ve Şirvan'ı yeniden ele geçirmesi için izin verdi. Toprak elde etmenin ötesinde, İranlılar aynı zamanda Mekke'ye hac için Suriye tarihiyle gidebilecekleri serbest bir güzergâh elde ettiler. Bu yeni şartlar Safevi Şahının, Osmanlıları frenlemek için III. Philip ile bir ittifakı sürdürme konusundaki endişelerini hafifletmesine imkân tanıdı. Şah I. Abbas, Osmanlı tacizinden kurtulduktan sonra, Basra Körfezi'ndeki ve Hürmüz'de cereyan eden ticarete ağırlık vererek hemen ticari güzergâhlara odaklanmaya başladı. Bu cihetle, İspanya ile Safevi İran'ı arasındaki dostluk artık ortak bir düşmana değil Basra Körfezi'ndeki varlıklarını kaybetme korkusuna dayanıyordu.

Safevi stratejisinde bir değişiklik olduğu açıktı. Osmanlılara karşı kazandığı zaferleri müteakiben Şah I. Abbas, 1611 yılında keşiş Juan Tadeo de San Eliseo'ya Osmanlı ticaretini boykot etmeyi içeren yeni bir strateji teklif etti. Şah, keşiş Tadeo'yu, ipek ve halı ticaretini Osmanlı topraklarından geçen güzergâhtan

⁷⁰ Halep ve Levant'taki ipek ticareti için bkz. Rudolph Matthee, *a.g.e.*, ss. 143-145, ss. 171-173, ss. 223-225.

⁷¹ AGS E 2864.

⁷² AGS E 207, fol.207; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, s. 195, ss. 198-199.

“Moskova, Polonya ve diğer Avrupa ülkeleri” üzerinden geçen bir yol ile Avrupa’ya doğru değiştirmeyi teklif eden mesajını Polonya kralına, Moskova Büyük Dukalığı’na ve Papalığa iletmesi için ikna etti. Keşiş Florencio del Nino Jesús bu stratejiyi, “[Osmanlı] savaşını destekleme yollarından en etkili olanını zayıflatmayı amaçladığı şeklinde özetliyordu.”⁷³

Bunun anlamı nedir? Keşiş Antonio de Gouvea’nın önerisinde zikredilen Şah I. Abbas’ın mezkûr ipek kontratı, Safevi stratejisindeki bu değişikliğin sonuçlarını özetliyor. Keşiş Antonio bu ipek ticareti antlaşmasının hem İspanya kralı hem de Şah için çok faydalı olduğunu düşünüyordu. İspanya kralı için bu, İran ipeğini Avrupa’ya Halep yolu yerine Hürmüz Adası’ndan Lizbon’a nakledebilmek anlamına geliyordu. Şah için ise bu, Osmanlılarla sorunlu ilişkilerini hafifletmek demektir. Keşiş Antonio, Şah’ın ülkesinde ipekten başka geliri olmadığını vurgulamıştı. Madrid için bu ticari antlaşmayı imzalamanın öncelikli stratejik sebebi Şah I. Abbas ile dostluğu muhafaza etmektir. Şah açısından ise ki Akdeniz onun nezdinde önemini daima korudu, Avrupa ile askeri ve ticari bağlantıları sürdürmek anlamına geliyordu. On altıncı yüzyıldaki bu dostluk Osmanlılara karşı sürdürülen savaşlar sayesinde devam etmiş olmakla beraber, 17. yüzyılda da devam etmesi İspanya monarşisinin Basra Körfezi, Hindistan ve Güney Asya’daki ekonomik ve siyasi çıkarlarının uzun bir listesi ile ilişkili çok daha girift sebeplere dayalıydı.

Sonuç

Sonuç olarak, Şah I. Abbas yaklaşık 1618’den itibaren, Osmanlılarla bir barış antlaşması imzalamakla tehdit etmek, ülkesindeki Hıristiyanların statüsünü değiştirmek ve Basra Körfezi’ndeki ticaret antlaşmalarını ihlal etmek gibi hareketlerle gerginlik yaratarak, İspanya ile “dostane” ilişkilere son vermeye hazır olduğunu gösterdi.⁷⁴ Şah, bütün bunlara rağmen, Akdeniz’e olan ilgisini sürdürdü. Bu minval üzere, II. Rudolf bir İran elçilik heyetine uygun bir cevap vermek için saraya yardımcı olması amacıyla müşavir olarak Sherley’in hizmetini talep ettiğinde Sherley II. Rudolfu, Fas sultanını Habsburglar ile Osmanlıya karşı bir ittifak yapmaya razı etmek amacıyla Fas’a (1606) gönderilmek üzere bir elçilik heyeti ihzar etmesi için ikna etti.⁷⁵ Bu misyonun arkasındaki asıl düşünce ve gerçek amaç, Osmanlıları, biri Safevi sınırında diğeri ise Batı’da olmak üzere, iki cephede savaşmaya mecbur bırakmaktır. Böylece bu ittifak Habsburglar’ın üzerindeki baskıyı

⁷³ Fray Florencio del Niño Jesús, *En Persia (1608-1624)*, Pamplona, 1930, ss. 71-72. Robert Sherley, 1610 yılında İspanya’ya yaptığı yolculuğunda, III. Philip’e aynı stratejiyi tavsiye eden bir mektup verdi, Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, s. 127. 1611’de İngiltere’ye varduktan sonra, aynı öneriyi Londra’daki bir grup tüccara da teklif etti. Bununla birlikte, ilk etapta bu fikir reddedildi, Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, ss. 160-161; fakat daha sonra kabul edildi, Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, ss. 164-169, dipnot 109. Rudolph Matthee, bu projenin olasılıkları hakkında farklı bir görüş önerir, *a.g.e.*, s. 82.

⁷⁴ Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, II, ss. 408-410.

⁷⁵ Sir Anthony Sherley, *Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure*, tr. E. Denison Ross, London, 1933, ss. 38-43; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, ss. 186-196.

hafifletecekti.⁷⁶ Bilahare, Şah I. Abbas'ın bu misyon için Sherley'e, "Frenk krallarına karşı hissettiğim sevgi ve dostluğu arttırdınız" diyerek teşekkür ettiğini ve yine onun "[A. Sherley] dostluğumu Fas kralına celbetmeye yardım etti" cümlesiyle ifade edilen Fas sultanına yönelik bu ilginç referansı düşünürsek⁷⁷, bu durumda şunu sormak zorundayız, Şah adına Fas sarayına giden Anthony Sherley'in özel bir misyonu mu vardı? Bu soruya kesin bir cevap bulmak için onun elçiliği hakkında yeterli malumata sahip değiliz. Bununla birlikte, burada sunulan kanıtlar Şah I. Abbas'ın yalnızca Akdeniz'e ilgi duyduğunu ortaya koymuyor aynı zamanda Şah'ın, İran sınırındaki Osmanlı baskısından kurtulmak amacıyla Avrupa'daki Akdeniz ülkeleri ile ittifaklar imzalayarak çıkarlar temin etmek için uğraştığını da gösteriyor. Şah I. Abbas Akdeniz'deki siyasetle ilgilenmiş olmasının yanı sıra Halep güzergâhını zayıflatmak için istikameti Hürmüz'den Lizbon'a çevrilen ipek ticaretinden yararlanmaya da çalıştı. Şah muhtemelen, politik bir amaç nedeniyle Tunus'taki Morisko elitlerinin Şii İslâm'a ihtidasında aktif bir rol üstlendi. Ve son olarak, Osmanlılara karşı Fas ile bir antlaşma imzalamayı hedefledi. Tüm bunlar, Şah I. Abbas'ın Akdeniz'de aktif bir siyasete sahip olduğu fikrini destekliyor.

Kaynaklar

- Alonso, Beatriz Acero; "Being so throughly Spanish, These Persians: Conversion and Integration in the Monarchy of Philip III", E. García Hernán and J. Cutillas Ferrer, (eds.), *The Spanish Monarchy and Safavid Persia in the Early Modern Period: Politics, War and Religion*, (Valencia, Albatros, 2016, yakında basılacak).
- Antoni de Capmany y Montpalau; *Antiguos tratados de paces y alianças entre algunos reyes de Aragon ye diferentes principes infieles de Asia ya Africa desde el siglo XIII hasta el XV*, Madrid, 1786, yeni baskı, Valencia, 1974.
- Atiya, Aziz Suryal; *Egypt and Aragon. Embassies and Diplomatic Correspondence between 1300 and 1330 AD*, Leipzig, 1938.
- Baktash, Mayel; "Ta'ziyeh and Its Philosophy", Peter J. Chelkolwki, (ed.), *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York, 1979, pp. 95-112.
- Barbaro, Giosafat, Ambrogio Contarini; *I viaggi in Persia degli ambasciatori veneti Barbaro e Contarini*, (eds.), L. Lockhart, R. Morozzo, Della Rocca, and M. F. Tiepolo, Rome, 1973.
- Beckingham, Charles F., Bernard Hamilton (eds.); *Prester John: the Mongols and the Ten Lost Tribes*, Aldershot, 1996.
- Bello, Maribel Fierro; *La Heterodoxia en al-Andalus durante el período omeya*, Madrid, 1987.
- Chick, Herbert (ed.); *A Chronicle of the Carmelites in Persia*, 2 vols, London, 1939, repr., 2012.
- Clifford, Winslow Williams; "Some Observations on the Course Of Mamluk-Safavi Relations (1502-1516/908-922)", *Der Islam*, 70.2 (1993), s. 245-278.

⁷⁶ Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, s. 187; Sir Anthony Sherley, *a.g.e.*, s. 39.

⁷⁷ AGS E 2271, fol.201; Luis Gil Fernández, *a.g.e.*, I, ss. 229-230.

- Couto, D., R. Loureiro (eds.); *Revisiting Hormuz: Portuguese Interactions in the Persian Gulf Region in the Early Modern Period*, Wiesbaden, 2008.
- de Alessandri, Vicentino; “Narrative of the Most Noble Vincentio d’Alessandri, Ambassador to the King of Persia for the Most Illustrious Republic of Venice”, Ch. Grey, ed., *A Narrative of Italian Travels in Persia, in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, London, 1873, pp.209-29.
- de Clavijo, Ruy González; *Embassy to Tamerlane, 1403-1406*, tr. G. Le Strange, New York and London, 1928.
- Don Juan de Persia; *Relaciones de Don Juan de Persia*, (ed.) N. Alonso Cortés, Madrid, 1946.
- Dursteler, Eric R.; *Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore, 2011.
- Ebn al-Abbār; *Dorar al-semṭ fi khabar al-sebṭ*, Beirut, 1987.
- Eskandar Beg Monshi; *Tarikh-e ‘Ālamāra-ye ‘Abbāsi*, tr. R. M. Savory as History of Shah ‘Abbās the Great, 2 vols., Boulder, Colorado, 1978.
- Ferrer, Jose Cutillas; “Los ilhanies y la Corona de Aragon: La carta de Jaime II a Gazan-Han”, *eHuminasta/IVTTRA. Journal of Iberian Studies: Relaciones Culturales entre el Mediterraneo Islámico, al-Andalus y la Corona de Aragon* (2013), s.303-318.
- _____; “Political Plots, Espionage, and a Shi’a Text among the Moriscos”, *Journal of Shi’a Islamic Studies*, 5.1 (2012), pp. 49-64.
- Fernández, Luis Gil; *El Imperio Luso-Espanol y la Persia Safavida*, 2 vols, Madrid, 2006-2009.
- Figueroa, García de Silva y; *Epistolario diplomático*, (ed.) L. Gil Fernández, Cáceres, 1989.
- Floor, Willem; *The Persian Gulf: A Political and Economic History of Five Port Cities 1500-1730*, Washington, D.C., 2006.
- Floor, Willem, E. Herzig (eds.); *Iran and the World in the Safavid Age*, New York, 2012.
- García-Arenal, Mercedes; “Shurafa in the Last Years of al-Andalus and in the Morisco Period”, M. Kazuo (ed.), *Sayyids and Sharifs in Muslim Societies*, London and New York (2012), pp. 161-85.
- García-Arenal, Mercedes, Gerard Wiegers; *A Man of Three Worlds*, Baltimore and London, 2003.
- García, E. Sánchez; “Notas sobre la imagen de Persia en la prosa española del siglo XVI”, M.L. Lobato and F. Domínguez Matito (eds.), *Memoria de La Palabra. Actas Del VI Congreso de La Asociación Internacional Siglo de Oro (Burgos-La Rioja, 15-19 de Julio de 2002)*, Madrid and Frankfurt, 2004, pp. 1587-98.
- Gelder, M. Van, Tijana Krstic; “Introduction: Cross-Confessional Diplomacy and Diplomatic Intermediaries in the Early Modern Mediterranean”, *Journal of Early Modern History*, 19, (2015), s.93.-105.
- Ghedira, A.; “Un traité inédit d’Ibn al-Abbār à tendance chiite”, *Al-Andalus*, 22.1, (1957), pp. 30-54.
- Gürkan, Emrah Safa; “The Efficacy of Ottoman-Counter-Intelligence in the Sixteenth Century”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricum*, 65.1, (2012a), pp. 1-38.
- _____; *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry*, Unpub. Ph.D. diss., Georgetown University, 2012.

- _____; “Mediating Boundaries: Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople, 1560-1600”, *Journal of Early Modern History*, 19, (2015), pp. 107-28.
- Hernán, E. García; “Persia en la acción conjunta del papado y la monarquía Hispánica. Aproximación a la actuación de la compañía de Jesús”, *Hispania Sacra*, LXII/125, (2010), pp.213-41.
- _____; “The ‘Persian Gentlemen’ at the Spanish Court in the Early Seventeenth Century,” Rudolph Matthee and Jorge Flores (eds.), *Portugal, the Persian Gulf and Safavid Persia*, Leuven, 2011, pp.283-300.
- Hitchins, Keith; “Georgia II. History of Iranian-Georgian Relation”, *Encyclopadia Iranica*, X, pp.464-470.
- Imber, Colin H.; “The Persecution of the Ottoman Shi‘ites According to the Mühimme defterleri, 1565-1585”, *Der Islam*, 56, (1979), pp. 245-73.
- Imízcoz, Jose Manuel Floristan; *Fuentes para la política oriental de los Austrias. Documentación Griega del Archivo de Simancas (1571-1621)*, 2 vols., León, 1988.
- Jackson, Peter; *The Mongols and the West, 1221-1410*, Harlow, 2005.
- Jenkinson, Anthony; *Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson*, (eds.) E. Delmar Morgan and C. H. Coote, 2 vols., London, 1886.
- Jesús, Fray Florencio del Niño; *A Persia (1604-1609)*, Pamplona, 1929.
- _____; *En Persia (1608-1624)*, Pamplona, 1930.
- Keddie, Nikki; “Introduction”, Nikki Keddie and Rudolph Matthee eds., *Iran and the Surrounding World: Interactions in Culture and Cultural Politics*, Seattle, 2002, pp. 3-14.
- Lanz, Karl (ed.); *Correspondenz des Kaisers Karl V (1513-1532)*, I, Leipzig, 1844.
- Lockhart, Laurence; “European Contacts with Persia, 1350-1736”, Peter Jackson and Laurence Lockhart (eds.), *The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods*, VI, Cambridge, 1986, pp. 373-410.
- Macris, Jeffrey R., Saul Kelly (eds.); *Imperial Crossroads: The Great Powers and the Persian Gulf*, Annapolis, Maryland, 2012.
- Makki, M.A.; “Al-Tashayyu‘ fi’l-Andalus”, *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos en Madrid*, 2, (1954), pp. 93-149.
- Marín, Manuela; “The Early Development of Zuhd in al-Andalus”, F. De Jong (ed.) *Shi‘a Islam, Sects and Sufism: Historical Dimensions, Religious Practice and Methodological Considerations*, Utrecht, (1992), pp. 83-94.
- _____; “Zuhhād de al-Andalus (300/912-420/1029)”, *Al-Qanṭara*, 12.2, (1991), pp. 439-469.
- Matthee, Rudolph; “Distant Allies, Diplomatic Contacts between and Iran in the Reign of Shah Tahmâsb, 1524-1576”, Rudolph Matthee and Jorge Flores (eds.), *Portugal The Persian Gulf and Safavid Persia*, Leuven, 2011, s.219-247.
- _____; “Iran’s Relations with Europe in the Safavid Period. Diplomats, Missionaries, Merchants and Travel”, Axel Langer (ed.), *Sehnsucht Persien Austausch und Rezeption in der Kunst Persiens und Europas Im 17. Jahrhundert and Gegenwarts Kunst aus Teheran/The Fascination of Persia: Persian-European Dialogue in Seventeenth-Century Art and Contemporary Art of Teheran*, Zurich, 2013, s.6-39.

- _____; “The Ottoman-Safavid War of 986-998/1578-90: Motives and Causes”, *International Journal of Turkish Studies*, 20/1-2, (2014), pp. 1-20.
- _____; *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for silver 1600-1730*, Cambridge, 1999.
- _____; “The Portuguese Presence in the Persian Gulf: An Overview”, Jeffrey. R. Macris and Saul Kelly (eds.), *Imperial Crossroads: The Great Powers and the Persian Gulf*, Annapolis, Maryland, 2012.
- _____; “Rudeness and Revilement: Russian-Iranian Relations in the Mid-Seventeenth Century”, *Iranian Studies* 46/3, (2013a), pp. 1-25.
- Matthee, Rudolph, Jorge Flores (eds.); *Portugal, the Persian Gulf and Safavid Persia*, Leuven, 2011.
- Membré, Michel; *Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542)*, tr. A. H. Morton, New York and London, 1999.
- Meserve, Margaret; *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Cambridge, Mass., London, 2008.
- Mitchell, Colin P.; *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver 1600-1730*, unpub. Ph.D. diss., University of Toronto, 2002.
- Montes, Juan Sanchez; *Franceses, Protestantes, Turcos: Los Españoles ante la política inter-nacional de Carlos V*, Madrid, 1951.
- Montpalau, Antoni de Capmany y; *Antiguos tratados de paces y alianzas entre algunos reyes de Aragón y diferentes príncipes infieles de Asia y África, desde el siglo XIII hasta el XV*, Madrid, 1786; New repr., Valencia, 1974.
- Nahavandi, Houchang, Yves Bomati; *Şah Abbás, empereur de Perse (1587-1629)*, Paris, 1998.
- Penna, Mario (ed.); *Prosistas castellanos del siglo XV*, Madrid, 1959.
- Rota, Giorgio; “Diplomatic Relations between Safavid Persia and Siam in the 17th Century”, Ralph Kauz (ed.), *Aspects of the Maritime Silk Road: From the Persian Gulf to the East China Sea*, Wiesbaden, 2010, pp. 71-84.
- _____; “Diplomatic Relations between Safavid Persia and the Republic of Venice: An Overview”, Hasan Celal Güzel, C. Cem Oğuz ve Osman Karatay (eds.), *The Turks*, II, Ankara, 2002, ss.580-587.
- Rothman, E. Natalie; “Afterword: Intermediaries, Mediation, and Cross-Confessional Diplomacy in the Early Modern Mediterranean,” *Journal of Early Modern History* 19 (2015), pp.245-259.
- _____; *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, New York, 2011.
- Ruotsala, Antti; *Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other*, Helsinki, 2001.
- Salati, Marco; “Toleration, Persecution and Local Realities: Observations on Shi‘ism in the Holy Places and the Bilad al-Sham (16th-17th centuries)”, *Convegno sul tema la Shi‘a nell’Impero Ottomano*, Rome, 1993, pp. 121-48.
- Savory, Roger; *Iran under the Safavids*, Cambridge, 1980.
- Schein, Sylvia; “Gesta Dei Per Mongolos 1300: The Genesis of a Non-Event”, *The English Historical Review*, 94.373, (1979), pp. 805-19.
- Serra, Antonio Truyol y; *Tratados internacionales de España: Carlos V*, II, Madrid, 1980.

- Sherley, Sir Anthony; *Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure*, tr. E. Denison Ross, London, 1933.
- Sola, Emilio; *Los que van y vienen: Información y fronteras en el Mediterráneo clásico de siglo XVI*, Alcalá de Henares, 2005.
- Sola, Emilio, Jose F. De la Peña; *Cervantes y la Berbería: Cervantes, mundo turco-berberisco y servicios secretos en la época de Felipe II*, Madrid, 1995, pp. 71-182.
- Soudavar, Abolala; "The Early Safavids and Their Cultural Interactions with the Surrounding States", N. Keddie and R. Matthee (eds.), *Iran and the Surrounding World*, Seattle, 2002, pp. 89-120.
- Viaje de Turquía Diálogo entre Pedro de Hurdimalas y Juan de Voto a Dios y Mátalas Callando que trata de las miserias de los cautivos de turcos y de las costumbres y secta de los mismos haciendo la descripción de Turquía*, (ed.) M. Ortolá, Madrid, 2000.

BİR İNTİHAL HİKÂYESİ

Nejdet Bilgi*

Ülkemizin yayın tarihinin en önemli meselelerinden biri her halde intihaldir. Özellikle araştırarak bilgi üreten birçok yazar ve akademisyenin emekleri çoğunlukla amatörlerce hoyratça yağmalanmaktadır. Yağmalamayı pespaye seviyede yapanlar yanında kurnazca yapanlar da az değildir. Fakat asıl vahim intihal vakaları akademide yaşanmaktadır ve birçoğu görmezden geldiği için meşrulaşmaktadır. Bu yağmalama ve intihalleri ne yazık ki hukuk yoluyla durdurmak çoğunlukla imkânsız veya yorucudur. Zaten hukuki süreçler de kendine ümit bağlayanları hayal kırıklığına ve bezginliğe uğratacak kadar çetrefilli veya maliyetlidir. Burada serencamını arz etmeye çalışacağım bir intihal vakası da uzun ve yorucu bir hukuk sürecinden geçmiştir. 2002 yılı sonlarında dava konusu olan intihal, tam 8 yıl sonra 2010 yılında kesin sonuca ulaşmıştır. Aslında daha sürmesi gereken bu hukuk süreci, tazminat aşamasından vazgeçildiği için 8 yılda sonuçlanmıştır. Dava açmaktaki amacım intihal vakasının suç ve aynı zamanda, intihali yapanın bunun cezasını gördüğüne dair örnek hüküm oluşmasını sağlamaktır. Yazıda da görüleceği üzere 8 yıl süren mahkeme sürecinde intihal yapan kişiye önce 1 yıl 8 ay, ikinci aşamada ise 5 ay hapis cezası verilmiş ve sonuçta hükmün infazı ertelenmiştir. Bu yazının amacı, hem bir intihal vakasını, hem de bir intihal vakasının hukuki sürecinin ibretlik hikâyesini kamuoyuyla paylaşmak ve akademik bilgi üreten insanların emeklerine saygı gösterilmesini sağlamaktır. Özellikle akademik dünyada yaygınlaşan intihalın önemine vurgu yapmaktır.

“Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi”nin V. sayısında yayınlanan (İzmir 1990, ss. 229-238), “Sicil Kaydı Işığında Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Hayatı” başlıklı makalemin birçok kısmı, “*Kafalı Armağanı*” adlı kitapta, başka bir şahsın¹ imzası ile, “Milli Şehit” Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey” başlığıyla (Ankara 2002, ss. 509-514), aynen veya değiştirilerek yayınlanmıştır.

Her iki yazının ilk iki sayfası, aynen alınanlar altı çizili olarak gösterilmiş şekliyle ekte verilmektedir. Şahsıma ait olan makale, başka bir imzayla yayınlanırken, altı çizili olarak gösterilenlerin dışında, özellikle makalenin ilk sayfasında bazı değişiklikler yapılmış, muhtemelen bu da zahmetli

* Yrd.Doç.Dr., *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*.

¹ Bu yazıda konu, intihali yapan kişi değil, kanunlarla suç sayılan fiilleri olduğundan yazarın adı anılmayacaktır. Kimi zaman *yazar*, daha çok da, mahkeme süreci dolayısıyla *samk* sıfatıyla anılacaktır.

bir iş olarak görüldüğü için, üçüncü paragraftan itibaren, aynen aktarılması tercih edilmiştir. İlk sayfanın ilk paragrafında "*bünyesinde*" kelimesi "*içerisinde*", "*buldukları*" kelimesi "*olduğu*" şeklinde ve anlam değişikliğine yol açmayacak biçimde değiştirildikten sonra, cümlenin içine "*Osmanlı Devleti içerisinde huzursuzluklara sebebiyet vererek*" ifadesi ilave edilmek ve sondan ikinci kelime olan "*emellerine*" kelimesi "*hedeflerine*" ile değiştirilerek, yeni imza sahibine ait bir ifade şekline büründürülmeye çalışılmıştır. İkinci paragrafta girişte, virgüle kadar şahsıma ait ifade aynen korunmuş, ardından benim paragrafta bulunmayan, fakat dipnotunda kaynağını göstererek alıntıladığım bilgi, günümüz Türkçesine uyarlanarak ilave edilmiş ve tekrar benim ikinci cümleme geçilmiştir. Ancak, bu ikinci cümlenin sonundaki, "*saldırlara geçtiler*" ifadesi, "*saldırı ve katliamlara giriştiler*" şeklinde değiştirilmiştir. Üçüncü cümledeki bazı ifadeler aynen korunarak, bazı ifadeler de anlamı değiştirilmeksizin daha uzunca ifade edilerek değiştirilmiştir. Ancak yeni makalede, bu ifade değiştirilerek bilgi, fikir ve görüşleri kişiselleştirme işlemi, üçüncü paragrafın başındaki, "*dönemin hükümeti*" ifadesinin "*İttihat ve Terakki Hükümeti*" şekline çevrildikten sonra terkedilmiştir. Bu arada, benim makalemin 1., 2., ve 3. dipnotları, yeni makalede tamamen kaldırılmıştır. 4. dipnotum yeni makaleye aktarılırken, bir kısmı çıkarılmış ve Bayur'un kitabının yayın bilgilerinin verilmiş şekli değiştirilmiştir. Ayrıca, kitabın 1991 baskısı belirtilmiştir. Dipnottaki alıntı da, bazı ifade değişikliği ve ilavelerle korunmuştur.

Yazımın 4., 5., 6., 7., 8., 9., ve 10. paragrafları, ekte altı çizili olarak gösterildiği gibi, yeni makalede aynen korunmuştur. Fakat bu kez, dipnotlarda bazı tasarruflara gidilmiştir. Makalemin 4. paragrafında dipnot bulunmamaktadır. Yeni yazıda da konmamıştır. 5. paragrafimdaki 5 numaralı dipnot, yeni makalede 2 numaralı dipnota tekabül etmekte olup, aynen aktarılmıştır. 6. dipnotum, 5. dipnotumla muhtemelen aynı yere refere edildiği için, yeni makalede çıkarılmıştır. Makaledeki 7. dipnot, yeni makalenin 3. dipnotuna tekabül etmekte olup, yine aynıdır. Makalemin 6. paragrafındaki dipnotlar da aynen korunmuştur. Fakat yeni makalede, önceki dipnotlarım çıkarıldığı için, Uras ve Gürün'ün kitapları burada ilk kez gösterilmek durumunda da olduğundan, makalemin 3. dipnotundaki tam künyeler buraya ilave edilmiştir. Fakat bu aktarma yapılırken gevşek davranılmış ve makalemin 9. dipnotuna tekabül eden 5. dipnotta, Uras'ın sayfa numarası atlanmış, Gürün'ün sayfa numarası da, 238 yerine 213 olarak verilmiştir. Anlaşılan, makalemin 3. dipnotundaki Gürün'ün kitabının künyesi aktarılırken, dalgınlıkla oradaki sayfa numarası da aynen aktarılmıştır. Zaten adı geçen kitap açıldığında, yeni makalenin 5. dipnotuna tekabül eden bilgiler, 213. sayfada bulunamaz. Makalemin 7. paragrafında yer alan dipnotlardan 11.'si yeni makalede tamamen çıkarılmıştır. 10. dipnottaki ilk referans, yeni makalenin 6. dipnotunda aynen korunurken, devamındaki referans ve açıklama çıkarılmıştır. 8. Paragrafımda bulunan 12 ve 14. dipnotlar, yeni makalenin 7. ve 8. dipnotları olarak aynen korunmuştur. 15. dipnotumdaki açıklama yeni makalenin 9. dipnotunda aynen yer almakla beraber, gösterdiğim kaynak çıkarılmıştır. 9. paragrafımda bulunan 16 numaralı dipnot, yeni makalenin 10. dipnotuna tekabül etmektedir. Fakat kaynakla

ilgili değerlendirmeye yer verilmemiştir. 10. paragrafımda yer alan 17. dipnot, yeni makalenin 11. dipnotuna tekabül etmekte olup, aynen aktarılmıştır.

Yeni makalede, bu noktadan, yani benim 10. paragrafımdan sonraki tek cümlelik ifade atlanarak, "*Mehmet Kemal Bey'in Hayatı*" adlı başlığı, "*Mehmet Kemal Beyin Kısa Özgeçmişi*" şeklinde biraz değiştirilerek devam edilmiştir. Yeni makalede, bu ara başlıktan itibaren, çoğu benim yazımdaki paragraflardan ve dipnotlardan derlenerek, kimi zaman aynen, kimi zaman kısaltarak, kısa bir özgeçmiş oluşturulmuştur. Bu kısımda, makalemin dipnotlarındaki bilgiler, zaman zaman metin içinde kullanılmakla beraber, yeni makalede dipnotlar tamamen kaldırmıştır.

Yeni makalede yer alıp da, benim makalemde bulunmayan tek yer, "*Merhum Kemal beyin üzerinde çıkan vasiyeti şöyledir:*" şeklinde başlayan ve Kemal Bey'in vasiyetinin italik olarak yer aldığı paragraftır. Fakat yeni makalede bunun da kaynağı verilmemiştir ve bu bilgi de intihaldir. Buradaki metin, muhtemelen Ali Çankaya'dan (*Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III. Cild, Ankara 1968-1969, s. 1170-1171) veya Hüsametdin Ertürk'ten (*İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1964, s. 297) kaynak göstermeksizin aynen alınmıştır.

Yeni makalenin bu kısmından sonra, benim makalemde yer alan, "*Mehmed Kemal Bey'in Sicil Kaydı*" başlığı aynen korunmuş olmakla beraber, sicil kaydı ile ilgili iki paragraflık değerlendirmem atlanarak, doğrudan yeni yazıya aktardığım metne geçilmiştir. Burada, sadece metnin başında yer alan "*sicill-i umumî*" ifadesi atlanmış, makalemde Osmanlıca kopyası da yer alan, 32 satırlık sicil metnine yer verilmiştir. Makalemin dipnotlarında, bu belgenin Osmanlı Arşivi'nden alındığı, yer numarası verilerek belirtilmektedir. Ayrıca bu belge, ilk defa bütünüyle bu makalede yayımlanmıştır ve bu tarihe kadar başka bir yayında bulunması imkânsızdır. Yine ayrıca belirtmek gerekir ki, Osmanlıca metinden hatalı okuyarak aktardığım bazı kelimeler (mesela 4. satırdaki 'marifet' kelimesi 'hürriyet' okunmuştur), aynen yeni makalede de yer almaktadır.

Özetle, 1990 yılında yayımlanan makalem, tam 12 yıl sonra (2002 yılında), yeni bir başlık ve yeni bir düzenleme ile tekrar yayımlanmıştır. Bu vakanın adı hukuk dilinde ve akademik literatürde, "*intihal*" olarak tanımlanmaktadır. Benzerlerinden sonuç alınmadığına şahit olmakla beraber, ısrarlı bir hukuk süreci yürütülmesine çalışılmış ve sonuç da alınmıştır.

Bu intihal vakası karşısında hukuki süreç için akla gelen ilk yol, dava açmak olmuştur. Nitekim, 1 Kasım 2002 tarihli bir dilekçeyle, Manisa Cumhuriyet Başsavcılığı'na başvurudum. Makalemin, bilimsel kurallara ve 5846 sayılı kanunun hükümlerine aykırı olarak, aynen veya değiştirilerek çalındığını, makalenin yazarı, yayınevi ve kitabın editörü hakkında kanuni işlem başlatılarak sonuçlandırılmasını talep ettim. Ek olarak da her iki yazının, benzer yerlerinin altı çizilmiş birer

kopyasını sundum. Cumhuriyet Başsavcılığı da 2002/8424 hazırlık sayılı kayıt oluşturdu. Aynı tarihte Cumhuriyet savcılığına *müşteki*² sıfatıyla ifade verdim.

Mahkeme dosyasında yer alan belgelere göre, Manisa Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 23.12.2002 tarihli talebi üzerine, Ankara'daki adresinden Ankara'daki nöbetçi mahkemeye davet edildiği anlaşılan sanığın, 10.04.2003 tarihinde, CMUK 135. maddesi gereği ifadesi alınmıştır. Sanık, çalışmasını 1998 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora programına ödev olarak sunduğunu, hazırlarken özellikle müştekinin eserinden bir alıntı yapmadığını, birçok kaynaktan yararlandığını, gerekirse detaylı savunma yapacağını ifade etmiştir.

Bu arada 14.05.2003 tarihli bir yazıyla Manisa Cumhuriyet Başsavcılığı, Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Çelebi'yi bilirkişi tayin etmiştir. Mevlüt Çelebi, 21 Mayıs 2003 tarihinde Başsavcılığa sunduğu bilirkişi raporunda, sanığın "*kaynak göstermeksizsin, tamamına yakını kendi eseri imiş gibi yeniden*" yayınladığını belirtmiştir.

Manisa Cumhuriyet Başsavcılığı 27.05.2003 tarihinde, 2003/1343 esas numarasıyla, "*Fikir ve Sanat Eserleri Kanununa Mubalefet Etmek*" suçuyla iddianame oluşturdu. İddianamede müşteki beyanı, ilgili makaleler, bilirkişi mütalaası ve ekli evraklardan hareketle, "*sanığın eylemine uyan, 5846 s[ayılı] kanununun 71. maddesinin 4. ve 5. fıkraları uyarınca cezalandırılması için bakıkında yargılamanın, aynı kanunun, 75. maddesinin 4. fıkrası uyarınca 3005 s[ayılı] kanun hükümlerince yapılması kamu adına iddia*" olunmaktadır.

02.06.2003 tarihli "*duruşma tensip zaptı*"na göre, Manisa 1. Asliye Ceza Hakimliği'nin, 27.05.2003 tarih ve 2003/1343 esas sayılı iddianame ile, bu mahkemede kamu davası açtığı ve 2003/510 sırasıyla kaydı yapıldıktan sonra, duruşma hazırlığı olmak üzere; 1-Sanığın savunma ve beyanlarının sorulması için Nöbetçi Ankara Asliye Ceza Mahkemesi'ne talimat yazılmasına, 2-Müştekinin adresinden davetiye ile celbine, 3-Suçta konu olan eserin marka tescil belgelerinin celbi hususunda Türk Patent Enstitüsü Markalar Daire Başkanlığı'na gönderilmek üzere Cumhuriyet Başsavcılığı'na müzekkere yazılmasına, 4-Sanığın onaylı nüfus ve sabika kaydının temini için Cumhuriyet Başsavcılığı'na müzekkere yazılmasına ve bu nedenlerle duruşmanın 16.07.2003 tarihine bırakılmasına karar verilmiştir.

Mahkeme dosyasında konuyla doğrudan ilgili olmamakla beraber 3. Maddede yer alan ve Türk Patent Enstitüsü Markalar Daire Başkanlığı'ndan, talebe istinaden gönderilmiş olan, 13.06.2003 tarih ve 85963 sayılı yazıda, Ankara'da adresi belirtilen yerde AKÇAĞ ibareli tescilli bir markanın bulunduğu belirtilmektedir. Oysa bir yayınevi ve yayınlara ilgili bilginin, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü'nden sorgulanması gerekirdi. Fakat bu işlem bir kimlik tespiti mahiyeti taşıdığından, çok da fark etmemektedir.

Mahkeme dosyasında bulunan, Ankara 3. Asliye Ceza Mahkemesi 2003/750 sayılı talimat tensip zaptına göre, ilgili mahkeme Manisa 1. Asliye Ceza

² Bu yazıda, davayı açan taraf olduğum için *müşteki*, davaya müdahil olduğum için de *müdabil* olarak anılıyorum.

Mahkemesi'nin 02.06.2003 tarih ve 2003/510 esas sayılı talimatı üzerine, talimatta adı geçene duruşma gününü bildirir davetiye tebliğine ve duruşmanın da 07.07.2003 tarihinde yapılmasına karar vermiştir. İlgili mahkemede, belirtilen tarihte yapılan duruşmada hazır bulunan sanık makale yazarına iddianame okunmuş ve savunması sorulmuştur. Sanık atılı suçlamayı kabul etmemiş, kasten bir suç işlemediğini, yazısını belirtilen kaynaklardan yararlanarak hazırlamış olduğunu, müştekiyi çalışmalarından dolayı bizzat görüşerek tebrik ettiğini, yazının 1998 yılında doktora ödevi olarak hazırlandığını, armağan kitap için yazdığı yazı uzun olduğu için, yerine başka bir yazı istendiğini ve bu yazıyı verdiğini, yazısının armağan kitapta yer aldığından tesadüfen haberdar olduğunu, eğer haberdar olabilseydi fotoğraflar da eklemek isteyeceğini, dolayısıyla suç işleme kastının olmadığını belirtmiştir. Başka bir sözü olmadığı belirtilerek, ifade zaptının Ankara'daki mahkemeden Manisa'daki mahkemeye gönderilmesine karar verilmiştir.

Manisa 1. Asliye Ceza Mahkemesi'nde 16.07.2003 tarihinde ilk açık yargılama yapılarak, müşteki huzurunda iddianame ve ekleri ile bu meyanda sanığın Ankara'da talimatla alınan ifadesi de okundu. Ancak, sanığın nüfus ve sabıka kaydı gelmediği için, Ankara'dan istenmesine, cevabın beklenmesine ve yargılamanın 13.10.2003 tarihine bırakılmasına karar verildi.

Dava dosyasına göre, duruşması 13.10.2003 tarihine bırakılmış olmasına rağmen, ilgili mahkeme hakimi, 29.09.2003 tarihinde resen dosyayı ele alarak celse açmış ve yargılamaya devam etmiştir. Buna göre, HSYK'nın 26.03.2001 tarih ve 335 sayılı kararı ile 3. Asliye Ceza Mahkemeleri'nin kurulduğuna ve bu tür suçlara "*son nolu asliye ceza mahkemesinin bakması*" gerektiğine dair kararı okunarak, Cumhuriyet savcısının da görevsizlik kararı ile dosyanın görülmek üzere, 3. Asliye Ceza Mahkemesi'ne sevk edilmesi görüşünü beyan etmesiyle, hâkim tarafından, bu davada Manisa 1. Asliye Ceza Mahkemesi'nin görevsizliğine ve dosyanın tatbiki istemiyle Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'ne gönderilmesine, müşteki ve sanığın gıyabında karar verilmiştir.

Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'ne gönderilen dava, bu kez 13.10.2003 olarak belirlenen duruşma süresinden on gün önce (03.10.2003), bir kez de bu yeni mahkemede, yeni bir duruşma ile müşteki ve sanığın gıyabında sürdürülmüştür. Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi bu ara duruşmada, görevsizlikle kendisine tatbiki istemiyle gönderilen davayı görüşerek, özetle şu karara varmıştır: Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi 26.06.2003 tarihinde, HSYK tarafından henüz yetkilendirildiği ve 09.07.2003 tarihinde de tebliğ ile resmen göreve başladığı için ve özellikle, "*mahkememiz kurulmadan önce 1. ve 2. Asliye Ceza Mahkemelerinde açılan, 5846 S. Y. giren mevcut davaların mahkemesince görülmesi gerekeceğinden, mahkememizce de görevsizlik kararı verilerek*", dosyanın iddianamede yazılı sevk maddeleri ile sanıkların cezalandırılması için, Manisa 1. Asliye Ceza Mahkemesi'ne gönderilmesine ve her iki mahkeme arasında görev uyuşmazlığı doğduğundan, uyuşmazlığın halli için, dosyanın Yargıtay ilgili ceza dairesine gönderilmesine karar vermiştir. Dolayısıyla mahkeme daha baştan uzamaya başlamıştır.

Bu gelişmelerin ardından, dosya 14 Ekim 2003 tarihinde, Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi tarafından, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na görevsizlik kararı ve merci tayini amacıyla gönderilmiştir. 24.11.2003 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'ndan, Yargıtay Beşinci Ceza Dairesi Başkanlığı'na gönderilen yazıda, dosyanın incelendiği, her iki mahkemenin ağır ceza mahkemesi çevresinde bulunmalarından dolayı, uyumsuzluğun çözüm yerinin, ilgili yasa uyarınca müşterek görevli ağır ceza mahkemesi olduğu belirtilerek, dosyanın incelenmeksizin gereği yapılmak üzere, mahalline gönderilmesine karar verilmesi istenmiştir. Nitekim Yargıtay 5. Ceza Dairesi de, 15.12.2003 tarihinde oybirliği ile, “*Aynı Ağır Ceza Mahkemesi Yargı Çevresinde bulunan Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi ile Manisa 1. Asliye Ceza Mahkemesi arasında meydana gelen olumsuz görev uyumsuzluğunun çözüm yeri CMUK.nun 18. Maddesi uyarınca müşterek görevli ağır ceza mahkemesi olduğundan, dosyanın incelenmeksizin gereği yapılmak üzere mahalline gönderilmesi için Yargıtay C. Başsavcılığına*” sunulmasına karar vermiştir.

Yargıtay'dan yerel mahkemeye iade edilen dosya için, merci tayin yeri olarak Manisa Ağır Ceza Mahkemesi gösterilmiştir. Bu yüzden Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi, dosyayı merci tayini için 20.01.2004 tarihinde, Manisa Ağır Ceza Mahkemesi'ne göndermiştir. Manisa Ağır Ceza Mahkemesi de 21.01.2004 tarihinde, merci tayin sürecini özetleyerek ve karara esas hukuki duruma atıfta bulunarak, “*ikiden fazla Asliye Ceza Mahkemesi bulunan yerlerde bu tür davalara 3 numaralı Asliye Ceza Mahkemesi'nin bakacağı bildirildiğinden yerinde görülmeyen Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nin 03.10.2003 gün 2003/379-39 sayılı görevsizlik kararının kaldırılmasına*” ve dosyanın iadesine karar vermiştir.

Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi bunun üzerine, 22.01.2004 tarihinde bir tensip zaptı düzenleyerek, sanığın savunmasının alınması için Ankara Nöbetçi Asliye Ceza Mahkemesi'ne talimat yazılmasına, müştekinin davetiye ile celbine, sanığın nüfus ve sabıka kaydının celbine ve yargılamanın da 01.06.2004 tarihinde yapılmasına karar vermiştir.

Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nin, 2004/38 esas sayılı talimat evrakı Ankara 10. Asliye Ceza Mahkemesi'ne gönderilmiş ve mahkeme de 09.02.2004 tarihinde, sanığın davetiye ile celb edilerek 09.04.2004 tarihinde duruşmanın yapılmasını kararlaştırmıştır. Mahkeme belirtilen tarihte yargılamaya başlamıştır. Sanık yargılamaya katılmakla beraber, iddianameyi aldığı, inceleyip yazılı savunma yapmak istediğini belirterek, süre talep etmiştir. Ayrıca talimatla Cumhuriyet savcısına verdiği ifadenin de kendine ait olduğunu belirtmekle beraber, kapsamlı ve yazılı savunma yapmak istediğini söylemiştir. Sanığın istekleri mahkeme tarafından da uygun bulunmuş ve bir sonraki duruşmanın 16.04.2004 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir. Ancak, söz konusu tarihte mahkeme celse açmakla beraber, gelen olmadığı ve sanığın verilen süre içerisinde yazılı savunmasını mahkemeye ibraz etmediği anlaşıldığından, talimatın ikmal edilerek yerel mahkemeye iadesine karar verilmiştir.

Bu arada, müşteki olarak 9 Şubat 2004 tarihinde, Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi Savcılığı'na başvurarak, bu tarihe kadar mahkeme sürecinde eksik gördüğüm hususları belirtme ihtiyacı hissettim. Başvurumda ilk olarak, ilk başvuru dilekçemde belirtmiş olmama rağmen, şikâyetçi olduğum üç gerçek ve tüzel kişi bulunmasına rağmen, bunlardan makale yazarı dışında, yayınevi ve yayın koordinatörünün davaya dâhil edilmediğini belirttim. İkinci olarak, kitabın tescil kaydı için Türk Patent Enstitüsü'ne başvurmak yerine Kütüphaneler Genel Müdürlüğü ISBN Türkiye Ajansı'na başvurulması gerektiğini belirttim. Üçüncü olarak, sanığın 7 Temmuz 2003 tarihindeki ifadesinde, bir sempozyumda beni tebrik ettiğini beyan etmesinin, dava konusuyla ilgisi olmadığı gibi, sanki kendisini tanıyor ve yapılan intihalden haberdarmışım gibi, yanlış bir imaj oluştuğunu belirttim. Dördüncü olarak, sanığın söz konusu ifadesinde, hazırladığı doktora ödevinin kitaba yanlışlıkla girdiğini iddia etmekle beraber, yayımlanmasından şikâyetçi olmadığını, aksine sahiplenmekte olduğunu belirttim. Beşinci olarak, "*atılı suçlamayı kabul etmiyorum, kasten yapılmış bir suç yoktur*" diyerek, bariz intihali yok saydığını belirttim. Son olarak da yazarın kendi imzasını taşıyan yazının, bilgisi dışında armağan kitapta yer aldığını iddia ederek, hem önceki ifadesiyle çeliştiğini ve hem de suçu yayınevine ve yayın koordinatörüne yüklemeye çalıştığını belirttim.

Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nin, 01.06.2004 tarihine bıraktığı duruşma da, söz konusu tarihte müştekinin katılımıyla gerçekleşti. Müşteki olarak şikâyetimi daha önce beyan ettiğimi, celse arasında da yazılı beyanda bulunduğumu ve sanıktan şikâyetçi olduğumu belirttim. Duruşma tutanağına göre, sanığın savunmasının alınması için yazılan talimat, ikmalen cevaplandırılmış. Ben de davaya avukatsız olarak *müdabil* olabilmek için bir dilekçe verdim. Mahkeme de *müdabil* olarak duruşmalara kabulüme karar verdi. Mahkeme, -garip bir ifade ile- sanıkta ele geçirilen kitapla birlikte kitap aslının İzmir Nöbetçi Asliye Ceza Mahkemesi'ne gönderilerek, taklit olup olmadığına dair rapor aldırılmasına karar verdi. Bunun ne anlama geldiğini ve nasıl gerçekleştiğini bilmiyorum. Mahkeme bir sonraki duruşmanın da, 12.10.2004 tarihine bırakılmasına karar verdi. Söz konusu tarihte hâkim değişikliğinden ötürü önceki zabıtların okunduğu belirtiliyorsa da, ben hatırlamıyorum. Bilirkişi raporu gelmediği için beklenmesine ve yargılamanın da 23.12.2004 tarihine bırakılmasına karar verildi. Belirtilen tarihte duruşma başladıysa da bilirkişi raporu yine gelmediği için, beklenmesine ve yargılamanın 24.03.2005 tarihine bırakılmasına karar verildi. Mahkeme zaptında gelen olmadığı belirtilmektedir. Müşteki olarak davet aldığım tüm duruşmalara katılmakla beraber, bunların hangileri olduğunu tam olarak hatırlamıyorum.

Bu arada, dava ile ilişkili olarak bilirkişi süreci de devam etmektedir. Dava evrakından anlaşıldığı kadarıyla, Manisa Cumhuriyet Başsavcılığı'nın isteği üzerine, 04.06.2004 tarihinde, Adli Emanet Memurluğu, incelenmek ve iade edilmek üzere, yedi adet kitabı Cumhuriyet Başsavcılığı'na teslim etmiştir. İzmir Fikri ve Sınai Haklar Ceza Mahkemesi 18.06.2004 tarihinde, Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nden gönderilen 2004/38 esas sayılı dosya ve ekleri ile üzerinde bilirkişi incelemesi yapılacak olan emanet kitapları inceleyerek, Av. Salih Tayfun Aksoy,

Doç. Dr. Güliz Uluç ve Yrd. Doç. Dr. Sevilay Eroğlu'nu bilirkişi olarak seçmiş ve dosyanın gerekli incelemelerinin yapılması ve inceleme için bilirkişilere tevdi ve yemin tutanağının imzalanması için, duruşmanın 24.09.2004 tarihine bırakılmasını kararlaştırmıştır. Fakat aynı tarihte, adı geçen bilirkişiler davet üzerine mahkemeye geldikleri için, ayrıca kimlikleri tespit edilmiş ve dava dosyası ile emanet kitaplar, incelenmek ve rapor hazırlayıp sunmak üzere kendilerine verilmiştir. Ayrıca talep ettikleri 30 günlük süre de verilmiştir. Duruşma için belirlenen 24.09.2004 tarihinde celse açılmakla beraber, gelen olmadığı ve bilirkişi raporu da gelmediğinden, raporun beklenmesi için bir sonraki duruşmanın 30.12.2004 tarihine bırakılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu tarihte yapılan duruşmada da, bilirkişi raporunun sunulmadığı görülmüş ve bilirkişilerin usulen uyarılarak, bir sonraki duruşmanın 10.02.2005 tarihine bırakılması kararlaştırılmıştır. Bilirkişilerin 08.12.2004 tarihini taşıyan raporları ise, 10.02.2005 tarihinde mahkemeye sunulmuştur. Aynı tarihte yapılan duruşmada, rapor okunarak evraka eklenmiş ve Cumhuriyet Savcısı'nın da görüldüsü alındıktan sonra, asıl mahkemesine iadesi kararlaştırılmıştır. İzmir Fikri ve Sınai Haklar Ceza Mahkemesi, 11.02.2005 tarihinde, bilirkişi raporunu kapalı zarf içinde dosyaya ekleyerek, Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'ne iletmek üzere, İzmir Cumhuriyet Başsavcılığı'na göndermiştir. Aynı mahkeme ayrıca bilirkişilere, ileride haksız çıkacak olan taraftan alınmak üzere, kişi başı 125'erden toplam 375 YTL'nin ödenmesine de karar vermiştir.

Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi ise, bir sonraki duruşma tarihi olan 24.03.2005 tarihinde, müşteki hazır olduğu halde duruşmaya devam etti. Mahkeme bilirkişi raporunun bir suretini, müdahil sıfatıyla bana da verdi. Ben de raporu incelemek için süre istedim. Mahkeme süre vermeyi kabul etti ve yargılamanın 14.04.2005 tarihine bırakılmasına karar verdi. Bu duruşmada da hâkimin değiştiğini belirtmeliyim. 14 Nisan 2005'te yapılan duruşmada, hâkim tekrar değişti. Bu duruşmada, müdahil olarak bilirkişi raporunu kabul ettiğimi ve bu rapor doğrultusunda karar verilmesini talep ettiğimi beyan ettim. Mahkeme, hâkim değişikliği nedeniyle, dosyanın incelemeye alınmasına ve yargılamanın 31.05. 2005 tarihine bırakılmasına karar verdi.

Mahkemenin tarafıma sunduğu bilirkişi raporuna gelince; Bilirkişiler raporlarında, önce durumu özetlemişler, ardından fikir ve sanat eserlerinde alıntının ne olduğuna değinmişler. Alıntı'nın 5846 Sayılı Kanun'un, 34-37 ve 39. Maddelerinde düzenlendiğini belirttikten sonra, alıntı hakkının da kullanılmasında şekle ve esasa ilişkin bazı şartların bulunduğunu belirtmişler. Buna göre, *“İktibasın yeni eserin bağımsızlığını ve özelliğini ortadan kaldıracak ölçüde olmaması, diğer bir deyişle yapılan iktibasların hem içerik hem de miktar olarak yeni esere galip gelmemesi gerekir. İktibas (alıntı) yapılırken uyulması gereken şekil şartı ise iktibasın belli olacak şekilde yapılması ve kaynağının açıkça gösterilmesidir. İktibas ister aynen (yararlanılan eserdeki kelime, cümle ve ifade tarzının olduğu gibi yeni esere turnak içinde aktarılması) isterse mealen-anlam olarak (yararlanılan eserdeki fikirlerin iktibas yapanın kendi cümleleri, ifade tarzı ve üslubuyla aktarılması) yapılsın, yeni eserde yararlanılan bu parçaların iktibas edilmiş olduğu, yani başka bir esere ve eser sahibine ait olduğu –iktibas edilen kısmın hangi esere ait olduğu, eser sahibinin*

adı, iktibas edilen kısmın eserin hangi sayfasından alındığı, eserin yayınevi, yayın yeri ve yılı-
açıkça belirtilmelidir.(Şafak Erel, *Türk Fikir ve Sanat Hukuku, İmaj Yayıncılık, Ankara*
1998, s. 204-206.) Esasa ve şekle ilişkin gerekli şartlara uyulmadan yapılan iktibas (alıntı)
intihal adı verilen duruma yol açar ki burada söz konusu olan başkasının eserini kendi eseri gibi
göstermektir.” Bilirkişiler bu hukuki durumu tespit ettikten sonra, benim intihale
ilişkin söylediklerimin benzerlerini söyleyerek, intihali açıkça göstermeye
çalışmışlardır.

Bilirkişiler öncelikle iki yazının ilk paragraflarını naklederek, şöyle devam
ediyorlar: “Sanığa ait makalenin dahi ilk paragrafında açıkça görülmektedir ki müştekiye ait
makalenin ilk paragrafı küçük değişikliklerle mealen-anlam olarak iktibas edilmekte ve
müştekiye ait eserin dipnot olarak gösterilmemesi suretiyle iktibas yapıldığı belirtilmemektedir.”
Sonrasında, müştekiye ait makalenin “4. paragrafın sanığa ait makaleye sadece üç
kelimelik bir değişiklikle aktarıldığı ve yine dipnot verilmeyerek, atf yapılan müştekiye ait
makalenin kaynağı gösterilmediği görülmüştür” demektedirler.

Bilirkişiler, makalenin bundan sonrasındaki intihal durumunu şöyle
değerlendiriyorlar: “Sanığa ait makalenin başlangıcı olan 509. sayfadan 511. sayfanın
ortasına kadar tüm paragraflar, müştekiye ait makalenin 229-232. Sayfaları ile gerek içerik
gerekse sıra itibarıyla –yukarıda belirtilen ve müştekiden mealen yapılan ve dipnot olarak
gösterilmeyen iktibaslar dışında- neredeyse tıpatıp birbirinin aynıdır. Müştekinin adı geçen
sayfalarda başka eserlerden yaptığı iktibaslar (alıntılar) sanığa ait makalede aynı sıra ve içerikle,
sanki kendisi söz konusu kaynaklardan araştırma yapmış gibi ve müşteki aktaran olarak
hiçbir yerde gösterilmeksizin yer almıştır. Müştekinin makalesinin içeriğinde yer alan düzenleme
ve hatta paragraf sıralamasının aynı ile müştekinin yararlandığı eserlere atf yapılması iktibas
esalarına aykırıdır. Böyle yaparak aktaran olarak gösterilmesi gereken müşteki
gösterilmemekte, aslında onun eseri kopyalanırken okuyucuda belirtilen kaynaklara sanığın
bizze ulaşarak araştırma yaptığına dair yanlış bir izlenim uyandırılmaya çalışılmaktadır.
Kaldı ki, sanığa ait makalede müştekiye ait makaleye atfta bulunulmuş olsaydı bile, bu kadar
uzun bölümlerin aynen iktibas edilmesi, yapılan iktibasların hem içerik hem de miktar olarak
yeni esere galip gelmemesi şeklindeki iktibasın esasa ilişkin şartına aykırıdır.

Sanığa ait makalenin 511 no’lu sayfadaki “Mehmet Kemal Bey’in Kısa Özgeçmişi” alt
başlığından itibaren makalenin sonunda yer alan “Mehmet Kemal Bey’in Sicil Kaydı” dahil,
müştekiye ait makalenin “B. Mehmed Kemal Bey’in Hayatı” alt başlıklı 232 no’lu sayfadan
yine makalenin sonunda yer alan “Mehmed Kemal Bey’in Sicil Kaydı” kısmı dahil olmak üzere
aralarında bariz benzerlikler bulunmaktadır.”

Sanığın, müştekinin “makalesinin tamamına yakını, müştekiyi kaynak
göstermeksizin, kendi makalesiymiş gibi yayınladığı görülmüştür” denildikten sonra, sanığın
iktibasının intihal oluşturduğu vurgulanmaktadır.

Bilirkişiler, sonuç olarak şu hükmü vermektedirler: “Yukarıda arz edilen
hususlar ışığında dosyada ele alınan dava konusu eylem 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri
Kanunu’nun 4630 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nun Bazı Maddelerinin
Değiştirilmesine İlişkin Kanun’un 18. Maddesi ile değişik 34. Maddesi ile 35. Maddelerine
aykırılık oluşturmaktadır. İktibas hakkının kötüye kullanılarak, esasa ve şekle ilişkin şartlara

uyulmadan yapılan yolsuz iktibas sonucu ortaya çıkan intihal ile müştekinin fikri hakları ihlal edilmiş olup sanığa 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun, 5101 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'un 17. ve 18. Maddeleri ile değişik 71. ve 72. Maddelerinde öngörülen müeyyidelerin uygulanması hususundaki görüş ve düşüncemizi yüksek takdirlerinize saygı ile sunarız.”

Tekrar mahkeme safahatına dönersek; bilirkişi raporuna uygun karar talep ettiğim duruşmada, yargılama 31.05.2005 tarihine bırakılmıştı. Söz konusu tarihte yargılamaya devam edilmiştir. Hemen belirtmek gerekirse bu duruşmanın hâkimi de farklıdır. Hâkimin sorusu üzerine, bilirkişi raporunun benim şikâyetlerimle aynı olduğunu ve bu yönde karar verilmesini tekrar talep ettim. Mahkeme bu kez 5237 sayılı kanunun (yeni Türk Ceza Kanunu) 01.06.2005 tarihinde yürürlüğe gireceği dikkate alınarak, sanık lehine hükümlerin de bulunabileceğinden, dosyanın bu yönüyle değerlendirilmesi için yargılamanın 29.09.2005 tarihine bırakılmasına karar verildi. Söz konusu tarihte yargılama devam etti. Hâkim yine değiştiği için, önceki zabıtlar okundu ve dosya incelendi. Müdahil olarak bu aşamada başka bir talebimin olmadığını söyledim. İddia makamı da yeni bir tahkikat talebinin olmadığını beyan etti ve bilirkişi raporu ve dosya kapsamından anlaşılacakla, sanığın eylemine uyan 5101 sayılı yasa ile değişen 5846 sayılı yasanın ilgili maddeleri uyarınca cezalandırılmasını, kamu adına talep etti. Hâkim ise, “*dosyanın safahat geçirmesi ve 5237 sayılı kanundaki değişiklikler de dikkate alınarak dosyasının incelenmeye alınmasına ve bu nedenle duruşmanın 24.01.2006 tarihi*”ine bırakılmasına karar verdi. Duruşma sonrasında, buna anlam veremediğimi söylediğimde, hâkim şifahen, yeni kanunun bu yöndeki uygulamalarının henüz ortaya çıkmadığını, tabir caizse emsal karar beklediğini söyledi. Bir sonraki duruşma, kararlaştırıldığı gibi 24 Ocak 2006 tarihinde, yine yeni bir hâkim başkanlığında gerçekleşti. Hâkim, karşı tarafla uzlaşma isteyip istemeyeceğimi sordu. Şikâyetimin sürdüğünü, uzlaşma için sanığın bu yönde beyanının olması gerektiğini söyledim. Mahkeme bu kez 5846 sayılı yasanın 75. Maddesine göre, soruşturma şikâyete bağlı olduğundan, uzlaşma konusunda sanığın beyanının alınması için, Ankara Fikri ve Sınai Haklar Mahkemesi'ne talimat yazılmasına ve yargılamanın 02.05.2006 tarihine bırakılmasına karar verdi. Belirtilen tarihte yapılan duruşmada, sanığın uzlaşma ile ilgili beyanı alınmadığı için, talimatın iade edildiği belirtildi. Müdahil olarak yeni bir sözümün olmadığını, kararı beklediğimi söyledim. İddia makamı da yeni bir sözlerinin olmadığını söylemiş, hâkim de Ankara Fikri ve Sınai Haklar Ceza Mahkemesine yeni bir talimat yazılmasına ve sanığın beyanının alınması için, davetiye ile gelmediği taktirde, zorla getirilerek beyanının alınmasına karar verdi. Bir sonraki duruşma 07.09.2006 tarihine bırakıldı. Söz konusu tarihte de talimata cevap gelmediği görüldü ve talimat cevabının beklenmesine, sonraki duruşmanın da 09.11.2006 tarihine bırakılmasına karar verildi.

Manisa'da bu süreç işlerken, Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nin girişimi ile, bu süreçle ilişkili olarak Ankara'da da sanığın ifadesini alma amaçlı bir dizi girişim söz konusudur. Buna göre, Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi, 24.01.2006 tarihinde Ankara Fikri ve Sınai Haklar Ceza Mahkemesi'ne bir talimat göndererek,

alınan bir ara kararla, sanıktan uzlaşma isteyip istemediğine dair beyanının alınmasını ve bunun 02.05.2006 tarihinden önce gönderilmesini talep etmiştir. 31.01.2006 tarihinde Ankara Fikri ve Sınai Haklar Ceza Mahkemesi bu yöndeki duruşma için çağrı yapmış ve duruşmanın da 02.03.2006 tarihinde yapılmasına karar vermiştir. Belirtilen günde duruşmaya gelen olmamış, mahkeme de davetiye parçasının dönmesinin beklenmesine ve sonraki duruşmanın 14.03.2006 tarihine bırakılmasına karar vermiştir. Söz konusu tarihte yapılan duruşmada da gelen olmamış, davetiye parçasının bizzat tebliğ edildiği görülmüş, talimat ve eklerinin mahal mahkemesine (Manisa'ya) iadesine karar verilmiştir. Bu arada Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi, 02.05.2006 tarihinde Ankara Fikri ve Sınai Haklar Ceza Mahkemesi'ne bir talimat daha göndererek, “*sanığın adresinden celbi (davetiye tebliğine rağmen gelmediği takdirde zorla getirilmesi) ile, uzlaşma hususunda beyanının alınması ve düzenlenecek tutanağın duruşmanın bırakıldığı 07.09.2006 gününden önce gönderilmesi*” ni talep etmiştir. Mahkeme de bunun üzerine 12.05.2006 tarihinde yaptığı duruşma ile, sanığı 16.06.2006 tarihli duruşmaya, çağrı kağıdı ile davet etmiştir. Sanığın yine gelmediği görülerek, çağrı kâğıdının dönüşünün beklenmesine ve duruşmanın 04.07.2006 tarihine bırakılmasına karar verilmiştir. Sanığın, çağrı ulaştığı olmasına rağmen, söz konusu tarihteki duruşmaya da gelmediği görülünce, Cumhuriyet Savcısı tarafından zorla getirilme kararının çıkarılması talebi kabul edilerek, duruşmanın 31.08.2006 tarihine bırakılması kararlaştırılmıştır. Ankara'daki mahkeme, 4 Temmuz 2006 tarihinde, Altındağ İlçe Emniyet Müdürlüğü'ne sanık için “*zorla getirme kararı*” göndererek, 31 Ağustos 2006 tarihinde kararın gereğini rica etmiştir. 1 Ağustos 2006 tarihinde Altındağ Anafartalar Polis Karakolu'ndan, Altındağ Emniyet Müdürlüğü'ne gönderilen yazı ile, sanığın adresinin ilçe dâhilinde olmadığı bildirilmiştir. İlçe Emniyet Müdürlüğü de, yazıyı 3 Ağustos 2006 tarihinde Keçiören İlçe Jandarma Komutanlığı'na havale etmiştir. Komutanlık, 31 Ağustos 2006 tarihinde, sorumluluk alanında ikamet eden sanığın, söz konusu tarihte mahkemeye gönderildiğini bir yazı ile bildirmiştir. 31 Ağustos 2006 tarihinde zorla duruşmaya getirilen sanık, savunmasını bizzat yapacağını, süre talebinin bulunmadığını, susma hakkını kullanmayacağını, ifade vereceğini söylemiştir. Kendisine mahkeme tarafından uzlaşma teklifinde bulunulmak suretiyle, suçtan dolayı sorumluluğu kabul edip etmediği, fiilden dolayı oluşan maddi ve manevi zararları karşıladığı takdirde yargılamanın sürdürülmeyeceği, uzlaşma yöntemi olumlu sonuçlandığı takdirde, kovuşturmaya devam olunmayacağı söylenmiştir. “*Sanık uzlaşma hususunu kabul ediyorum. Karşı tarafla bağlantıya bizzat geçeceğim. Anlaşma olduğu takdirde ayrıca karşı yana vazgeçme yönünde dilekçe vermelerini sağlayacağım dedi. Ayrıca 1 tomar aslına onaylı kitap fotokopisi sunuyorum. Bu fotokopiler şikayet[ci]nin tezinin sonuç bölümü[nü] oluşturmaktadır. Kişinin tezini de YÖK'e kaydettiren kişi benim, gönderilen belgeler incelendiğinde durum daha net anlaşılacaktır. Şikayete konu olan kaynak aslında kişinin yüksek lisans tezinin sonuç bölümüdür. Fakat hiçbir atfı yoktur. Tezini de 9 yıl sonra YÖK'e getiren kişi de benim dedi. Başkaca ekleyeceği olmadığını söyledi.*” Savcının da talebiyle, sanığın ifadesi talimata eklenerek ilgili mahkemesine (Manisa'ya) gönderilmesine karar verildi.

Tekrar Manisa'ya dönelim: Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nin 9 Kasım 2006 tarihinde yaptığı duruşmaya da katıldım. Hâkim, sanığın uzlaşma yönünden beyanının alınması için, Ankara Fikri ve Sınai Haklar Ceza Mahkemesi'ne yazılan talimata cevap geldiğini ve sanığın uzlaşmayı kabul ettiğini belirtti. Ayrıca sanığın yukarıda naklettığım ifadesi de okundu. Müdahil olarak görüşüm soruldu. Ben de sanık ile uzlaşmak istemediğimi ifade ettim. Mahkemede belirtmemekle beraber, sanığın uzlaşma ifadesinde hiç de hatayı kabullenme veya pişmanlık bulunmamaktadır. Dolayısıyla uzlaşma isteğine olumlu cevap vermeyi doğru bulmadım. Savcı, soruşturmanın genişletilmesi talebi olmadığını belirttiikten sonra, esas hakkındaki mütalaasını okudu. Mütalaada önce olay özetlendi. Sonra olayın 5846 sayılı kanunun 35. Maddesine aykırı olduğu ve sanığın kaynak göstermeden ve aynen ve değiştirerek makaleyi yayınladığı ve bunun 28.12.2004 tarihli üç kişilik bilirkişi heyetince de belirlendiğini vurguladı. Ardından sanığın üzerine atılı 5846 sayılı kanuna aykırılık suçunu işlediğinin anlaşıldığını, suçun uzlaşmaya tabi suç olmasına rağmen, müdahilin uzlaşmayı kabul etmemesi üzerine, sanığın eylemine uyan 5846 sayılı kanunun madde 71/4-5. fıkraları uyarınca cezalandırılmasını, kamu adına talep etti. Bana sorulduğunda, talebe katıldığımı ve sanığın cezalandırılması isteğimi belirttim. Mahkeme, gerekçesi sonradan yazılacak kararda açıklanacağı üzere, şu hükmü verdi: “*Sanık (...)'un sabit olan suçtan eylemine uyan 5101 sayılı yasa ile değişik 5846 sayılı yasanın 71/4-5. maddeleri uyarınca kişiliği, eylemin boyutları ve kastın yoğunluğuna göre taktiren 2 yıl hapis cezası ile cezalandırılmasına, 765 sayılı TCK 59. madde uyarınca, iyi hali dikkate alınarak cezasının taktiren 1/6 oranında indirilerek taktiren 1 yıl 8 ay hapis cezası ile cezalandırılmasına, sanığın kişiliği, geçmişte sabıkasız oluşu nazara alınarak, cezanın ertelenmesi halinde ileride suç işlemekten çekineceği bususunda mahkememize yeterli ve olumlu kanaat basül olduğundan, cezasının 647 sayılı yasa 6. madde uyarınca ertelenmesine, yargılama için yapılan giderlerin sanıktan tahsiline dair, Yargıtay nezdinde 7 gün içerisinde temyizî kabil olmak üzere sanığın yokluğunda, müdahilin yüzüne karşı mütalaaya uygun olarak verilen karar açıkça okunup anlatıldı.*”

Mahkeme aynı gün, gerekçeli kararı da açıkladı. Olayın ve mahkeme safahatının özetle anlatımından sonra, aynı hükmün ifade edilmesiyle son buluyor. Özetle, sanığa 1 yıl 8 ay hapis cezası verilmekle beraber, sabıkasızlığına istinaden cezanın ertelenmesine karar verildi.

Dolayısıyla, mahkemenin ilk aşaması bu şekilde tamamlanmış oldu. Dava evrakına göre, mahkeme kararı 5 Aralık 2006 tarihinde sanığa tebliğ edilmiştir. Mahkeme kararını gören sanık, kararı temyiz için Yargıtay'a başvurmakta gecikmemiştir. Temyiz başvurusu 11 Aralık 2006 tarihini taşıyan sanığın, bu başvuruda olayı, makalenin bilgisi haricinde yayınlanmasından ve müdahilin de, “*konuyu çarpıtarak ve yargıyı yanaltarak adliyeye intikal ettirmesinden ibaret*” gördüğü anlaşılıyor. Temyiz nedeni olarak da, akla ziyan 22 madde sayıyor. Özetlemek gerekirse; yargılama sürecinde yeterince bilgilendirilmediğini ve savunma hakkını yeterince kullanmadığını, bilirkişi raporunun kendisine sunulmadığını, bunun ciddi bir adli hata olduğunu, müdahilin bazı belgeleri kasten saklayarak mahkemeyi yanılttığını, mahkemeye delil olarak sunduğu belge ve fotoğraflardan kararda hiç

söz edilmediğini, kendisinin müdahilin yüksek lisans tezini YÖK Tez Merkezi'ne getirttiğini, tezin 1989 yılında, doktoranın 1996 yılında tamamlandığının belirtilmediğini, müdahilin makalesinin aslında yüksek lisans tezinin sonuç kısmı olduğunu, dolayısıyla aslında kendi tezini kendisinin çaldığını, tezin kendisi sayesinde tez merkezine girdiğini ve 1999 yılında kitap olarak basıldığını, müdahilin kendi tezi ve kitabının sonuç bölümünü çaldığını, yaptığı işin sonuç bölümüne kaynakları yerleştirmekten ibaret olduğunu, tam bir yavuz hırsızlık yaptığını, bunun Türkiye'deki akademik dürüstlüğüne ne kadar ayaklar altına alındığının ispatı olduğunu, müdahilin tezinin sonuç bölümünü makale olarak yayınladığını gizlediğini ve utanmadan bunu koz olarak kullanıp dava açtığını, bu yüzden Türkiye'de müdahil gibi insanlar olduğu sürece Ermeni meselesinde muvaffak olunamayacağını, müdahil dürüst olsaydı kendi tezinden çaldım diye kendisini mahkemeye şikayet etmiş olması gerektiğini, bu milli meselede küçük olsun benim olsun zihniyeti ile hareket ettiğini, iyi niyetli olsa yayınevine müracaat edip düzeltilmesini talep etmesi gerektiğini, müdahilin kendisine izafe edilen suç 1989'da tezinde, 1990'da makalesinde ve 1999'da da kitabında olmak üzere üç kez işlemiş olduğunu, savunma hakkını hakkıyla yerine getiremediğini, avukat bulundurma hakkının sağlanmadığını ve savunma hakkının engellendiğini, son gönderdiği belgelerin incelenmediğini, karşı tarafın istemesi halinde uzlaşmayı kabul edeceğini belirttiğini ve aksi taktirde başka deliller sunabileceğini belirtmesine rağmen savunma hakkını kullanmadan davanın sonuçlandırılmış olduğunu, yayıneviyle görüşerek yazısının bilgisi haricinde yayımlandığını söylediğini, teknik bir hatadan dolayı yazısının bazı bölümlerinin yayında yer almadığını ve bu yüzden eserden çıkarılmasını talep ettiğini ve yeni baskıda yer almamasını istediğini, kendisinin yayınlansın diye sunduğu makalenin baskıda yer almadığını, yayın sürecinde bundan haberdar edilmediğini, kendi inisiyatifi dışında yayınlanan bir yazıdan dolayı yargılanmasının üzüntü verici ve büyük bir hata olduğunu, bu yazıyı 1998 yılında doktora ödevi olarak hazırladığını ve yazısının bu şekilde olmadığını, yazının yaklaşık üçte birlik bölümünün bu yazıda çıkmış olduğunu, bilgisayarının hard diskinde çökme olduğunu, bilirkişi incelemiş olsaydı ortaya çıkmış olacağını, bütün deliller incelenmeden karar verildiğini, ayrıca bilirkişilerin müdahille aynı kurumdan olduklarını ve bunun tarafsızlık ve güvenilirliğe gölge düşürdüğünü, ayrıca Kemal Bey'in herkesçe bilindiğini, hakkında detaylı yayınların bulunduğunu ve bunların kendi kütüphanesinde mevcut olduğunu, ne kendisinin ne de yayın ekibinin bu kusurda kasıtlarının olduğunu, kasıt varsa bunun müdahilin tez, makale ve kitabında bulunduğunu, iyi niyetli olmamış olsa bunları yargı yoluna taşımış ve kamu davası açmış olacağını, ne yazık ki bazı insanların şehitler üzerinden rant elde etme hayallerine kapıldıklarını, bu milletin vatan için her zaman şehitler vereceğini, ama her zaman da savaş zengini kişilerin türeyeceğini sıralıyor.

Sonuç ve istem olarak da, adil yargılama, bilgi edinme ve savunma hakkı, avukat sağlama ve temini, mahkemeye sunulan belgelerin işlem görmesi, mahkemenin yanıtılarak yanlış karar vermesi, bilirkişi incelemesinin kendine sunulmaması ve talep ettiği bilirkişi isteği yerine getirilmediğinden kararın temyizi

ve iptali ile sayılan eksiklikler giderilerek, yargılamanın yeniden yapılması istenmektedir. Dilekçenin temyiz nedenleri ve istem kısmındaki anlatım bozukluklarının özeti bile düzgün yapılamamaktadır. Sanığın delil diye sunduğu belgeler, temyiz dilekçesinin eklerinde yer almaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir: 1-Kemal Bey'in fotoğrafı (Boğazlıyan kaymakamlık odası 1998), 2-Kemal Bey'in Boğazlıyan'daki büstünün fotoğrafı (1998), 3-Kemal Bey'in Boğazlıyan'daki büstünün başka bir fotoğrafı (1998), 4-Müdahil'in yüksek lisans tezinin sonuç bölümü (1989), 5-Müdahil'in makalesi (1990), 6-Müdahil'in kitabının sonuç bölümü.

Sanığın temyiz talep yazısı tarafıma 29.12.2006 tarihinde tebliğ edilmiştir. Sanığın iddia, çarpıtma ve hakaretlerini de içeren 22 maddelik temyiz talebine aynı madde sırasıyla, tarafımdan 23.01.2007 tarihinde 6 sayfalık cevap verilmiştir. Cevap metni Yargıtay Başkanlığı'na sunulmak üzere, Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'ne verilmiştir. Ancak dava dosyasında bu metnin yankısı yoktur. Yani değerlendirilmemiştir.

Sanığın temyiz başvurusuyla başlayan sürece bakıldığında, durum özette şudur: Sanığın temyiz başvurusu üzerine, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 16 Mayıs 2008 tarihinde dosyayı inceleyerek şu bozma talebinde bulundu: *"Yapılan yargılamaya, dosya içeriğine, toplanıp karar yerinde gösterilen delillere ve gereğe, mahkemenin; soruşturma sonunda oluşan inanç ve taktirine göre,"* 8 Şubat 2008 tarihli ve 5728 sayılı yasanın ilgili fıkrası gereği, hükmün CMUK'nın 321. maddesi uyarınca bozulması talep olunmuştur. Yargıtay 7. Dairesi de, 01.12.2009 tarihinde toplanarak, temyiz isteğini görüşmüş, 5728 ve 5237 sayılı yasaların ilgili hükümleri gereği, *"lebe yasa"* belirlemesi yaparak, *"sanık müdafinin temyiz itirazları bu itibarla yerinde görülmediğinden hükmün sair yönleri incelenmeksizce bozulmasına, 01.12.2009 günü oybirliği ile karar"* vermiştir.

Yargıtay'ın bozma kararı, Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi'ne gelmiş olmalı ki, mahkeme 20 Ocak 2010 tarihinde tensip zaptı hazırlayarak, dosyayı yeniden ele almıştır. Bu çerçevede, sanığın bozma ilamına karşı diyeceklerinin tespiti için, Ankara Nöbetçi Fikri ve Sınai Haklar Ceza Mahkemesi'ne talimat yazılmasına, duruşma tarihini bildirir davetiye çıkarılmasına ve duruşmanın 25.02.2010 tarihinde yapılmasına karar vermiştir. Mahkeme ayrıca, sanık hakkında talimat müzekkeresi düzenleyerek Ankara Nöbetçi Fikri ve Sınai Haklar Ceza Mahkemesi'ne göndermiştir. Manisa'daki mahkeme Ankara'daki mahkemeden, sanığın sorgu ve savunmasını yaparak, tanzim edilecek talimat ve eklerinin, duruşmanın yapılacağı 25.02.2010 tarihine kadar gönderilmesini istemiştir.

Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi davayı yeniden görmek üzere, 25.02.2010 tarihinde celse açmıştır. Müdahil olarak katıldığım duruşmada, şikâyet ve delillerim soruldu. Ben de sanığın intihal eylemini özetleyerek, Yargıtay'ın bozma kararına uyulmamasını, eski kararda ısrar edilmesini talep ettim. Bu arada, sanığın Ankara'daki mahkemeden istenen ifadesinin gelmediği belirtildi. Savcı, Yargıtay ilamına uyulmasını talep etti. Hâkim de, sanığın Ankara'dan istenen talimat

cevabının beklenmesine, Yargıtay bozma ilamına uyulup uyulmaması konusunda bilahare karar verilmesine ve sonraki duruşmanın da 25.03.2010 tarihine bırakılmasına karar verdi.

25.03.2010 tarihinde müdahil olarak katıldığım duruşmada, Ankara'daki mahkemeye yazılan talimata cevap gelmediği, dolayısıyla sanığın ifadesinin yine gelmediği belirtildi. Müdahil olarak tekrar sanıktan şikâyetçi olduğumu ve cezalandırılmasını istediğimi belirttim. İddia makamı talimat cevabından vazgeçilmesini istedi. Mahkeme buna uyararak, sanığın savunmasının beklenmesinden vazgeçilmesine ve Yargıtay'ın bozma ilamına uyulmasına karar verdi. Duruşmaya devam ederek, tekrar müdahil olarak görüşümü sordu. Ben de aynı cevabı verdim. Savcı, tahkikatın genişletilmesi talebi olmadığını belirterek, esas hakkındaki mütalaasını okudu: “*Dosya kapsamına nazaran sanığın üzerine atılı suçlu işlediği, ancak hükmünden sonra yürürlüğe giren 5728 sayılı yasanın sanık lehine hükümler içermesi nedeniyle sanığın eylemine uyan 5728 sayılı yasanın 138. maddesi ile değişik 5846 sayılı yasanın 71/3, TCK 53. maddesi uyarınca cezalandırılmasına hükmolunması kamu adına mütalaa olunur.*”

Hâkim, dosyanın incelendiğini ve araştırılacak başka husus kalmadığının anlaşıldığını belirterek, duruşmanın bittiğini söyledi. Hüküm olarak, daha önceki kararda belirtilen olay ve dava sürecini özetledi. Sanığın müdahile ait ilgili yasa ile koruma altına alınan, “*fikir ve sanat eserleri ile ilgili manevi, mali veya bağlantılı hakları ihlal ettiği, eyleminde sabit görülmeyle, sabit görülen suçtan eylemlerine uyan 5728 sayılı yasanın 138. maddesi ile değişik 5846 sayılı yasanın 71/3 maddesi uyarınca suçun işleniş biçimi, suçun işlenmesinde kullanılan araçlar, suçun işlendiği zaman ve yer, suç konusunun önem ve değeri, meydana gelen zarar ve tehlikenin ağırlığı, failin güttüğü amaç ve saiki göz önünde bulundurularak, taktiren 6 ay hapis cezası ile cezalandırılmasına, sanığın geçmişi, sosyal ilişkileri, fiilden sonraki yargılama sürecindeki davranışları ve cezanın sanığın geleceği üzerindeki olası etkiler nazara alınarak taktiren TCK 62. maddesinin uygulanarak sanığa verilen cezanın taktiren 1/6 oranında indirilerek sanığın 5 aya hapis cezası ile cezalandırılmasına, sanığa verilen kısa süreli hapis cezasının sanığın getirilen adli sicil kaydı içeriğine göre daha önce sabıkasının bulunmaması ve suçlu işledikten sonra yargılama sürecinde gösterdiği pişmanlık dolayısı ile tekrar suç işlemeyeceği konusunda mahkememizde olumlu kanaat oluşması nedeni ile sanığa verilen cezanın 5237 Sayılı TCK'nın 51/1 maddesi uyarınca ertelenmesine, 5237 Sayılı TCK'nın 51/3 maddesi uyarınca taktiren 1 yıl süreyle denetim altında bulundurulmasına, sanığın dosya kapsamı ile anlaşılan kişiliği ve sosyal durumu nedeni ile TCK'nın 51/6 maddesi uyarınca taktiren, sanığa aynı madde 4 ve 5. fıkraları uyarınca yükümlülük yüklenmesine ve uzman kişi görevlendirilmesine yer olmadığına, belirlenen denetim süresinde kasıtlı bir suç işlememesi halinde TCK'nın 51/8 maddesi uyarınca cezanın infaz edilmiş sayılmasına, kısa süreli hapis cezası ertelenmiş olmakla sanık hakkında TCK 53/4 maddesi uyarınca güvenlik tedbiri uygulanmasına yer olmadığına, sanığın, müdabilin zararlarını gidermediği ve gidermeye yönelik de herhangi bir çabasının bulunmadığı anlaşılmakla 5728 sayılı yasa ile değişik CMK'nın 231/5 maddesindeki hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına dair müessesenin sanık hakkında uygulanmasına taktiren yer olmadığına, yargılama için yapılan tebligat gideri 32,50 TL., posta gideri 4,00 TL ve bilirkişi sarf kararı ücreti 375,00 TL olmak üzere toplam*

411,50 TL'nin sanıktan tahsiline, yürütülen açık yargılama sonunda sanık (...)’un yokluğunda, müdabil Nejdet Bilgi’nin yüzüne karşı karar verilip, verilen karar ve içeriğine karşı 7 gün içerisinde mahkememize verilecek dilekçe ile veya mahkememiz zabıt katibine tutanakla tensik olunacak ve hakim tarafından onaylanacak beyanla temyiz isteminde bulunulabileceği açıklanıp, 5271 sayılı CMK’nın 231/1 maddesi uyarınca, 232/6 maddesine uygun hüküm fikerası tutanağa geçirilerek, hüküm alenen okunup, gerekçesi ve ana çizgileri usulen anlatıldı.”

Mahkemenin işleyişi ve davayı ele alış biçimi benim için bütünüyle yorucu olduğu gibi, hayal kırıklığı da yaratmıştır. Başlangıç ile gelinen nokta arasında, mahkeme kararıyla ulaşılmış hemen hiçbir fark yoktur. Sadece 8 yıl süren karmakarışık bir mahkeme süreci ve uygulanamayan 5 aylık bir hapis cezası kararı vardır. Yargı ve yasama eliyle, 2 yıllık ceza önce 1 yıl 8 aya indirilmiş, karardan yaklaşık iki yıl sonra çıkan bir yasaya istinaden, lehe hükümler dolayısıyla, ceza 6 ay olarak belirlenmiş, sonra da mahkemenin hiç görmediği sanığın iyi halinden dolayı da, 5 ayda karar kılınmıştır. Yeni çıkan ceza yasasının da öngördüğü uygulamayla ceza ertelenmiştir. Bu arada, sadece Manisa 3. Asliye Ceza Mahkemesi’nde dava sürecinde 7 ayrı hâkim ve 4 ayrı savcı görev yapmıştır.

Bütün bunlar olurken, konuyla ilgili başka bir süreç daha işlemiştir. Aralık 2003’te YÖK Başkanlığı’na hukukçu kimliği ile bilinen Prof. Dr. Erdoğan Teziç atanmıştı. İntihal vakasını ciddiye alabileceğini düşünerek, 26.02.2004 tarihli bir dilekçe ile YÖK’e bildirdim. Aradan çok zaman geçmeden Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi’nden, konuyla ilgili soruşturmacı tayin edildiğini belirten bir öğretim üyesinden, yazılı ifademi isteyen bir yazı aldım (21.04.2004). Dolayısıyla, intihali yapan şahsın bu üniversitede çalışmış olduğunu da öğrenmiş oldum. Yazıda yer alan bilgilere göre, YÖK 17 Mart 2004 tarihinde ilgili üniversiteye bir yazı göndermiş, ilgili üniversite rektörlüğü de, 08.04.2004 tarihinde ilgili fakülte dekanlığına konuyu yazıyla bildirmiş ve ilgili dekanlık da 20.04.2004 tarihli bir yazı ile bir soruşturmacı tayin etmiştir.

Soruşturmacının istediği bilgi ve belgeleri 31 Nisan 2004 tarihli bir yazı ile kendisine gönderdim. Şu ana kadar, bunun sonucuna ilişkin resmi bir bilgi edinmiş değilim. Ancak <http://www.memurlar.net/haber/12769/> sayfasındaki, 1 Aralık 2004 tarihli bir habere göre, ilgili üniversite tarafından ilgili şahıs hakkında, “bir başkasının bilimsel eserinin veya çalışmasının tümünü veya bir kısmını kaynak belirtmeden kendi eseri gibi göstermek” suçunu işlediği iddiasıyla yürütülen disiplin soruşturması neticesinde, adı geçeninin üniversite öğretim elemanı mesleğinden çıkarma cezası ile cezalandırılması teklif edilmiştir. Konu, YÖK Yüksek Disiplin Kurulu tarafından 17.12.2004 tarihinde görüşüleceği için, şahsın tebligata elverişli adresi tespit edilemediğinden, ilan yoluyla 15 Aralık 2004 tarihine kadar yazılı savunma göndermediği takdirde, 17 Aralık 2004 tarihinde kendisi veya vekili aracılığı ile savunma yapabileceği duyurulmuştur. İlgili şahsın, söz konusu üniversitenin web sayfasında adı bulunmadığı gibi, internet taramalarında da herhangi bir üniversite ile ilişkisi olduğuna dair, açık bilgi bulunmamaktadır. Bu da söz konusu disiplin cezasının uygulanmış olduğu izlenimi vermektedir. Eğer böyle ise, mahkemelerin 8 yılda

yapamadığını, üniversiteyi bir disiplin soruşturmasının yaklaşık 10 ayda yapabildiğini söyleyebilirim. YÖK disiplin kurulu kararlarının daha yargı yolu bulunduğunu belirterek...

Ek: Yazıların 1. ve 2. sayfalarının karşılaştırmalı görüntüleri

<p>SICIL KAYDI İŞİĞİNDE BOĞAZLIYAN KAYMAKAMI MEHMET KEMAL BEYİN HAYATI</p> <p>Nejdet BİLGİ</p> <p>A. Ermeni Tehciri ve Mehmed Kemal Bey</p> <p><u>XIX yüzyılın son çevreği, Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Ermenilerin süreklî isyan halinde buldukları bir dönem oldu. Yahancı devletlerin de desteğini alan Ermeniler, Devlet'e zor günler yaşattılar da emellerine ulaşamadılar.</u></p> <p><u>II. Meşrutiyet'in ilânıyla bir süre sessiz kalan Ermeniler, I. Dünya Savaşı'nı başmızlık elde etme yolunda iyi bir fırsat olarak gördüler (1). Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilân etmesinin ardından, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde Türk halkına karşı saldırılara geçtiler. Savaşın başlamasıyla birlikte, gönüllü gruplar halinde Rus kuvvetleri'nin yanına yer aldılar. Rus kuvvetleri Ermenilerin yardımıyla işgal alanını genişletirken, Ermeniler de Türk halkına ve ülkesine büyük zarar verdiler. (2)</u></p> <p><u>Dönemin hükümeti, birkaç cepheye birden savaş hâli devam ederken, ülke içinde savunmadan yoksun halkın Ermeni saldırılarına maruz kalması ve Ermenilerin Devlet aleyhindeki faaliyetleri sebebiyle, bitirilmemiş halde karar almaya zorlandı. Önce, Ermeni kuruşlarını kapatma, silahlarını toplama ve Devlet aleyhinde faaliyetleri bularınları tutuklama yoluna gitti (24 Nisan 1915) (3). Bu tedbirlere rağmen, Ermenilerin tutumlarında bir değişiklik olmadı. Bu durum, Osmanlı İstisimaleri'ne daha etkili bir tedbir almaya zemin verdi. 27 Mayıs 1915 tarihinde Ermenilerin bulundukları yerlerden alınarak, ülke içinde başka bir yere, geçici olarak yerleştirilmeleri kararı alındı. (4).</u></p> <p><u>Daha sonra "Tehcir Kanunu" olarak anılmaya başlıyacak olan kararın uygulanması, bitirilmiş görünüşte gerçekleşti. Bu kararın uygulanması sırasında, isyan</u></p>	<p>"MİLLÎ SEHİT" BOĞAZLIYAN KAYMAKAMI MEHMET KEMAL BEY</p> <p>XIX. yüzyılın son çevreği, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Ermenilerin süreklî isyan halinde olduğu bir dönem oldu. Yahancı devletlerin de desteğini alan Ermeniler, Osmanlı Devleti içerisinde huzursuzluklara sebebiyet vererek Osmanlı Devletine zor günler yaşattılar da hedeflerine ulaşamadılar.</p> <p>II. Meşrutiyet'in ilân ile bir süre sessiz kalan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na yer almasıyla, kendileri için bir fırsat olarak gördüler. Çünkü Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında yenik çıkmıştı ve büyük bir toprak kaybına uğramıştı. Bozulmuş ekonomi ve Balkan Savaşları'nın Osmanlı ordusu üzerinde tesiri hala ortada kaldırılmamıştı. Bu durumdaki bir devletin yeni bir savaşta galip çıkma ihtimali yoktu gibi telakki edildi. Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilân etmesinin ardından Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde, Türk halkına karşı saldırı ve katliamlara giriştiler. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte gönüllü gruplar halinde Rus kuvvetlerine katılarak Osmanlı Devletine karşı mücadelede yer aldılar. Ermeniler yıllarca nımetlerinden istifade ettiği Osmanlı Devletine karşı Ruslarla işbirliği içerisinde olmaktan yemeyiz gibi cephe gerisinde de silahsız yaşlı, çocuk ve kadın demeden savunmasız bir insanlara karşı da katliamlara, soygunlara ve tecavüzlere başladılar. Rus kuvvetleri Ermenilerin yardımı ile işgal alanlarını genişletirken, Ermeniler de bu faaliyetleri ile Türk halkına ve ülkesine büyük zarar verdiler.</p> <p>İttihat ve Terakki Hükümeti, devletin birkaç cepheye birden savaş hali devam ederken, ülke içinde savunmadan yoksun halkın Ermeni saldırılarına maruz kalması ve Ermenilerin Devlet aleyhindeki faaliyetleri sebebiyle, bitirilmemiş halde karar almaya zorlandı. Önce, Ermeni kuruşlarını kapatma, silahlarını toplama ve devlet aleyhinde faaliyetleri bularınları tutuklama yoluna gitti (24 Nisan 1915). Bu tedbirlere rağmen Ermenilerin tutumlarında bir değişiklik olmadı. Bu durum, Osmanlı Hükümetini daha etkili bir tedbir almaya zemin verdi. 27 Mayıs 1915 tarihinde Ermenilerin bulundukları yerlerden alınarak, ülke içinde başka bir yere, geçici olarak yerleştirilmeleri kararı alındı.</p>
<p>1) Ahmed Refik, "Türklerin Harbi Umûmi'ye İrması Ermeni İhlal ve İstikbal mebdeli..." olarak gördükleri ve Ermenilerin "Balkan Harbinde acı bir mağlubiyete uğrayan Türklerin Çihân Harbinde hiçbir muvafakiyet kazanamayacakları..." düşüncesinden hareket ettikleri yorum yapıyor. Ahmet Refik, İki Komite İki Kıtai, İstanbul, 1919, s. 44-45.</p> <p>2) Salih R. Soyvel, "Tehcir ve Kırmızı konusunda, Ermeni Propagandası Hristiyanlık Döşması Nası Adayı", Belleken, C. XL/161, Ankara, 1977, s. 143-144.</p> <p>3) Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harakât-ı İhtilâliye -İlan-ı Meşrutiyetten Ervel ve Sours, Haz. H. Edoğlan Gençp, Ankara 1983, s. 305; Esat Ünsal, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Mesalesi, İstanbul 1957 (2.b.), s. 605; Kâmilur Güren, Ermeni Dosyası, Ankara 1985 (3.b.), s. 213.</p> <p>4) "Vahşi seferde insanlık hükümetine karşı gelenler için ehset-i askeriyeye ithaz olunacak tedbir hakkında kanun-i muvakkak" adını taşıyan kanun metni için bkz. Ermeni Komitelerinin ..., s. 305; Ünsal, a.g.e., s. 605; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İktisadi Tarihi, C. III/3, Ankara 1983 (2.b.), s. 40.</p>	<p>Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi. 1 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İktisadi Tarihi, Cilt III, Kısım III, s. 40 ve d. TTK, Ankara 1991. 2 "Vahşi seferde insanlık hükümetine karşı gelenler için ehset-i askeriyeye ithaz olunacak tedbir hakkında" kanun-u muvakkak çıkar ve 19 Mayıs günü Takvim-i Vekayi'de yayımlandı.</p>
<p>hâlinde devam ettiği ve tehlike razı olmayan Ermenilerin de isyan edenlere katıldığı bilinmektedir. Tehcir, karar ve ortaya çıkan isyanlara karşı alınan tedbirler, günümüze kadar ulaşan Ermeni iddialarında "katliamlar" olarak yer almıştır. Kararın, Ermeni isyanlarının yoğun olduğu bir sırada uygulanması, isyan eden Ermeniler'e karşı alınan tedbirlerin, tehcir uygulaması dahilinde gösterilmesi ve istismaları kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır.</p> <p>Ermeni tehciri sırasında değişik sebeplerden dolayı nüfus telefatının olduğu bilinmektedir. Ancak, bu telefat hiçbir şekilde Türk devleti ve milletinin suzuluğu veya planladığı bir katliam değildir (5). Savaşın getirdiği olumsuz şartları kendi emellerine ulaşmada araç olarak kullanmak isteyen Ermenilerle, devletin, güvenlik kuvvetleri ve kendi varlığını sürdürmek isteyen, savunmadan yoksun Türk halkının çatışması, pek çok Türk'ün olduğu gibi bir kısmı Ermeni'nin de ölümüne sebep olmuştur. Kaldı ki bu dönemde Ermeni saldırılarına maruz kalarak ölümlen Türklerin sayısı, öldürüldüğü iddia edilen Ermenilerle ilgili abartılarla verilen sayıların çok üstündü. Tehcir sırasında meydana gelen ölümlerin, hastalık ve iklim şartları gibi başka sebepler de vardır. Bunların dışında göç kafillerinin sevk etme görevi olanların zaman zaman görülen susuzlamları da söz konusudur (6). Ancak, susuzlamları, belirlenenlerin divân-ı harpilere verilerek gerekli cezalara çaptırıldıkları da bilinmektedir (7).</p>	<p>510 / KAFALI ARMAĞANI</p> <p>Daha sonra "Tehcir Kanunu" olarak anılmaya başlıyacak olan kararın uygulanması, bir çok güdülelikle rağmen gerçekleşti. Bu kanunun uygulanması sırasında, isyan halinin devam ettiği ve tehlike razı olmayan Ermenilerin de isyan eden Ermenilerle katıldığı bilinmektedir. Tehcir, kararını ve ortaya çıkan isyanlara karşı alınan tedbirler, günümüze kadar ulaşan Ermeni iddialarında "katliamlar" olarak yer almıştır. Kararın, Ermeni isyanlarının yoğun olduğu bir sırada uygulanması, isyan eden Ermeniler'e karşı alınan tedbirlerin, tehcir uygulaması dahilinde gösterilmesini ve istismaları kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır.</p> <p>Ermeni tehciri sırasında değişik sebeplerden dolayı nüfus telefatının olduğu bilinmektedir. Ancak, bu telefat hiçbir şekilde Türk Devleti'nin suzuluğu veya planladığı bir katliam değildir (5). Savaşın getirdiği olumsuz şartları kendi emellerine ulaşmada araç olarak kullanmak isteyen Ermenilerle, devletin, güvenlik kuvvetleri kendi varlığını sürdürmek isteyen, savunmadan yoksun Türk halkının çatışması, pek çok Türk'ün olduğu gibi bir kısmı Ermeni'nin de ölümüne sebep olmuştur. Kaldı ki bu dönemde Ermeni saldırılarına maruz kalarak ölümlen Türklerin sayısı, öldürüldüğü iddia edilen Ermenilerle ilgili abartılarla verilen sayıların çok üstündü. Tehcir sırasında meydana gelen ölümlerin, hastalık ve iklim şartları gibi başka sebepler de vardır. Bunların dışında göç kafillerinin sevk etme görevi olanların zaman zaman görülen susuzlamları da söz konusudur. Ancak, susuzlamları belirlenenlerin divân-ı harpilere verilerek gerekli cezalara çaptırıldıkları da bilinmektedir.</p>
<p>Alanın bütün tedbirleri rağmen ortaya çıkan susuzlamlar ve bazı şikâyetlerin, daha sonraları muhtelif istismalara kaynaklık etmesi önlenemedi. Aslında Osmanlı Devleti meydana gelebilecek muhtemel susuzlamların, aleyhinde propaganda matemesi obaleceğinki dikkate alınarak sertleştirilmiştir (8). Buna rağmen hilâf Devletler, tehciri "katliamlar" olarak adlandırmışlar, bundan, karar alanları ve uygulayanları sorumlu tutacaklarını açıklamışlardır (9).</p> <p>Osmanlı Devleti'nin savaşın mağlub olarak çıkması ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte hilâf Devletler ve onlardan güç alan Ermeniler, Ermeni tehciri hususunda Osmanlı Devleti'nin hesabı çekmek istedi. Dönemin Osmanlı idarecileri yenilginin getirdiği olumsuz havanın etkisiyle, hilâf Devletleri'nin hoşgörüsünü sağlamış, Osmanlı Devleti'nin bu kötü duruma düşmesinden sorumlu tuttukları savaş dönemi idarecilerinden hesap sormak ve Ermeni tehciri ile ilgili davaları baltamak üzere olağanüstü mahkemeler kurma yoluna gittiler. Bu mahkemelerden en etkili İstanbul'da kurulan "Divan-ı Harbi ve Cihâdî" oldu. Mahkeme tehcir sırasında, tehcir kararının uygulandığı bölgelerde idad ve askeri görevlerde bulunanlardan, hakkında şikâyet olanların argunlanmalarına öncelik verdi.</p>	<p>Alanın bütün tedbirleri rağmen ortaya çıkan susuzlamlar ve bazı şikâyetlerin, daha sonraları muhtelif istismalara kaynaklık etmesi önlenemedi. Aslında Osmanlı Devleti meydana gelebilecek muhtemel susuzlamların, aleyhinde propaganda matemesi obaleceğinki dikkate alınarak sertleştirilmiştir. Buna rağmen hilâf devletleri, tehciri "katliamlar" olarak adlandırmışlar, bundan, karar alanları ve uygulayanları sorumlu tutacaklarını açıklamışlardır.</p> <p>Osmanlı Devleti'nin savaşın mağlub olarak çıkması ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte hilâf Devletleri ve onlardan güç alan Ermeniler, Ermeni tehciri hususunda Osmanlı Devleti'nin hesabı çekmek istedi. Dönemin Osmanlı idarecileri yenilginin getirdiği olumsuz havanın etkisiyle, hilâf Devletleri'nin hoşgörüsünü sağlamış, Osmanlı Devleti'nin bu kötü duruma düşmesinden sorumlu tuttukları savaş dönemi idarecilerinden hesap sormak ve Ermeni tehciri ile ilgili davaları baltamak üzere olağanüstü mahkemeler kurma yoluna gittiler. Bu mahkemelerden en etkili İstanbul'da kurulan "Divan-ı Harbi ve Cihâdî" oldu. Mahkeme tehcir sırasında, tehcir kararının uygulandığı bölgelerde idad ve askeri görevlerde bulunanlardan, hakkında şikâyet olanların argunlanmalarına öncelik verdi.</p> <p>Mütareke döneminin en etkili kuruluşlarından olan bu Divan-ı Harbi ürfide tehcir suçlarından dolayı ilk argunlanılır, Boğazlıyan Kaymakamı olan Mehmet</p>

SEEMHN VE VIYANA-2015 TOPLANTISI ÜZERİNE GÖZLEMLER

İrfan Kokdaş*

2006 yılında Bulgar ve Yunan merkez bankalarının öncülüğünde kurulan *Güneydoğu Avrupa Para Tarihi Platformu* (South-Eastern European Monetary History Network-SEEMHN), bugün diğer Balkan ülkeleri merkez bankalarının da katılımıyla özellikle 19. ve 20. yüzyıl ekonomi tarihiyle ilgili önemli çalıştaylara ve veri üretim süreçlerine destek vermektedir. 1-2 Ekim 2015 tarihinde, Viyana’da, Avusturya Merkez Bankası’nın ve Viyana Üniversitesi’nin desteğiyle gerçekleştirilen bu konferans-çalıştay, SEEMHN’nin kapsamında gerçekleştirilen 10. organizasyon olmuştur. Organizasyonun ilk bölümü, esas itibariyle merkez bankalarının bilançolarının ve parasal stratejilerinin uzun dönemli seyrine odaklanmış olup İngiltere, Belçika, Fransa, İsveç, Avusturya ve geniş anlamda İskandinavya sahalarındaki para politikalarını incelemiştir. 19. ve 20. yüzyıldaki gelişmelere odaklanan sunumlarda, Avrupa bankaları faiz politikalarının dönüşümleri, devletlerin iç-dış borçlanma mekanizmalarının gelişimi ile altın ve gümüş standardında meydana gelen dalgalanmaların uzun dönemli seyirleri ele alınmıştır.

Konferans bölümünde sunulan çalışmalarda ise, Güneydoğu Avrupa bölgesindeki finansal mekanizmalarda 18. yüzyıl Osmanlı dünyasından başlayan ve millî devletlerin oluşumuyla 20. yüzyıla uzanan gelişmeler ele alınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Bulgaristan’ında şehir merkezli kredi mekanizmalarının değişimi, 19. yüzyıl Osmanlı toprak ve mülkiyet rejimiyle beraber kredi-borçlanma kalıplarındaki gelişimler, Latin Para Birliği’nin Güneydoğu Avrupa Bölgesi’ne olan etkileri ve 1931 finansal krizinin Avusturya finans piyasalarındaki izdüşümleri ana temalar olarak işlenmiştir. Bunların yanında 19. yüzyılın son döneminden itibaren bölgede uygulanmaya çalışılan kur politikalarının işlerliklerine, piyasa faizlerinin seyrine ve iç-dış borçlanma yapılarına ilişkin önemli veriler de sunulmuştur. Her ne kadar SEEMHN esas itibariyle Güneydoğu Avrupa üzerine çalışan ekonomi ve para tarihçilerini bir araya getirmeyi amaçlasa da platformun esas temeli özellikle 19. yüzyıldan itibaren ekonomik ve finansal verilerin üretilmesidir. Osmanlı tarihçileri için bu veri üretim sürecinin çok önemli olduğu muhakkaktır ve gelecek araştırmalarda kullanılmalı, Osmanlı imparatorluğunun son dönemindeki ekonomik performansının diğer bölgelerle kıyaslanması açısından çok değerli veriler sunmaktadır. Nitekim bu veri seti toplu halde; Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya

* Yrd.Doç.Dr., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.*

ve Türkiye'ye ait olan farklı dönemlere ilişkin ekonomik-finansal veriler şeklinde "South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World War II" adlı çalışmayla 2014 yılında duyurulmuştur.

Osmanlı tarih yazımını son dönemde etkileyen kültürel çalışmaların yanında cılız da olsa Balkan, Anadolu ve Arap coğrafyaları üzerine para ve ekonomi tarihine ilişkin çalışmalarda da bir artış olduğu gerçektir. Ancak, Osmanlı Bankası üzerine yapılan çalışmalar, Osmanlı para tarihi üzerine analizler, Galata bankerleri ve sarraflar üzerine monograflar; son dönemde çoğalsa da Osmanlı tarihçileri halen en temel verilere ulaşmada büyük güçlük çekmektedir. Bu durum özellikle erken modern Osmanlı dünyası için geçerlidir. Gerçekten de Osmanlı devlet borçlanma sistemindeki değişiklikleri ve malikâne-esham uygulamasının mekaniğini inceleyen çok değerli çalışmaların dışında, erken modern dönemi kapsayan uzun dönemli fiskal-ekonomik-finansal verilerin oluşturulması sürecinde, Osmanlı tarih yazımında büyük bir eksiklik olduğunu belirtmek gerekmektedir. Her ne kadar Osmanlı arşiv belgeleri, tüm ekonomik ve finansal değişkenler için uzun dönemli veri setinin oluşturulmasına imkân tanımasa ve hatta bazı hususlarda ketum olsa da; araştırmacıların, özellikle imparatorluğun farklı bölgelerindeki dinamikleri de göz önüne alarak, yerel faizler, borçlanma maliyetleri, bölgesel enflasyon değişiklikleri, kredi kalıpları ve pazar fiyatları gibi değişkenler için uzun dönemli verilerin oluşturulmasına çaba harcamaları gerekmektedir.

Maria Pia Pedani, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, İtalyancadan Çev. Gökçen Karaca Şahin, Küre Yayınları, İstanbul 2012, 336 sayfa (Metin+23 Resim+Zeyil ile birlikte), ISBN: 978-605-5383-52-7

Maria Pia Pedani'nin bu çalışması, *Venezia Porta d'Oriente* başlığıyla 2011 yılında yayımlanan eserin Türkçeye tercümesidir. Venedik Ca' Foscari Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü'nde öğretim üyesi olan Pedani, Osmanlı-Venedik ilişkileri, denizcilik tarihi, diplomatik tarih ve Hristiyan-Müslüman sınır bölgeleri üzerine yaptığı çalışmalarla tarih alanına değerli katkılarda bulunmuştur. Özellikle uzun yıllar Venedik Devlet Arşivi'nde görev yapması, bu çalışmasında Venedik Devlet Arşivi'nin yayınlanmamış değerli kaynaklarını görmemizi sağlaması açısından önem arz etmektedir. Bu sayede Müslüman doğu devletleri ile Osmanlı Devleti ve Venedik Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler her iki tarafın arşivlerinden takip edilebilmektedir.

Söz konusu eser, Murat Yülek'in sunuş yazısı ile başlamaktadır. Yülek'in de belirttiği gibi eserde İslam Dünyası ve Venedik Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin ekonomik ve siyasi açıdan “kazan-kazan” stratejisi üzerine kurulduğu ve bu ilişkiden doğan karşılıklı etkileşim sürecinin çok yönlü olarak ele alındığı görülmektedir (s. 5-8). Eser dokuz bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın metin kısmı dışında iki dünya arasındaki ilişkileri anlatan ve bir kısmı daha önce hiç kullanılmamış ilgi çekici fotoğraflar yer almaktadır.

İlk üç bölümde ele alınan konulara, Venedik ve İslam Dünyası arasındaki siyasi, ticari ve derin kültürel alışverişlerin var olduğu çok yönlü ilişkiler ağı gözüyle bakmak gerekir. Eserin bu bölümlerinde Venedik ve İslam Devletleri arasındaki bin yıllık ilişkiler daha ziyade siyasi yönleriyle ele alınmıştır. İlk olarak Venedik Devleti'nin zengin sembolik mirası üzerinde durulmuş, ardından Venedik'e paralel olarak İslam devletlerinin yükselişi ve 1204 yılında İstanbul'un Latinler tarafından fethinden 1797'de Venedik Cumhuriyeti'nin çöküşüne kadar geçen tarihsel süreç incelenmiştir. Bu süreçte değişmeyen tek şey Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu'nu bazen müttefik bazen de tehlikeli bir düşman olarak görmesidir. Çünkü tarihsel süreç içerisinde her iki devletin de hâkimiyet mücadelesi verdiği Akdeniz havzası, gerek Osmanlılar gerekse Venedik Cumhuriyeti için hayati öneme sahip bir saha durumdadır. Venedik'in can damarı olan ticaret, kendisini Doğu'nun pazarlarına ve siyasi teşekküllerine ister istemez bağımlı hale getirmiştir. Söz konusu karmaşık ortamda gelişen karşılıklı derin münasebetler, Venedik ve Osmanlı Devleti'ni sürekli bir rekabet ve uzlaşmaya sürüklemiştir.

Osmanlılar için “Venedik”, Avrupa saraylarının haberlerini alabilecekleri bir yerken, Avrupalılar için “Venedik”, Osmanlı İmparatorluğu hakkında haber alınabilecek bir şehirdi (s. 112). Venedik'in gerek istihbarat alınacak bir şehir özelliği taşıması, gerekse Akdeniz'de edinmiş olduğu ayrıcalıklı pozisyon ve kurmuş olduğu ticari ağ sayesinde Batı ile Doğu ve Hristiyanlık ile İslam arasında ortak bir merkez olmuştur. Bu iki kutup arasındaki iletişim ise elçiler, tercümanlar, konsololar,

tüccarlar, denizciler, korsanlar, mühtediler, esirler ve casuslar üzerinden yürütülmüştür. Eserin dördüncü ve beşinci bölümünde de her iki taraf arasında resmi diyalogu sağlayan diplomatik aktörlere, Venedik konsolosluk ağının oluşum süreci ve işlevine, elçilerin taraflarca kabul merasimlerine, karşılıklı hediyeleşmelere ve Osmanlı diplomasisine değinilmiştir.

Osmanlılar ve Venedik arasında gidip gelen diplomatik görevlilerin amaçlarını anlamak için iki ülke arasındaki 400 yıllık süreci doğru okumak gerekir. Pedani, ilk bakışta bu iki devletin resmi olarak savaşmak zorundaymış gibi görünse bile, gerçeğin böyle olmadığına değinmiştir. Özellikle Venedik'in, dinî taassuba değil, kendisini ayakta tutacak olan ticaret politikalarına göre hareket ettiğinin altı çizilmiştir. Bu ise Osmanlı Devleti ile arasını iyi tutmak anlamına geliyordu. Haliyle iki ülkenin birbiriyle yaptığı savaşlar azdır ve elçiler çoğunlukla savaş ve barış konularını görüşmek için gönderilmişlerdir. Osmanlı Devleti ve Venedik birbiriyle savaş halindeyken resmi ve gayriresmî elçiler iki devlet arasında mekik dokuyorlardı; çünkü Venedik için savaş ticaretin sekteye uğraması anlamına geliyordu. Ancak Pedani kitabında savaş zamanı dahi iki ülke arasındaki ticaretin ve diplomasinin durmadığını öne sürmektedir (s. 140). Bu da iki taraf arasındaki ticari ilişkilerin ne denli önem arz ettiğini göstermektedir. Eserde ayrıca Venediklilerin, iletişim halinde bulunduğu devletlerin kanunlarını ve geleneklerini çok iyi bildiği bilgileri yer almaktadır ve bu bilgilere göre iki devlet arasında gönderilen elçilerin nitelikleri, söz konusu devletlerin birbirlerini nasıl gördüğü konusunda kıymetli ipuçları sunmaktadır.

Osmanlı Devleti ve Venedik arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler beraberinde kültürel etkileşimi de getirmiştir. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Avrupa modası, Osmanlı toplumuna da etki etmeye başlamıştır. Hatta yazar Müslüman bir ortamda köpek bulunması hoş karşılanmazken, Venedik'ten küçük süs köpeklerinin hediye olarak geldiğine ve sultanların bu durumdan pek memnun kaldığına dair örnekler vermiştir. Bunun sebebi sultanın evrenin hâkimi olduğunu göstermek adına yabancı olan her şeye ilgi duymasıdır. Bu yüzden özellikle sünnet törenlerinde fil, arslan, zürafa tarzında egzotik hayvanların da bulundurulduğunu öğreniyoruz. Bunun yanı sıra Venedik'ten mobilyalar, aynalar, dekorasyon eşyaları, camdan yapılmış kuş tüyü şeklindeki broşlar, parmesan peyniri, saatler, Osmanlıca-Arapça kitaplar, gümüş kutular gibi pek çok hediye gelmiştir. Bu hediye çeşitleri bize pahada hafif olan eşyaların da hediye edilebildiğini göstermektedir. Bunun dışında Osmanlı Devleti, Venedik'in cam işçiliğinden etkilenerken, Venedik camından yapılan pencereler üretmişlerdir. Yine eserin sonunda verilen resimlerden, sultanın kayığı için Venedik kuyumcusuna yaptırılan fener modeli (s. 296), iki devlet arasındaki etkileşimin örneklerinden sadece biridir. Diğer taraftan, eserde Venedik ve Avrupalıların da Osmanlılardan etkilendiğini gösteren bilgiler yer almaktadır. Öyle ki yazar, günümüzde yaygın biçimde görülen “kep atma” âdetinin Avrupalılara Osmanlı Devleti'nden geçmiş olabileceğini iddia etmektedir. Yeniçerilerin sultanın ölümünün ardından başlıklarını yere atması ile Anglo-Sakson sisteminde mezun olan öğrencilerin mezuniyet törenlerinde keplerini havaya fırlatmalarını birbiriyle

bağdaştırarak bu kanaate varmıştır. Her iki örnekte de başlık çıkartma hareketi bir nevi özgürlüklerine kavuşma ya da bağılıklarının sona ermesi anlamına gelmektedir (s. 142).

Eserin altıncı bölümünde (s. 161-193), *Doğu'daki Venedikliler* ana başlığı altında tercümanlar ve posta hizmetleri gibi genelde aşına olduğumuz konulara değinilmiştir. Bu bölümün en dikkat çekici noktası sanat dünyasının savaşlar, fetihler ve uluslararası politikalar ile nasıl iç içe olduğunu göstermesidir. Özellikle portrelerin politik birer manifesto aracı olarak kullanılması kayda değerdir. Daha da önemlisi yazar, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Avrupa modasının etkili olmaya başlamasına karşılık, Venedik'te de Doğu modasının etkili olmaya başladığını ileri sürmektedir. Memluklerin kullandıkları eşyaların resimlerde tasvir edilmeye başlanması gibi pek çok örnekle de bu görüşünü desteklemiştir.

Kitabın yedinci bölümü (s. 193-226) de ilgi çekici konuları içermektedir. Buradaki konular sırasıyla *Göçmenler ve Din Değiştirenler*, *Venediklilerin Hikâyeleri*, *Kadınlar ve Venedikli Sultan Efsanesi* ile *Casuslar* ara başlıkları altında ele alınmıştır. Bu bölümde karşılıklı din değiştiren kimselerin yanı sıra, bilhassa Osmanlı idari teşkilatında önemli mevkilere yükselen Hristiyan kökenli insanların yaşantıları ve benzeri örneklerin birer hikâye veya efsaneye dönüşmesi hakkında bilgiler verilmiştir. Tıpkı, Venedik asıllı Gazanfer Ağa'nın¹ kız kardeşi Beatrice'nin Müslüman olduktan sonra bir ağa ile evlendirilmesi ya da Osmanlı Haremi'ne girerek sultanlığa kadar ulaşan Venedik asıllı Cecilia'nın (Nurbanu Sultan) hikâyeleri gibi. Bölümün son kısmı ise, yukarıda bahsedilen kimselerin de dâhil olduğu, casusluk ağları veya olaylarına ayrılmıştır. Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekse Avrupa'da, uluslararası politikada yürütülen gizli savaş, ajanların da dâhil olduğu casusluk faaliyetlerine sahne olmaktadır. İşte bu noktada Pedani, Yeniçağ'da Venedik'in uluslararası arenada bir casusluk merkezi olmasını ve bunun Osmanlı başkentiyle ilişkisini de akıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yazar, eserinin sekizinci bölümünde, çeşitli sebeplerle Venedik'te bulunan Müslümanların kaldıkları yerler, görevler ve korsanlık hareketlerinin yanı sıra kaçakçılık gibi bir takım gayri resmi işler hakkında da bilgi vermektedir. En ilgi çekici nokta ise Türklerin İtalya'ya gittiklerinde geleneksel kıyafetlerini çıkartıp Venedikliler gibi giyindikleri ve Venediklilerden ayırt edilemeyecek derecede mükemmel İtalyanca konuştukları bilgisidir. Yazarın gerçek hayattan verdiği kesitler, Müslümanların Venedik'teki günlük hayata karışmalarının ne imkânsız ne de kural dışı olduğunu göstermektedir. Ancak kitapta yer alan her hikâyenin doğruluk payının dikkatlice değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kitabın son bölümünde, tarihçilerin ve Arap coğrafyacılarının Venedik adı ve coğrafyasıyla ilgili açıklamalarına yer verilmiştir. Ardından Venedik'teki "Türk" ve Osmanlı Devleti'ndeki "Venedik" algısıyla ilgili analizler yapılmıştır. Eserde

¹ Gazanfer Ağa hakkında bir yazı için bk. Tommaso Stefani, "Babüssade Ağası Gazanfer Ağa", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yayını, S. 225, Eylül 2012, s. 14-24.

yansıtılan genel tabloya baktığımızda, Venedik'in İslam'a ve Osmanlı Devleti'ne ilişkin algısı sürekli değişim göstermiştir. Venedik, özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, Osmanlı Devleti'ni bazen tehlikeli bir düşman bazen de ticaret yapabileceği bir pazar olarak ele almıştır. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde yaşanan iki büyük savaşın bu algıyı değiştirdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti hem "korkunç, zalim" olarak nitelendirilmeye başlanmış hem de İslam dini "bozulmuş bir din" olarak görülmeğe başlanmıştır. 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılda ise Türkler artık korku salan bir halk olmaktan çıkmıştır. Yazar bu dönemlerde Venedik sanatında ve edebiyatında Doğu'dan gelen esintinin hâkim olduğunu belirtmiştir. Busenello ve Toderini gibi yazarlar sayesinde eğitilmiş ve kültürlü bir Türk imajı yerleştirilmeye çalışılsa da masalsi ve egzotik dünya imajının ağır basmaya devam ettiği üzerinde durulmuştur. Hatta Doğu'yu iyi tanıyan Venediklilerin bundan dahi gelir elde etmeye çalıştıkları konusuna vurgu yapılmıştır. Bu da her türlü ticaretin Venedik için ne derece önem arz ettiğini göstermesi açısından değerlidir.

Sonuç olarak Pedani'nin eserinde vermiş olduğu her bilgi alanla ilgili tarih çalışmaları için yeni ve değerli ipuçları içermektedir. Bu bakımdan elimizdeki eser gerek içerik gerekse konuların ele alınışı bakımından Venedik'in Osmanlı Devleti ve diğer İslam toplumlarıyla olan ilişkileri bağlamında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yazar okuyucularına, konuya farklı pencerelerden bakma ve her iki dünyanın kapısını aralama imkânı vermiştir. Bunu yaparken hem objektif bir yaklaşım sergilemeye çalışmış hem de Venedik kaynaklarını farklı yönleriyle ele almıştır.

* Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD.

Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli, Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2015, 308 Sayfa, ISBN: 9786054787586

Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)* isimli çalışmasında, Osmanlı vergi sisteminin Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e uzanan dönemdeki yapısal sorunlarını; toplumsal ve siyasal niteliğini güncel boyutları içinde ele almayı amaçlamaktadır. Yazar eseri kaleme alırken başlangıçta amacının jandarmanın sosyal tarihini yazmak olduğunu fakat jandarma konusunun kaçınılmaz olarak kendisini vergi tahsildarlığına ilişkin uygulamaları araştırmaya yönlendirdiğini ifade etmektedir. Özbek Tanzimat sonrası dönemde, mali alanda merkezileşme ve vergi gelirlerinin artırılması yönünde önemli değişiklikler yaşandığını ve bu değişimlerin de toplumsal ve siyasal sorunlara neden olduğunu vurgulamıştır. Çünkü bu dönemde devletin hem aşırı askeri harcamaları hem de vadesi gelmiş dış borçları dolayısıyla hazinenin nakde ihtiyacı olduğu tespitinde bulunmuştur. Özbek, Tablo 1.3 "Bütçe Giderlerinin Türlerine Göre Dağılımı"nda, yüzyıl boyunca bütçe giderlerinin %30 ile %50'lik bir bölümünün askeri harcamalara; %25 ile %50 arasında değişen bir oranın ise iç ve dış borç ödemelerine ayrıldığını; borç ödemeleri ve askeri harcamaların, 1846/47 yılında bütçe harcamalarının %57'sini, 1861/62 yılında %61'ini, 1875/76'da %70'ini ve 1887/88 yılında %76'sını teşkil ettiğiyle ilgili sayısal olarak hesaplanmalarda bulunarak devletin cari açığının yüksek boyutlara ulaştığı tespitinde bulunmuştur. Ayrıca 19.yy.da 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında, Osmanlı Devleti'nin ciddi toprak ve nüfus kaybı yaşadığını ve 1872-1874 yılları arasında 40 milyon olan nüfusun, 1881-1893 yılları arasında 28 milyona düştüğünü vurgulamaktadır. Bu durumun ise, vergi kaynaklarında önemli azalmalara yol açarken harcama kalemlerinde bir azalma olmaması nedeniyle vergi gelirlerinin artırılması yönündeki baskıyı arttırdığı tespitinde bulunmuştur.

Bu sebeple ödemelerin karşılanabilmesi amacıyla devletin bütün bölgelerinde köylüler üzerindeki vergi yükü artmış ve vergi tabanı servet sahibi kesimlere yani kent ekonomisine kaydırılmamıştır. Özbek, bu dönemde "Devletin bekası için vergi ne pahasına olursa olsun toplanmalı" gibi bir anlayışın yerleştiği; bu anlayışın getirisiyle vergi tahsilinde zor kullanıldığı ve sonuç olarak; toplumsal ve siyasal hoşnutsuzlukların, vergi ödemekten kaçınma çabalarının ve vergi isyanlarının; toplumsal hayatın asli unsurları arasına girdiği tespitinde bulunmuştur. Bu hoşnutsuzluklar Rumeli'de, Doğu vilayetlerinde ve imparatorluğun diğer birçok bölgesinde siyasal boyutlar kazanarak toplumsal ve sınıfsal bir nitelik taşıyan yerel ve uluslararası koşullar içinde milliyetçi renklerle ifade bulmuş; Sırp, Yunan, Bulgar ve Ermeni sorunları olarak şekil kazanmıştır. Özbek, vergi adaletsizliğinin toplumsal ve sınıfsal sorunlara yol açtığı tespitini desteklemek için Halil İnalçık'ın da benzer konulara değinmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Halil İnalçık'ın, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler" isimli çalışmasında, Tanzimat'ın

temelini maliye alanında yapılacak ıslahat çalışmalarının teşkil ettiği ve idari sahada yapılan ıslahatın ise malî merkezîyetçilik sistemini uygulamak için bir vasıta olarak kullanıldığı tespitinde bulunmuştur. Böylece merkezde geniş yetkilerle muhassılların tayini, vergi tahsil işlerini valilerin ve ayanın kontrolünden kurtarmak ve onların yaptıkları veya sebep oldukları suiistimallere son vermek gayesi güdüldüğü anlaşılmaktadır. İnalçık, 1838’de Tanzimat’ın ilanı ile birlikte memur ve görevlilerin (voyvoda ve mültezimler) türlü adlar altında halktan kendileri için aldıkları her türlü resim ve aidatın kaldırıldığını aktarır. Bunların başında tayyarat ve cerâ’im (zuhurata bağlı resimlerle küçük suçlar için alınan para cezaları), ikinci olarak, valilerin aldığı hazeriyye, seferiyye, kudûmiyye, teşrifiyye, mefrûsât-ı bahâ, zahire-bahâ, âyâniyye, kapı-harcı ve merkeze gönderilen diğer görevlilere ödenen mübâşiriyye, kaftan-bahâ, menzil-beygiri, kolcu ve sair aidat ve üçüncü olarak da, eski avârız vergilerine bağlı olup merkezi hazine için toplanan verginin kazalarda hane başına taksim ve tahsili sırasında, ayan ve diğer görevlilerin hizmet ve masrafları karşılığında aldıkları aidatlar yer almaktadır. Ayrıca halkı en çok bezdiren âdetlerin, görevlilerin bir şehre, kasaba veya köye gittiği zaman kendisinin, maiyetinin ve hayvanlarının yiyeceğini halkın üzerine yüklemesi veya karşılığında para istemesi ve ulaklar (posta) için, toplumun beygir sağlamak mecburiyeti olduğuna değinmiştir. Eskiden beri yerleşmiş olan bu âdetlerin, merkezi otoritenin gevşediği zamanlarda, bilhassa köy halkı için, bir felaket halini aldığını aktarmaktadır. Tanzimat’ın derhal uygulanmasının esaslarından birinin de angaryanın kesin olarak kaldırılması olduğuna değinen İnalçık, konuyla ilgili şu örneği vermektedir: 1838 Ağustosunda Rumeli valilerine gönderilen bir fermanda, reayayı isyana sürükleyen angarya maddesi üzerinde durulmuştur. Bu vesikada, Rumeli tarafının ileri gelenlerinin bölgelerindeki reayayı satın alınmış köleleri sayıp, çiftlik hizmetlerinde ve diğer başka işlerde ücretsiz kullanmaları, reayadan birisinin o çiftlikten ayrılıp başka bir çiftliğe gitmek veyahut başka bir işe girmek istediğinde salıvermemeleri, evlenme işlerine karışmaları gibi türlü mezalime kalkışmakta oldukları bildirilmiştir.

Bütün bu tespitler neticesinde Özbek, Balkanlar’daki yeni vergi politikalarının mali konularla sınırlı olmadığını ve Tanzimat öncesi uygulanan vergi politikalarının Rumeli’deki köylü isyanlarının arka planını oluşturduğunu aktarmakla birlikte; İnalçık’ın Osmanlı merkez yöneticilerini yaşanan olumsuz gelişmelerden sorumlu tutmamasına ve vebali daha çok mahallî uygulayıcılara yüklemeye eğilimi içinde olmasına eleştiri getirmiştir. İkinci olarak Halil İnalçık’ın, “Tanzimat ve Bulgar Meselesi” isimli çalışmasında da benzer ifadeler görülmektedir. “1848 senesi sonlarına doğru Bulgaristan’ı dolaşan Fransız memurları raporlarında, başlıca hoşnutsuzluk sebeplerini şu şekilde sıralamaktadırlar: Evvelâ en mühim şikâyet mevzuu vergiye taallük etmektedir. Meselâ, aşar tahsildarları mahsulü fazla göstererek fazla vergi almakta ve diğer memurlar da bundan hisse kopardıkları için bu duruma ses çıkarmamaktadırlar; cizye vergisi ise beş yaşındaki çocuklardan bile alınmaktadır. Resm-i otlak da reaya için ayrıca ağır bir yük teşkil etmektedir. Bu vergi senede hayvan başına dört kuruştan ibaret iken memurların kârları ve kazançları, yüzünden iki misline çıkmıştır.” Ayrıca Özbek Tanzimat politikalarının

ahalinin beklentisinin aksine vergi yükünü ağırlaştırdığı ve bunun çeşitli toplumsal ve siyasal tepkilere yol açtığı fikrinin Ahmet Uzun ve Çoşkun Çakar'ın çalışmalarında daha ayrıntılı bir şekilde tekrar gündeme getirildiğine dikkat çekmektedir. Bütün bu gelişmeler, Osmanlı köylüsü üzerindeki vergi yükünün giderek arttığını kanıtlamaktadır.

Özbek çalışmasında, köylünün birden fazla vergi kaleminin altında ezildiğini ifade ederken aşar vergisinin nakde dönüştürülmesinin getirdiği olumsuzluğun dışında, 19. yüzyılın son çeyreğinde, iç ve dış piyasada tarımsal ürünlerin fiyat hadlerinde düşüşün yaşandığı ve köylünün bu durumdan olumsuz etkilendiği konusunda önemli tespitlerde bulunmuştur. Osmanlı köylüsünün devletin koyduğu vergiler dışında, yerel güç odaklarının istismanı neticesinde de çifte vergilendirmeye maruz kaldığını, özellikle aşiret ilişkilerinin yaygın ve güçlü olduğu doğu vilayetlerinde, devletin güvenlik teşkilatının yani, asakir-i zaptiye ve jandarmanın sorunlara dâhil edilmesinin, tarımsal üreticiler üzerindeki zulüm ve baskıyı artırarak köylülerin çifte vergilendirmeye maruz kaldıklarını aktarmaktadır. Ayrıca Osmanlı idaresi tarafından kadastro tekniklerinin bir hayli geç uygulamaya konulmasından da kaynaklanan vergi adaletsizliğinin yaşandığını da sıklıkla dile getirmektedir. Özbek, verginin tahsiliyle ilgili bütçe açığının giderilmesi noktasında baskı ve şiddetin arttığına değinerek, özellikle yüzyılın sonlarına doğru aşar vergisinin bütçe gelirleri içindeki payının yaklaşık %20'lik bir düzeye kadar azaldığını ve yapılan hesaplara göre, 19.yüzyılın son çeyreği itibarıyla bütçe gelirlerinin kabaca %15'lik bir bölümünün mültezimler aracılığıyla tahsil edildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca İltizam sistemi gereği, verginin önemli bir kısmının üçüncü şahıslara devrediliyor olmasından kaynaklanan hem hazinenin hem de tarımsal üreticilerin zararına işleyen bir sistemin olduğuna vurgu yapan Özbek, Osmanlı yöneticilerinin mültezimlerin kârını kabaca %20 olarak hesapladıklarını ve mültezimlerin ortadan kaldırılmasıyla bütçe gelirlerinde önemli bir artış sağlanacağını ve bu durumun uluslararası piyasalarda yüksek faizlerle borçlanmak zorunda kalan hazineyi önemli ölçüde rahatlatacağını düşündüklerini ifade etmektedir. Özbek, mültezimlerin aradan çıkarılmasıyla köylerde vergilerin tahsil işinin muhtar, imam, papaz ve ihtiyar heyeti mensuplarına bırakıldığından ve muhtarların vergi tahsilâtında başarılı olmadıklarında ise devreye genellikle jandarmanın girdiğinden bahsetmektedir.

Muhtarların vergi tahsilâtında görevlendirilmesinin, bir yandan merkezi devletin gücünün sınırlarına işaret etmiş olsa da, yerinden denetimi mümkün kılan son derece ucuz bir sistem olduğu görülmektedir. Özbek, verginin ödenmediği durumlarda ise, bu kez köylünün üzerinde baskı ve şiddeti uygulayanın jandarma olduğuna da dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik", "Siyaset ve Devlet", "1876-1909" isimli eserinde jandarmanın ahalîyle ilişkisinde en sancılı konunun vergi toplama meselesi olduğuna ve vergi toplama sırasındaki baskının ve jandarmanın bu çerçevedeki suiistimallerinin son dönem Osmanlı tarihinin değişmez gündem maddelerinden birisi haline geldiğine değinmektedir. Ayrıca, Tanzimat sonrası Osmanlı bürokratlarının aracı unsurları aradan çıkarmasının hazineye olumlu katkısının olduğunu ve bütçe gelirlerinin

1849/1850 yılından 1916/1917 yılına kadar 3,5 kat, Tanzimat'ın ilanından hemen ertesinden, yani 1841/1842 yılından 1911/1912 yılına kadarki yetmiş yıllık sürede 5 kat arttığını sayısal olarak okuyucuya sunmaktadır. Özbek, muhassıllık sisteminin kurulmasındaki asıl amacın, bir zümre olarak mültezimlerin, onlara kredi sağlayan sarrafların ve eyalet valilerinin gücünü kırmak ve merkezi hazinenin payını artırmak olduğuna vurgu yapar. Ayrıca muhassılların, mültezimlerin yerine getirildiğini ve muhassıllık teşkilatının taşra yönetim sisteminde, eyalet ve valilerin gücünün sınırlandırılarak, valilerle kıyaslanabilecek yetki ve maaşa sahip bir memuriyet olarak tasarlandığını da ifade etmektedir. Ancak usul-i cedid olarak nitelendirilen bu uygulamadan beklenen sonucun alınmadığını ve 1843'de sistemde önemli değişiklikler gerçekleştirilerek, aşarın toplanmasında muhassıllar aracılığıyla gerçekleşen emaneten idare sisteminden vazgeçilerek, ikişer yıllığına maktu olarak mültezimlere ihalesine karar verildiğini, eyalet merkezlerine vali konumunda müşirler ve sancaklara kaymakamlar atandığını aktarmaktadır.

Eserde aşar vergisinin 19.yüzyıl boyunca Osmanlı maliyesi için vazgeçilmez bir gelir kalemi olma özelliğini sürdürdüğü görülüyor. Ayrıca, üretim üzerinden alınan aşar vergisinin, üreticinin elde ettiği mahsulün kendi tüketimi ve tohumluk ihtiyacına yeterli olup olmadığına bakılmaksızın her koşulda tahsil edilmeye çalışıldığı ve bu yönüyle Osmanlı toplumunda vergi adaletsizliğinin en temel kaynağı durumunda olduğu vurgulanmıştır. Ek olarak aşar vergisinin tahsil yöntemlerinin ve ürün bazında artan miktarının Osmanlı köylüsü üzerinde büyük bir yük ve baskı kaynağı oluşturduğu belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nin yüzyıl boyunca büyük mültezimleri ve onlara kaynak sağlayan sarrafları ve İstanbul'daki yüksek rütbeli hamilerini tasfiye etmiş olsa bile, taşra düzeyinde eşraf ve yerel mülki amirler arasında iltizam gelirlerinin paylaşılması noktasında yeni bir ittifakla mücadele etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Özbek, II. Mahmud döneminden itibaren herkesin gelirine ve ekonomik gücüne göre nisbi bir vergiye tâbi tutulmasının gündemde olmasına rağmen, bu eğilimin vergi uygulamalarına yansıtılmadığına değinmektedir. Bir kazanç vergisi olan temettü vergisinin ise 19. yüzyılım ikinci yarısında, hayli kısıtlı bir kapsamda uygulamaya konabildiğini ve bu dönemde servetin vergilendirilmesi bakımından emlak ve akar vergisi alanlarında daha başarılı olduğunu aktarır. Böylelikle Tanzimat sonrası vergi rejiminde emlak, akar ve temettü vergileri ile birlikte vergi yükünün bir miktar da olsa kent ekonomisine ve üst gelir guruplarına doğru kaydırıldığı görülmektedir. Özbek'in 1903-1907 yıllarına ait şahsi vergi uygulamasına ilişkin incelemelerinde ise, 1903 yılında gündeme gelen şahsi verginin, vergi tespit ve tayin usulleri bakımından hayli basit bir çerçeveye sahip olmakla birlikte, gelir vergisi formatını taşıması ve başlangıçta Osmanlı nüfusunun büyük çoğunluğunu mükellefiyet kapsamına alması itibariyle önemli bir gelişme olduğunu ifade etmektedir. Ancak tarımsal üreticilerin, aşar vergisine tâbi oldukları için 1905 yılı itibariyle şahsi vergi kapsamı dışına çıkarılmalarıyla söz konusu verginin, genel bir gelir vergisi olma niteliğini de kaybettiği anlaşılıyor. Ayrıca Özbek, yeni verginin yükünü taşıması beklenen büyük tüccarların ve çiftlik sahiplerinin, şiddetli bir muhalefete girişerek uygulamayı

erteletmeyi ve iptal ettirmeyi başardıklarını aktarmaktadır.

Neticede Özbek'in 1903-1907 yıllarına ait şahsi vergi uygulamasına ilişkin incelemelerinin, Osmanlı Devleti'nin son döneminde gelir vergisinin "kişisel gelir vergisi" niteliği kazanmaktan tamamen uzak olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Nadir Özbek, "İmparatorluğun Bedeli" isimli eserinde 19.yüzyıl Osmanlı maliyesiyle ilgili önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu dönemde bütçe gelirleri önemli ölçüde artmış olmakla birlikte, ekonominin niteliğinde sanayileşme doğrultusunda bir dönüşüm gerçekleşmediği ve Osmanlı ekonomisinin küçük ölçekli tarımsal üretime dayanan yapısının büyük ölçüde korunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca para da görülen değer kaybı dikkate alındığında, gelir ve servet vergilerinden elde edilen meblağda önemli bir artış olmadığı, bir başka deyişle reel anlamda devlet adına büyük bir kazançtan bahsetmenin pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Ekonomide sanayileşmeyi başaramayan ve iltizam siteminden de yeteri kadar vergi geliri sağlayamayan Osmanlı Devleti'nin, yeni vergiler getirip mevcut sistemde de değişiklikler yaparak bütçe açığını kapatmaya çalıştığı; ancak bu girişimlerin toplumsal sorunlara yol açtığı görülmektedir. Özellikle kadastro çalışmaları yapılmadan vergi hesaplamaları, aşar vergisinin nakit üzerinden alınması, mültezimlerin denetimsiz vergi tahsilâtları, jandarmanın etkisi gibi nedenlerle köylü üzerindeki baskı ve şiddetin arttığı; bunun da vergi isyanlarına neden olduğu görülmektedir. Osmanlı idarecileri, II. Mahmud döneminden itibaren iltizam sisteminin kaldırılması ve verginin bireysel servet ve gelir düzeyine göre belirlenerek doğrudan devlet memurları aracılığıyla toplanması için çaba harcamış olsa dâhi, iltizam sisteminin imparatorluğun son yıllarına kadar varlığını sürdürdüğü ve köylü üzerinde ağır bir yük oluşturduğu bir gerçektir. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Osmanlı vergi sisteminin getirdiği aksaklıkların son dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal adaletle sekte vurduğu anlaşılmaktadır.

Selin Ezel*

* Yüksek Lisans Öğrencisi, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD.*